FILOLOGIJA 57

Filologija
Časopis Razreda za filološke znanosti
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
Andrije Hebranga 1, HR-10000 Zagreb

Prilozi objavljeni u Filologiji prikazuju se u referalnim časopisima
Linguistics Abstracts i *Language and Linguistics Behavior Abstracts*.

Glavni i odgovorni urednik
August Kovačec

Uredništvo

Josip Bratulić, Dunja Brozović Rončević, Mario Grčević,
Mislav Ježić, August Kovačec, Darko Novaković,
Marko Tadić, Milena Žic-Fuchs

Tajnica uredništva
Ivana Filipović Petrović

Adresa uredništva

Zavod za lingvistička istraživanja
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
Ulica književnika Ante Kovačića 5
HR-10000 Zagreb
tel. +385(0)1 4698244, faks +385(0)1 4856211
filologija@hazu.hr

Časopis izlazi dva puta na godinu.
Naklada 300 primjeraka.

UDK 80/82 ISSN 0449-363X

15
HAZU
1861 – 2011

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

FILOLOGIJA

KNJIGA 57

RAZRED ZA FILOLOŠKE ZNANOSTI

ZAGREB 2011

Filologija	Knj. 57	Str. 1—218	Zagreb 2011.

Vijeće časopisa
Članovi Razreda za filološke znanosti
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Odluka o tiskanju rukopisa za broj 57 časopisa *Filologija* donesena je
na redovitoj sjednici Razreda za filološke znanosti
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
održanoj 27. veljače 2012. godine.

Ovaj je broj *Filologije* objavljen uz novčanu potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

SADRŽAJ

Članci

Đuro Blažeka
»Lažni prijatelji« između hrvatskoga standardnog jezika i međimurskoga dijalekta . . . . . 1—33

J. Božanić, K. Lozić Knezović, A. Runjić-Stoilova, M. Tomelić Ćurlin
Leksička norma u hrvatskoj maritimološkoj leksikografiji 20. stoljeća . . . . . 35—51

Gordana Čupković
Slovo, *rěč*, *besěda*, *bič* u hrvatsko-slovenskom intertekstu . . 53—66

Vladimir Horvat
Apologija Bartola Kašića . . . . . 67—132

Arijana Krišković
Uloga konceptualne metonimije u prezentaciji znanstvenih činjenica u medicinskom diskursu . . . . . 133—154

Marija Malnar
Poredbeni frazemi u čabarskim govorima . . . . . 155—173

David Mandić
Naglasak imenica u perojskom govoru . . . . . 175—184

Branka Tafra, Petra Košutar
Nova periodizacija povijesti hrvatskoga književnoga jezika . . . . . 185—204

Prikazi knjiga

Matijas Baković
Radoslav Katičić: *Na kroatističkim raskrižjima*, Zagreb, 2011. . . . . 205—207

Virna Karlić
Sava Mrkalj u starom i novom ruhu . . . . . 209—213

Kristian Lewis
Lana Hudeček i Milica Mihaljević: *Hrvatski terminološki priručnik*, Zagreb, 2010. . . . . 215—218

FILOLOGIJA 57, Zagreb 2011

UDK 811.163.42'344
Pregledni članak
Primljen I.IV.2011.
Prihvaćen za tisak 20.VI.2011.

Đuro Blažeka
Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek u Čakovcu
Ante Starčevića 55 HR-40000 Čakovec
djuro.blazeka@vus-ck.hr

»LAŽNI PRIJATELJI« IZMEĐU HRVATSKOGA STANDARDNOGA JEZIKA I MEĐIMURSKOGA DIJALEKTA

Autor u radu obrađuje pseudoanalogonimiju između hrvatskoga standardnog jezika i međimurskoga dijalekta. Najvažnija je svrha takva istraživanja izbjegavanje pogrešnog analogiziranja koje se u jezičnoj praksi često događa u razgovornom jeziku govornika međimurskog dijalekta. Za određivanje takvih parova nužno je definirati kompromise jer se radi o bitno različitim fonološkim sustavima. Parove »lažnih prijatelja« autor dijeli na potpune i djelomične i utvrđuje da su djelomični parovi mnogo češći. Od brojnih razloga za nastajanje pseudoanalogonimije autor ističe sljedeće: jezično posuđivanje, semantičke adaptacije u mjesnim govorima, različite fonološke promjene nastale u različitim fazama razvoja pojedinih govora te suvremene fonološke adaptacije *a*-, *e*- i *o*-samoglasnika po uzoru na standard koje govornici međimurskoga dijalekta često rade. Na kraju autor donosi rječnik »lažnih prijatelja« između hrvatskoga standardnog jezika i međimurskoga dijalekta.

0. Uvod

U ovom će se radu obraditi »lažni prijatelji« (pseudoanalogonimija) između hrvatskoga standardnog jezika i međimurskoga dijalekta.[1] Pseudo-

[1] U većini europskih jezika uobičajen je naziv »lažni prijatelji« dok naziv »pseudoanalogonimija« upotrebljavaju njemački lingvisti Karlheinz Hengst i Daniel Bunčić. U ovom radu upotrebljavam oba naziva jer smatram da su oba nužna za precizno izražavanje u znanstvenom diskursu: pojavu nazivam pseudoanalogonimijom, a primjere »lažnim prijateljima«.

Međimurski je dijalekt opisan na svim jezičnim razinama u Blažeka 2008a.

analogonimija je u hrvatskom jezikoslovlju do sada istraživana u nekoliko kraćih radova u kojima se ona oprimjeruje parovima u kojima je jedan član iz hrvatskog standardnog jezika, a drugi iz nekog drugog standardnog jezika[2], i to najčešće u kontekstu grešaka u prevođenju. Još nema istraživanja te pojave unutar hrvatskog jezika gdje bi se ona mogla provoditi na različitim razinama, od kojih ističemo sljedeće:

1. pseudoanalogonimija između nekog hrvatskoga mjesnog govora (skupine govora / poddijalekta / dijalekta) i standardnog jezika
2. pseudoanalogonimija između dva mjesna govora (skupine govora / poddijalekta) nekog hrvatskog dijalekta[3]
3. pseudoanalogonimija između dva mjesna govora (skupine govora / poddijalekta) različitih hrvatskih dijalekata

Takva bi se istraživanja mogla najprije započeti s onim mjesnim govorima / skupinama govora / poddijalektima / dijalektima za koje već postoje rječnici ili obimnija građa. Tako će i izvor građe za ovaj rad biti veliki rječnik međimurskoga dijalekta od tridesetak tisuća riječi koje je autor ovog članka skupio na svojim terenskim istraživanjima toga dijalekta i koji se još uvijek nalazi u rukopisu.

1. Primjena rezultata istraživanja pseudoanalogonimije unutar hrvatskoga jezika

Primjena rezultata takvih istraživanja (posebice malih rječnika »lažnih prijatelja«) unutar hrvatskoga jezika bila bi dragocjena i u nastavi hrvatskoga jezika budući da u razgovornom jeziku neprekidno dolazi do brojnih interferencija, od kojih ističem sljedeće: a) između standardnoga jezika i mjesnoga govora, b) između standardnoga jezika i interdijalekta, c) između različitih mjesnih govora. U takvim interferencijama neprekidno dolazi do situacija gdje je moguć nesporazum, posebice tamo gdje loš poznavatelj nekog sustava misli da je u prijevodu s jednoga sustava na drugi uvijek dovoljno napraviti samo fonološku i morfološku prilagodbu. Takav loš poznavatelj nekog jezičnog sustava »tu djelomičnu jednakost generalizira pogrešno kao jednakost na svim ili većini razina«.[4] U svakodnevnoj komunikaciji govornika iz svih dijelova međimurskoga dijalekta zabilježeno je mnogo nesporazuma, i to posebice među onima slabi-

[2] Ivir 1968; Popović—Trostinska 1988. i 1989; Brdar-Szabó 1995; Opačić 1995; Bunčić 2000 i Lewis 2002.

[3] Većini je govornika međimurskog dijalekta poznat primjer *fr'iškį* 'svjež' (donji i srednji poddijalekt) / *fr'iškį* 'brz' (gornji poddijalekt).

[4] Dabo Denegri 1995:329.

je obrazovanima, čije poznavanje standardnog jezika nije naročito (*v.* 7.). Zbog toga je u nastavi hrvatskog jezika nužno obraćanje pozornosti na pseudoanalogonimiju jer će se samo tako smanjiti broj nesporazuma te vrste u komunikacijskom kanalu.

Takvim bi se istraživanjima također udarili temelji sustavnijim komparativnim istraživanjima značenja leksema u hrvatskom jeziku uopće.

2. Kompromisi u određivanju parova »lažnih parova« između međimurskoga dijalekta i standardnoga jezika

2.1. Budući da bi se u takvim istraživanjima radilo o velikom broju vrlo raznolikih fonoloških sustava, sasvim je razumljivo da bi prije takvih istraživanja trebalo napraviti popis kompromisa u kojem bi se definiralo koje se sve razlike između dva uspoređivana sustava mogu zanemariti, a da slične riječi dobiju status »lažnih prijatelja«. Homonimiju je u istraživanju pseudoanalogonimije teško očekivati jer je mala vjerojatnost da parovi riječi iz različitih jezičnih sustava imaju jednak fonemski sastav izraza, iste prozodijske značajke i jednako pisanje. Tako je i prije ovoga istraživanja prvi korak bio utvrđivanje takvih kompromisa jer u međimurskom dijalektu postoji velik broj različitih samoglasničkih i suglasničkih sustava. Samoglasnički su sustavi posebice različiti od fonološkoga sustava standardnog jezika jer su se opreke po kvantiteti i modulaciji prefonologizirale u kvalitetu samoglasnika. U vokalizmu u naglašenoj poziciji zabilježen je 1 monoftonški inventar od 10 jedinica[5] i 6 diftonških inventara (od 11 do 13 jedinica), a u nenaglašenoj poziciji 2 monoftonška inventara. Realizacija samoglasnika u nenaglašenoj poziciji fakultativna je unutar zadanih vrijednosti (*a* [*a, ạ*], *e* [*e, ẹ, ẹ̣*], *i* [*i̯ẹ̯, i*], *u* [*u, ọ*]). Mjesto naglaska jedino je prozodijsko razlikovno obilježje. U konsonantizmu je zabilježeno 5 suglasničkih inventara koji se razlikuju po tome postoje li u njima sonanti *l̨, ń, u̯, ĩ* i *ž̃*.

Glavni kriterij u određivanju kompromisa u većini su slučajeva bile fonološke i morfološke prilagodbe koje kod prevođenja sa svojeg mjesnoga govora na standard rade ili se sasvim realno pretpostavlja da bi radili govornici međimurskoga dijalekta. U nekim primjerim treba računati s dva načina prilagodbe: jedan, koji bi napravili govornici međimurskoga dijalekta koji se bolje služe standardom, a drugi, koji bi napravili govornici međimurskoga dijalekta koji se slabije služe standardom.

[5] Taj je inventar u većini donjomeđimurskog i srednjomeđimurskog dijalekta pa ga smatramo »osnovnim« međimurskim inventarom: *i u — i̯ẹ̯ ọ — ẹ o — e ọ — ẹ a.*

U razgovornom jeziku govornika međimurskoga dijalekta dolazi do gubljenja arhaičnih osobina mjesnih govora i do svojevrsnog približavanja standardnom jeziku, posebice u realizaciji pojedinih samoglasnika (monoftongizacija diftonga te približavanje otvorenih i zatvorenih *e-* i *o-*samoglasnika samoglasnicima iz standardnog jezika) i izboru nastavaka u imeničkim deklinacijama (Blažeka 2008c). Zbog toga svi kompromisi koji će biti navedeni u ovom radu doista postoje u razgovornom jeziku i mogućnost za nesporazume poprilično je velika.

2.2. Fonologija

2.2.1. Akcentuacija

a) Treba zanemariti brojne naglasne razlike između pretpostavljenih parova »lažnih prijatelja« (različita mjesta naglaska, nepostojanje opreke po kvantiteti i modulaciji u međimurskom dijalektu), npr. *lụv'itį* 1. 'loviti' 2. 'dirati nešto' — *lòviti* 'loviti'; *gụspụd'in* 'svećenik' — *gospòdin* 'uglađen i pristojan čovjek', *ụb'or* 'stanje pred porod' — *òbor* 'ograđen prostor za stoku', *jedn'ọkụ* 'ravno' — *jȅdnāko* 'bez razlike').

2.2.2. Vokalizam[6]

a) Otvorene i zatvorene *e-* samoglasnike iz međimurskoga dijalekta koji potječu od starog *e* ili prednjeg nazala treba "poistovjetiti" sa "srednjim" *e* kod njihovih pretpostavljenih »lažnih prijatelja« u standardu (*n'ębụ* 1. 'atmosfera i svemirski prostor koji se sa Zemlje vidi kao svod' 2. 'nepce' — *nȅbo* 'atmosfera i svemirski prostor koji se sa Zemlje vidi kao svod'; *st'ęčį* 'izaći tekući' — *stèći* 'vlastitim radom privrijediti', *vr'ediįtį* 1. dovesti u uredno stanje' 2. 'prevariti nekoga; staviti nekoga u nepovoljni položaj' — *urédіti* 'dovesti u uredno stanje').

b) *E*-samoglasnike iz međimurskoga dijalekta koji potječu od poluglasa treba "poistovjetiti" s *a* kod njihovih pretpostavljenih »lažnih prijatelja« u standardu (*d'ęxnụtį* 'blaže smrdjeti' — *dàhnuti* 'jedanput uvući zrak i ispustiti ga'; *š'ipek* 'ruža' — *šípak* 1. 'nar, mogranj' 2. 'plod divlje ruže iz porodice Rosaceae', *dar'oven* 'darežljiv' — *dàrovān* prid. trp. od glagola *dàrovati*).

c) *E*-samoglasnike iz međimurskoga dijalekta koji potječu od jata treba "poistovjetiti" s refleksima jata kod njihovih pretpostavljenih »lažnih prijatelja« u standardu (*ot'rdetį* 'ukočiti se od zaprepaštenosti' — *òtvrdnuti* 1. 'postati tvrd' 2. 'postati čvrst' 3. 'postati neosjetljiv na nešto', *prev'idetį* 'uvidjeti' — *prèvidjeti* 'propustiti zbog nedovoljne pažnje').

[6] Svi se parovi »lažnih prijatelja« s detaljnim pregledom značenja nalaze u rječniku u drugom dijelu rada. U teorijskom dijelu rada značenja navodim ih samo gdje je nužno, i to uglavnom za riječi iz dijalekta.

d) Otvoreno *ǫ́* iz dijalekta treba "poistovjetiti" sa *a* kod njihovih pretpostavljenih »lažnih prijatelja« u standardu (*pįj'ǫnka* 'pijana žena' — *pìjānka* 'zabava na kojoj se opija'; *st'ǫńe* 'kućanstvo' — *stánje* 'opće prilike u kojima se tko ili što nalazi'). Naime, svako otvoreno *'ǫ* u međimurskom dijalektu potječe od dugog *a* i u razgovornom jeziku govornici međimurskoga dijalekta često na mjestima gdje bi trebao doći taj samoglasnik izgovaraju *a* po uzoru na standardni jezik.

d) Samoglasnike iz nenaglašene pozicije čija je realizacija fakultativna unutar zadanih vrijednosti (*a* [*a, ą*], *e* [*e, ę, ẹ*], *į* [*e͡ę, i*], *ų* [*u, ǫ*]) treba "poistovjetiti" s odgovarajućim samoglasnicima kod njihovih pretpostavljenih »lažnih prijatelja« u standardu (*kųb'ilįca* 'skakavac' — *kòbilica* dem. od kobila;

pųdrįv'ǫč 'sanduk u kojem su spavala djeca; danju se spremao ispod kreveta' — *podrìvāč* 1. 'oruđe kojim se podriva' 2. 'onaj koji kvari kakav red').[7]

e) Riječi iz međimurskoga dijalekta u kojima se nalaze kontinuante slogotvornoga *l̨* i stražnjega nazala *ǫ* govornici koji se bolje služe standardom transfonemizirat će ih u standard prema kontinuantama koje slogotvorno *l̨* i stražnji nazal imaju u standardu, posebice ako se radi o češćim riječima *(gr'ǫbį* 'razvijen, kvalitetan — o krumpiru' — *grûb* 1. 'pod dodirom hrapav, bez glatkoće' 2. 'surov, neosjetljiv' 3. 'ovlašno izrađen, tek zacrtan'; *sk'ǫpį* 'škrt' — *skûp* 'koji ima visoku cijenu', *z'ǫbį* 'usta' — *zûbi* 'bjeličaste izrasline koštanog tkiva u čeljusti prevučene caklinom', *v'ǫk* 'zamršena kosa' — *vûk* 'zvijer iz porodice pasa' *Canis lupus*). Budući da su u svije-

[7] Vesna Zečević u svojoj studiji o fonološkim neutralizacijama u kajkavskom vokalizmu osvrće se na vrijednosti *ę* / *į* i /*ǫ*/ *u* u međimurskim govorima: »Po tome se međimurski govori izdvajaju od svih ostalih istraživanih govora, jer u rezultatu neutralizacije dviju opreka po difuznosti: /ę/~ /i/ → [į], /ǫ/ ~/u/ nije drugi član opreke, nego nova, treća jedinica: /ę/ ~ /i/ → [į], /ǫ/ ~ /u/ → [ų]. U rezultatu tih dvaju neutralizacijskih procesa četiri su fonemske zamjene: /i/ → [į], /ǫ/→ų, /u/ →[ų]. Radi jednoobraznosti prikaza svih neutralizacijskih procesa i fonemskih zamjena u istraživanim govorima, u rezultatu se tih procesa i fonemskih zamjena u međimurskim govorima donose u ovome radu fonemi s kojima se glasovi [į] i [ų] mogu identificirati, tj. [į] kao član fonema i-tipa, a [ų] kao član fonema u-tipa, dakle /ę/ ~ /i/ → /i/, tj. /ę/ → /i/; /ǫ/ ~ /u/ → /u/, tj. /ǫ/ → /u/.« Zečević 1993:52—53.

»U sjeveroistočnome dijelu, na području istočnoga dijela međimurskog dijalekta, broj se neutralizacijskih položaja dviju opreka po difuznosti /ǫ/ ~ /u/ i /ę/ ~ /i/ povećava i one se neutraliziraju u svim nenaglašenim slogovima. Po inventaru članova tih opreka, uz te se govore vežu i govori u Nedeljancu i Vidovcu, ali ne i po rezultatu tih neutralizacija, po kojem se ti međimurski govori izdvajaju od svih ostalih istraženih govora. U rezultatu su, naime, tih neutralizacija dvije nove jedinice, i to [*į*] u rezultatu neutralizacije opreke /ę/ ~ /i/, i [*ų*] u rezultatu neutralizacije opreke /ǫ/ ~ /u/.« Zečević 1993: 94.

sti govornika ti oblici izjednačeni, možemo ih svrstati u »lažne prijatelje«. U srednjem i donjem poddijalektu refleks slogotvornoga *l̥* ionako je samo *u* pa kod tih govornika međimurskoga dijalekta do drugačije transfonemizacije i ne će doći.

2.2.3. Konsonantizam

a) Obezvučene zvučne suglasnike na kraju riječi iz međimurskoga dijalekta treba "poistovjetiti" sa zvučnima u toj poziciji kod njihovih pretpostavljenih »lažnih prijatelja« u standardu (*j*ˈ*uk* 1. 'strana svijeta nasuprot sjeveru' 2. 'vjetar koji puše s juga' — *jùg* 'strana svijeta nasuprot sjeveru'; ˈ*isxụt* 'izlaz za kola koja su zaglibila' — *ìshod* 'svršetak kao posljedica nekakva uzroka').

b) Treba zanemariti razlike u konsonantizmu koje se tiču postojanja *nj* (u nekim je govorima *ĩ* umjesto *nj*, npr. *tˈrĩe* 'trnci' — *tȓnje* zb. im. od trnje), *l̩* (u nekim je govorima samo *l*, npr. *l̩ˈudskị* 1. 'tuđ, stran' 2. 'ono što je svojstveno ljudima' — *ljȕdskī* 'ono što je svojstveno ljudima') i *ǯ* u konsonantskim inventarima (u nekim je govorima *j* refleks palatalnog *dˈ*, npr. *xerjˈǫvị* 1. 'zahvaćen hrđom' 2. 'tamnosmeđ' — *hȓđav* 'zahvaćen hrđom').

c) Treba zanemariti razlike koje se tiču postojanja opreka između *č* i *ć* u standardnom jeziku (*bˈuča* 'obuća' — *bȕća* 'tikva', *u̯brˈačatị* 'okretati' — *òbraćati* 1. 'privoditi koga nekoj ideologiji, vjeri' 2. 'usmjerivati').

d) Treba zanemariti razlike koje se tiču refleksa starih konsonantskih skupina kao što su **stj* (*krščenˈica* 'kršćena žena' — *krštènica* 1. 'izvadak iz matične knjige krštenih' 2. 'ženska osoba koja pristupa krštenju', **skj* (*vˈǫščịtị* 'hlepjeti za nečim' — *vòštiti* 'premazivati voskom'), **zdj* (*zvˈižžatị* 'proizvoditi prodoran zvuk poput jakog vjetra' — *zvìždati* 'posebnim namještanjem usana, jezika ili prstiju u ustima ili zviždaljkom proizvoditi zvuk'), **čʋr-* i **čer-* (*črˈe͡ǫvụ* 'želudac' — *crijévo* 'dio probavnog sustava između želuca i čmara').

e) Riječi u kojima je u međimurskom dijalektu izgubljeno *v* u suglasničkim skupinama treba "poistovjetiti" s njihovim pretpostavljenim »lažnim prijateljima« u standardu gdje je očuvano *v* u tim skupinama (*lˈǫsị* 'kosa' — *vlâsi* 'niti kose'; *u̯tˈrdetị* 'ukočiti se od zaprepaštenosti' — *òtvrdnuti* 1. 'postati tvrd' 2. 'postati čvrst' 3. 'postati neosjetljiv na nešto').

f) Reflekse starog prefiksa *və-* treba "poistovjetiti" s njihovim refleksima u pretpostavljenim »lažnim prijateljima« iz standarda. Najčešće je to *u* (*ftˈrtị se* 1. 'hodanjem, vožnjom i sličnim pritiskanjem izravnati se i postati tvrdim 2. 'prisilno se primiriti' — *ùtrti se* 'hodanjem, vožnjom i sličnim pritiskanjem izravnati se i postati tvrdim'; *vrˈedịtị* 1. dovesti u uredno sta-

nje' 2. 'prevariti nekoga; staviti nekoga u nepovoljni položaj' — *urédіti* 'dovesti u uredno stanje').

g) Kod riječi iz dijalekta koje su dobile protetski suglasnik treba pretpostaviti da će ih neki govornici pokušati transfonemizirati u standard bez protetskog suglasnika, ali s istim značenjem kao u dijalektu (*vụč'itį* 'predavati drugome znanje, vještinu' — *ùčiti* 1. 'predavati drugome znanje, vještinu' 2. 'stjecati znanje ili vještinu'*:* *'Ọn 'učį v šk'ọlį.* 'On predaje u školi.'; *v'učen* 'naviknut' — *ùčen* 'vrlo obrazovan'*:* *'Ọn je v'učen.* 'On je naviknut.', *v'ustatį* 'posustati' — *ùstati* 'zauzeti stojeći položaj'*:* *'Ọn je 'ustal.* 'On je posustao.').

2.3. Morfologija

a) Budući da se u istraživanju pseudoanalogonimije uzimaju u obzir samo *eitetski oblici,* razlike u deklinaciji, konjugaciji i komparaciji ne trebaju se uzimati u obzir.

b) Treba zanemariti različitosti u pojavljivanju određenih i neodređenih oblika pridjeva. Kod većine pridjeva u kajkavskom (osim onih koji imaju nepostojano *e*) moguć je samo određeni oblik:

drv'enį 'nespretan; sramežljiv' — *dȓven* 'koji je načinjen od drva', *kr'astavį* 'prljav' — *krȁstav* 'koji je prekriven korama od sasušene krvi na rani koja zarasta'.

2.4. Tvorba riječi

Izuzetno, u »lažne prijatelje« trebalo bi svrstati i neke parove riječi s različitim sufiksima, a kod kojih se pretpostavlja da će govornik riječ iz dijalekta prevesti sufiksom sličnoga značenja koji na tu osnovu ide u standardnom jeziku (*x'ọdec* 'skitnica' — *hòdāč* 'onaj koji hoda').

3. Vrste pseudoanalogonimije

U istraživanju pseudoanalogonimije važna je sinkronija, tj. trenutačno stanje semantičkih polja koja ti primjeri imaju (Samardžija 1995:27). Sinkronijski je pristup nužan jer nije uvijek lako odrediti kada je u dijalektu riječ o starijem značenju, a kada o semantičkoj adaptaciji novijeg datuma. Možda se u nekoj ranijoj fazi razvoja dijalekta kod pojedinih parova radilo o potpunoj pseudoanalogonimiji, a do djelomične je pseudoanalogonimije došlo u suvremeno vrijeme kad standard potiskuje dijalektalne govore i riječi iz standarda i njihova značenja prodiru u mjesne govore.[8] Sinkronij-

[8] Zanimljiv je par *z'ọdrụga — zâdruga* gdje se sekundarna adaptacija novijeg datu-

ski se pristup u ovom istraživanju ipak nije u potpunosti mogao poštovati kod riječi iz standarda jer su zanemarivana novija značenja koja su nastala zbog potrebe standardnog jezika da mora izraziti sva značenja koja se tiču znanosti, tehnike, umjetnosti, filozofije, sporta, suvremenog života…, jednom riječju, sve ono što nadilazi mogućnosti izražavanja leksikom najstarijih govornika pojedinog mjesnog govora međimurskoga dijalekta. To znači da su kod riječi iz standarda u obzir uzimana ona osnovnija, tj. ona koja su poznata i manje obrazovanim govornicima međimurskoga dijalekta.

Npr. kod natuknice *kljûč* navodi se samo značenje 'metalna naprava za otvaranje i zatvaranje ključanica, brava', a zanemaruju se sljedeća značenja: 1. 'mjerilo po kome se daju mandati čimbenicima društveno-političkih i upravnih tijela', 2. 'naprava za pričvršćivanje, odvijanje ili zavijanje vijaka', 3. ***glaz.*** 'znak na početku crtovlja koji određuje visinu tonova zabilježenih na crtovlju', 4. ***pren.*** 'uputa za rješavanje nekog problema, sredstvo za postizanje nekog cilja, sustav za čitanje šifriranog teksta'.

Isto tako kod natuknice *slȍg* ne navode se sljedeća značenja 1. ***tisk.*** a) 'ručno ili strojno priređen tekst složen za tisak od tiskarskih slova i znakova' b) 'veličina i tip tiskarskih slova', 2. ***inf.*** 'niz podataka u datoteci' 3. ***glaz.*** 'način sastavljanja, vrsta ili stil glazbenog djela', 4. ***grad.*** / ***lik.*** 'skup karakteristika umjetničkog djela, po kojem se ono razlikuje od drugih umjetničkih ostvarenja'. U obzir se uzima samo značenje ***ling.*** 'glas ili skup glasova koji se u govoru i pismu osjećaju kao samostalne cjeline od kojih se sastoji riječ'.

Prema tako shvaćenu sinkronijskom pristupu pseudoanalogonimiji, podjela parova »lažnih prijatelja« u ovom radu bit će na a) *potpuno »lažne prijatelje«* i b) *djelomično »lažne prijatelje«*.[9]

Potpuno »lažni prijatelji« oni su koji nemaju ni jedno zajedničko značenje, npr. *pįj'ọnka* 'žena koja se opija' — *pìjānka* 'zabava na kojoj se opija'; *r'it* 'stražnjica' — *rît* 'zemljište uz rijeku ili jezero koje povremeno poplavljuje voda', *d'oga* 'daska od bačve' — *dȍga* 'pasmina velikog i jakog psa'.

ma dogodila u dijalektu. Starije značenje 'dobrovoljno društvo većega broja pojedinaca utemeljeno na zajedničkom ostvarivanju skupnoga i pojedinačnog interesa' jest historizam, a za sve (pa i najmlađe) govornike međimurskoga dijalekta ta imenica znači 'dućan'.

[9] »Die erste Möglichkeit wie sich die Bedeutungen zweier Wörter unterscheiden können, ist die Exklusion: Die beiden Lexeme haben keine einzige Bedeutung gemeinsam. Dies ist der Fall bei den 'klassischen' Pseudo-Analogonymen, meist totale oder vollständige 'falsche Freunde' genannt... Bei der partiellen Pseudo-Analogonymie muss der Lernende hingegen zusätzlich die Bedingungen verinnerlichen unter welchen A mit B zu übersetzen ist und unter welchen nicht.« Bunčić 2000:49—50.

Djelomično »lažni prijatelji« oni su kod kojih jedan ili oba parnjaka uz zajednička značenja imaju i jedno ili više različitih značenja (*inkluzija*), npr. *sť'ęčį* 1. 'vlastitim radom privrijediti' 2. 'izaći tekući' — *stèći* 'vlastitim radom privrijediti' *v'idetį se* 1. 'vidjeti sebe' (*V'idįm se k'ak bụm bet'ęžen l'ęžal, a n'išči me n'a d'ošel gl'et.*) 2. 'činiti se' (*V'idį mį se ka bụ 'išel d'i͡ęšč.* 'Čini mi se da će padati kiša.') 3. 'sviđati se' (*T'i͡ę mį se d'ečkụ v'idį.*) — *vìdjeti se* 'vidjeti sebe', *g'rdį* 1. 'ružan' 2. 'prljav' 3. 'prost, grub u ophođenju' — *grd* 'grdan, ružan'.

Parova djelomično »lažnih prijatelja« ima neusporedivo više nego u pseudoanalogonimiji između dva standardna jezika (npr. ruskog i hrvatskog). Osim što se uglavnom radi o bližim jezičnim sustavima nego kod dva standardna jezika, razlog za mnogo češću djelomičnu pseudoanalogonimiju jest i svakodnevna interferencija između mjesnog govora / interdijalekta i standardnog jezika.

Kod *djelomično »lažnih prijatelja«* ima dosta primjera gdje se kod parnjaka iz međimurskoga dijalekta sekundarno razvilo značenje vezano uz seljački način života i privređivanja, npr.

x'ọratį 1. 'pustošiti, pljačkati' 2. 'skidati dlaku sa zaklane svinje' — *hȁrati* 'pustošiti, pljačkati',

'isxụt 1. 'svršetak kao posljedica nekakva uzroka' 2. 'izlaz za kola koja su zaglibila' — *ìshod* 'svršetak kao posljedica nekakva uzroka',

nas'ęstį 1. 'biti žrtvom prevare' 2. 'pripremiti kokoši gnijezdo u kojem će ležati na jajima' (*Bụmụ, nas'ęlį 'ovụ k'okụš.*) — *nàsjesti* 'biti žrtvom prevare',

Žįd'ọfka 'pripadnica semitskog naroda čije tradicije počivaju na učenju Mojsija i proroka' / *žįd'ọfka* 'limfni čvor u preponama kao posljedica napornoga hodanja.' — *Žìdōvka* 'pripadnica semitskog naroda čije tradicije počivaju na učenju Mojsija i proroka'.

Kod nekih parova *djelomično »lažnih prijatelja«* vidljiva je pejorizacija u parnjaku iz međimurskoga dijalekta u onom značenju kojeg nema u paru iz standardnog jezika, npr.

ụtp'oslatį 1. 'poslati' (*ụ̑tp'oslal sam p'ismụ. V'ę č'ọkam 'odgụvụra.*) 2. 'odbiti nekoga; ne primiti nekoga (pej.)' (*ụ̑tp'oslalį smụ ga 'otkụt je d'ošel.*) — *otpòslati* 'poslati',

nažd'ẹratį se 1. 'obilno se najesti' (*Nažd'ẹral sam se m'esa ka sam se sk'orụm rasp'očįl.*) 2. 'napiti se (pej.)' (*P'ọk se nažd'ẹral į s'ọ pl'ọčụ pụtr'ošįl.*) — *naždèrati se* 'obilno se najesti',

sv'etį 1. 'onaj koga Crkva slavi zbog savršenstva i čistoće' (*Sv'etį J'ọžef je J'ęzụšụf hran'iteļ.*) 2. 'pobožan, koji živi kreposno; onaj koji redovito ide u crkvu (pej.)' (*M'ọram sį sv'etụ p'ucụ n'ọjtį za ž'ęnụ; Sv'etį č'ovek, a k'ọne.*) 3. 'koji

se odnosi na pobožne stvari općenito' (*sv'ete kń'ige* — misli se i na obične molitvenike, *sv'eta st'anica* — misli se na Radio Vatikan) — *svêt* 1. 'onaj koga Crkva slavi zbog savršenstva i čistoće' 2. 'koji je Crkva posvetila'.

4. Razlozi za nastanak »lažnih prijatelja«

Do pojave parova »lažnih prijatelja« došlo je zbog sljedećih razloga:

a) Jedan je parnjak semantičkom adaptacijom dobio u dijalektu drugo značenje, npr. *kr'astavị* nije 'koji je prekriven korama od sasušene krvi na rani koja zarasta' već 'prljav'; *kr'ičatị* nije 'vikati oštrim visokim piskutavim glasom' već 'vikati'; *čr'i͡ẹvụ* nije 'crijevo' već 'želudac'; *t'rti* nije 'trljati' već 'razbijati'.

b) Jedan je parnjak posuđenica iz neslavenskih jezika koja se slučajno fonološki podudara s drugom riječi, npr. *p'ucatị* (njem. *putzen*) nije 1. 'kršiti se, lomiti se' 2. 'gađati iz vatrenog oružja' 3. 'udarati loptom' već 'čistiti'; *b'ọba* (mađ. *baba* 'lutka') nije 1. 'stara žena' 2. 'očeva ili materina majka' već 'lutka'; *j'ęzerụ* (mađ. *ezer*) nije 'prirodna ili umjetna udolina na kopnu u kojoj je voda stajaćica bez veze s morem' već 'tisuća'.

c) Oba su parnjaka posuđenice iz neslavenskih jezika, a parnjak iz međimurskoga dijalekta ima posebnu semantičku adaptaciju, npr. *ịnkvịž'itụr* nije 'član inkvizicijskog suda' već 'policijski istražitelj', *p'ọstụr* nije 'protestantski župnik' već 'čuvar vinograda'. Ovdje je riječ o potpuno »lažnim prijateljima« jer stariji ispitanici ne znaju značenja iz standarda.

d) Parnjak iz međimurskoga dijalekta ima ili je imao »prave prijatelje« u nekim drugim jezicima, najčešće slavenskim, a njihovi ih parnjaci u standardnom jeziku nemaju, npr. *d'ẹlụ* 'rezultat ili proizvod rada' već 'posao (ali ne kao stalno zanimanje)'; *k'ọzatị* nije 'izraziti riječima' već 'pokazivati'; *nar'ugatị se* nije 'izvrgnuti ruglu' već 'nabrati se, zgužvati se — o tkanini'[10].

e) Do sličnosti je došlo uslijed različitih fonoloških promjena nastalih u različitim fazama razvoja pojedinih govora (gubljenja i prijelazi fonema, dobivanje proteze, ukidanje opreka između *č* i *ć,* različiti refleksi pojedinih samoglasnika, suglasnika i suglasničkih skupina iz praslavenskog stanja), npr. *gran'at* 'granata' — *grànāt* 'mineral tamnocrvene boje', *j'užịna* 'užina' — *jȕžina* 'jugovina'; *per'ika* 'vrsta korova' — *pèrika* 'umjetna kosa', *v'uča* 'ujak' — *vȕča* 'vučenje, tegljenje', *gr'ọja* 'ograda' — *grája* 'izmiješani glasovi i povici veće skupine ljudi', *m'odrị* 'mudar' — *mòdar* 'koji je boje vedrog

[10] »Ie. nazalizirani korijen **u̯rong-* od **u̯er* 'savijati', koji se nalazi u *režati* (v.), stcslav. *rę̨gnọti* 'hiscere' ovdje dolazi u prijevoju perfektuma **u̯rong-* u psihološkom značenju. Prvobitno konkretno značenje nalazi se u lit. *ringúoti* 'crispare, incurvare', lat. *ringi.*« Skok III. 1973:167.

neba', *kl'opka* 'klupko' — *klȍpka* 'stupica, zamka', *v'ọščịtį* 'hlepjeti za nečim' — *vòštiti* 'premazivati voskom').

f) Transfonemizacijom *a-*, *e-* i *o-*samoglasnika po uzoru na standardni jezik riječ iz međimurskoga dijalekta postala je slična nekoj riječi u standardu, npr. *m'ọmịca* nije hipokoristik od 'mama' već 'nesvjestica, obamrlost'; *st'ęčį* nije 'vlastitim radom privrijediti' već 'izaći tekući', *k'ọštatį* nije 1. 'imati trgovačku cijenu' 2. 'imati troškove, štetu, loše posljedice' već 'probati'.

d) Različite riječi iz dva uspoređivana sustava tvorene su istim tvorbenim sredstvima koja imaju različita značenja, npr. *prev'idetį* nije 'propustiti zbog nedovoljne pažnje' već 'uvidjeti'; *pįj'ọnka* nije 'zabava na kojoj se opija' već 'žena koja se opija'.

g) Jedan je parnjak onomatopejskog podrijetla i slučajno se podudara s riječi iz drugog sustava, npr. *t'utkatį* nije 'lijepiti posebnim ljepilom dobivenim od životinja' već 'piti iz boce (pej.)'.

5. Enantosemija

Zabilježio sam nekoliko zanimljivih primjera pojave enantosemije[11] između parnjaka. U tim su primjerima u pojedinim govorima (ne u cijelom dijalektu!) njihova značenja otišla u suprotnim pravcima:

lag'ọden 'nekvalitetan' (*X'itį fkr'aj t'ọ lag'ọdnụ kụr'uzụ.*) — *lagodan* 'koji se odvija bez poteškoća',

sp'ornụ 'brzo' (*V'iš k'ak sp'ornụ d'e͡la. į t'i bį t'ak m'ọral.*) — *spôrno* 'na sporan način, dvojbeno',

od kr'aja 'od početka' (*K'opaj ụd kr'aja.* 'Kopaj od početka.'; *M'ọm je ụd kr'aja b'il n'ọrį.* 'Odmah od početka bio je lud.') — *otkraja* 'od kraja'.

Kod primjera *od kr'aja* riječ je o djelomičnoj enantosemiji jer u kontekstima kada se u jednom dijelu iskaza ističe početak, sveza *ụd kr'aja* znači isto kao i standardu: *Č'itaj knj'igụ ụd pụč'etka, a n'e͡ ụd kr'aja!; F'ilma bụmụ gl'edalį ụd pụč'etka a n'e͡ ụd kr'aja.* Taj je primjer potvrđen u cijelom međimurskom dijalektu.

[11] »Das Phänomen, dass zwei diametral 'entgegengesetzten' Bedeutungen durch ein einziges Lexem ausgedrückt werden, nennt man *Enantoiosemie* (*ἐν* 'darin', *ἀντίος*' 'entgegengesetzt' und *σήμα* 'Zeichen').« Bunčić 2000:62.

6. Semantički mocijski par *mˈǫčekmˈǫčka*

Zanimljiv je semantički mocijski par *mˈǫček — mˈǫčka* (Felis catus ‘pripitomljena zvijer iz potporodice pravih mačaka koja se drži u kući radi lovljenja miševa ili kao kućni ljubimac’). Dok je u standardnom jeziku *mačka* spolno neobilježen pojam toga mocijskog para, a *mačak* pojam za mušku, odraslu, spolno zrelu jedinku te vrste, u međimurskom je dijalektu obrnuto: *mˈǫček* je spolno neobilježen pojam za tu životinju, a *mˈǫčka* odrasla, spolno zrela ženka (*Mˈǫčkỵ jỵ hˈǫdajų pų kˈuhńỵ ỵ nˈikaj jỵ ne smˈeta.* ‘Mačke joj hodaju po kuhinji i to joj ništa ne smeta.’; *Pˈǫk mˈǫčka ˈima mlˈǫde.* ‘Opet mačka ima mlade.’). Prema tome, *mˈǫček* i *mačka* su »lažni prijatelji«.

7. Primjeri pseudoanalogonimije između međimurskoga dijalekta i standardnog jezika zabilježeni u jezičnoj praksi

U istraživanjima su potvrđeni sljedeći nesporazumi:

Nˈęjte bˈe͡žatỵ ak ste vrˈǫčỵ! ‘Nemojte trčati ako ste vrući!’ — *Nemojte bježati ako ste vrući!

Lˈe͡ępa je kˈaj bˈǫba. ‘Lijepa je kao lutka.’ — *Lijepa je kao baba.

Bˈe͡ęlịlị bųmų kˈuxńų. ‘Bojat ćemo kuhinju.’ (ne nužno bijelom bojom) — *Bijelit ćemo kuhinju bijelom bojom.

Debˈelų črˈe͡ęvų mų smˈeta pak se nˈęmre prˈignųtỵ. »Debeli mu želudac smeta pa se ne može prignuti.’ — *Smeta mu debelo crijevo pa se ne može prignuti.

Ńˈęgvų dˈęlų je slˈabų. ‘Slabo radi.’ — *Njegovo je djelo (npr. umjetničko, životno...) slabo.

Cˈe͡ęlų nˈǫč je dˈrkal v zˈaxųt. ‘Cijelu je noć trčao u zahod.’ — *Cijelu je noć masturbirao u zahod.

Slˈabųga dˈuxa ˈima. ‘Teško diše.’ — *Nije duhovit.

Mˈęl je lˈe͡ępų žˈęnų, alỵ jˈǫkų gˈrdų. ‘Imao je lijepu ženu, ali jako svadljivu.’ — *Imao je lijepu ženu, ali ružnu.

Nˈęj gˈrdịtỵ dˈe͡ęte! ‘Nemoj prljati dijete!’ — *Nemojte koriti dijete.

Mˈęl sam nˈęgda dˈobrųga kųlˈǫča pr xˈižỵ. ‘Imao sam nekad kod kuće dobar nož za klanje.’ — *Imao sam nekad ukućanina koji je dobro klao.

Ka nˈaš lˈovịl pˈuce! ‘Nemoj pipkati djevojke!’ — *Nemoj loviti djevojke!

Tˈǫ sų lˈudskỵ lˈudỵ. ‘To su strani ljudi.’ — *To su čovječni ljudi.

ˈǪn se ne vˈupa pˈǫrịtỵ z pˈucamỵ.* ‘On se ne usuđuje družiti s djevojkama.’

— *On se ne usuđuje imati spolne odnose s djevojkama.

Prev'idel je št'erį je p'otes b'il d'ober. 'Uvidio je koji je bio dobar potez.' — *Zbog nepomnje nije vidio koji je bio dobar potez.

Sn'imal sam z'ọba. 'Vadio sam zub.' — *Slikao je zub.

8. Glagoli s odvojenim prefiksima

U korpus istraživanja uvjetno su ušli i glagoli s tzv. »odvojenim prefiksima«, ali samo ako ih formalno izjednačimo sa svezama *glagol + prilog*. Takve sveze mogu izazvati nesporazume u komunikaciji jer ih slušatelj uslijed nedovoljnog konteksta može prevesti na 2 načina. U primjerima koje ću navesti pod prvim ću prijevodom dati značenje složenog glagola, a pod drugim prijevodom značenje sveze *glagol + prilog*.

B'il sam g'orį. 1. 'Bio sam budan.' 2. 'Bio sam gore.'

D'ọl te b'um pr'i͡ęk. 1. 'Tužit ću te.' 2. 'Dat ću te preko.' (npr. u poslovnicu u Podravini)

D'olį je d'ošel. 1. 'Smršavio je (uslijed bolesti).'1. 'Došao je dolje.'

N'ęj sį t'ọ br'atį g'orį. 1. 'Nemoj si to uzimati srcu.' 2. 'Nemoj si brati gore.' (npr. jabuke)

Z'išel je v'un. 1. 'Snašao se u govoru.' (Uspio je reći što je mislio.) 2. 'Izašao je van.'

z'imatį d'olį 1. 'skidati od nekog iznosa — najčešće od plaće' 2. 'uzimati dolje' (npr. crijep pri raskrivanju krova)

d'olį d'ętį 1. 'uništiti, staviti u loš položaj' (*B'olest me je d'olį d'i͡ęla.* 'Bolest me je porušila.'; *T'ọ ka n'ęmre p'osla n'ọjtį ga je d'olį d'ęlų.* 'Uništilo ga je što ne može naći posao.') 2. 'staviti dolje' (*D'olį d'ęnį vr'ęče.*)

Nisu uzimane u obzir sveze toga tipa u kojima bi u prijevodu na standard takvi prilozi bili tautološkog karaktera i zbog toga potpuno suvišni, npr.

P'azį ka n'aš pųs'i͡ękel kr'uzų (v'un)! 'Pazi da ne posiječeš kukuruz!'

Z'el je p'ęneze (*v'un*) *z b'anke.* 'Uzeo je novac iz banke.'

J'ęmļejų mį (d'olį) ụd pl'ọče. 'Skidaju mi od plaće.'

9. Kriteriji za izbor riječi i način obrade

U obzir su uzeti samo oni parovi riječi gdje oba dijela para pripadaju istoj vrsti riječi. Imenice trebaju pripadati i istoj deklinaciji. Kod parova gdje je par iz međimurskoga dijalekta *pluralia tantum,* navodim u N mn. i značenje homonimne riječi iz međimurskoga dijalekta koja ima jedninu, npr. *zûbi* 'bjeličaste izrasline koštanog tkiva u čeljusti prevučena caklinom' — *z'ọbį* 'bjeličaste izrasline koštanog tkiva u čeljusti prevučene caklinom' / *z'ọbį* 'usta'.

Također navodim i tzv. *nove homonime* parnjaka iz međimurskoga dijalekta nakon pretpostavljene fonološke i morfološke prilagodbe standardnom jeziku, npr. *b'ọba* i *b'aba* nisu homonimi u međimurskom dijalektu, ali postaju homonimi u razgovornom jeziku govornika međimurskoga dijalekta nakon što se 'ọ u fonološkoj prilagodbi standardu izgovori kao *a* (npr. *b'ọba* 'lutka' / *b'aba* 'žena (pej.)' — 1. *bȁba* 'stara žena' 2. 'očeva ili materina majka').

Kod glagola se ne ubrajaju u »lažne prijatelje« oni parovi u kojima bi jedan parnjak bio povratni, a drugi ne.

Polazna su značenja ona iz međimurskoga dijalekta. Nisu stavljani oni parovi riječi gdje su temeljna značenja ista, a u standardu još postoji i značenje koje je tehničkog, znanstvenog, pjesničkog ili nekog drugog oblika civilizacijskog razvoja (*v.* 3).

U rječnik nisu stavljani oni parove riječi čija razlika u značenju počiva isključivo na pragmatičkoj i sociološkoj razini koje se tiču načina i poimanja života najstarijih ispitanika, iako bi se i tu našlo vrlo zanimljive građe.[12] Npr. *k'ońek* uz značenje 'mali konj' ima još i značenje 'licitarski kolač u obliku konja'. To je uz srce i lutke bio najčešći lik koji su izrađivali licitari. Postupno je to značenje otišlo prema značenju 'kolači od licitara općenito' (*Sį p'ęš k'upįtį k'ońeke na pršč'eńe?*) Za najstarije je ispitanike *pev'ọč* samo onaj koji pjeva u crkvenom zboru (*N'aš j'apįca sụ c'e͡ḷụga žįv'ota b'ilį pev'ọč.*). *L'e͡čeńe* za najstarije ispitanike znači 'liječenje od duševnih bolesti' (*D'išel je na l'e͡čeńe; Ń'ęmụ je tr'ęba l'e͡čeńe.*). Do suženja značenja vjerojatno je došlo zato jer se zbog drugih bolesti nije mogao ostvariti dugotrajniji boravak u bolnici.

Također u popis »lažnih prijatelja« nisu stavljani primjeri gdje bi par iz dijalekta fonološki adaptiran na standard imao drugačije značenje, npr.

[12] »Auf alle diese Nuancen gibt es die »totale Äquivalenz« zwischen zwei Idiomen lediglich bei einigen international definierten Termini technici wie *Diskontsatz, Radius, Phonem* oder *Natriumchlorid* sowie bei Eigennamen und Zahlwörtern.« Gladrow 1977:14.

pr'ọva r'ọka ‘desna ruka’ (Sv. Martin) — **prava ruka*

c'e͡ljị krụmp'ịr ‘krumpir kuhan s korom’ — **cijeli krumpir*

st'ọrị č'ovek ‘odrasli čovjek’ (u iskazu upućenom djetetu) — **stari čovjek*

st'ọra k'ọrpa ‘stara cura’ — **stara korpa*

vr'ọžja k'ọža ‘umjetna koža’ — **koža koja pripada vragu*

x'udị k'ukec ‘vrsta upale na prstu’ — **zao kukac*

Značenja su u međimurskom dijalektu pod rednim brojem pod istom natuknicom ako se radi o donekle povezanim značenjima. Ako se radi o potpuno odvojenim značenjima, natuknice su posebne.

10. Rječnik parova »lažnih prijatelja« između hrvatskoga standardnoga jezika i međimurskoga dijalekta

st. *bȁba* 1. ‘stara žena’ 2. ‘očeva ili materina majka’
md. *b'ọba* ‘lutka’[13] (*L'e͡pa je k'aj b'ọba.*)
md. *b'aba* ‘žena (pej.)’ (*Na m'orụ ga p'unụ g'ọlịx b'ọp; B'abe se spụm'inajụ na v'uliịi.*)

st. *bȁt* ‘drška s glavom kao kod malja’
md. *b'at* = st. (*Z b'atụm nab'i st'ọpa v z'ęmlụ.*)
md. (Sv. Martin) *b'at* ‘okomak’ (*N'ęgdar smụ z b'atịma k'uriịi.* ‘Nekada smo ložili okomcima.’)
md. (Prelog) *b'ọt* ‘gornji, tvrđi dio izdanka’ (*S'ę je v'ęč v b'ọtịma.*)

st. *bijêg* ‘brzo udaljavanje od mjesta na kome prijeti opasnost, bježanje’
md. *b'e͡ęk* ‘hod u polutrku’ (*Z b'e͡ęgụm je 'išla s'ọsedụ pụv'ędat za n'as.*)

st. *bijéliti* ‘činiti bijelim’
md. *b'e͡ljịtị* ‘premazivati zidove bojom s ciljem uklanjanja nečistoće — ne mora biti bijela boja)’ (*M'ama b'e͡ljị k'uxńụ.*) 2. ‘guliti koru s voća ili povrća’ (*B'e͡ljịm krụmp'e͡ra ka napr'ọvịm pịr'ęja.* ‘Gulim krumpir kako bih napravio pire.’)

st. *bjèžati* ‘udaljavati se naglim kretanjem i odmicanjem od mjesta opasnosti’
md. *b'e͡žatị* 1. = st. (*'Akụ te p'es nap'ọdne, b'ęžị!*) 2. ‘trčati’ (*Sl'abụ sụ n'ašị bež'alị. B'iliča bị tr'ębalụ smen'itị.* ‘Slabo su naši trčali. Trebalo bi Bilića smijeniti.’)[14]
st. *brìjati se* ‘odstranjivati dlake s kože; ne nositi bradu i brkove’
md. (Knezovec) *br'ijatị se* ‘linjati se’ (*V'ę se sv'ija br'ije pak jụ je n'e͡ę m'oč kl'atị.*)

[13] mađ. *baba* ‘dojenče; lutka’.

[14] Za značenje ‘trčati’ nekada se u kajkavskom upotrebljavao glagol *d'rkatị*, no pojavom vulgarnoga homonima, njegova je upotreba uglavnom prestala. Svi smo se nasmijali kad je jedna bakica liječniku rekla: *C'e͡ęlụ n'ọč je m'ọj m'ọš d'rkal v z'axụt*. Jasno je da to moramo prevesti kao ‘Moj je muž cijelu noć trčao u zahod.’

st. *brìsāč* ‘dio opreme automobila i drugih vozila koji briše prednje ili zadnje staklo’
md. *brịsˈọč* ‘ručnik’ (*Nˈęj sį brˈisatį lˈice z brịsˈọčụm štˈerịm sį sį nˈoge brˈisal.* ‘Nemoj brisati lice ručnikom kojim si si brisao noge.’)

st. *bȕća* ‘tikva’
md. *bˈuča* ‘obuča’ (*Nˈęgda smụ slˈabụ mˈęlį bˈučụ. Bˈosį smụ xˈọdalį.* ‘Nekada nismo imali obuće. Bosi smo hodali.’)

st. *cìcvara* ‘kuhano jelo od brašna, maslaca i sira’
md. (Kotoriba, Selnica) *cˈicvara* ‘pečeni kolač od kukuruznog brašna, jaja i vrhnja’

st. *cijéliti se* ‘zacjeljivati— o rani’
1. md. = st. (*Rˈana mį pụmˈalį cˈ͡ęlį.*)
2. md. (Belica, Štrigova) *cˈ͡ęlịtį se* ‘ljubiti se’ (*Pụprˈavį sį zˈọbe ˈinače se nˈa nịtį jˈana štˈęla s tˈobụm cˈ͡ęlịtį.* ‘Popravi zube, inače se ne će nijedna djevojka s tobom ljubiti.’).

st. *crijévo* ‘dio probavnog sustava između želuca i čmara’[15]
md. *črˈ͡ęvụ* ‘želudac’ (*Pˈunụ pˈije pˈivụ pak ˈima vˈęlkụ črˈ͡ęvụ.*)

st. *crnokóžac* ‘čovjek crne kože’
md. *črnụkˈọžec* ‘čovjek tamne puti’ (*Lˈ͡ępį je dečˈọk, črnụkˈọžec.*)

st. *čárati* ‘izgovarati određene mistične formule ili riječi i činiti radnje da bi se dozvale sile koje će donijeti ono što se želi’
md. *čˈaratį* = st. (*Tˈọ je tˈọ vˈ͡ęštịca nˈękaj čˈarala ka jụ je mˈọš stˈaj.* ‘Nešto je ta vještica čarala pa ju je muž ostavio.’)
md. *čˈaratį* ‘črčkati olovkom’ (*Nˈęj bezvˈeze čˈaratį pụ papˈ͡ęrụ.*)

st. *cȓn* 1. ‘koji je posve tamne boje’ 2. ‘mračan, tužan’
md. *čˈrnį* 1. = 1. st. (*čˈrnụ sį ụblˈ͡ęčį na sprˈevụt.* ‘Obuci crnu odjeću na sprovod.’) 2. = 2. st. (*Nˈęj mˈętį tˈak čˈrne mˈislį.*) 3. ‘prljav, zamazan’ (*Prˈi ńį je sˈę čˈrnụ.* ‘Kod njih je sve prljavo.’; *Vˈeč tį je čˈrna rˈobača. Dˈęj mį jụ ka tį jụ ụpˈęrem.* ‘Prljava ti je košulja. Daj mi da je operem.’)

st. *dàhnuti* ‘jedanput uvući zrak i ispustiti ga’
md. *dˈęxnụtį* ‘blaže smrdjeti’ (*Kˈak vam tˈu nˈutrį dˈęxne.*)

st. *dàrovān* prid. trp. od glagola *darovati*[16]
md. *darˈoven* ‘darežljiv’ (*ˈỌn tį je jˈọkụ darˈoven čˈovek. Sˈę bį tį dˈọl.*)

st. *dèbeo* ‘koji je u presjeku širok; ugojen’
md. *debˈelį* 1. = st. (*Prˈęveč je debˈelį. Mˈoral bį zmršˈavetį.*) 2. ‘koji je u drugom

[15] U tom se značenju u međimurskom dijalektu upotrebljava imenica *črˈ͡ęva* kao pluralia tantum: *črˈ͡ęva sụ mụ vˈun zˈišla.*

[16] U međimurskom je dijalektu pridjev trpni od toga glagola *darˈuvan.*

stanju' (*P'ọk je deb'ela, a m'ọš jį n'igdį ne d'e͡la.* 'Opet je u drugom stanju, a muž joj nigdje ne radi.')

st. *djȅlo* 'rezultat ili proizvod rada'
md. *d'ẹlų* 'posao, ali ne kao stalno zanimanje'[17] ('*Imam d'ẹlų. N'e͡mam se č'as spųm'inatį.*)

st. *dȍga* 'pasmina velikog i jakog psa'
md. *d'oga* 'daska od bačve' (*D'oge sų sp'okale pak je s'ę v'inų sc'urelų.*)

st. *drâg* 'mio, ljubak'
md. *dr'ọgį* = st. (*L'e͡pį m'ojį į dr'ọgį, v'ęč me n'ate v'idlį.*)
md. *dr'ọgį* 'skup' (*S'ę je dr'ọgų pr'i nas v z'adrųgį.* 'Sve je u našem dućanu skupo.')

st. *dȑkatį* 'masturbirati' (*žarg.*)
md. *d'rkatį* 'trčati' (*D'ęca c'e͡lį d'e͡n d'rkajų pų dvųr'iščų.*)

st. *dȓven* 'koji je načinjen od drva'
md. *d'rvenį* 1. = st. (*Drv'enų n'ogų 'ima.*) 2. 'nespretan; sramežljiv' ('*Ak sį t'ak drv'enį, n'ęmreš se 'itį v'učįt za m'ajstųra; Pr'ęveč je drv'enį, n'a se n'igd'ọr ž'ęnįl.*)

st. *dȕh* 1. 'svijest, moć ili sposobnost da se misli i spoznaje' 2. 'bestjelesno biće' 3. 'duhovitost' 4. 'temeljni smisao; narav'
md. *d'ux* = 2. st. (*D'uxa sam v'idel na gr'ọbjų.*)
md. *d'ux* 'dah' (*N'ęmrem dų d'uxa d'ọjtį.*)

st. *dvójke* (mn. N) 'predmeti označeni brojkom dva'
md. *dv'ojke* (mn. N) = st. (*S'ame dv'ojke 'ima v šk'ọlį.*)
md. *dv'ojke* (pl.t.) 'blizanci' (*Zgled'i da bų m'e͡la dv'ojke. J'ọkų je deb'ela.*)

st. *flàšica* 'mala boca'
md. *fl'ašįca* 1. = st. (*M'ẹl je v'odų vų m'alį fl'ašįcį.*) 2. 'staklenka' (*M'oram sį nab'ajtį fl'ašįce ka bųm kv'ọsįla v'uvųrke.*)

st. *Góspa* 'Blažena Djevica Marija' (*Mar'ija, M'ajka B'ọžja*)
md. *gųsp'ọ* 'gospođa (pej.)' (*T'akva gųsp'ọ tį n'a n'išt št'ẹla d'ẹlatį.* 'Takva gospođa ne će ništa raditi.')

st. *gospòdin* 'uglađen i pristojan čovjek' (*g'ospųn*)
md. *gųspųd'in* 'svećenik' (*K'aj sų gųspųd'in pred'ękųvalį?*)
md. *g'ospųdįn* 'Bog' (u uzviku *G'ospųdįn B'ọk n'ęj mį pųm'ore!*)

st. *grája* 'izmiješani glasovi i povici veće skupine ljudi'
md. *gr'ọja* 'ograda' (*M'ọram ųbr'ẹzatį gr'ọjų.*)

st. *grànāt* 'mineral tamnocrvene boje'
md. *gran'at* 'granata' (*Gran'at ga je pųg'odįl v r'atų.*)

[17] Stalni posao je *p'osel*: *D'obįl je p'osla v Z'ọgrebų; Tr'ẹba p'osla č'uvatį.*

st. *gr̂d* ‘ružan’
md. *g'rdį* 1. = st. (*L'i͡epų sų je ž'ęnų st'aj, a k t'akvį g'rdį je d'išel.* ‘Ostavio je lijepu suprugu, a otišao tako ružnoj ženi.’) 2. ‘neuljudan, prost’ (*J'ọkų je g'rdį. C'i͡eli d'i͡en me k'ọne.* ‘Jako je neuljudan. Cijeli me dan psuje.’) 3. ‘prljav’ (*N'ęmreš t'ak g'rdį 'itį na p'ọt.* ‘Ne možeš ići tako prljav pred kuću.’[18])
st. *gŕditi* ‘koriti koga oštrim riječima ili tonom’
md. *g'rdįtį* ‘prljati’ (*N'ęj sį g'rdįtį c'ipeļe z št'erįmį bų̀š 'išel k m'ęšį.* ‘Nemoj prljati cipele u kojima ćeš ići na misu.’)

st. *grûb* 1. ‘pod dodirom hrapav, bez glatkoće’ 2. ‘surov, neosjetljiv’ 3. ‘ovlašno izrađen, tek zacrtan’
md. *gr'obį* ‘razvijen, kvalitetan — o krumpiru’[19] (*T'ọ je gr'ọbį krų̀mp'i͡er.*)

st. *hàjdų̀k* ‘odmetnik od turske vlasti; vrlo oštra, povremeno nasilna osoba’
md. (D. Dubrava) *xajd'uk* ‘čuvar vinograda’ (*Xajd'uk nas je nag'ọńal dų̀k smų k'ralį gr'ọzdje.*)

st. *hà̀rati* ‘pustošiti, pljačkati’
md. *x'ọratį* = st. (*B'olestį x'ọrajų; V Mež'imųrjų sų s'ę v'ojske x'ọrale v dr'ugųm sv'i͡etskųm r'atų.*)
md. *x'ọratį* ‘skidati dlaku sa zaklane svinje’ (*St'ọpį v'odų ka p'ęmų x'ọrat sv'ińų.* ‘Zagrij vodu da idemo skidati dlaku sa svinje.’

st. *hòdāč* ‘onaj koji hoda’
md. (Podturen) *x'ọdec* ‘skitnica’ (*N'ękaj mų se zm'i͡ešalų pak je p'ostal x'ọdec.*)

st. *hûd* ‘zao, opak’
md. *h'udį* 1. = st. 2. ‘propao uslijed bolesti’ (*J'ọkų je h'udį. Bų hm'rl.*) 3. ‘bolestan — o biljci’
(*Krų̀mp'i͡er je h'udį 'ovų l'ętų.*) 4. ‘pokvaren’ (*M'ęsų je n'ekvų h'udų. H'itį ga fkr'ęj!*)

st. *ìgrati* 1. ‘provoditi vrijeme u nekoj igri’ 2. ‘glumiti’ 3. ‘prikazivati se u kinu’
md. *'igratį* 1. = st. 1 1 (*D'ęca 'igrajų n'ogųmeta.*) 2. = st. 3 (*Št'erį f'ilm 'igra v k'inį?*) 3. ‘svirati’
(*N'ęgda sam zn'al l'i͡epų 'igratį na c'itre.*)

st. *ìshod* ‘svršetak kao posljedica nekakva uzroka’
md. (Sveti Martin, Podturen) *'isxųt* ‘izlaz za kola koja su zaglibila’ (*T'ọ je t'eškį 'isxųt v'un*. ‘Teško ćemo izvući kola.’)
st. *izàbrati* ‘birajući izdvojiti ili uzeti’
md. *z'abratį* 1. = st. (*Z'abralį sų ga za pr'ecedņika r'azreda.*) 2. ‘odvojiti grah ili

[18] Frazem *'itį na p'ọt* znači ‘ići pred kuću’.

[19] Glatkoća krumpira znak je prijevremenog omeknuća, što znači da nije pretjerano zdrav i da se neće moći očuvati za zimu. Druga značenja toga pridjeva nisu potvrđena.

grašak od trunja' (*Zab'ęrį gr'axa ka ga p'ęm k'uxat.*)

st. *ìzbrisati* 'brišući učiniti što čistim, da ne ostane trag'
md. *zbr'isatį* 1. = st. (*B'oļe se zbr'išį. 'Išče sį m'oker.*) 2. 'izgrditi koga' (*K'aj me zbr'isala pred s'ęma*!)

st. *izljèpšati se* 'učiniti radnje kako bi se postalo ljepšim'
md. *zl'ępšatį se* 'proljepšati se' (*N'ękak se zl'ępšala.*)
st. *jȁgoda* 'niska zeljasta biljka iz porodice ruža okruglasta voćna ploda (*Fragaria vesca*)
md. = st. (*J'agųde v š'umį sų dr'ọbne, alį sų f'ineše ųd k'upļenįx.* 'Šumske su jagode sitne, ali ukusnije od kupovnih.')
md. 'okrugli plod manje veličine, npr. grožđa, borovnice... ' (*T'ọ je sk'upų gr'ọzdje. Ka tį n'a nįtį j'ana j'agųda p'ọla!*)[20]

st. *jȁńičār* 'vojnik pješak u sultanskoj Turskoj koji pripada jedinicama sastavljenima od kršćanske djece, odvedene i odgojene u duhu islama'
md. (Donja Dubrava) *j'anįčar* 'kratki zimski kaput s krznenim okovratnikom — *j'ańįca*)' (*Ųdv'ugnį sį j'ańįcų na j'anįčarų ka tį n'a z'ima.*)

st. *jȅdnāko* adv. 'na jednak način, bez razlike'
md. *jedn'ọkų* adv. 1. = st. (*Jedn'ọkų stųj'idų.* — o rezultatu na utakmici) 2. 'ravno' (*Prųv'ęrį 'alį c'iglį jedn'ọkų stųj'e!* 'Provjeri stoje li cigle ravno.')

st. *jȅdro* 'pogonilo, propulzor, od jedrenine razapeto na brodu ili brodici koje vjetrenu snagu pretvara u porivnu silu gibanja plovila'
md. *j'ędrų* 'jezgra od oraha' (*Ka tį n'a nįtį j'anų j'ędrų p'alų!*)

st. *jȅzero* 'prirodna ili umjetna udolina na kopnu u kojoj je voda stajaćica bez veze s morem'
md. = st. (*Se p'ęmų k'ọpat na j'ęzerų?*)
md. *j'ęzerų* 'tisuća' (*J'ęzerų pọt sam tį r'ękel ka bųš t'ixų.*)

st. *jȕg* 'strana svijeta nasuprot sjeveru'
md. = st. (*V'ęter ųkr'eče na j'uk.*)
md. *j'uk* 'vjetar koji puše s juga' (*J'uk p'uše. D'ȇšč bų.*)

st. *jȕžina* 'jugovina'
md. = st. (*J'užįna je. Z'ọtų sam v'alda 'umųrna.*)
md. *j'užįna* 'užina' (*Sį sį z'el k'aj za j'užįnų?*)

st. *káditi* 'paljenjem mirisne tvari širiti ugodan miris u obredne svrhe'
md. *kad'itį* 1. 'dimiti' (*Št'ọ t'ọ kad'i c'ȇļųga gr'unta?*) 2. 'pušiti' (*D'oktųr mį je r'ękel ka m'ọram prest'atį kad'itį.*)

st. *kȁntār* 'vrsta vage'
md. (Knezovec) *kant'ọr* 'hunjavica' (*T'akvųga kant'ọra 'imam ka me n'ọs žar'i.*)

[20] Od imenice u tom značenju može se napraviti i zbirna imenica *jagųd'ińe.*

st. *kȁpati* ‘padati kap po kap’
md. (Podturen) *kˈọpatį* ‘okopavati’ (*Kˈulkụ pˈọt kˈọpate kụrˈuzụ?*)

st. *kapètān* ‘najviši čin nižih časnika kopnene vojske i zrakoplovstva; zapovjednik broda trgovačke mornarice’
md. *kape(į)tˈọn* 1. st. (*Xˈuduga kapetˈọna sam mˈẹl vụ vˈojskį.*) 2. ‘starješina svatova’ (*Kˈoga sį bˈọš zˈel za kapįtˈọna?*)

st. *kázati* ‘izraziti riječima’
md. *kˈọzatį* ‘pokazivati’ (*Gˈrdụ je jezˈika kˈọzatį.* ‘Ružno je pokazivati jezik.’)

st. *klȍpka* ‘stupica, zamka’
md. = st. (*Kˈomaj je jˈanpụt ˈopal v klˈopkụ. Vˈẹč nˈa krˈal!* ‘Konačno je pao u klopku. Više neće krasti!)
md. = *klˈopka* ‘klupko’ (*Klˈopka mį je pˈọla pak se ụdmˈotala.*)

st. *kljȗč* ‘metalna naprava za otvaranje i zatvaranje ključanica i brava’
md. = st. (*Ka nˈaš zˈọbįl kḷˈuča jer bụš ˈostal vˈunį.* ‘Nemoj zaboraviti ključ jer ćeš ostati vani.’)
md. *kḷˈuč* ‘naprava za vađenje vode iz bunara’ (*Kḷˈuč mį je ˈopal vụ vˈọdụ. S čˈe͡ẹm bụm vˈẹ zagrˈaj vˈodụ?*)

st. *kòljāč* 1. ‘onaj koji kolje’; 2. ‘zub koji služi za klanje lovine u životinja’
md. *kụḷˈọč* ‘nož za klanje’ (*Sį nabrˈusįl kụḷˈọča?*)[21]

st. *kòbilica* dem. od ‘kobila’
md. *kụbˈilịca* = st. (*Slˈaba je tˈọ kụbˈilịca. Nˈẹmre nˈikaj vlˈẹčį.*)
md. *kụbˈilịca* ‘skakavac’ (*Pˈunụ ga kụbˈilịcį na senụkˈọšį.*)

st. *kòrice* (pl.t.) ‘obloga u kojoj se drži hladno oružje koje se nosi za pasom ili preko ramena’
md. *kˈọrịce* (pl.t. N) = st. (*Sˈẹ sụ tį kˈọrịce pụsˈarane, a nˈọve sụ kńˈige.*)
md. *kˈọrịce* (pl.t.) ‘rogač’ (*Mˈẹnį sụ kˈọrịce jˈọkụ fˈine za cmˈukatį.*)

st. *kòštati* 1. ‘imati trgovačku cijenu’ 2. ‘imati troškove, štetu, loše posljedice’
md. *kˈọštatį* ‘probati’ (*Kˈọštaj ˈalį je dˈost slˈọnụ.* ‘Probaj je li dosta slano.’)

st. *Kráńac* ‘stanovnik Kranjske’
md. *Krˈọńec* = st. (*Krˈọńcį sụ nˈẹgda hˈodįlį prˈosịt.*)
md. 1. ‘neiskusna i naivna osoba’ (*Kˈaj tį tˈ͡ẹ krˈọńec mˈore pụmˈočį?*) 2. ‘lutka od krpa’ (*Pˈucke sụ se nˈẹgda ˈigrale s krˈọńcịma.*) 3. ‘sloj na zidu koji je nastao uslijed nepažljivog krečenja’ (*Slˈabụ sį pụbˈ͡ẹlyl. Sˈamį krˈọńcį sụ tį na zˈidụ.*)
st. *krȁstaf* ‘koji je prekriven korama od sasušene krvi na rani koja zarasta’
md. *krˈastavį* ‘prljav’ (*Vˈẹs sį krˈastavį. ˈIdį se ụpˈẹrį!*)

st. *kríčati* ‘vikati oštrim visokim piskutavim glasom’

[21] Jedino je u Donjem Vidovcu potvrđeno *klˈọč.*

md. *krˈičatį* ‘vikati’ (*Cˈi͡ęlį dˈi͡ęn krčˇidų. Nˈi͡ęga mˈira pr tˈi͡ę xˈižį.*)

st. *krìžār* ‘vojnik koji od kraja 11. st. do polovice 13. st. sudjeluje u ratovima za oslobođenje svetih mjesta i Kristova groba u Jeruzalemu od islamskih vladara’
md. *krįžˈọr* ‘skupina ljudi predvođenih svećenikom koja tijekom božićnih blagdana blagosljivlje kuću’ (*Dˈa bụdụ ˈišlį krįžˈorį?*)

st. *krštènica* 1. ‘izvadak iz matične knjige krštenih’ 2. ‘ženska osoba koja pristupa krštenju’
md. *krščenˈica* ‘krštena žena’ (ˈ*Ona je nˈi͡ę krščenˈica. Ńˈejnį sụ bˈilį kụmụnˈistį.*)

st. *kùmić* ‘mali kum’
md. *kˈumįč* ‘kumče’ (*Vˈęč ˈimam dˈęset kˈumįčį.*)

st. *kûpljen* prid. trp. od *kupiti* ‘postati vlasnik pokretne ili nepokretne imovine plaćanjem njezine prodajne cijene’
md. *kˈupļen* 1. = st. (*Je tˈọ xˈiža vˈęč kˈupļena įlį se mˈorem jˈoš ˈitį spụmˈinat?)* 2. ‘kupovni — za razliku od domaćeg’ (*Kˈupļene jˈuxe sụ nˈi͡ę tˈak zdrˈave kˈak dụmˈọče.*)

st. *kùta* ‘radni ogrtač od platna’
md. *kˈuta* ‘izmišljeno čudovište (životinja) kojom se plaše djeca’ (iz mađarskog kutya ‘pas’) (*Bˈọ te kˈuta zˈela.*)
md. *kˈuta* = st. (*Nˈęgda smų kˈute mˈọralį nụsˈitį v škˈọlį.*)

st. *inkvìzītor* ‘član inkvizicijskog suda’
md. *įnkvįžˈitụr* ‘policijski istražitelj’ (*Dˈošlį sụ įnkvįžˈitụrį ka nˈọjdejų štˈọ je xkrˈal pˈęneze*.)

st. *lȁgodan* ‘koji se odvija bez poteškoća’
md. *lagˈoden* = st. (*Lˈagụdnụga pˈosla ˈima.*)
md. (Kotoriba) *lagˈoden* 1. = st. 2. ‘nekvalitetan — o plodu’ (*Xˈitį fkrˈaj tˈọ lagˈọdnų kụrˈuzụ.*)

st. *lámpa* ‘svjetiljka’
md. *lˈọmpa* = st. (*Lˈọmpa je pˈọla pak se sˈę vˈužgalų.* ‘Pala je lampa i sve se zapalilo.’)
md. *lˈampa* ‘usta (pogrdno)’ (ˈ*Ima vˈęlkų lˈampų.*)

st. *lòviti* ‘loviti’
md. *lụvˈitį* 1. ‘loviti’ (*Mˈọček lụvˈi mˈiše.*) 2. ‘dirati nešto’ (*Ka nˈaš lˈovįl ụtrˈova!*)

st. *ljùdskī* ‘ono što je svojstveno ljudima’
md. *ļˈudskį* 1. ‘tuđ, stran’ (*Nˈęj ˈitį v ļˈudskį vˈrt!* ‘Nemoj ići u tuđi vrt!’; *Nˈęgdį v ļˈudskį zˈęmļį žˈivį.* ‘Živi u nekoj stranoj zemlji.’) 2. = st. (*Nˈikaj nˈi͡ęma ļˈudskụga v sˈębį.*)

st. *máčak* ‘muško od mačke’
md. *m'ǫček* ‘mačka općenito’ (*N'ekųf m'ǫček h'odį pų v'rtų.*) 2. = st. (*B'oļe je m'ǫčka m'ętį nek m'ǫčkų. K'aj bųmų s t'uļkų m'aļih m'ačkecį?* ‘Bolje je imati mačka nego mačku. Što ćemo s toliko malih mačića?’)

st. *màk* ‘vrsta jednogodišnje biljke’ (*Papaver somniferum*)
md. *m'ak* = st. (*Na p'oļų se črlen'idų m'akį.*)
md. *m'ǫk* ‘vrlo slabo ispečeno — o jajima’ (*'Očeš j'ęjce v m'ok 'ilį v t'rt?*)

st. *màlina* ‘vrsta voćnog grma’ (*Rubus idaeus*)
md. *mal'ina* ‘dud’ (*J'ęsų č'rne i b'i͡ęle mal'ine. Kr p'ǫta je įx je b'ilų p'unų, 'alį sų įx pųs'ęklį.*)

st. *màmica* hip. od ‘mama’
md. *m'ǫmįca* ‘nesvjestica, obamrlost’ (*N'ękak mį je m'ǫmįca. S'igųrnų mį je tl'ak zr'ǫsel.*)
md. *m'amįca* ‘baka’ (*M'amįca sų mį nav'i͡ęk d'ǫlį n'ekve d'inare.*)

st. *màšīnka* ‘vrsta puškomitraljeza’
md. *maš'inka* 1. = st. (*Z maš'inkamį sų įx s'ę spųstr'i͡ęļalį.*)
md. (Mala Subotica, Orehovica) *maš'inka* ‘upaljač’ (*'Imaš maš'inkų ka mį v'užgeš cįgar'ętlįna?*)

st. *mèsnica* ‘trgovina u kojoj se prodaje meso’
md. *mesn'ica* = st. (*V mesn'icį sų pr'odalį s'ę b'olše m'esų.*)
md. *mesn'ica* ‘patent na hlačama’ (*Mesn'ica tį je ųtpr'i͡ęta.*)

st. *mètlica* ‘mala metla’
md. = st. (*Z'ęmį m'ętlįcų pak pųm'ętį 'alta.*)
md. *m'ętlįca* ‘metvica’ (*Ž'arkį c'ukųrį sų ze m'ętlįce.*)

st. *mòdar* ‘koji je boje vedrog neba’
md. *m'oder* ‘mudar’ (*St'ǫrį j'apa sų b'ilį j'ǫkų m'oder č'ovek.*)

st. *namètati* ‘tjerati koga da što prihvati mimo svoje volje’
md. *nam'i͡ętatį* ‘slagati nešto metanjem’ (*N'ęj t'uļkų nam'i͡ętatį na j'ogeń. D'ost je t'oplų.*)

st. *nàpasti* ‘ugroziti čiju tjelesnu sigurnost uporabom vlastite tjelesne snage te uz upotrebu predmeta, hladnoga ili vrućeg oružja’
md. *nap'astį* = st. (*Z n'ǫžį sų ga n'apalį.*)
md. *nap'astį* ‘padajući zadržati se’ (*N'ę sme p'unų sn'ęga nap'astį jer 'unda n'amų 'išlį v Z'ǫgrep.*)
st. *napúštati* ‘ostavljati’
md. *nap'uščatį* 1. = st. (*P'or p'ǫt ga je nap'uščala.*) 2. ‘ispustiti kapi’ (*Nap'uščaj sį k'apļįce v j'očį.*)

st. *narúgatį se* ‘izvrgnuti ruglu’[22]
md. *nar'ugatį se* ‘nabrati se — o tkanini’ (*S'ọ tį se r'obača nar'ugala.*)

st. *násip* ‘pojas zemlje, betona i drugih građevnih materijala nasut i izdignut nad razinu vode ili tla’
md. *n'ọsịp* 1. = st. (*N'ęgda sụ b'ile p'oplave, a 'unda sụ napr'avịlį n'ọsịpa na Dr'ọvį.*) 2. ‘količina graha ili kukuruza koja se pri branju može nositi u plahti’ (*J'ọ sam v'ęč dv'ọ n'ọsịpe nabr'ọla, a t'i n'išt!*)

st. *nàsjesti* ‘biti žrtvom prevare’
md. = st. (*N'ę smeš nas'ęstį na t'ọ k'aj tį dr'ugį gụv'orịjụ.*)
md. *nas'ęstį* ‘pripremiti kokoši gnijezdo u kojem će ležati na jajima’ (*Bụmụ nas'ęlį 'ovụ k'okụš.*)

st. *nàstaviti* ‘produžiti’
md. *nast'avịtį* = st. (*S'am nast'avį t'ak pak bụš v'idel k'am bụš d'ošel.*)
md. *nast'avịtį* ‘postaviti’ (*K'ujkụ ste st'ọvịcį krụz'ića nast'avịlį?* ‘Koliko ste hrpa kukuruzovine postavili?’)

st. *naždèrati se* ‘obilno se najesti’
md. *nažd'ẹratį se* 1. = st. (*Nažd'ẹral sam se m'esa ka sam se sk'orụm rasp'očịl.*) 2. ‘napiti se (pej.)’ (*P'ọk se nažd'ẹral į s'ọ pl'ọčụ pụtr'ošịl.* ‘Opet se napio i potrošio je svu plaću.’)
nèbo st. ‘atmosfera i svemirski prostor koji se sa Zemlje vidi kao svod’
md. *n'ębụ* 1. = st. (*N'ębụ je p'unụ ụbl'akį.*) 2. ‘nepce’ (*N'ębụ me bụl'i.*)

st. *òbor* ‘ograđen prostor za stoku’
md. (Donji Vidovec) *ụb'ọr* ‘stanje pred porođaj’ u frazemu *b'itį na 'obụrụ: Ž'ęna mį je na ụb'ọrụ.*
M'ọram p'azịtį. (Nekada su se krave koje su bile pred teljenjem stavljale u posebne obore.)

st. *òbraćati* 1. ‘privoditi koga nekoj ideologiji, vjeri’ 2. ‘usmjerivati’
md. *ụbr'ačatį* ‘okretati’ (*D'išlį sụ obr'ačat s'i͡ẹnụ.* ‘Otišli su okretati sijeno.’)

st. *òtkraja* ‘od kraja’
md. *ụtkr'aja* 1. ‘od početka’ (*Ụd kr'aja je b'ilụ s'ę v r'edụ, alį je 'unda p'očel bnụr'i͡ẹvatį.* ‘Na početku je sve bilo u redu, ali je onda počeo ludovati.’; *P'očnį k'opatį ụd kr'aja, a ne ụd sred'ine.* ‘Počni kopati od kraja, a ne od sredine.’) 2. = st. — samo u kontekstu gdje se ističe i početak (*Kń'igụ č'itaj od pụč'etka, a n'i͡ẹ od kr'aja.*)

st. *òrụžje* ‘sredstva za napad i obranu u borbi čovjeka s čovjekom i vojske s vojskom’

[22] U međimurskom se dijalektu u tom značenju upotrebljava frazem *n'orca se napr'ajtį.*

md. ˈ*oružje* = st. (*Na pučˈetku rˈata smu mˈelį mˈalu ˈoružja.*)
md. *uružˈje* ‘pribor za jelo’ (*Jˈelį smu z srˈębrnim uružˈjem.*)

st. *otpòslati* ‘poslati’
md. *utpˈoslatį* = st. (*utpˈoslal sam pˈismu. Vˈę čˈokam ˈodguvura.*)
md. *utpˈoslatį* ‘odbiti nekoga; ne primiti nekoga (pej.)’ (*Utpˈoslalį smu ga ˈotkut je dˈošel.*)

st. *òtvrdnuti* 1. ‘postati tvrd’ 2. ‘postati čvrst’ 3. ‘postati neosjetljiv na nešto’
md. *utˈrdetį* 1. = st. 1. (*Krˈux je utˈrdel ka je stˈol vˈunį.* ‘Kruh se stvrdnuo jer je stajao vani.’)
2. ‘ukočiti se od zaprepaštenosti’ (*utˈrdel je duk je tˈo čˈul.*)

st. *pàra* ‘stanje u koje prelazi tekućina pri zagrijavanju’
md. *pˈara* = st. (*V kˈuxńį je sˈę pˈara ud tˈulkuga kux ˈila.*)
md. *pˈara* ‘boležljiva, izmučena životinja’ (*Fˈest se mˈočila pˈara prˈedį nek je cˈrkla.*)

st. *páriti se* ‘spajati se radi oplodnje — o mužjaku i ženki’
md. *pˈorįtį se* ‘družiti se’ (ˈ*Onį se nˈečejų pˈorįtį z nˈamį.*)

st. *pàstor* ‘protestantski župnik’
md. (Goričan) *pˈostur* ‘čuvar vinograda’ (*Jˈožį Bˈeličuf je bˈil pˈostur.*)

st. *pèrika* ‘umjetna kosa’
md. *perˈika* 1. ‘pirika, višegodišnji travni korov (A. repens)’ (*Sˈę je perˈika zarˈosla na Sˈočuvį.*)
md. *perˈika* = st. (*Nˈiščį nˈę sme znˈatį ka nˈosį perˈikų.*)

st. *pèrut* ‘prhut’
md. *pˈerut* ‘pero s krila’ (*Dˈe͡ela sam dvˈe͡ pˈerutį v jˈuxu.*)

st. *pìjānka* ‘zabava na kojoj se opija’
md. *pijˈonka* ‘žena koja se opija’ (*ǯˈuršа je bˈila vˈelka pijˈonka.*)

st. *pípa* ‘slavina’
md. *pˈipa* = st. (*Pˈipa curˈi.*)
md. *pˈipa* ‘lula’ (*Jˈapica sų navˈi͡ek sedˈelį na stˈolčekų į mˈelį pˈipų v zubˈej.*)

st. *pláviti* ‘bojati nešto plavim’
md. *plˈovitį* ‘postajati plav’ (*Pumˈalį je plˈovila duk je čˈula kˈulkų trˈeba platˈitį.*)
md. *plˈavitį* ‘ispirati’ (*Mˈama plˈovį vˈi͡eša.*)

st. *plòha* ‘vanjska strana geometrijskoga tijela’
md. *plˈoxa* ‘vrlo jak kratkotrajni pljusak’ (*Jˈoka je plˈoxa pˈola.*)

st. *podrìvāč* 1. ‘oruđe kojim se podriva’ 2. ‘onaj koji kvari kakav red’
md. (D. Dubrava) *pudrivˈočˇ* ‘sanduk u kojem su spavala djeca; danju se spremao ispod kreveta’ (*V pudrivˈočų su dˈe͡ica spˈola.*)

1. st. *pòstajati* ‘neko vrijeme stajati; neko se vrijeme zadržati na jednom mjestu’
2. st. *pòstajati* ‘nastajati’; ‘bivati drugačijim’
md. *pụstˈọjatį* 1. ‘početi se zaustavljati’ (*Nˈekụf ˈaltụ pụstˈọja pr xˈižį.*) 2. ‘polagano zastajkivati zbog umora’ (*Kˈaj pụstˈọjaš, dˈi͡ęlaj!)*
md. *pụstˈajatį* = 2. st.1. (*Pụstˈajal je sˈę nˈorešį ụd dˈa je pˈočel pˈunụ pˈitį.*)

st. *pòtajnī* ‘koji je prikriven’
md. *pụtˈajen* ‘podmukao’ (*Tˈọ je pụtˈajen pˈes. Mˈogel bį te vgrˈistį.*)

1. st. *pòteći* ‘početi teći’
2. st. *pòteći* ‘požuriti, pohitati’
md. *pụtˈečį* 1. ‘povući’ (*Jˈẹdva je trˈaktụr pụtˈegel vˈoza z blˈata; Pụtˈegel je pˈọteza s krˈaļįcụm; Pụtˈegnį vˈun štˈẹkera.*)
md. *pụtˈęčį* = 1. st. (*Krf je pụtˈękla.*)

st. *potròšljiv* ‘koji se može potrošiti’
md. *pụtrụšļˈivį* ‘onaj koji nije škrt, koji je spreman na trošenje’ (ˈỌn tį je slˈabụ *pụtrụšļˈivį.*)

st. *pòtụrčiti se* ‘postati Turčinom’
md. *pụtˈurčįtį se* ‘čučnuti — o kokoši’ (*Kˈokụš se lˈi͡ępụ pụtˈurčįla.*)

st. *prâh* ‘najsitnije čestice, nastale drobljenjem ili mrvljenjem čega krutog’
md. *prˈọx* = st. (*Sˈę mį je prˈọx v cˈipeļįma.*)
md. *prˈọx* ‘tableta’ — U tom se značenju imenica normalno upotrebljava i u množini: *Trˈi prˈọxe mˈọraš vjˈutrụ spˈitį.*)

st. *prâvo* 1. ‘ravno’ 2. ‘direktno’ 3. ‘kako odgovora pravu’
md. *prˈaf* 1. = st. **3.** (*Mˈẹl sį prˈaf.*) 2. ‘prikladan’ (*Mˈẹnį je kˈikla prˈaf. Jˈọ jụ bˈọm nˈosįla.*) 3. ‘upravo’ (*Prˈaf sį tˈi mˈọral tˈọ ˈitį?; Prˈaf vˈę sụ dˈošļį.*)

st. *prèbrati* ‘očistiti od primjesa’
md. *prebrˈatį* 1. = st. (*Prebˈęrį grˈaxa ka ga bụmụ zˈutra kˈuxalį.*) 2. ‘sabrati’ (*Prebˈęrį įx skˈup į pˈitaj įx kˈaj ˈočejụ.*)

st. *prèvidjeti* ‘propustiti zbog nedovoljne pažnje’
md. *prevˈidetį* ‘uvidjeti’ (ˈỌn bụ vˈęč prevˈidel kˈaj je tˈọ za čụvˈẹka.*)*

st. *pridijévati* ‘pričvršćivati iglom’; ‘primetati’
md. (Sv. Martin) *prįdˈi͡ę̯vatį* ‘prigovarati’ (*Svekˈrva jụj stˈọlnụ prįdˈi͡ę̯vle.*)

st. *pròtīvan* 1. ‘koji se nalazi nasuprot komu ili čemu’ 2. ‘koji je oprečan’ 3. ‘koji se ne slaže’
md. *prụtˈiven* 1. ‘onaj koji je neprijateljski raspoložen’ (*Zˈakaj sụ nam sˈi prụtˈivnį?*) 2. ‘koji je lošeg okusa’ (ˈ*Ak sụ xrˈuške nˈi͡ę zrˈęle, sụ prụtˈivne.*)

st. *pùcati* 1. ‘kršiti se, lomiti se’ 2. ‘gađati iz vatrenoga oružja’ 3. ‘udarati

loptom'[23]
md. (Sv. Martin) *p'ucatį* 'čistiti' (*M'ọramų x'ižų s'akį d'e͡n p'ucatį. N'ę znamų da d'oktųrįca d'ọjde.*)
md. (M. Subotica) *p'ucatį* 'začinjavati meso' (*S č'e͡m p'ucaš m'esų?*)

st. *pȕška* 'vatreno vojničko ili lovačko oružje'
md. *p'uška* = st. (*S p'uškųm ga je str'ęlįl.*)
md. (M. Subotica, Orehovica) *p'uška* 'buketić cvijeća koji se nosi na Cvjetnicu u crkvu' (*Na Cvetn'icų n'esemų p'uškų na pųsv'ečaĩe, a dųk d'ęmų d'imų, se prekr'ižįmų į x'itįmų jų na kr'of.* 'Na Cvjetnicu nosimo buketić cvijeća na blagoslov, a kad se vratimo kući, prekrižimo se i bacimo ga na krov.')

st. *hrđav* 'zahvaćen hrđom'
md. *xrž'ọvį* 1. = st. (*Xrž'ọvį č'aveļ mų se z'abįl v n'ogų pak je d'obįl ųtrųv'ańe.*) 2. 'tamnosmeđ' (*Na xrž'ọvų sį je pųf'ọrbala l'ọsį.*)

st. *rît* 'zemljište uz rijeku ili jezero koje povremeno poplavljuje voda'
md. *r'it* 'stražnjica' (*Tr'ębal bį ga kųš'uvatį po r'itį, a n'e͡ ka ga k'ọneš!* 'Trebao bi mu biti zahvalan, a ne da ga psuješ!)

st. *rítati* 'udarati nogama'
md. *r'itatį* 1. = st. (*R'italį sų ga z n'ogama.*) 2. 'igrati nogomet' ('*Idemų r'itat?*)

st. *rúčati* 'jesti ručak'
md. (Grabrovnik) *r'učatį* 'mukati' (*V št'alį kr'ava r'učį.*)
st. *rúžiti* 'grditi'
md. *r'užįtį* 'praviti buku' (*Prest'anįte r'užįtį! T'ata sp'i.*)

st. *sága* 'herojska pripovijetka u skandinavskim književnostima o podvizima bogova i kraljeva'
md. *s'ọga* 'vrsta tanke tkanine' (*M'rtvųga sų s'ọgųm pųkr'ilį. Xl'ače sų tį k'aj s'ọga.* 'Hlače su ti već toliko olinjale da su providne.)

st. *sèkrēt* 'proizvod lučenja stanica žlijezda'
md. *šekr'e͡t* 'zahod' (*D'ęnį pap'e͡ra v šekr'e͡t.*)

st. *skȁla* 'ljestvica'
md. *sk'ala* 'tanki iver' (*N'ekva mį se sk'ala zab'ila v n'ogų.*)

st. *sklàdati* 'stvarati glazbena djela'
md. *skl'ọdatį* 'uredno slagati drva' (*Skl'ọdajte d'rva v kr'iš.*)
st. *skòvatį* «kujući napraviti«
md. = st. (*Kųv'ọč je sk'oval pųtk'ovų.*)
md. *sk'ovatį* 'oštetiti glazuru nekog predmeta' ('*Ona je s'ę zd'ęle sk'ovala zat'ọ ka jį st'ọlnų p'ọžajų.* 'Oštetila je sve posuđe jer joj stalno pada.')
st. *skûp* 'koji ima visoku cijenu'

[23] U međimurskom se dijalektu u značenju 2. i 3. upotrebljava glagol *str'e͡ļatį.*

md. *skˈọpį* ‘škrt’ (*Jˈọkų je skˈọpį. Nˈigdųr je nˈe̯ nįtį dˈinara penˈes dˈọl.*)

st. *slâp* ‘mjesto na kojem se voda tekućica prelijeva niz stijenje’
md. *slˈọp* 1. ‘vruća para’ (*Jˈọkų se vrˈi. Pˈazį ka te nˈa slˈọp prˈijal dụk bụš rˈigļų jˈęmala fkrˈęj.* ‘Jako vrije. Pazi da te vruća para ne opeče kad budeš uzimao poklopac.’) 2. ‘propuh’ (*Zˈaprį vrˈọta ka nˈa slˈọp ˈišel.*)

st. *izlijévati se* ‘prelijevati se preko ruba ili korita’
md. *zlˈe̯vatį se* 1. = st. (*Tˈak sį štrˈixal vedrˈicų ka se sˈę vˈun zlˈe̯vļe.* ‘Tako je napunio kantu da se prelijeva.’) 2. ‘lupetati gluposti’ (*Nˈęj se stˈọlnų zlˈe̯vatį.*)

st. *slòg* ‘glas ili skup glasova koji se osjeća kao izgovorna cjelina unutar jedne riječi’
md. *slˈok* 1. ‘više brazda složenih zajedno kako bi se na njihove rubove stjecala voda’ (*V slˈoge se stˈe̯če vˈoda.*) 2. = st. (*ˈIšče nˈę zna gụvụrˈitį, sˈam nˈekve slˈoge.*)

st. *slúžiti* ‘biti u čijoj službi (kralju, domovini, gospodaru...); obavljati dužnost (vojsku, misu...)
md. *sļˈužįtį* 1. ‘zarađivati’ (*ˈỌn sļˈužį pˈunų penˈes.*) 2. = st. (*Sļˈužį pr bụgatˈọšį.*)

st. *snážiti* ‘jačati’
md. *snˈọžįtį* ‘čistiti’ (*Nˈęj snˈọžįtį štˈalų v nˈọvįm cˈipeļįma.*)
st. *snímiti* ‘različitim elektronskim pomagalima i tehnikama zabilježiti sliku ili ton’
md. *snˈimitį* ‘izvaditi nešto iz tijela’ (*Snˈel sam sį pụkvˈọrjenụga zˈọba; Snˈelį sụ mụ rˈaka.*) 2 = st. (*Dˈęnes vˈęč nˈę znajų snˈetį fˈilme kˈak sụ nˈęgda.*)

st. *spôrno* ‘na sporan način, dvojbeno’
md. *spˈornụ* ‘brzo’ (*Vˈiš kˈak spˈornụ dˈe̯la.*)

st. *stàklo* ‘staklo’
md. *stˈęklų* 1. = st. (*Sˈę je stˈęklų pụ pˈọtụ.*) 2. ‘boca’ (*Dụnˈesel je pˈunų stˈęklų vˈina.)*

st. *stánje* ‘opće prilike u kojima se tko ili što nalazi’
md. *stˈọńe* = st. (*V xˈudụm stˈọńụ je ˈotkak je zgˈubįl pˈosla.*)
md. *stˈọńe* ‘kućanstvo’ (*V stˈọńụ įm je sˈę gˈrdụ.*)

st. *stàvljati* ‘polagati na neko mjesto’[24]
md. *stˈọvļatį* ‘ostavljati’ (*Nˈę sme se dˈęcų sˈọmų stˈọvļatį dˈomaj.*)

st. *stèći* ‘vlastitim radom privrijediti’
md. *stˈęčį* = st. (*Pˈunų sam stˈękel za svˈojų dˈęcų.*)
md. *stˈęčį* ‘izaći tekući’ (*Lˈagef je cˈusravį. Sˈọ vˈinų je stˈęklų.*)

st. *stòpiti* ‘topljenjem pretvoriti u jednu masu’
md. *stˈopįtį* ‘zagrijati’ (*Stˈopį sį bˈęda.* ‘Zagrij objed.’)

[24] U međimurskom se dijalektu u tom značenju upotrebljava glagol *namˈe̯tatį.*

st. *studírati* ‘učiti na visokoj školi ili fakultetu’
md. *štud'i͡ẹratį* 1. ‘duboko promišljati’ 2. = st. (*Štud'i͡ẹra v Z'ọgrebų.*)

st. *svêt* 1. ‘onaj koga Crkva slavi zbog savršenstva i čistoće’ 2. ‘koji je Crkva posvetila’
md. *sv'etį* 1. = st. (*Sv'etį J'ọžef je J'ęzųšųf hran'iteļ.*) 2. ‘pobožan, koji živi kreposno; onaj koji redovito ide u crkvu (pej.)’ (*M'ọram sį sv'etų p'ucų n'ọjtį za ž'ęnų.* ‘Moram naći pobožnu djevojku koju ću oženiti.’; *Sv'etį č'ovek, a k'ọne.* ‘Ide u crkvu, a psuje.’) 3. ‘koji se odnosi na pobožne stvari općenito’ (*sv'ete kń'ige* — misli se i na obične molitvenike, *sv'eta st'aņica* — misli se na Radio Vatikan)

st. *svijétlo* adv. ‘na svjetao način, puno svjetlosti’
md. *sv'etlų* adv. 1. = st. (*Sv'ętlų je v k'uxńį.*) 2. ‘užarenih očiju, izbezumljeno’ (*S'am sv'ętlų gled'i.*)

st. *šȁh* ‘igra na 64 polja crno-bijela polja i sa dvaput po šesnaest figura’
md. *š'ax* 1. = st. (*N'ę da mį se s t'obųm įgr'atį š'axa. Nav'i͡ẹk zgųb'im.*)
md. (Putjane, Belica) *š'ax* ‘šav’ (*Pų š'axų sų mį se rastr'gale xl'ače.*)

st. *šípak* 1. ‘nar, mogranj’ 2. ‘plod divlje ruže iz porodice Rosaceae’
md. *š'ipek* ‘ruža’ (*Bųk'ęt š'ipkį jį je dųn'esel.*)

st. *táma* ‘mrak’[25]
md. (Prelog) *t'ọma* ‘nesvjestica, bunilo’ (*V t'ọmį je.* ‘U nesvjestici je.’)
st. *trèptati* ‘prirodnom potrebom za trenutak zatvarati oči i ponovno ih otvarati’[26]
md. *tr'ęptatį* ‘lupkati nekoga po ramenima kako bi ga se pohvalilo ili utješilo’ (*S'am ga t'i tr'ępčį, bųš v'ęč v'idla.* ‘Samo mu ti povlađuj, vidjet ćeš već!’)

st. *trȓńe* zb. im. od ‘trnje’
md. *t'rńe* 1. = st. (*Kįp'ine r'ọstejų v t'rńų.*) 2. ‘trnci’ (*R'ọka mį je v t'rńų.* ‘Ruka mi je utrnula.’)

st. *trôn* ‘prijestolje’
Goričan: *tr'ọn* ‘oltar’ (*Na tr'ọn sm'i͡ẹ'itį s'am velеč'asnį.*)

st. *tȓti* ‘pritiskajući, prevlačeći skidati, uklanjati, čistiti; brisati; sušiti’
md. *t'rtį* ‘razbijati’ (*Dųk je p'ijan, t'ęre č'aše.* ‘Kad je pijan, razbija čaše.’; *T'ęrem r'ęxe.* ‘Razbijam orahe.’)

st. *tùtkatį* ‘lijepiti posebnim ljepilom dobivenim od životinja’
md. (Sv. Martin): *t'utkatį* ‘piti iz boce’ (*Sr'ọm te b'ilų ka t'utkaš r'akįjų pred g'ostįma*.)

st. *ùčen* ‘vrlo obrazovan’

[25] U međimurskom se dijalektu u tom značenju upotrebljava imenica *km'ica.*
[26] U tom se značenju u međimurskom dijalektu upotrebljava glagol *m'igatį.*

md. *v'učen* 'naviknut' (*'Ọn je n'e͡ v'učen d'ẹlį.* 'Nije naviknut na posao.')

st. *ùčiti* 1. 'predavati drugome znanje, vještinu' 2. 'stjecati znanje ili vještinu'[27]
md. *vụč'itį* 'predavati drugome znanje, vještinu' (*'Ọn vụč'i v šk'ọlį.* 'On predaje u školi.')

st. *urédіti* 'dovesti u uredno stanje'
md. *vr'ediļtį* 1. = st. (*L'e͡pụ sụ vr'ediļį ml'ọdenkụ.*) 2. 'prevariti nekoga; staviti nekoga u nepovoljni položaj' (*D'obrụ sụ ga vr'ediļį na p'oslụ.*)

st. *ùrezati* 'režući oštrim predmetom zaći u što i izvesti zarez, slovo, šaru i sl.'
md. *vr'ẹzatį* 1. 'kotačima zaglibiti u rupu' (*Vr'ẹznụlį smụ s k'ọlįma.*) 2. 'naglo zaboljeti u križima' (*Vr'ẹzalụ me je.*)

st. *ùstati* 'zauzeti stojeći položaj'
md. *v'ustatį* 'posustati' (*V'ustal je į v'rnụl se d'imụ ze st'udįja.*)

st. *utr̀gnuti* 'ubrati'
md. *ft'rgnụtį* 1. = st. (*Ft'rgnį sį j'abụkụ.*) 2. 'slomiti' (*Ft'rgel sį je n'ogụ na 'utakmįcį.*)

st. *ùtrti se* 'hodanjem, vožnjom i sličnim pritiskanjem izravnati se i postati tvrdim'
md. *ft'rtį se* 1. = st. (*P'unụ je tr'aktụrį pr'ęšlụ pak se p'ọt ft'rl.*) 2. 'prisilno se primiriti' (*V'ẹ se f'trla ka n'a v'ęč t'ak n'ọra.*)

st. *vȉdjeti se* 'opažati se očima'
md. *v'idetį se* 1. = st. (*Se v'idįš v šp'iglụ?* 'Vidiš li se u zrcalu?') 2. 'sviđati se' (*Tį se v'idį t'ọ kń'iga?* 'Sviđa li ti se ta knjiga?') 3. 'činiti se' (*V'idį mį se ka bụ 'išel d'e͡šč.* 'Čini mi se da će padati kiša.')

st. *vjêran* 'privržen, odan, koji ne vara — o vezi muškarca i žene'
md. *v'ẹren* 1. = st. (*'Ọn je v'ẹren sv'ojį ž'ęnį.*) 2. 'radin, pozdan u poslu' (*M'ọraš b'itį v'ẹren na p'oslụ.*)

st. *vládati* 1. 'upravljati državom' 2. 'imati vlasti nad kim ili čim'
md. *l'ọdatį / vl'ọdatį* 'obuzdavati' (*N'ęmre l'ọdatį m'ọža; K'omaj sam l'ọdal kr'avụ.*)[28]

st. *vlâk* 'kompozicija od više željezničkih vagona koje vuče lokomotiva' (*c'uk*)
md. (Podturen) *vl'ọk* 'vrsta mreže' (*X'itįl sam vl'ọka į pr'ijal sam p'unụ r'ibį.*)

st. *vlâsi* (mn. N) 'niti kose'

[27] To se značenje u kajkavštini uopće izražava povratnim glagolom *vụč'itį se.*

[28] Značenja iz standardnog jezika pokriva glagol *vl'ọdatį* kod kojeg nema fakultativnog gubljenja (*V H'rvatskį sl'abụ vl'ọdajụ. P'ẹnzije sụ s'ę m'e͡nše.*).

md. *l'ọsị* (f. pl.t.) 'kosa' (*N'ęj sị j'ọkų d'atị r'ęzatị l'ọsị.* 'Nemoj se jako ošišati.')
md. *l'ọsị* (mn. N) = st. (*P'ọr l'ọsị je n'ašel v j'uxị.*)

st. *vòdica* dem. od *vòda*
md. *v'odịca* = st. (*Sv'etụm v'odịcụm ga je pụškr'opịl.*)
md. (Sv. Martin) *v'odịca* 'udica' (*T'u x'itị v'odịcụ. S'igụrnų bụš n'ękaj pr'ijal.*)

st. *vòditi se* 1. 'pomagati jedan drugome u kretanju prema nekom cilju' 2. 'postojati u nekoj evidenciji'
md. = 2. st. (*J'ọ se v'odịm v dr'ugị f'arị.*)
md. (Kotoriba) *v'odịtị se* 'družiti se — o djeci' (*D'e͡ica se c'i͡ẹlị d'i͡ẹn v'odịjų na v'ulịcị.*)

st. *vòštiti* 'premazivati voskom'
md. *v'ọščịtị* 'hlepjeti za nečim' (*D'ọm tị čụkụl'ọdų. Sam v'idel k'ak v'ọščịš.* 'Dat ću ti čokoladu. Vidio sam kako hlepiš.')

st. *vȓtnica* 'biljka koja raste u vrtu'
md. (Praporčan) *vrtn'ica* 'vreteno' (*V z'imị na vrtn'icị pr'edem.*)

st. *vȓtnica* 'biljka koja raste u vrtu'
md. (Sveti Martin) *v'rtnịca* 'vrsta poljskoga puta' (*Na vrtn'icị ụkr'ečemų k'ọla.*)

st. *vrućìna* 'visoka temperatura zraka u atmosferi ili prostoriji'
md. *vrụč'ina* 1. = st. (*N'ęj t'ak k'urịtị! F'ęjst je vrụč'ina.*) 2. 'vrućica' ('*Ima v'ẹlkų vrụč'nų. M'ọra v p'osteḷų.*)

st. *vùča* 'vučenje, teglenje'
md. (Vratišinec) *v'uča* 'ujak' (*V'uča mị je nav'i͡ẹk n'ękaj dụn'esel.*)

st. *vûk* 'zvijer iz porodice pasa' (*Canis lupus*)
md. (srednji i gornji poddijalekt) = st. (*K'aj v'uk sam gl'ọden.*)
md. (Kotoriba) 'zamršena kosa' ('*Imaš s'ame v'uke v l'ọsịma. N'išt se n'ębre raščes'atị.*)

st. *zàbiti* 'udarcem ili udarcima učiniti da što uđe jedno u drugo'
md. *zab'itị* = st. (*B'oḷe zab'i č'avḷa.*)
md. *z'ọbịtị* 'zaboraviti' (*Z'ọbịl sam kebel'ọra d'omaj pak sem n'i͡ẹ m'ẹl s č'i͡ẹm plat'itị.* 'Zaboravio sam kod kuće novčanik pa nisam imao čime platiti.')

st. *zâdruga* 'dobrovoljno društvo većega broja pojedinaca utemeljeno na zajedničkom ostvarivanju skupnoga i pojedinačnoga interesa'
md. *z'adrụga* 'dućan' ('*Idị sị v z'adrụgų k'upịt čụkụl'ọdų.*)

st. *zavòljeti se* 'međusobno se početi voljeti'
md. *zav'oḷịtị se* 'preko mjere udovoljiti nekoj želji' (*Zav'ọḷịl sam se gr'aha. N'ęj ga j'anų vr'i͡ẹme k'uhatị.* 'Dojadio mi je grah. Nemoj ga jedno vrijeme kuhati.'

st. *zdjèle* (mn. N) 'posude u koje se stavlja jelo za više osoba'
md. *zd'ẹle* (f. pl.t.) 'suđe' (*Št'ọ bụ zd'ẹle pr'ọl?* 'Tko će prati suđe?')

md. *zd'ẹle* (mn. N) = st. (*N'ęmreš v t'ak m'alį zd'ẹlį za s'ę nas sk'uxatį ų́b'ẹda.* 'Ne možeš u tako maloj zdjeli za sve nas skuhati objed.')

st. *zôran* 'jasan, čist'
md. *z'oren* 1. = st. (*Na n'ọvịm telev'izụrụ je z'orna sl'ika.*) 2. 'budan, pozoran' (*Sl'abụ sam z'orna.* 'Drijema mi se.')

st. *zûbi* (mn. N) 'bjeličaste izrasline koštanoga tkiva u čeljusti prevučene caklinom'
md. *z'ọbį* (pl.t.) 'usta' (*V zụb'ej tį smrd'i.* 'Smrdi ti iz usta.')
md. *z'ọbį* (mn. N) = st. (*N'ẹšternį z'ọbį mụ se kl'imajụ.* 'Klimaju mi se neki zubi.')

st. *zvìždati* 'posebnim namještanjem usana, jezika ili prstiju u ustima ili zviždaljkom proizvoditi zvuk'
md. *zv'ižžatį* 'proizvoditi prodoran zvuk poput jakoga vjetra' (*C'i͡ẹlụ n'ọč je v'unį zv'ižžalụ. Sk'orụm je šk'ẹdńa zr'ušįlụ.*)

st. *Žì'dōvka* 'pripadnica semitskoga naroda čije tradicije počivaju na učenju Mojsija i proroka'
md. = st. (*D'išel je v 'Izrael d'ẹlat į t'am se z Žįd'ọfkụm ų́ž'ęnįl.*)
md. *žįd'ọfka* 'limfni čvor u preponama kao posljedica napornoga hodanja.' (*K'aj žįd'ọfka me bụl'i.*)

Literatura

Blažeka, Đuro. 2005. Neke zanimljivosti u prevođenju s kajkavskoga na standardni jezik. *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike* (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku, 14.—16. lipnja 2004. u Splitu). Zagreb—Split : HDPL, str. 69—76.

Blažeka, Đuro. 2008a. *Međimurski dijalekt (Hrvatski kajkavski govori Međimurja).* Čakovec : Matica hrvatska. 272. str.

Blažeka, Đuro. 2008b. Koncepcija rječnika međimurskog dijalekta, HDZ 14, 137—157.

Blažeka, Đuro. 2008c. Međimurski interdijalekt. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33, 1—18.

Blažeka, Đuro, István Nyomárka, Erika Rácz. 2009. *Mura menti horvát tájszótár — Rječnik pomurskih Hrvata.* Budapest : Tinta Könyvikadó. 396. str.

Brdar, Mario, Rita Brdar-Szabó. Leksička semantika i teorija prevođenja: slučaj lažnih i pravih prijatelja. U knj. Mihaljević-Djigunović—Pintarić 1995. str. 337—342.

Bunčić, Daniel. 2000. *Das sprachwissenschafliche Problem der innerslavischen »falschen Freunde« im Russischen.*
http: // www.uni-bonn.de/~dbuncic/fauxamis, listopad 2000.

Dabo Denegri, Ljuba. 1995. O prevođenju anglicizama lažnih prijatelja u francuskom jeziku. U knj. Mihaljević-Djigunović—Pintarić 1995. str. 40—46.

Gladrow, Wolfgang. 1977. Zur Frage der zwischensprachlichen Äquivalenz. *Zeitschrift für Slawistik* 22, 10—15.

Mihaljević-Djigunović, Jelena, Neda Pintarić (ed.). 1995. *Prevođenje: Suvremena strujanja i tendencije.* Zagreb : Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 552. str.

Ivir, Vladimir. 1968. Serbo-Croat-English False Pair Types. *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia* 25—26, 149—159.

Lewis, Kristian. 2002. Rječnik hrvatskih i slavenskih lažnih prijatelja. *Filologija* 38—39, 1—6.

Opačić, Nives. 1995. Primjeri homonimije u nekim slavenskim jezicima prema hrvatskom. U knj. Mihaljević-Djigunović—Pintarić 1995. str. 367 — 370.

Popović, Milenko, Raisa Ivanovna Trostinska. 1988. O međujezičnoj (hrvatskosrpsko-ruskoj) homonimiji. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 23, 53—62.

Popović, Milenko, Raisa Ivanovna Trostinska. 1989. O međujezičnoj hrvatsko-srpsko-ukrajinskoj homonimiji. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 24, 71—80.

Šonje, Jure (ed.). 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika.* Zagreb : Školska knjiga, Leksikografski zavod Miroslava Krleže. 1450 str.

Samardžija, Marko. 1995. *Leksikologija hrvatskoga jezika: udžbenik za 4. razred gimnazije.* Zagreb : Školska knjiga.

Skok, Petar. 1971.—1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* Zagreb : JAZU.

Zečević, Vesna. 1993. *Fonološke neutralizacije u kajkavskom vokalizmu.* Zagreb : Zavod za hrvatski jezik. 243. str.

"False friends" between standard Croatian and the Dialect of Međimurje

Abstract

In this article the author discusses pseudo-analogonymy between the standard Croatian language and the dialect of Međimurje. The most important aim of a study of this kind is to help speakers avoid making false analogies that occur very often in the colloquial speech of the speakers of the dialect of Međimurje. Because these two varietise have essentially different phonological systems, in the process of identifying these pairs it is necessary to define a compromise. The author divides "false friends" into complete and partial false friends and concludes that the latter are more common. The most important reasons for the emergence of pseudo-analogonymy are linguistic borrowing, semantic adaptation in local dialects, various phonological changes that have occurred during different stages of the development of some individual local dialects, and the modern phonological adaptations of the vowels *a-*, *e-*, and *-o* that Međimurje dialect speakers often make while applying the standard language model. In the final part of the article the author gives a glossary of "false friends" that exist between standard Croatian and the dialect of Međimurje.

Ključne riječi: pseudoanalogonimija, hrvatski standardni jezik, međimurski dijalekt, rječnik »lažnih prijatelja«

Key words: pseudo-analogonymy, standard Croatian, the dialect of Međimurje, glossary of "false friends"

FILOLOGIJA 57, Zagreb 2011

UDK 811.163.42'373
Izvorni znanstveni članak
Primljen 5.I.2011.
Prihvaćen za tisak 11.IV.2011.

Joško Božanić
Katarina Lozić Knezović
Anita Runjić-Stoilova
Marijana Tomelić Ćurlin
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Radovanova 13, HR-21000 Split
jbozanic@ffst.hr
klozic@ffst.hr
arunjic@ffst.hr
mtomelic@ffst.hr

LEKSIČKA NORMA U HRVATSKOJ MARITIMOLOŠKOJ LEKSIKOGRAFIJI 20. STOLJEĆA

Autori istražuju otvorena pitanja leksičkoga normiranja u hrvatskoj maritimološkoj leksikografiji. S jedne strane, hrvatska leksička norma u 19. st. u velikoj mjeri određena je kriterijima hrvatskih vukovaca, koji su leksičku "čistoću" određivali po mjeri pripadnosti leksika ruralnim novoštokavskim organskim idiomima, a s druge strane golem i izuzetno bogat maritimni leksik bio je prokazan kao tuđ, tj. kao talijanski. Na taj način nastala je praznina u hrvatskoj normativnoj maritimološkoj leksikografiji koja nije ni do danas popunjena, unatoč tome što je Anićev Rječnik hrvatskoga jezika prvi put u znatnijoj mjeri uveo brojne hrvatske maritimizme i dao im leksički normativni legitimitet.

Ovaj rad propituje problematiku leksičkoga normativizma u hrvatskoj maritimološkoj leksikografiji s posebnim obzirom na milenijsku opstojnost tih leksema u mediju usmene riječi te s obzirom na aktualan prodor anglizama u hrvatski maritimološki leksik, izazvan revolucijom nautičkoga turizma. Autori analiziraju stavove i rezultate dvije međusobno suprotstavljene škole maritimološkoga leksičkoga normativizma: Bakarsku školu, čiji je predstavnik Božo Babić i škole Jurja Carića zagovornika načela ukorijenjenosti aloglotskih riječi u govornu praksu hrvatskoga jezika.

Autori obilato dokumentiraju svoje stavove navodeći primjere iz brojnih rječnika hrvatskoga jezika općega leksika i maritimološkoga leksika. Tom analizom obuhvaćeni su ihtionimi, leksik broda, ribolova, plovidbe, pučke meteorologije, maritimnoga prostora i sl.

Uvod

Nastanak i razvitak hrvatskog pomorskog leksika vezan je uz tisućljetnu pomorsku prisutnost hrvatskoga naroda na Jadranu i Mediteranu. Došavši na obale Jadrana, postao je baštinikom mediteranske maritimne kulture, uključio se u mediteranski kulturni i civilizacijski krug i našao svoje mjesto u pomorstvu, ribarstvu i brodogradnji. Mediteranski svijet odredio je i način života toliko da su granice etnosa postajale nevažne jer ih je nadilazila univerzalnost maritimnoga svijeta. Ta činjenica odražava se i u jeziku. Posve je prirodno da su Hrvati, nakon dolaska na jadransku obalu, bez vlastita nazivlja za maritimne pojmove, usvojili maritimni leksik ponajviše od starosjedilačkog romanskoga naroda.

Puristi bi takav leksik rado proglasili tuđinskim i tako izbrisali tragove stoljeća našega življenja s morem. Olako maritimne riječi proglašavaju stranima, tuđima, nametnutima i zagovaraju njihovo zamjenjivanje tvorenicama. Tako tvorac prvih hrvatskih tiskanih pomorskih rječnika, Božo Babić, ravnatelj Pomorske škole u Bakru, kaže: »treba znati da su to riječi tuđe te da nam puno smetaju u razvoju naše mornarske vještine (...) da naši stari to nisu mogli preokrenuti, tomu je uzrok, što bijahu stegnuti jarmom mljetačkim, pa jim stalo jedino do obstanka.« (Babić 1875:67). Drugi, pak, lingvisti, u leksičkom bogatstvu naše morske terminologije vide razlog našega nacionalnoga ponosa, činjenicu milenijskoga pripadanja mediteranskom kulturnom krugu. Radovan Vidović kaže: »koliko je naš Jadran i koliko su njegovi stanovnici, Jadrani bili povezani zajedničkim životom, načinom mišljenja, istim pomorstvom, rječnikom, frazeologijom. U jednu riječ: koliko je to bila jedna jadranska zajednica, koine, ne samo terminološka, u kojoj su ljudi bili zbliženi i razumjeli se bez obzira na mnoge druge razlike.« (Vidović 1992:74).

Leksik nekoga jezika najotvoreniji je njegov sustav i najpodložniji izmjenama. Riječi zastarijevaju, gube svoju učestalost i postaju stilistički obilježene, druge se pak udomaćuju u sustavu i postaju svakodnevne, frekventne, stilski neutralne.

Da bi se prišlo normiranju i standardiziranju kojeg posebnoga leksičkoga područja, nužno je pristupiti organiziranom stručnom prikupljanju i obradi rječničke građe, u ovom slučaju pomorskoga nazivlja. O sustav-

nom radu na sakupljanju i bilježenju pomorskih naziva može se govoriti tek od sredine XIX. st., što je povezano s reorganizacijom pomorskoga školstva. Prva prikupljanja nalazimo još u drugoj polovini XVI. st. Iako je napor jezikoslovaca kroz povijest u ovoj problematici bio golem, u radu se neće spominjati pojedinačna imena. Važno je napomenuti da se u povijesti sakupljanja naše pomorske terminologije uočavaju dvije struje: jedna patriotska i radikalno puristička, neologistička i druga, u jezičnom pogledu, tradicionalistička, skeptična prema novotarijama, jezičnom purizmu i kovanicama. Oba stava potvrđuju se na javnoj sceni već više od stotinu godina.

Što se događa u praksi danas, osobito s obzirom na činjenicu da je maritimni leksik govorni te da ga je stoga teško mijenjati, čistiti, normirati bilo odredbama bilo zabranama — time će se autori baviti u ovome radu.

Cilj i metodologija rada

Cilj rada bio je ustanoviti zastupljenost maritimnih izraza u hrvatskoj leksikografiji. Izdvojeni su neki tipični leksemi iz naše pomorske i ribarske terminologije radi analize i interpretacije maritimne leksikografske prakse. No, ovaj rad donosi opis samo 20 leksema. Kako bi se ustanovila zastupljenost izabranih leksema, pretraženi su sljedeći izvori[1]: *Rječnik hrvatskog jezika* Broza i Ivekovića (RHJbi), Skokov *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (ER), Vidovićev *Pomorski rječnik* (PR), Vinjine *Jadranske etimologij*e 1, 2 i 3 (JE1, JE2, JE3), *Rječnik stranih riječi* Anića i Goldsteina (RSR), *Hrvatski jezični savjetnik,* Barić i sur. (HJS), Šonjin *Rječnik hrvatskoga jezika Leksikografskog zavoda* (LZ), Anićev *Rječnik hrvatskoga jezika* (RHJa), Filipijeva *Betinska brodogradnja: etimologijski rječnik pučkoga nazivlja* (BB), *Gonan po nase, Rječnik labinskog govora* (RLGa) autora Marijana Milevoja, Geićev i Šilovićev *Rječnik trogirskog cakavskog govora* (RTCGa), Glavinićev *Vocabolario del dialetto Istroveneto di Pola* (VIP), *Vocabolario Marinaresco Giuliano—Dalmata* (VM) Enrica Rosamanija te *Lîbar Vîškiga Jazìka* (LVJ) Ândra Ròkija-Fortunãta. Analiza značenja upotpunjena je i uz pomoć Šimunovićeva *Rječnika bračkih čakavskih govora* (RBG) i Ladanovih *Riječi* (R).

Izabrani leksemi potraženi su u navedenim izvorima, ispisano je značenje gdje je ono pronađeno i na kraju je ponuđen konačan opis svakoga leksema. Riječi su podijeljene u skupine koje obuhvaćaju: leksik broda, pučku meteorologiju, ihtionime i ribolov te maritimni prostor.

[1] Radi jednostavnijeg navođenja podataka u daljnjem tekstu koristit će se kratice u zagradama.

Leksik broda

argùtula/ârgola — PR: *argutula,* v. *argola*, f — (v. također *timun*) — drveno rudo, rudo, rudo kormila; donosi različite oblike riječi ovisno o mjestima na Jadranu (*jargola, argluta, argitla.*), fraze i citate te autore i djela u kojima se javlja. ER: *ârgutla, argutula, àrgluta* — ručica, držalo, pokretač za kormilo (timun) kojim upravlja kormilar, dalmatoromanski leksički ostatak kao brodski termin. JE1: *àrgutla*, f pom. — rudo kormila; donosi razne oblike riječi po mjestima: *argutla, arglota, jargutla, jagluta, argôla/árgola*, preuzet iz venet. VM: *argola,* f. rudo kormila (barra (del timone)) s uputom na imenicu *rigola* istoga značenja te na ostale sinonimne izraze: *àrgutula, ribola, riguola, ſbògola, ſguola, regola, argola*. LVJ: *argùtula* f — rudo kormila na brodu (lat. *argutula*). RHJa, HJS, R, LZ, RHJbi, BB, RLGa, RTCGa i VIP: nema potvrda tog leksema. RBG: *argȕtula*, f nav. — ručica nasađena na kormilu broda; *argôla*, f nav. — prečka, držač na kormilu broda;

Dakle, taj leksem znači *rudo kormila*. No, riječ 'rudo' s izvornim značenjem 'motka o koju se upređu konji/volovi na zaprežnim kolima' dolazi iz ruralne/agrarne nomenklature. Nelogično je upotrebljavati ga za pojam brodske nomenklature koja ima svoj prastari termin, univerzalan mediteranizam općeprihvaćen na cijelom prostoru istočnoga Jadrana, a to je *argutula* ili *argola.* Ta riječ iskonska je, jednoznačna, široko rasprostranjena i općepoznata.

armìžat — PR: povratni glagol *armižat* (*se*) pf. — osigurati brod u luci, vezati ga, urediti; ER: nema *armižat* nego *armîž*, brodski termin — vezati pri kraju, osigurati čamac blizu protiv vjetra. JE1: *armižôn* pf. nav. — učvrstiti, usidriti, osigurati brod od nevremena; *armìžat* — usidriti i vezati brod, učiniti sve da na sidrištu bude siguran. RBG: *armižȁt* — isto značenje kao JE1. RLGa: *armizat* (ven. *armizar*) — privezati plovilo, ukotviti se; donosi se potvrda toga leksema. RTCGa — *armìžȁt*, -ân → *armat*; pod natuknicom *ârmat*, -ân— 1. opremiti što (najčešće brod); 2. osigurati (brod vezan u luci). VM: *àrmiſ* m. pl. te *armiſâ* — alat, privez, uz bilježenje fraza. LVJ: *armiźat* (*se*) pf. — usidriti (se), privezati brod; *armîź* m — 1. sidrenje, privezivanje broda; priveza; 2. stvari (oprema) za privezivanje broda (konopi, sidra i sl.); 3. mjesto priveza broda; *armiźôn* adj. — 1. privezan, usidren (brod); 2. *armiźôno* adv. privezano, usidreno. LZ, RSR, RHJa, HJS, RHJbi, R, BB i VIP: nema potvrda tog leksema.

Dakle, leksem *armižat* znači, prema navedenim izvorima, *usidriti i privezati brod za obalu*. *Usidriti* nije sinonim leksemu *armižati* jer znači *baciti sidro*, a to se može i na otvorenom moru. Zbog nedostatka prave riječi danas se upotrebljava (sve češće) termin za kopnena vozila, anglizam *parkirati*.

Stoga preporučamo mediteranizam *armižati* jer on jednoznačno određuje mnogo širi pojam nego što ga ima leksem *usidriti.* Brod se može u određenim okolnostima *armižati* i bez sidra — osigurati ga vezivanjem krmenih i pramčanih užadi za obalu ili bove.

bàrīl — RHJbi: *bàrilo* s; *barelo, bario*, *barjeo* — mjera za piće. ER: *barîl* — mala drvena posuda od dužica kao vjedro; *bùrilo* (Hercegovina) — drveni sud za vodu kao bure. PR: *barilo* s — brodska bačva, odnosno 1 baril(o) = 66 litara; LZ: *bàril* m — 1. zast. mjera za vino (45 l) i ulje (65 l), 2. zool. bucanj, 3. reg. bačvica, barilo. RSR: *bàril* m — 1. manja bačva, bure, 2. mjera za tekućinu i sipku robu, a razlikuje se prema kraju i robi (mletački oko 64 litre), dolazi od tal. *barile.* JE1: *bàril* s — bačva, mjera za tekućinu (oko 60 l). RHJa: *bàril* — talijanizam i anglizam s istim značenjem kao u JE1, ali bez precizirane zapremnine; HJS: *bàril* — bačva; RBG; *barîl; bàrilo/bàrilo* — 1. malo bure i 2. mjera za tekućinu (oko 60 lit); RLGa: *barila* — bačvica sadržine između 15 i 20 litara; donosi se potvrda toga leksema. RTCGa: *bàrîl,* -a m — 1. mjera (sud) od sto litara koja se upotrebljavala za raznošenje ulja iz uljare poslije prerade maslina (izrađen je od drveta, uzak i vrlo dubok sa dvije ručice na vrhu kroz koje se provlačio štap jer se baril nosio u dvojicu sa štapom na ramenima); 2. bačvica za vino, drveni sud za sir, masline, soljenje ribe. LVJ: *barîl* m — bačvica; barilo bez dna (sadržine oko 66 litara) u kojem se soli riba; nekoć jedinica mjere za ulovljenu ribu. Uz pojašnjenja leksema ovisno o upotrebi predmeta (*śaldôni barìl, zadnīvèni barîl*), donosi i njegove potvrde. R, BB, VIP i VM: ne donose potvrdu leksema.

Dakle, zamjenjuje se obično riječima 'bure', 'bačvica'. Riječ *baril* mediteranizam je (tal. *barile*, španj. *baril*). Označava drvenu posudu (otvorenu ili zatvorenu) koja je najčešće služila za soljenje ribe ili transport tekućina zapremnine 50—55 l. *Bačva* je općenit termin za drvenu posudu bilo koje zapremnine, a *baril* je određena litraža. *Baril/barilo* univerzalan je mediteranizam općeprihvaćen duž cijele hrvatske obale i ne može biti sinonim za *bačvu*.

flȍk — PR: *flok*, m — 1. prečka, 2. trokutno jedro na bumpresu, 3. jedno trouglasto (jedro) na katargi koje se pruža preko nosa od broda više mora, malo trokutasto jedro na pramcu jedrilice, 4. u prenesenom značenju — dio površine krova u obliku floka, 5. trokutasta zakrpa na hlačama. LZ:*flȍk* — brodograđevni termin u značenju prečka, iz njem.; RSR: *flȍk* pom. — malo trokutasto jedro na pramčanom dijelu jedrilice (njem. Pflock ← tal. fiocco). ER: *flȍk* — trokutno jedarce. RBG = PR: trouglasto jedro na pramcu. BB: *flȍk* m — manje trokutasto jedro na pramcu; navodi se da je tako i u nekim mjestima na Jadranu. RTCGa: *flȍk,* -a m — troku-

tasto prednje jedro. VM: *floc*, *flòco* m. — trokutasto rezano jedro; *floco balon* — spinaker (s velikim lukom koji se koristi kada se jedri s malo vjetra, ne bi li se povećala brzina, ili na jedriličarskim regatama. Donosi i sinonimne izraze: *ànʒula, asta, filuòco floc, floco*. LVJ: *flòk* m — trokutno jedro na pramcu broda; sinonim *filòk*. RHJbi, JE1, RHJa, HJS, R, RLGa i VIP: nema potvrda tog leksema.

Postoji za tradicionalnu riječ *flok* hrvatska novotvorenica *prečka*. Ta prevedenica loša je jer je homonim riječi *prečka* koja znači — poprečna greda. U dijalektalnim rječnicima objašnjava se opisno, što se vidi iz navedenoga. Zapravo je to trokutno jedro istureno na baštunu (motki koja strši ispred prove). Riječ *flok* opći je mediteranizam i općepoznata riječ na prostoru maritimne Hrvatske.

kolûmba — Malo je zastupljena u navedenim rječnicima. PR: kobilica broda; RBG: *kolûmba*, f nav. — uzdužna greda brodskog kostura. ER: ne navodi samu riječ, ali je objašnjava pod pojmom *kolona*. BB: *kolûmba* ž — osnovna greda na brodu na koju se pričvršćuju rebra i na svakom kraju statva; donose se različiti oblici riječi ovisno o mjestima na Jadranu (*kolũnba*). RKGa: *kolomba* (ven. *colomba*) — kobilica broda; jedan od njegovih ključnih dijelova. Nalazi se na njegovom dnu, a kod gradnje prva se postavlja; donosi se potvrda toga leksema. RTCGa: *kòlûmba* -e, ž — temeljni dio trupa broda. VM: *colomba* f. — kobilica (prava okosnica trupa, na njegovu samom dnu, koja ili strši ili ne). Donosi i zabilježene fraze. LVJ: *kolûmba* f — vanjska temeljna greda na koju se naslanjaju svi konstruktivni elementi broda; kobilica. Ostali je rječnici nemaju.

Zanimljivo je da se, unatoč općoj prihvaćenosti tog termina na istočnoj obali Jadrana, ta riječ vrlo rijetko pojavljuje u hrvatskoj maritimnoj leksikografiji. Riječ *kobilica* nikada nije zaživjela među pomorcima, brodograditeljima i ribarima te se doživljava kao izrazito književna riječ.

pàjōl — ER: nema *pajol* nego *pàjuo,* brodski termin — pokretne daščice od jelovine na podu barke i mogu se dizati i stavljati (pokrivaju dno broda). PR: 1. pomična drvena podnica u brodu, općenito u srednjoj Dalmaciji *pajol od prove, pajoli od sredine*. (kod manjih brodova)*; livi i desni pajoli* (kod većih brodova); fig. *plivaju pajoli* — palo je toliko kiše da u brodu pajoli plivaju, 2. *pajol od bukaporte* — poklopci bukaporte, 3. *pajol od jarbula*. LZ: *pàjōl* pom., brod — podnica; RSR i RHJa: *pàjōl* reg. term. — prenosiv pod broda, dva, tri ili više komada pokriva dno; podnica, tal. *pagliolo*. RBG: *pajôl* i u lit. *pàjōl* nav. — pomične podnice na brodu. JE2: *pajũl* — brodske podnice i daske složene na dnu broda da se po njoj gazi. BB: *pajõ(l)* m — podnica koja je uvijek pomična; donose se različiti oblici riječi ovisno o mjestima

na Jadranu (*pajũl, pajõl*). RLGa: *pajôl* — podnica čamca; donosi se potvrda toga leksema. RTCGa: *pàjôla* -e ž — daska koja složena na dno broda služi da se po njoj gazi kako se ne bi gazilo po vodi koja se na dnu skuplja. VIP: *pajola* s. f — forfora. VM: *pagiol, pagliolo* m. — pomične daske na dnu broda; *paiol* m. — donosi fraze uz sinonime: *pagliolo, paiol, pajol, paioi, paioli, paioli butar a paiol*. LVJ: *pajôl* m — podnica na brodu; pomična daska kojima se *popòdi* brod; isto što i *pajôla*. RHJbi, HJS i R: nema potvrda tog leksema.

Riječ *pajol* dolazi od lat. *paglia* — slama. Budući da se slama stavljala ispod okovanih galijota radi vršenja nužde, ta bi se slama po dolasku u luku pomela i zamijenila čistom. *Pajol* je istočnojadranski mediteranizam i nema sinonima. Njegova jednoznačnost, opća prihvaćenost na cijelom hrvatskom maritimnom prostoru razlog je da nađe svoje mjesto u rječnicima hrvatskoga standardnoga jezika.

prôva — BI: *prova* v. *prora* — ne donosi značenje; PR: 1. pramac, kljun broda, prednji dio broda, općenit naziv na Jadranu od XV. st. do danas; 2. *prova* u raznim izrazima i značenjima: *buflasta prova*, *druga prova*. BB: *prôva* ž — pramac; tako je i u brojnim mjestima duž Jadrana (npr. u Korčuli, Lopudu, Božavi). LZ, RSR, RBG, JE3, HJS RHJa, RLGa: *prôva* — pramac. Neki navode da se radi o regionalizmu, dok u pojedinim rječnicima nema takvog podatka (JE3, RBG). U RLGa navodi se, uz značenje pramac, i kljun broda; ovaj rječnik donosi i potvrdu toga leksema. RTCGa: *prôva* -e, ž — 1. pramac broda; 2. proba, vježba, pokus. VM: *prova* f — vjetar u lice, u provu. LVJ: *prôva* f — pramac broda, pramčana paluba. R, ER i VIP: nema potvrda tog leksema.

U nizu hrvatskih rječnika ta riječ označena je kao regionalizam. Riječ *pramac* prema Ladanu slavensko-germanska je novotvorenica. Grč. *prora*, lat. *prōra*, fr. *proue*, tal. *prua, prora*, šp. *proa*, engl. *prow* — *prova* istočnojadranska je varijanta mediteranizma iz grč./lat. *prōra*. Ako riječi kao što je *prova* označujemo u leksikografiji kao regionalizme, a suprotstavljamo im tvorenicu *pramac,* koja nikada nije prihvaćena u maritimnom kulturnom krugu Hrvatske, tada zanemarujemo činjenicu da je ta riječ barem tisuću godina u uporabi na našem moru. Ona je univerzalan mediteranizam koji je ušao u rječnike standardnoga jezika mnogih mediteranskih zemalja.

surgàti — PR: donosi najšire značenje — baciti sidro u more na zapovijed, *surgaj*. RBG: *surgàt* — usidriti; ER: *surgàt* — riječ ima različito značenje, npr. na Cresu znači objekt, sidro (imenica), u Budvi znači salpat sidro (glagol). Primjera je mnogo. BB: *surgàti* svr. — baciti sidro u more; donose se različiti oblici te riječi u mjestima duž jadranske obale (*svȓgat, sùrgati, sùrgàt*). RTCGa: *sùrgàt (se)* -ân — 1. baciti u more sidro, usidriti se; 2. ba-

citi se, survati se; 3. pren. prići kakvom društvu neželjen i ostati u njemu; 4. utrapiti kome što; 5. riješiti se čega što je bilo na teret, utrapiti što kome. LVJ: *śurgât* pf — 1. baciti sidro, usidriti se; 2. ugurati, uvaliti (kome što); ugurati se (na neko mjesto u sredinu). RHJbi, LZ, RSR, JE3, RHJa, HJS, R, RLGa, VM i VIP: nema potvrda za taj leksem.

I *sidriti* je aloglotizam (od grč. *sídēros* — željezo, sidro). *Surgati* znači *baciti sidro u vodu/more radi sprječavanja kretanja broda*. Antonim riječi *surgati* je *salpati* — podići sidro s dna u brod. Riječ *usidriti* nema antonimski par već opisni izraz 'podići sidro u brod'. Riječ *surgati* (kao i *salpati*) općeprihvaćen je i jednoznačan termin u hrvatskome maritimnom krugu. 'Baciti sidro' može značiti i 'ukloniti sidro' jer više nije upotrebljivo. *Surgati* je i monolekseman i jednoznačan termin u antonimnom paru s glagolom *salpati.*

šȅšula — PR: 1. posuda za grabljenje vode na morskoj pučini, opć. u Dalmaciji, 2. metaforično, naziv za malen brod loših maritimnih obilježja. RSR: *šèšula* s varijantama *paljak, palj, ispolac* — 1. drvena lopatica za izbacivanje vode iz čamca, 2. metaforično značenje kao u PR — malen, loš brod, (tal. *sessola*). JE3: *šèšula* — drvena lopatica za izbacivanje mora iz broda; *palj, ispolac*. RHJa: *šȅšula, šȅšulja* — ispolac; RBG: ima tu natuknicu, ali u drugom značenju. BB: *šȅšula* ž — ispolac; uz ovu natuknicu navodi se i *pâj*; donose se i ostvaraji u nekim mjestima duž Jadrana (*sesola, sesula, šešuja, šešulja*). RLGa: *sešula* — drvena žlica za izbacivanje vode iz čamca, a koristila se i u mlinu; donosi se i potvrda toga leksema. RTCGa; *šȅšula* -e, ž — 1. vrsta posude (u obliku lopate) kojom se izbacuje voda iz čamca; 2. brod koji je nestabilan na površini. VIP: *sèsola* s. f. — grossa cucchiaia di legno usata nei negozi di alimentari. VM: *sèsola* f. istoga značenja; donosi i sinonime *siésula, sèsula, sièsula*. LVJ: *śèśula* f — ispolac, palj; sud za izbacivanje vode iz broda. LZ, HJS, R i ER: nema potvrda tog leksema.

Obično se u pomorskoj legislativi zamjenjuje riječju *ispolac*. To je obično drvena grabilica vode za 'šekanje' barke (izbacivanje vode iz *santina* — vode koja se skuplja na dnu barke ispod *pajola*). *Ispolac* je riječ koja se uvijek u maritimnom svijetu istočnog Jadrana doživljava kao knjiška riječ, a mediteranizam *šešula* općepoznat je i stilski neutralan termin u kontekstu maritimnoga iskustva.

škȍta — PR: *škota* f — 1. uže ili konop za upravljanje jedrom, zatega, konoplje koje drži stranu jedra, opć. na cijelom Jadranu, 2. metaforično, prijetnja (tal. *scotta, scota*). LZ: *škȍta* tal. — uže ili koloturje kojim se zateže škotni rogalj jedra prema krmi; RSR: *škȍta* — kao PR pod 1.; RBG: *škȍta/skȍta* — konopac za napinjanje jedra; RHJa: *škȍta* — uže za upravljanje jedrom; zetega općejez. ER: *škȍta* — Mljet, Račište i Božava imaju znače-

nje konop koji veže donji rogalj jedra prema krmi i drži se kod upravljanja prema vjetru, kraj je grativa (brodarski termin). BB: *škȍta* ž — jedrena zetega; navodi se da je tako i u nekim mjestima duž Jadrana. RLGa: *skota* — uzda na jedrenjacima za pritezanje jedra; donosi se i potvrda toga leksema. RTCGa: *škȍta* -e, ž — 1. konop na donjem i zadnjem kraju jedra kojim se regulira sila vjetra pri jedrenju; 2. konopac koji vezuje flok sa škafom broda; 3. doć pod škotu — naići pod udar, doći do situacije (koja se dugo čeka) za osvetu. VIP: *skotà* (e skotado) — agg. - scottato. VM: *scota* f. — istoga značenja; uz fraze, donosi i sinonime *poſa, scuota*. LVJ: *skȍta* f — (tal. *scotta*) zatega, škota; konop za upravljanje jedrom. RHJbi, JE3, HJS i R: nema potvrda tog leksema.

Škota je uže pričvršćeno za ojačani ugao jedra ili pak za donju motku na kojoj je pričvršćeno jedro da bi se njime upravljalo pri jedrenju. Jak vjetar može izvrnuti brod ako se ne popusti *škota* i time ne amortizira udar vjetra. Taj mediteranizam jednoznačan je u mnogim mediteranskim pomorskim nomenklaturama i stoga je njegova zamjena prevedenicama uvijek loša i knjiška.

tìmūn — ER: *tìmūn* — donosi najstarije potvrde kod Marulića, Vrančića, Mikalje i sl.; neka mjesta u Račištu imaju oblik *tìmul,* Rab *timûn* — sve u značenje kormilo. PR: *koromilo/ tamun* — citira različite književnike u kojima se javlja termin *timun* (tal. *timone*). Potvrda za timun ima od Marulića do XX. stoljeća. LZ i RHJa: *tìmūn* reg. — kormilo. RSR: *tìmūn* reg. razg. — uz pomoćno značenje kormilo (na brodu), može značiti i upravljač bicikla ili motornog vozila. RBG: *timũn/temũn* m, lit., nav. — kormilo. R: spominje se uz pojašnjenje riječi kormilo i uz nazive u indoeuropskim jezicima, romanski oblik je *timone/timon*. BB: *timûn* m — kormilo (i kolo kojim se upravlja iz broda); donose se i ostvaraji u nekim mjestima duž Jadrana (*timun, timũn, timūn, timón*). RLGa: *timun* (tal. *timone*) — volan, upravljač, kormilo; donosi se i potvrda toga leksema. RTCGa: *timũn* -a m —1. kormilo; 2. upravljač. VM: *timon* m. — kormilo; uz fraze, donosi sinonim: tìmūn. LVJ: *timûn* m — kormilo, koje ima željezne okove kojim se spaja (natakne) za brod, a koji se zovu *mãskuli* (...), a na krmi broda su *dvî fèmene* (okovi na kojima se *timûn* natakne). JE3, HJS, RHJbi i VIP: nema potvrda tog leksema.

Kormilo je knjiška riječ. Na Jadranu je *timun/temun* univerzalan mediteranizam, općeprihvaćena riječ i nigdje nije stilski obilježena pa nema razloga da ne bude prihvaćena kao ravnopravna riječi *kormilo*.

Pučka meteorologija

bùra — RHJ: *bùra*, tal. — 'bura se po Primorju gdješto zove i vjetar od kraja (tj. od zemlje)'. ER: sveslavenski naziv iz praslavenskoga doba za 'vihor, zao vjetar', prema značenju u starocrkvenoslavenskome, ističe se onomatopejskim značenjem (hujanje), značenje sjevernoga i sjeveroistočnoga vjetra u jadranskoj zoni. PR: strana svijeta i vjetar iz sjeveroistočnog kvadranta. LZ: *bùra* — 1. oluja, 2. a/ met. — jak suh i hladan pretežno sjeveroistočni vjetar koji puše na mahove u istočnojadranskom primorju s kopna na more, a zimi nosi i mećavu i b/ preneseno značenje — uzbuđenje, nemir, promjene. RSR, RHJa: kao i LZ uz etimološki podatak tal. *borea*, lat. *borealis*. HJS: donosi samo akcentuiranu natuknicu *bùra*, RBG: šturo navodi da je riječ o sjeveroistočnom vjetru. RTCGa: *bùra* -e ž — sjeveroistočni vjetar. VM: *bora* f — jak vjetar s maksimalnim intenzitetom u Tršćanskom zaljevu iz pravca istok-sjeveroistok. Uz pojašnjenje izraza *bora ciara* (anticiklonalna ili »jasna«; praćena vedrim nebom, niskom temperaturom i vlažnošću) i *bora scura* (ciklonalna ili tamna; s naznakama naoblake, kiše ili snijega) donosi fraze i poslovice. LVJ: *bùra* f — jak sjeverni-sjeveroistočni vjetar. BB, RLGa i VIP — nema potvrda.

Dakle, riječ *bura* definirana je kao sjeverni ili sjeveroistočni vjetar. Pomorci i ribari Dalmacije burom nazivaju vjetar koji puše iz pravca sjever-sjeveroistok, a sjeverni vjetar nazivaju *tramontanom*. Kod vjetrova je problem kompleksan i to bi mogla biti tema posebnoga rada. Naravno da rječnik ne mora donositi termine za sve moguće vjetrove, jer je to previše stručno i bilo bi preopširno, ali ako donosi termin za neki vjetar, onda on mora biti i precizno određen. Ne valja *buru* brkati s *tramontanom* jer ta dva vjetra imaju bitno drukčije karakteristike. Naime, nije svejedno u određenom pravcu jedriti s *burom* ili s *tramontanom*. Posve je pogrešno *buru* poistovjetiti s *olujom*. *Oluja* (*nevera*) iznenadan je veoma jak i kratkotrajan vjetar koji može zapuhati iz bilo kojega smjera, a *bura* je vjetar koji puše iz smjera sjever-sjeveroistok i može puhati danima.

kùrenat — PR: kaže da se pojavljuje općenito u srednjoj Dalmaciji — 1. morska struja, 2. zračna struja (propuh). Navodi i varijante: *kurenat, kurent, kurentija.* RSR i RHJa: *kùrenat* — značenju lagane morske struje u priobalnom pojasu (od tal. *corrente*). RBG: *kurenat* m — 1. met. propuh, 2. morska struja. RTCGa: *kùrenat* -ênta m — morska struja. VM: *corente* f. — morska struja. Uz fraze, donosi sinonim: *corentìa*. LVJ: *kurènat* m — (tal. *corrente*) tok, tijek, struja(nje) (vjetra), morska struja; isto što i *kurênt*. RHJbi, JE2, LZ, HJS, R, BB, RLGa i VIP: nema potvrda tog leksema.

Općenit termin koji se koristi svugdje na Jadranu i nema razloga da ne bude leksički normiran. Značenje 'lagana struja mora u priobalnom pojasu' besmisleno je jer *kurenat* može biti spor i vrlo brz, jak gotovo poput struje kojom teče rijeka, a naravno da se ne pojavljuje samo uz obalu već svugdje u moru. Da nije tako, život u moru bio bi ugrožen. Riječ *kurenat* mediteranizam je, univerzalan je, jednoznačan i monolekseman, za razliku od izraza *morska struja*. Iz tih razloga morao bi imati mjesto u leksikografiji standardnoga hrvatskoga jezika, ali s precizno opisanim značenjem, za razliku od sadašnjega.

nèvēra — PR: *nevera* ima i oblik nevjera; pojava kad se, »obično ljeti, naglo zgusnu oblaci, pocrne, počne lampat (sijevati), onda grmi, triska pa daž« — nagli vjetar, grmljavina i kiša i nastavlja »samo ono vrijeme koje po svom postanku i razvoju pokazuje neku samostalnost, to jest neovisnost o inače općenito kišnom vremenu«. LZ: *nèvēra* tal., met. — kratkotrajna vremenska nepogoda uzrokovana velikim vrućinama, oluja. RSR: *nèvēra* — meteor. iznenadna oluja na moru. RHJa: *nèvēra* — reg. razg. term. — oluja na moru slabijeg intenziteta. RGG: *nevêra* f meteor. — nevrijeme, oluja. R: *nèvēra*/*nevèrīn* (*nevjera, nevijera, nevjerija*, što su sve pseudojekavizmi) — 1. iznenadna oluja na moru, 2. mećava, snježna oluja, 3. oluja s bljeskavicom i grmljavinom, 4. zlo vrijeme. R = ER: *nevêra* — oluja s bljeskavicom i grmljavinom, mećava, zlo vrijeme, naglo nevrijeme, sukob oblaka na jednom mjestu, zbog čega vjetar, grom i kiša. RLGa: *nevîra* (ven. *nevera*) — nevera, oluja, mećava, iznenadna nepogoda na moru; donosi se i potvrda toga leksema. RTCGa: *nèvêra* -e, ž — nevrijeme s grmljavinom i kišom. VIP: *nevera* s. f. — improvviso maltempo. VM: *nevera* f. — oluja, zimsko nevrijeme; *neverin* m. — udari vjetra s kišom. Donosi i fraze. LVJ: *nevêra* f — (ven. *nevera*) oluja, nevrijeme koje dođe iznenadno. RHJbi, JE2, HJS i BB: nema potvrda tog leksema.

Taj primjer pokazuje nekompetentnost nekih tumača toga općega termina u čakavskim govorima. U citiranim primjerima iz hrvatske leksikografije možemo navesti sljedeće pogreške u interpretaciji termina *nevera*: 1. vrijeme koje pokazuje neovisnost o inače općenito kišnom vremenu — nevera može nastupiti s jakim vjetrom i jakom kišom u isto vrijeme; 2. kratkotrajna vremenska nepogoda uzrokovana velikim vrućinama: to bi značilo da zimi nema nevera jer nema velikih vrućina; međutim svi pomorci znaju da se i zimi moraju bojati nevera; 3. oluja na moru slabijega intenziteta: na Jadranu ne postoji vjetar koji bi bio jačega intenziteta od onoga koji se pojavljuje s neverom. Termin *nevera* označuje orkansku snagu vjetra koja može u svom naletu potopiti brodove, čupati stabla, razvaliti krovove kuća. Zbog čega bi nevera bila samo na moru? Zar se vjetar zaustavlja kad dosegne kopno?

Ihtionimi i ribolov

gìrica — RHJa: *gìrica* — sitna morska riba. LZ: *girica* kao umanj. od *gìra* — tal. zool. (*Spicara smaris*) — sitna morska riba iz roda grgečki; menula, manula: oblica, oštrulja. RSR: *gìrica* ž — zool. sitna morska riba (*Maenidae*) manula, dalm. = lat. gerrula, *gìrica* f — mala gira. RTCGa: *gìrica* → gira; *gìra* -e, ž — vrsta morske ribe. LVJ: *gìrica* f — dem od *gìra*; mala *gìra*, mlađ gire; *gìra* f — (od lat. *Smaris*) vrsta ribe, *gera*. RHJbi, ER, JE1, PR, HJS, R, BB, RLGa, VM i VIP: nema potvrda tog leksema.

Brojne su sitne morske ribe. *Girica* može biti samo sitna *gira*, a nikako deminutiv za pojam *riba*. *Girica* kao sinonim za *riblji sitnež* nastao je u zagrebačkom žargonu i iz toga žargona dobio status općejezičnoga termina koji na moru ne postoji. To je tipičan primjer kada autoritet metropolitanskoga idioma nameće regionalni, žargonski leksik za one pojmove koji pripadaju drugom kulturnom krugu, u ovom slučaju maritimnom, da se pritom ignorira njegova terminologija, a vlastita žargonska nameće kao općejezična.

jȅška — LZ: *jȅška* tal.; RSJ i RHJa: *jȅška* — mamac za ribu (tal. *esca*). RBG: *jȅška* f — riblji mamac. RLGa: *ješka* — mamac za ribu; donosi se i potvrda toga leksema. RTCGa: *jȅška* → eška; *ȅška* -e, ž — mamac (najčešće za ribu u ribolovu, ali i općenito). VM: *iésca* f. — mamac; donosi sinonimne izraze: *ésca*, *jesca*. LVJ: *jèška* f — mamac, meka, mirisna hrana kojom se mami riba. Donosi i narodnu izreku *Mêrda jèška, mêrda pèška*. RHJbi, PR, JE2, HJS, R, BB i VIP: nema potvrda toga leksema.

Zbog čega se *ješka* navodi kao regionalizam, kad svi navedeni rječnici koji imaju tu riječ donose isto opisno značenje — *mamac za ribe*. Taj monolekseman jednoznačan adrijatizam trebao bi imati svoje mjesto u rječnicima hrvatskoga standardnoga jezika.

lòkārda — LZ: *lókārda* ž — zool. (*Scomber japonicus*) — plavica. RSR: *lòkārda* — plava riba (*Scomber colias*) — plavica (od tal. *lacerto, lanzardo*). RBG: *lokôrda* i u lit. *lòkārda* (*Scomber colias*) — vrsta plave ribe, veća od skuše. RHJa: l*òkārda* — plava riba (*Scomber colias*) slična srdeli i skuši, usta izvinutih prema gore. JE2: *lòkarda* (*lokárda*) f (*Scomber colias*, mjestimice *Scomber scomber*). RTCGa: *lòkārda* -e, ž — vrsta plave ribe. VM: *locarda* f. *Scomber colias* od dalmatoromanskoga *lacerta.* Donosi sinonimne izraze *locuarda i scombro*. LVJ: *lokôrda* f — (tal. locarda, lat. Scomber coalis) vrsta male plave ribe, lokarda, lancarda, plavica. HJS, RHJbi, PR, ER, L, BB, RLGa i VIP: nema potvrda tog leksema.

Odrednica ‘plava riba slična srdeli i skuši’ netočna je jer sličnost izme-

đu skuše i sardele samo je u tome što pripadaju plavoj ribi (onoj koja *plava* — pliva, tj. koja živi u jatima u vodenom stupcu između dna i površine).

Maritimni prostor

rîva — PR: *riva* — 1. izgrađena obala u luci, dio luke i šetalište uz obalu, 2. žal. LZ, RSR i RHJa: reg. — o(b)zidana i uređena obala u luci. RHJa: v. *obala* (što je općejezično). ER i R: ne navode značenje, samo etimologiju — talijanska riječ od latinskoga *ripa*. RTCGa: *rîva* -e, ž — izgrađena obala u luci. VM: *riva* f. — riva; obala. LVJ: *rîva* f — obala; dio mjesta, predjeli uz obalu; pristanište. Donosi i nekoliko potvrda leksema. RHJbi, RBG, JE3 BI, HJS, BB, RLGa i VIP: nema potvrda tog leksema.

Riječ *riva,* koja u talijanskom označuje pojam obale, obalne linije, prostora dodira obale i mora, u hrvatskome jeziku dobila je značenje 'obzidana obala u luci', 'središnji prostor u luci uzmorskih naselja', 'uzmorsko središte grada'. Taj termin u hrvatskome jeziku, osim tehničkoga značenja (građevinskoga), ima i kulturološko značenje — 'središte uzmorskog urbanog prostora', 'okupljalište', 'srce grada'. To je dakle *diferentia specifica* hrvatskoga u odnosu na talijanski jezik. Kako pojam *rive* ne postoji u kontinentalnome prostoru, već je specifičan za uzmorski prostor, zbog čega bi se taj termin smatralo regionalizmom kada kopno drugoga termina nema. Termin *obala* hiperonim je koji obuhvaća *rivu*, ali i neobzidanu obalu izvan urbanoga prostora te je kao takav neprikladan da označi uže značenje koje precizno označuje leksem *riva* koji u svom semantičkom polju uključuje i kulturološku razinu značenja. Zbog čega u većini hrvatskih uzmorskih gradova njihove rive dobivaju službene nazive s terminom *obala*, kada riječ *obala* gotovo nitko od njihovih stanovnika ne upotrebljava u svakodnevnoj komunikaciji?

vàla — RHJbi: *vàla* f (u Konavlju) — u značenju uvale ili dubodolina. ER: *vàla* — navodi nekoliko mjesta, istislo je riječ *draga* koja se očuvala u obalskoj toponimiji, u značenju obalske uvale, zaljeva, zatona, doline; *draga* — ima i drugih značenja (može biti dalmatoromanski leksički ostatak). PR: *vala* — dva rata obično zatvaraju veliku uvalu ili valu; morska uvala, draga, zaljev, opć. u srednjoj Dalmaciji (tal. *valle*). RSR RHJa: *vàla* ž reg. — manja morska uvala, manji zaljev, venet. *valle* ← lat. *vallis*: dolina. RBG: *vãla* f — 1. dolina, 2. morska uvala. R: *vala* — prepoznatljiv romanizam: na otocima i obali široko poznata riječ u značenju: uvala, zaljev, dolina, drȁga. RLGa: *vala* (tal. *valle*) — dolina, ali i uvala; donosi se i potvrda toga leksema. RTCGa: *vàla* -e, ž — uvala, draga. VM: *vala* f. — zaljev. LVJ: *vãla* f — uvala, luka. Donosi i više potvrda leksema. JE3, LZ, HJS, BB i VIP nema potvrda tog leksema.

Još jedna općenita riječ u hrvatskom maritimnom prostoru koja nije dobila status standardne riječi hrvatskoga jezika. Rječnici je donose kao regionalizam. Smatramo da je riječ *uvala*, *draga* kopneni termin i da označava krajobrazni reljef 'udolinu', 'zavalu', 'dolac'. Termin *vala* jednoznačan je; označava morski prostor između dvije *punte* (dva rta) i kao takav, taj termin trebao bi biti uključen u standardni leksik hrvatskoga jezika.

Zaključak

Leksik hrvatskoga standardnoga jezika siromašan je maritimizmima. Taj problem hrvatska leksikografija još nije ni uočila, nekmoli riješila. Vrlo su rijetke u leksikografskoj literaturi rasprave o toj temi. Čitav jedan kulturni prostor ostao je do danas nedovoljno istražen, a njegov leksik tek je periferno korišten u novijim leksikografskim djelima. Ma koliko se hrvatski lingvisti, leksikolozi i leksikografi deklarirali zagovornicima ideje bogaćenja hrvatskoga standardnoga jezika iz kajkavskih i čakavskih jezičnih vrela, moramo zaključiti da i do danas osjećamo koliko je otporno i postojano načelo hrvatskih vukovaca iz 19. stoljeća o potrebi jezične čistoće koja se brani odbacivanjem svih jezičnih elemenata koji ne pripadaju izvornoj novoštokavštini. Vukovski purizam u odnosu na neštokavske idiome na djelu je i danas i to u tolikoj mjeri da se nedostatak terminologije na području maritimne kulture niti ne uočava kao problem, što se može vidjeti iz činjenice nepostojanja relevantnih rasprava o ovoj temi.

U ovo istraživanje uključeno je 14 rječnika, relevantnih za hrvatsku, odnosno maritimnu leksikografiju.

U analiziranim primjerima vidljivo je koliko autori naših novijih rječnika imaju muke u objašnjenju, definiranju, tumačenju maritimnih termina. Vidljivo je i koliko se temeljnih pogrešaka pri tom tumačenju pojavljuje te kolik je manjak odgovarajućih standardnih termina u suvremenome hrvatskome jeziku. Leksikografsko načelo moralo bi biti da se za one pojmove za koje nema termina u književnome jeziku preuzme onaj iz dijalekta. Bolje je uzeti za rječnik hrvatskoga standardnoga jezika riječ koja u hrvatskom narodu živi tisuću godina negoli takvu riječ za dotični pojam nemati, ili je stvarati kao neologizam s malim izgledima da zaživi, ili pak taj pojam opisivati čitavom sintagmom bez ikakva izgleda da se neupućenom riječima dočara opisivani pojam.

Analizom je utvrđeno da je većina monoleksemnih i jednoznačnih odabranih riječi, kao npr. *jȅška*, *rîva*, *surgȁti*, u rječnicima hrvatskoga jezika obilježena kao regionalizam, mada u standardu za njih nema istoznačnica.

Također, pojedine riječi, kao npr. *kolûmba*, *prôva*, *šẽšula*, *škòta*, *tìmūn*, *vàla*, obilježene su kao regionalizmi, mada njihove sinonimne novotvorenice nikada nisu bile prihvaćene u hrvatskom maritimnom kulturnom krugu i uvijek su doživljavane kao knjiške riječi. S druge strane, primjeri kao što su npr. *armìžat*, *bàrīl*, *bȕra*, *gȉrica*, *kùrenat*, *nèvēra*, sustavno su pogrešno, odnosno nedostatno definirani.

Nadalje, mogu se izdvojiti primjeri kao što je *pàjōl*, istočnojadranski mediteranizam bez sinonima, u rječnicima označen kao regionalizam u našem jeziku i najčešće opisan nemaritimnim terminima kao što su 'daska', 'daščica', 'podnica', 'pod', 'poklopac' te *flȍk*, koji uopće nije zabilježen u našim eminentnim rječnicima kao što su RHJbi, JE1, RHJa, HJS, R i RLGa.

Neuspjeh što ga je u praksi doživjelo nastojanje da se radikalno čistunski nacionalizira naše pomorsko nazivlje, posebno tehnička nomenklatura broda i jedara na vesla, bio je u prvome redu uzrokovan time što zagovornici i provoditelji toga stava nisu razumjeli da to nije pitanje same tehničke nomenklature. Riječ je o jednoj kulturi koja se formirala u dodiru s morem i sa susjednim kulturama s kojima ju je more povezivalo. Riječ je o jadranskoj, maritimnoj kulturi hrvatskoga naroda koja je stoljećima stvarala svoj izuzetno bogat maritimni leksik baštineći u prvom redu dalmatsku kulturu i terminologiju, potom venecijansku i mediteransku kroz idiom *lingua franca*. Smatrati taj leksički sloj tuđinskim, najčešće talijanskim, znači odricati se od vlastite kulture koja je nastajala stoljećima u dodiru sa susjednim kulturama, u dodiru hrvatskoga naroda s mediteranskim kulturnim i jezičnim univerzumom.

Nova stvarnost svjetske pomorske komunikacije postaje engleski jezik. On je već zakoračio i u naše lučice, marine i mandrače. Nismo ni stigli zamijeniti naše *noštromizme* novostvorenim kroatizmima, a već je započeo nepovratan proces anglizacije hrvatske pomorske terminologije. S našega mora nestali su kapetani, njime plove skiperi.

Literatura

Anić, Vladimir. 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika,* Zagreb : Novi Liber. 1440 str.

Anić, Vladimir i Goldstein, Ivo. 1999. *Rječnik stranih riječi.* Zagreb : Novi Liber. 1471 str.

Babić, Božo. 1875. *Mladi mornar*. Kraljevica.

Barić, Eugenija i dr. 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 1659 str.

Božanić, Joško. 2003. Iskustvo univerzalnosti mora u hrvatskom maritimnom leksiku. *Govor* XX:1—2, 39—46.

Broz, Ivan i Franjo Iveković. 1901. *Rječnik hrvatskoga jezika.* Svezak I. A—O. Zagreb : Štamparija Karla Albrechta (Jos. Wittasek). 951 str.

Broz, Ivan i Franjo Iveković. 1901. *Rječnik hrvatskoga jezika.* Svezak II, P—Ž, Zagreb : Štamparija Karla Albrechta (Jos. Wittasek), 881 str.

Filipi, Goran. 1997. *Betinska brodogradnja: etimologijski rječnik pučkoga nazivlja.* Šibenik : Županijski muzej. 328 str.

Geić, Duško i Slade Šilović, Mirko. 1994. *Rječnik trogirskog cakavskog govora.* Trogir : Muzej grada Trogira. 306 str.

Glavinić, Vera. 2000. *Vocabulario del dialetto Istraveneto di Pola.* Pula : Filozofski fakultet u Puli. 222 str.

Ladan, Tomislav. 2000. *Riječi. Značenje, uporaba, podrijetlo.* Zagreb : ABC naklada. 1110 str.

Milevoj, Marijan. 1993. *Gonan po nase. Rječnik labinskog govora*. Pula : Tiskara Pula. 370 str.

Roki-Fortunato, Andro. 1997. *Lîbar Vîškiga Jazìka*. Toronto : Libar Publishing.

Rosamani, Enrico. 1975. *Vocabolario Marinaresco Giuliano—Dalmata.* Firenze: Leo S. Olschki. 200 str.

Skok, Petar. 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I. Zagreb : JAZU. 788 str.

Skok, Petar. 1972. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. II. Zagreb : JAZU. 700 str.

Skok, Petar. 1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. III. Zagreb : JAZU. 703 str.

Stolac, Diana. 1998. *Hrvatsko pomorsko nazivlje*. Rijeka : Izdavački centar. 171 str.

Šimunović, Petar. 2006. *Rječnik bračkih čakavskih govora.* Supetar : Brevijar. 746 str.

Šonje, Jure (ur.) 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža.* Zagreb: Školska knjiga. 1450 str.

Vidović, Radovan. 1984. *Pomorski rječnik.* Split : Logos. 589 str.

Vidović, Radovan. 1992. Koine pomorskog anemonimijskog nazivlja, *Čakavska rič* 20, 1, 53—75.

Vidović, Radovan. 1993. *Jadranske leksičke studije.* Split: Književni krug. 289 str.

Vinja, Vojmir. 1998. *Jadranske etimologije: Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*. I. A—H. Zagreb : Školska knjiga. 243 str.

Vinja, Vojmir. 2002. *Jadranske etimologije: Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku.* II. I—Pa. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga. 305 str.

Vinja, Vojmir. 2004. *Jadranske etimologije: Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku.* III. Pe—Ž. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga. 486 str.

The lexical norm in Croatian maritime lexicography of the 20th century

Abstract

The authors discuss unresolved issues concerning lexical standardization in Croatian maritime lexicography. On the one hand, the Croatian lexical norm in the 19th century was mostly determined by the criteria of the Croatian Vukovci, who determined lexical "purity" by whether a lexical item was used in rural Neoštokavian varieties. On the other hand, the broad and very versatile maritime lexis was identified as "foreign" (due to Italic etymologies). This created a huge gap in Croatian normative maritime lexicography, which to some extent still exists today, in spite of the fact that Anić's dictionary of the Croatian language introduced numerous Croatian maritime expressions, giving them normative legitimacy.

This work analyzes the issues of the lexical standardization in the Croatian maritime lexicography, with special regard to the millennial existence of these lexemes in the spoken language and the current invasion of English expressions into the Croatian maritime lexis, caused by the revolution of nautical tourism. The authors analyze the standpoints and results of two mutually opposed schools of maritime lexical standardization: the Bakar School, represented by Božo Babić, and the school of Juraj Carić, who advocates the principle that alloglottal words are inveterate in the spoken Croatian language. The authors document their arguments with examples from numerous dictionaries of Croatian containing general and maritime lexis. This analysis includes semantic fields such as fish, boat, fishing, sailing, folk weather forecast, maritime space lexis, etc.

Ključne riječi: leksička norma, maritimizmi, lingua franca

Key words: lexical norm, maritime expressions, lingua franca

FILOLOGIJA 57, Zagreb 2011

UDK 81'25+811.163.42'344
Izvorni znanstveni članak
Primljen 6.V.2011.
Prihvaćen za tisak 23.I.2012.

Gordana Čupković
Sveučilište u Zadru
Odjel za kroatistiku i slavistiku
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2, HR-23000 Zadar
gcupkov@unizd.hr

SLOVO, RĚČ, BESĚDA, BIČ U HRVATSKO-SLOVENSKOM INTERTEKSTU

Predmet proučavanja reformacijski je, Vlačićev tekst »De vocabulo fidei« (1549.), u Trubarevu (»Pridiga…«, *Katekizam* 1550.) i u Konzulovu prijevodu (»Pripovidane…«, *Katekizam* 1561.). Leksemi *slovo*, *rěč*, *besěda*, *bič* u odnosu dvaju prijevodnih tekstova pojavljuju se kao: potpuni prijevodni ekvivalenti, eksplikativni parovi i dijelovi eksplikativne parafraze. Značenjskim nijansama i prenesinim značenjima određuju odjelitost, ali i prožimanje i bliskost sinonimije i polisemije. Istaknutim tipičnim značenjem i konceptnom shemom preslikavaju opće metafore koje unutar sakralnoga kontekstnog okvira imaju svoje specifične varijante.

Uvod

Odnosi prijevodnih tekstova srodnih i kontaktnih jezika zanimljivi su na više razina: doslovno prevođenje koje je i preuzimanje (u slučajevima identičnih leksema), zamjenjivanje identičnih leksema (koje pokazuje i težnju za specijaliziranjem značenjskih nijansi u pojedinom jeziku i udaljavanje od pozadinske sheme paradigmatski izdvojenoga leksema) te različite kolokacije leksema s prenesenim značenjem. Svi su postupci, uz jezične čimbenike, u proučavanim tekstovima specifično upravljani sakralnim stilom i teološkom spoznajom kao kontekstnim okvirom, a u funkciji su retoričke afektivnosti. U slučajevima identičnih i svima poznatih leksema ograničen je (i minimaliziran) broj razlikovnih primjera u kojima možemo

govoriti o eksplikativnoj funkciji.[1]

Mitska Riječ temeljno je sredstvo obznanjivanja božanstva pa su glagoli govorenja arhetipske osnove mitskoga djelovanja (kao predmeti utječu na predmetnu stvarnost) te kao takvi podrazumijevaju predznanstveno jedinstvo misli i govora. Zanimljivo je stoga promotriti kako se prevode i u kojim kolokacijama dolaze leksemi koji imenuju govor (monološki i dijaloški, mitski, ljudski i metajezični) u tekstu propovjedi koja je sadržajem vezana uz uzvišenu književnost (i hermetičnost) sakralnoga stila, a izrazom (koji uvjetuje izvedba) uz usmenu retoričnost (narodnoga jezika). Tako se miješaju postupci pismovne sintetičnosti i simbolizacije s postupcima govorne analitičnosti, eksplikacije, ponavljanja i emfatičnoga naglašivanja pa se prenesena, implicitna i sažeta značenja izmjenjuju sa sinonimskim nizovima i parafrazama. Enciklopedijski podatci sadržani su u Bibliji i općepoznati, u reformatorskome tekstu naglasak je na njihovoj »pravilnoj« interpretaciji.[2]

Konzulov prijevod »Propovjedi o vjeri«[3] kao središnji predmet proučavanja rada prijevod je prijevoda (neposredan mu je izvor Trubarev, slovenski tekst[4] koji je pak prijevod Vlačićeva latinskoga teksta[5]). U njemu se očituje težnja za identičnosti sadržaja te težnja za povremenim razlikovanjem izraza i u pojedinačnim slučajevima kada razlike između dvaju jezika nema, koja težnja sadržaj dodatno nijansira, a odraz je, osim koncepcije norme književnoga jezika i stilskoga obilježja formirana još u antičkoj retorici, i autorove osobnosti, zbog čega je, između ostaloga, i dolazilo do oštrih prijepora auktoriteta (Trubara) i navodno »falšnoga« prevoditelja (Konzula)[6].

[1] Eksplikativna funkcija počesto se navodi kao središnja funkcija sinonimskih parova, osobito u hibridnome književnojezičnom tipu (v. Vončina 1988).

[2] Naziv »prava vjera« tipična je autoreferencijalna oznaka reformatorskih tekstova (kao oznaka ispravnosti reakcije na katoličanstvo i na hereze), slijedom toga su (i kao konvencionalna oznaka autorske »skromnosti«) i autori i prevoditelji tekstova označeni kao »dobri Hrvati«; u podnaslovu glagoljskoga *Katekizma* iz 1561. stoji: *I edna predika, od kriposti i ploda prave karstianske vere, krozi Stipana Istranina, s pomoĉu dobrih Hr(ь) vatov, sad(a) nai prvo istomačena.*

[3] »Primi Truberi Sermo Croatie redditus: DE VOCABULO FIDEI, et de motibvs, sei affectibus, quos uera Fides excitat in homine super hæc Christi uerba. O Mulier magna est Fides tua. Mathe: 15.« (»Pripovidane sverhu ovih Isukarstovih riči…«).

[4] »Sermo de Vocabulo Fidei & de moribus seu affectibus, quos uera Fides ex citat in homine, siper hæc Christi Verba, O Mulier magna est Fides tua« (»Ana pridiga čez te Kristuseve besede«) 1550.

[5] »De Vocabulo Fidei« 1549.

[6] O nesporazumima i prijeporima koje je prouzročila sintagma »viel falsch« (»precej napak«) kao Trubareva etiketa hrvatskih reformacijskih prijevoda v. Jembrih 2007.

Izdvojene lekseme promotrit ćemo s obzirom na ponovljivu sintagmatsku uvjetovanost opsega značenja, uslijed koje su (naglašivanjem različitih nijansi) različito obilježeni, te ćemo na predmetnome tekstu osvijetliti intenciju specijaliziranja leksema radi otklanjanja redundantnosti i u hibridnome književnojezičnom tipu, kojemu je tradicionalno kao bitno obilježje izdvajana sinonimija i eksplikativna zalihost. Princip jezične ekonomije, kao drugi temeljni komunikacijski princip, onemogućuje postojanje apsolutnih sinonima i u slučajevima izmjenjivosti i »suznačnosti« leksema u otvorenoj (neproskriptivnoj) etapi ustavnjivanja književnojezične norme.

Paradigmatske natuknice

Iz rječničkih podataka mogu se izdvojiti tipična značenja i značenjske nijanse koje upućuju na proces diferencijacije leksema. Izdvajanjem prenesenih značenja ističu se i polazišta metaforičnih širenja.

Riječ

Ie. **wrek-* »reći, kazati, oglasiti se«; u nekih ie. jezika iz te osnove nastaju leksemi u značenju »činiti, tvoriti, brojati«, kao i leksemi za »govor, riječ« (v. »reći«, Gluhak 1993:522). Ta je osnova od **wer-* »(svečano) govoriti, reći«, od čega su u raznim ie. jezicima riječi za »zapovijed, zavjet, prisegu (rotu)« (Gluhak 1993:522).

AR (XIII:954—960; XIV:1—4) iznosi kako je *riječ* prema glagolu *reći*. Navodi se 20 značenja s nizom podskupova i pojedinačnih značenja (bez posebnoga odjeljivanja prenesenih značenja i njihova povezivanja s ishodišnim značenjima): »glas ili skup glasova, kojim se izriče ili označuje kakva predodžba, osjećaće ili pojam; verbum«; moć govora; besjeda, govor (propovijed); način govora (razgovor; izjava, oporuka; riječ i djelo, čin); poslovica, priča, uzrečica, rečenica, izreka; glas, priča, fama; pouka, savjet; obećanje, vjera, kletva, zavjera; vjera, vjeridba, prosidba; odluka, zaključak; pogovor, oklijevanje; oratio; nauk, propovijed, evanđelje; sin božji; naredba, nalog, zapovijed; prepirka, svađa; jezik (riječ čovječja); gramatički i stilistički termin; stvar; pojedinačna značenja.

Riječ može biti sakralna i svjetovna, osjećaj i razmišljanje, predmet i čin (povezuje govorenje, razmišljanje i osjećanje). Osim što je izraz »prototipnog čina govornoga ophođenja među ljudima« (o glagolima govorenja v. Žic-Fuchs i Tuđman-Vuković 2000), a komunikacija govorenjem jedna je od »najvažnijih čovjekovih sposobnosti i aktivnosti«, »'govorenje' pripada najvažnijim konceptualno-iskustvenim kategorijama čovjekova po-

imanja svijeta« (Žic-Fuchs i Tuđman-Vuković 2000:141), izraz je i arhetipskih (i mitskih) predodžbi te s njima povezanih osjećaja i stavova. Široki opseg značenja toga leksema u pojedinim kontekstima može zahtijevati dodatno određenje u svrhu specificiranja (kao eksplikaciju pridjevima ili bliskoznačnicama). Uz *riječ* dolaze pridjevi koji označuju predmete (»oštra«, »teška«), osjetila (»medena«, »slatka«, »gorka«), osobe (»čudna«, »zla«) itd.

Besěda

Praslavenska riječ, prvotno joj je značenje, prema Gluhaku, bilo »sjedenje«, a od toga je »mjesto sjedenja, sijelo, razgovor« (v. »besjeda«, Gluhak 1993:128).

AR za *besjeda* (I:240—242) navodi: *sermo*, *govor*; *bhas*, zujati /bahoriti/; u tekstovima od 13. st., riječ, verbum, dictum, eloquium. Navode se tri značenja: 1. radnja kojom se govori, 2. preneseno od radnje na moć kojom se radi i na način kako se radi (moć kojom čovjek govori; način na koji se govori), 3. što se govori ili reče.

Naglasak je na zvukovnoj strani i komunikacijskoj ulozi riječi, čime se *besjeda* izdvaja kao razgovorna, retorska riječ pa se preneseno njome i označuje moć govora.

Slovo

Praslavenska riječ, od ie. **klewos* »slava, ime, glas« usporediva je s *blagosloviti* i *sloviti* (»govoriti, oglasiti, pripovijedati, hvaliti, veličati, slaviti«). Ta je osnova od **kleu-* (»čuti«) (v. »slovo«, Gluhak 1993:563—564).

AR za *slovo* navodi (XV:596—599): riječ, glas, govor, znak u tisku. U tekstovima od 13. st. Navode se značenja: a. isto što i riječ (uopće, odgovor, oproštaj, edikt/naređenje/propis, značenje/objašnjenje/tumačenje, govor/besjeda/dopuštenje da se govori, razlog/uzrok, pisana knjiga/književnost, učeni stalež), b. glas u riječi, c. znak za glas u pisanju, d. početak, počelo stvaranja svijeta, e. u azbuci ime slovu.

Značenja b., c., e., »glas« i »znak u pisanju« te ime slova mogla bi se izdvojiti i kao poseban leksem, dok je značenje d. (početak stvaranja svijeta) preneseno značenje unutar značenja a. »riječ«, točnije Riječ Božja.

Polisemni leksem *slovo* jest kao oznaka za »riječ« i »Riječ« obilježen svečanošću i uzvišenošću, u tome značenju prežitak je sakralne knjiškosti (obilježen crkvenoslavenskim) i u tekstovima hrvatskoga jezika ograničene je uporabe (primjeri iz AR velikim su brojem vezani uz korpus tekstova u kojima se crkvenoslavenska knjiškost čuvala tijekom čitava rano-

ga novovjekovlja, mahom srpski tekstovi) te pretežno obilježen kao knjiški leksem i kao arhaizam predožbeno vezan uz pismenost, što je i omogućilo širenje značenja i na pismovne odsječke, koje je novo značenje postalo neobilježeno, opće i prevladavajuće.

Bič

Povezano s *biti* (»tući«); od ie. **bhī-*; **bhoi-* (povezano i s *boj*, *bilo* »puls«). Korijen navedenih leksema je **bhei-* »udariti«, iz čega se u raznim ie. jezicima izvode leksemi za »kladu, cjepanicu, panj«, za »sjekiru«, »tesanje«, »kip, sliku« (v, »biti, bijem«, Gluhak 1993: 132).

U AR *bič* (I:281): *flagellum*, od biti, bijem. Javlja se od 16. st. Izdvajaju se doslovno i prenesena značenja: a. udarac bičem; b. »uzima se da Bog i što god umno ima bič i ńim bije« (Biče tvoje srčbe odvrati, I. Ančić, svit. 118; Čim bič pravde ńih ne šine, 500; Ovo je bič osvete božje, A. Kanižlić, kam. 109); c. »bičem se naziva čovjek ili narod koji drugomu čini veliko zlo, osobito kad zasluži, te se misli da je od boga« (Atila); d. »zlo koje zadesi koga, osobito za krivicu, te se misli također da je od Boga«; e. »i o onom što se po zakonu ili na sudu određuje za kakvu krivicu« (primjer iz 17. st.); f. pramen kose ili vune. Kao poseban leksem izdvaja se *bič* u značenju »riječ kojom se goni mačka« s potvrdom iz Stullijeva rječnika.

Bič je predmet kojim se udara stoka u svrhu gonjenja ili disciplíniranja. Udaranje bičem metonimijski je poistovjećeno s kažnjavanjem (radnja za učinak radnje). Božja je kazna, u pratnji s Božjom srdžbom, apriori pravedna i pogađa pojedince i narode. Sredstvo Božjega djelovanja, kao i sredstvo Božje obznane jest Riječ koja mitski ima obilježje predmeta pa se njome udara i kažnjava kao bičem (izgovoreni prijekor ili kletva jednak je konkretnome djelovanju i učinkovit je u stvarnosti na način da je mitsko izgovaranje i predmetno ostvarivanje rečenoga). Time je *bič Božji* specificirani ostvaraj (uvjetno čak i hiponim) nadređenoga koncepta ‘Riječ (Božja)’.

Sintagmatska uvjetovanost i intertekstualnost

Izdvojeni leksemi u proučavanome tekstu hrvatskoga prijevoda i njegova slovenskoga predloška dolaze u različitim kombinacijama unutar pojedinačnoga teksta kao i između tekstova koje možemo promatrati i kao jedinstveni intertekst.

Podudarnost tekstova

Podudaranje u izrazu i sadržaju leksema (potpuni prijevodni ekvivalenti ili riječi preuzete iz predloška):

a. *od nega besede* (240)[7] — *od Boga oddiliti i od negove besede* (78); *na tei besedi božy* (245) — *na besedi Božjoi* (82); *h ti besedi božy* (245) — *k besedi Božjoi* (83); *deržimo nega besede* (241) — *daržimo nega besede* (78); *suy besedi inu oblubi* (241) — *Bog bude svojoj besedi i obitovanû zadovolno svršil i napunil* (79);

b. *od te besede, te vere* (245) — *od ove besede (VERA)* (83); *ta beseda* (235) — *Kako se ima razumeti ova beseda /VERA/* (73); *Potom toga se nikada prijimle ova beseda /VERA/ kada jedan drugomu ča obeča (…) se more imenovati jedna človič(a)ska ili targovska vera*

c. *inu na tei človeski besedi stoy* (244) — *i na toi človič(e)skoi besedi stoji* (81)

Beseda je Božja (*a.*) u stalnoj kolokaciji s posvojnim pridjevom te posvojnom ili povratnoposvojnom zamjenicom. U sinonimskome nizu pojavljuje se s leksemom *obitovaně* (*obluba*) kojim se Božji govor specificira i kao 'umilni/zaštitnički'. Uporaba leksema *beseda* za oznaku 'Božjega govora' retorski je afektivna jer sakralni tekst približuje razgovornosti.

Beseda je neobilježeno ljudska (*c.*) i autorska (*b.*): u kolokoaciji s prikladnim pridjevom (*c.*) i u metajezičnoj uporabi, prilikom upućivanja na tekst i govor koji je također ljudski i može biti specificiran kao obećanje (*b.*).

Rič je Božja i biblijska i oznaka je sakralnoga govora, dolazi u kolokaciji s neodređenom zamjenicom pojedinačnosti i obuhvatnosti ili s pokaznom zamjenicom kojom se upućuje na biblijski tekst:

> *za ana vsako reč* (236) — *I ta vera se nikada vazimle za jednu vsaku rič koû mi stanovito za istinu poznamo (…) da je jedan Bog* (74); *grunt tih riči* (238) — *osnova tih riči* (75—76); *iskazane tih riči* (238) — *nauk tih riči* (76)

Podudaranje u sadržaju leksema (prijevodni ekvivalneti)

Kao prijevodni ekvivalenti slovenskih leksema u hrvatskom se tekstu pojavljuju leksemi *slovo* i *rič*:

> *beseda — rič: Kristuseve besede* (235) — *ISUKARSTOVIH riči* (73); *iz te besede božye* (250) — *po riči Božji* (87); *to besedo božyo* (248) — *tu rič Božû* (85); *besedi božy* (237) — *riči božjoi* (75); *gvišna beseda* (264) — *Ovo e(st) jedna stanovita rič, i dostoina da û vazmemo i obimemo, da IS(u)H(rst) na ovi svit pride* (101); *le-te či-*

[7] Stranice 235—276 odnose se na slovenski tekst, a stranice 73—112 na hrvatski tekst.

ste, risnične besede božye (253) — *ove jedine, same, čiste i istine Riči Božje* (91); *besede inu zapuvidi* (247) — *riči i zapovedi* (85); *trošte, besede* (239) — *utišenje i kriplenje riči* (77); *pryče oli besede* (247) — *zač tvoě svědoč(a)stva ili riči jesu moji zgovori i premišleně* (85).

Slovensko *beseda* zamjenjuje se s *rič* u kolokaciji Božje, Isusove ili biblijske riječi, čime se iskazuje težnja za održavanjem veze s knjiškosti: razgovorni leksem zamjenjuje se književnim leksemom mitskoga djelovanja, čija svečanost se naglašava pridjevima (»stanovita« i »dostojna«, »čista« i »istinita«), a značenje specificira sinonimskim nizovima: ona je i »zapovijed«, »svjedočanstvo«, »utjeha«.

Eksplicitna veza s knjiškosti (zastupljenom u glagoljaškoj tradiciji) uspostavlja se zamjenom leksema *beseda*, *rič* leksemom *slovo*, također u primjerima 'Božje Riječi':

beseda — slovo: besedo božyo (244; 249) — *slovo Božje* (81; 86); *ta beseda ye ta grunt* (244) — *to slovo e(st) fundament* (82);

rič — slovo: na te riči božye (238) — *na slovo Božje* (75).

Besjeda se za 'Božju Riječ' u tekstu hrvatskoga prijevoda, uz *rič* i *slovo* koristi u svrhu tekstne disimilacije koja je, evociranjem jezičnih sustava i stilova, i demonstracija leksičkoga bogatstva:

ta beseda božya (…) božyo besedo (…) od nega besede (270) — *rič Božě (…) Božû besedu (…) od ńega slova* (270).

Eksplikativna funkcija leksema u navedenoj je rečenici zanemariva, prevladava retorična i stilska funkcija te iskaz autorove metajezične svijesti: *beseda* evocira razgovorni stil, *slovo* književni (liturgijski), a *rič* je oznaka književnoga jezika.

3. Podudaranje u sadržaju leksema prenesena značenja

U hrvatskome prijevodu zadržava se preneseno značenje »bičevanja«: 'kažnjavanje' kao ispoljavanje 'pravedne Božje srdžbe' i posljedica 'pravedna Božjega suda' a *drugi bič* kao konkretan događaj »potop«:

z drugo štrafingo (251) — *Bog je jošče i z drugim bičem svoi sard suprotiva grihu, mnogo krat izkazal, kada s potopom čini vas svit potopiti* (88—89).

Izjednačavanje »bičevanja« s Božjom kaznom koja proizlazi iz neumitna Božjega suda vidljivo je u primjeru gdje su »bičevanje« i »suđenje« prijevodni ekvivalenti: *s to večno smertio štrafani* (251) — *z večnu smrtû goĉemo (!) biti osujeni* (88). Leksem iz hrvatskoga prijevoda eksplicira metaforu »fruštanja«.

Sužavanje teksta

Izniman je primjer da se u hrvatskome prijevodu tekst sužava na način da se izostavlja eksplikativna odrednica:

take hude riči tiga greha (253) — *takovu zloĉud toga griha* (91).

U kolokaciji s »grijehom« ne koristi se negativno obilježena sintagama »zla riječ«, već se pridjevak »zla« poimeničuje i prikladno atribuira »grijehom«, izostavljanjem eksplikacije u hrvatskom prijevodu »grijehu« je oduzeta mogućnost (specifikacija) »govorenja«.

Širenje teksta

Primjeri širenja teksta u hrvatskome prijevodu izuzetno su brojni. Eksplikacija, naglašivanje i ponavljanje prijevodna su tehnika i sredstvo retorske afektivnosti. Sinonimski nizovi i parafraze obilježuju i tekst Trubareva prijevoda pa je logično da se u Konzulovu »prijevodu prijevoda« njihov broj umnaža.

Širenje teksta dodavanjem leksema

Prijevodni tekst najčešće se širi dvočlanim sinonimskim nizom s alternativnim veznikom *ili*, koji naglašuje istovrijednost supostavljenih leksema.[8] Sinonimizacija je osnovni postupak u »oblikovanju raznovrsnosti izražavanja« (Petrović 2005:59) i oblik je jezične analitičnosti. Sinonimski par povezuje istaknuto tipično značenje i istaknuta zajednička shema (v. Raffaelli 2009), značenjske nijanse promjenjivo su (ne)istaknute ovisno o kontekstnome okviru. Proširenja su uvjetovana principom jezične ekonomije pa sinonimski parnjak, kao odraz metajezične svijest i stilske funkcionalnosti, osim (ili umjesto) što ponavlja i eksplicira, ističe značenjsku nijansu. To je osobito izraženo u primjerima leksema koji su međusobno zamjenjivi s takvom učestalosti i ponovljivosti da je funkcija paradigmatske eksplikativnosti na sintagmatskoj ravni zanemariva.

beseda — rič ili beseda:

ta beseda (235) — *ova rič ili beseda /VERA/ moji predragi karstiani* (73);

na to besedo (244) — *na tu rič ili besedu Božju* (82); *le-ta sama beseda božya* (254) — *ova sama jedina beseda ili rič Božž* (91); *beseda božya, kir ye od Buga, skuzi te angele, očake …* (254) — *beseda ili rič Božž, ka e(st) po anjelih i skroz Otce…*(92).

[8] Sadržaj jedne jedinice u tekstu predstavljen je kao alternativna mogućnost nekom drugom sadržaju. Alternativnost se ne odnosi na ekstenziju, već na odnos sam. Sinonimske nizovi s tim veznikom usporedivi su sa asindetskim sinonimskim nizovima (v. Petrović 2005:176).

Rič ili beseda jest 'Riječ Božja' (*b.*) i metatekstna oznaka biblijskoga teksta i autorova govora (*a.*). Ponavljanjem leksema iz teksta predloška, koji je i razgovorni leksem (i odraz niskoga stila) u jeziku na koji se prevodi, te njegovo supostavljanje s leksemom *rič*, kao preporukom i oznakom književnoga jezika, iskazuje se prevoditeljeva metajezična svijest i književnojezična koncepcija. Uz to, postojanje i nizanje bliskoznačnih inačica omogućuje dodatnu retorsku emfazu.

beseda — slovo ili rič: *vera inu beseda božya* (244) — *vera, i slovo ili rič božě* (82); *to božyo besedo* (246) — *rič ili slovo Božje* (83).

Svi se primjeri odnose na 'Riječ Božju'. Značenje se ne specificira nego se leksem, koji je u jeziku prijevoda leksem iz razgovornoga stila, zamjenjuje knjiškim i književnim leksemom; tako se održava veza s glagoljaškom tradicijom (*slovo*) i uspostavlja nova književna norma (*rič*).

Širenje teksta dodavanjem leksema za preneseno značenje

Take velike štrafinge božye (252) — *Takov velik sard i bič Božji* (90)

Sinonimskim nizom s veznikm zbrajanja značenja (*i*) specificira se 'Božji bič', koji je kao 'kazna' izraz 'pravedne Božje srdžbe'.

Širenje parafrazom

U dosta primjera doslovno prevođenje ili doslovno prevođenje s dodavanjem sinonimnih leksema zamjenjuje se eksplikativnim i retoričkim dodatcima: sadržaj se prepričava, na različite se načine ponavlja ili se dopunjuje pojedinim leksemima, a prenesena se značenja ekspliciraju.

Leksemom *rič* dopunjuje se prijevodni izraz u primjeru:

inu kadar my taciga, kar nam Bug oblubi (240) — *i kada tako tih riči ke nam Bog obeča* (78).

Pokazna zamjenica eksplikativno se dopunjuje riječju na koju upućuje, a kojoj slijedi koreferentna odnosna zamjenica, kojim se ponavljanjem postiže specificiranje Božjega dara i govorničko naglašavanje Riječi. Ponavljanje je osobito istaknuto u primjeru dopune leksemom *beseda*:

h ti besedi božy inu anu gvišnu zenesene na te iste (245) — *k besedi Božjoi, i jedno stanovito ufaše brez niedne sumńe na tu istu besedu* (83).

Eksplikativnom i retoričkom dopunom upućivačkoga izraza u prijevodu se uspostavlja navezanost na početak rečenice i ostvaruje epanadiploza.

U prijevodu se dodaje podrazumijevani objekt:

prou pridigovati (271) — *pravo pripovidati Rič Božû* (108).

Sintagma *Rič Božja* dodana je kao tautološka retorička eksplikacija »pravovjerne propovijedi« (kazivanje podrazumijevanoga i ponavljanje značenja sredstvo je usmene afektacije).

Leksem *beseda* dodaje se u prijevodu i radi sužavanja opsega značenja:

potle se tudi pravi ana vera, de kar … (236) — *potom toga se nikada prijimle ova beseda /VERA/ kada …* (74)

Značenje 'prisega', 'obećanje' u Trubarevu je tekstu široko označeno kao *vera* (u kojem značenju i taj leksem postaje sinoniman imenicama govorenja), a kako je čitava propovijed o vjeri, prevoditelj osjeća potrebu dodatno objasniti da je u tome primjeru riječ o specificiranu značenju. Metajezičnu svijest grafički iskazuje kosom zagradom (u kojoj je istaknuta značenjska nijansa), a van koje je leksem s istaknutim tipičnim značenjem (*beseda*).

Retoričko naglašivanje ostvaruje se razlaganjem radnje (»bičevanje« koje podrazumijeva »kažnjavanje«) na specificiranu odrednicu radnje: »kazna« (*kastigati*), i na sredstvo kojim se radnja ostvaruje (*bič*):

(…) štrafala. Tiga Adama inu Evo (251) — *cîca griha kastigala z mnogimi biči. Naiprvo Adama i Evu* (88),

Te iste ye gar čestu štrafal z ognem, z mečom, s kačami (251) — *Te iste je veče krat sardito kaštigal z mnozimi biči, s ogńem, s mečem i zmiěmi* (89).

Odvajanjem radnje i sredstva, ostvareno u formulaičnoj sintagmi *z mnogimi/mnozimi biči*, u hrvatskom se prijevodu afektivno naglašuje »opasnost« i izaziva reakcija slušatelja (čitatelja): 'strahopoštovanje' prema 'kazni (Božjoj)'.

Ekspliciranje prenesenih značenja svodi se na uspostavu analogije *rič* — »kazna« — *bič*:

štrafa z mogotero ričo (252) — *sudi i kara s mnogimi biči* (84).

Glagol *štrafa* (za 'kažnjavanje bičevanjem') ne prevodi se doslovno »bičuje/frušta« već se njegovo značenje razlaže sinonimskim nizom: *sudi i kara*; s glagolom govorenja (*kara*) kao specifikacijom (i sredstvom) Božje osude (koja je i kazna) te s predmetnom dopunom (*bič*) koja materijalizira specifično Božje govorenje, a koja je materijalizacija u slovenskome tekstu ostvarena predmetnom dopunom *rič*. I to je slučaj afektivnoga ponavljanja jer se izrijekom navodi i ono što je sakralnim kontekstom podrazumijevano. Predmet Božjega djelovanja, Riječ, mitski i arhetipski djeluje u stvarnosti kao konkretna danost, kao što djeluje i na misli i osjećaje pojedinca; tako se duhovni život preslikava u tjelesnom stanju i reakcijama. Reakcija na Božju kaznu jest strah (i strahopoštovanje) kao sredstvo dosizanja anagogijskoga: bičevanje izaziva pognutost zemlji i rađa težnjom za uzdizanjem kako bi se izbjegla ponovljivost kazne.

Obrnutim redoslijedom koreferentnih izraza (*štrafa — biči*; *ričo — kara*) u gornjem se primjeru između teksta predloška i njegova prijevoda ostvaruje osobiti semantički hijazam: »bičevanje« — »govorenje«, »govorenje« — »bičevanje« i tako uspostavlja osobita intertekstulana simetrija. Uz to se, pozicijskim razmještajem (kao neizravni objekt atribuiran istim pridjevom »mnogi«) izravno intertekstualno supostavljaju *rič* i *bič* kao sinonimski parnjaci.

Rekonstrukcija stanja i opće metafore

Za izdvojene lekseme možemo, s obzirom na sve primjere iz proučavanoga hrvatskoga prijevodnog teksta uspostaviti sljedeću strukturu, koja predočuje njihovo pojedinačno značenje (kao odnos sheme, tipičnoga značenje i značenjskih nijansi) kao i međusobne odnose leksema te proces metaforičnoga širenja značenja:

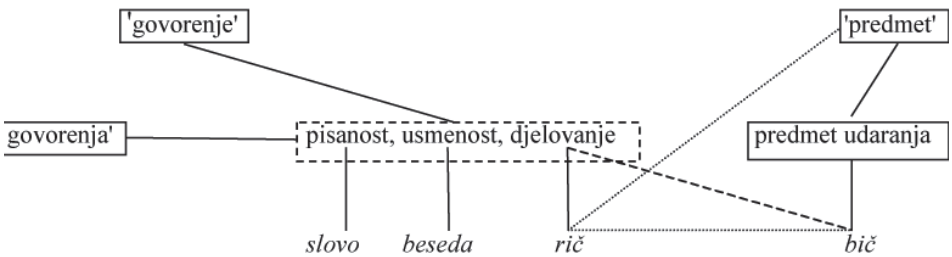

Značenjske nijanse (»pisanost«, »usmenost«, »djelovanje«) mehanizmom razdiobe i zbog jezične ekonomije aktiviraju se sintagmatskim supostavljanjem leksema ili njihovom izmjenom u užemu kontekstu, a ujedno su polazište za metaforična proširivanja, pa se tako uspostavlja analogija između *riječi* i *biča*. Udaljavanje paradigmatski bliskih leksema te s druge strane približavanje paradigmatski udaljenih leksema odraz je sinkronijske dinamike, koja relativizira obilježje stabilne monosemije, kao tipične za sinonime, te sinonime ne isključuje iz djelokruga polisemije.

Općenita orijentacijska metafora SRETNO (DOBRO) JE GORE, TUGA (LOŠE) JE DOLJE osim iskazivanja čovjekova iskustva i razumijevanja prostornih odnosa (v. Raffaeli 2009:123), iz koje se uspostavlja izvod POMAK OD DOBROGA PREMA LOŠEM JEST POMAK OD GORE PREMA DOLJE (i obratno), u sakralnom kontekstu pozadina je arhetipskoga smještanja Boga, raja, besmrtnoga života, duhovnosti, vječnosti i sreće kojoj treba težiti u visine, a smještanje sotonskoga, pakla, tjelesnosti, smrtnoga života, grijeha koji treba prezreti,

patnje i kušnja na zemlju, u ponore i dubine. Poveznica izdvojenih polova jest koncept 'straha' (strah od pada i propasti za posljedicu ima težnju za vječnosti) i iz njega izveden koncept 'strahopoštovanja', koji se odnosi na strah od 'Božjega gnjeva' i inkorporira dogmatsku postavku i shemu 'Božji gnjev je pravedan'. Riječ je sredstvo Božjega djelovanja, ideja i predmet, a duhovna povrijeđenost adekvatna je tjelesnoj rani (i kao odraz opće metafore OSJEĆAJI SU SILA).

Prilikom prijenosa značenja iz polazne domene ('bič') u ciljnu domenu ('riječ') arhetipskim se predodžbama ('predmetno djelovanje' i 'stvaralačka energija'[9]) pridodaje i arhetipska (i znanstvena) vizualna analogija (govor je u pojedinim drevnim civilizacijama, prostorno, kao i na oscilogramu, vremenski, predstavljen valovitom crtom[10]) pa sredstvo prijenosa između dviju domena možemo ogoliti na 'crtu koja zasijeca prostor/vrijeme'[11]: odjeljuje sakralni prostor (i vrijeme), DOBRO koje je GORE (odražava 'cjelovitost', 'nepovrijeđenost'), od LOŠEGA koje je DOLJE (odražava 'načetost', 'povrijeđenost') i koje je prostor 'zemlje' i 'grijeha' suprotan kozmogonijskoj Riječi.

[9] »Bič«, osim što je simbol sudske vlasti i prava da se dosudi kazna te kao takav i znak antičkih božanstvâ, simbol je munje te stvaralačke energije: »u *Vedi* njegova uloga poprima kozmičku širinu; on pretvara mlijeko u maslo, u prvobitnu hranu živih bića. Iz tečenja mora mlijeka izlaze Apsare i sjemenje života« (v. »Bič«, u: *Rječnik simbola*:40).

[10] Škarić navodi primjer iz Palau-kulture s Mikronezije gdje su osobe koje govore nacrtane tako da im iz usta izlazi cik-cak crta (Škarić, Ivo. 1991. Fonetika hrvatskoga književnog jezika, u: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: HAZU, str. 159).

[11] »Crta« za afričkog umjetnika »pripovijeda čovjeka i označuje putanju kojom idu plemena« (v. »crta«, u: *Rječnik simbola*:79).

Literatura

A.

Katekizam. Edna malahna kniga ... s pomoću dobrih Hrvatov sad nai prvo istumačena, Tübingen, 1561, pretisak priredio Alojz Jembrih. 1994. Pazin : Istarsko književno društvo »Juraj Dobrila«.

Zbrana dela Primoža Trubarja I, uredila, transkribirala, prevela Fanika Krajnc-Vrečko. 2002. Ljubljana : Rokus.

B.

Gluhak, Alemko. 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb : »August Cesarec«.

Chavalier, Jean, Ggeerbrant, Alain. 1983. *Rječnik simbola*. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske.

Ivir, Vladimir. 1985. *Teorija i tehnika prevođenja*, Novi Sad.

Jembrih, Alojz. 2007. *Stipan Konzuli »biblijski zavod« u Urachu*. Zagreb : Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«.

Jurančić, Janko. 1982. Konfrotacija slovenačkoga i srpskohrvatskog rečničkog fonda u leksikografiji. *Leksikografija i leksikologija*, zbornik referata, Beograd — Novi Sad, 83—89.

Lakoff, George. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago : University of Chicago Press.

Petrović, Bernardina. 2005. *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada.

Premur, Ksenija. 1998. *Teorija prevođenja*. Dubrava.

Raffaelli, Ida. 1997. O konotaciji. *Strani jezici* 26:4, 405—416.

Raffaelli, Ida. 2007. Neka načela ustroja polisemnih leksema. *Filologija* 48, 135—172.

Raffaelli, Ida. 2009. *Značenje kroz vrijeme*, Poglavlja iz dijakronijske semantike. Zagreb : Disput.

Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika, I—XXIII. 1880. — 1976. Zagreb : JAZU.

Tafra, Branka. 1996. Bliskoznačni odnosi u leksiku. *Filologija* 26, 73—84.

Vončina, Josip. 1988. *Jezična baština*. Split : Književni krug.

Znika, Marija. 1995. Sinonimija i kontekst — na primjerima. *Filologija* 24—25, 387—390.

Znika, Marija. 1995[a]. Sinonimnost, semantička zalihost i obavijest na primjerima. *Rasprave ZHJ* 21, 247—256.

Žic-Fuchs, Milena, Nina Tuđman-Vuković. 2000. *Pričati*: novi lik u priči o glagolima govorenja. *Filologija* 35, 141—150.

Slovo, *rěč*, *besěda*, and *bič* in a Croatian and Slovenian intertext

Abstract

Two translations of a reformation text written by Vlačić ("De Vocabulo Fidei", 1549) are observed and compared — a translation by Trubar ("Pridiga…", *Katekizam* 1550) and a translation by Konzul ("Pripovidane...", *Katekizam* 1561). In the two translations, the lexemes *slovo*, *rěč*, *besěda*, and *bič* appear as: complete translation equivalents, explicative pairs, and parts of an explicative paraphrase. The nuances of meaning and metaphorical meanings confirm the distinction between synonymy and polysemy, but also the interference and similarities between the two. The highlighted typical meaning and conceptual schema is motivated by closeness of virtue of some general metaphors and their specific variants within the sacral contextual frame.

Ključne riječi: intertekstualnost, prevođenje, sinonimija, metafora

Key words: intertextuality, translation, synonymy, metaphor

FILOLOGIJA 57, Zagreb 2011

UDK 091:929 Kašić, B.
Izvorni znanstveni članak
Primljen 20.IX.2010.
Prihvaćen za tisak 24.I.2011.

Vladimir Horvat
Fratrovac 40
HR-10000 Zagreb
vhorvat9@gmail.com

APOLOGIJA BARTOLA KAŠIĆA

Bartol Kašić (Pag, 1575. — Rim, 1650.) latinsku je osnovnu školu završio u Pagu, srednju u Zadru te studirao u Ilirskom kolegiju u Loretu. Kao isusovac studirao je filozofiju i teologiju u Rimskom kolegiju (danas Gregoriana). Sastavio je *Hrvatsko-talijanski rječnik* 1599. i iste je godine imenovan nastavnikom ilirskoga jezika na novoosnovanoj Ilirskoj akademiji u Rimskom kolegiju. Za studente je napisao prvu i znanstvenu hrvatsku gramatiku *Institutiones linguae illyricae* (1604.). Objavio je dvadesetak knjiga. Msgr. Ingoli, tajnik Propagande, 1625. godine preko dubrovačkoga nadbiskupa poslao je Kašiću mandat da prevede Bibliju na općenit hrvatski jezik, što je on dovršio 1636. Preveo je i *Ritual rimski*, tiskan 1640. Tiskanju Kašićeva prijevoda Biblije usprotivili su se Ivan Tomko Mrnavić i Rafael Levaković. Najprije su uspjeli zaustaviti tiskanje prijevoda Novoga zavjeta 1631., a zatim i prijevod čitave Biblije. U svojim su pismima tvrdili da je Kašić napravio prijevod na dubrovački govor na zahtjev dubrovačkog nadbiskupa i da Propaganda zato ne treba tiskati taj prijevod. Kada je Kašić doznao za spletke protiv tiskanja Biblije, napisao je msgr. Ingoliju obranu svojega prijevoda, koja je iznesena na sjednici Propagande pred kardinalima. Poslao je pismo i prefektu Svetoga oficija, a konačno i samomu Papi. Kašić je čitav slučaj opisao u *Apologiji* koja se sastoji od tri studije. Prva ima puni naslov *Obrana od onih koji su tvrdili da je sveti Jeronim Dalmat, veliki naučitelj, izumio slavenska ili glagoljska slova, te da je slavenskim jezikom Dalmatincima preveo cijelo Sveto pismo.* Kašić, citirajući samog Jeronima, dokazuje da je on preveo Bibliju na latinski, a taj prijevod postao je najraširenii, pa je nazvan *Vulgata*. Slavenski prijevod Biblije priredio je Konstantin, koji je potkraj života u Rimu postao monah Kiril (Ćiril). Njegov brat Metod dobio je od pape Ivana VIII., godine 880., odobrenje za slavensku liturgiju. U drugoj studiji koja ima naslov *O različitim prijevodima Svetoga pisma slavenskim, dalmatinskim ili hrvatskim, i srpskim ili rutenskim* Kašić kronološki prikazuje sve slavenske prijevode. U obranu svojega prijevoda donosi korespondenciju tajnika Propagande msgr. Ingolija s dubrovačkim nadbiskupom Tomom Cellesijem, i tri odobrenja za tisak

koja su dali nadbiskup Cellesi, Odbor za prevođenje Biblije u Dubrovniku te barski nadbiskup Petar Masarrechi (Mazarekić). U trećoj studiji nalaze se *Corollaria, obiectiones et responsa.* Tu Kašić donosi naknadna razmišljanja i zaključke o potrebi hrvatskoga prijevoda Biblije, a slijede prigovori i odgovori kojima Kašić opovrgava spise protiv svojega prijevoda Biblije. U ovim prvim slavističkim znanstvenim tekstovima Kašić pokazuje izvanrednu lucidnost i strogo znanstvenu metodu. Studije su nastajale sukcesivno i iz njih se vidi dinamika Kašićeve borbe za hrvatsku Bibliju. Formalno, Kašić je izgubio bitku jer njegov prijevod Biblije tada nije bio objavljen. No ipak je dobio rat za živi narodni jezik u liturgiji i književnosti jer je njegov *Ritual rimski* na hrvatskom jeziku tiskala Propaganda u Rimu 1640. godine, i služio je kao službena liturgijska knjiga do 1929. Tada je na temelju Kašićeva prijevoda u Zagrebu priređen novi *Rimski obrednik*. Kašićeva Biblija tiskana je tek 1999. u Njemačkoj, a Rječnik i popratne studije u drugoj knjizi 2000. godine.

Uvod

Prvi Kašićev biobibliograf otac Girolamo Nappi[1], dugogodišnji duhovnik Rimskog sjemeništa, u velikom spisu *Annali del Seminario Romano* [2] prikazao je sve gojence te ustanove. Piše da je Bartol Kašić[3] u njoj boravio od 1593. do 1595. Uz kratak Kašićev životopis nabraja sva njegova tiskana i rukopisna djela. Među rukopisima spominje naslov *Apologia latina adversus asserentes versionem illyricam Sacrae Scripturae esse a s. Hieronymo Dalmata doctore maximo scriptam.* (Latinska Apologija protiv onih koji tvrde da je hrvatski prijevod Svetog pisma napisao sv. Jeronim, Dalmat, najviši doktor.)

Slijedeći Nappijev primjer, i mi najprije donosimo kratak prikaz Kašićeva bogatog života i plodnog djelovanja, a na kraju i tekst Apologije, na latinskom jeziku i u hrvatskom prijevodu, koju ćemo smjestiti u životni kontekst i opširno ju protumačiti potrebnim komentarima.

[1] Girolamo Nappi umro je 4. veljače 1648., pa nam je donio popis Kašićevih djela koja je dobio od njega samoga do 1647. (Usp. Fejer 1898:3).

[2] Nappi, Girolamo. *Annali del Seminario Romano, 1648.* U tri dijela ima 3201 stranica. Čuva se u Archivio Pontificiae Universitatis Gregorianae u Rimu, signatura No 2800—2802.

[3] O Bartolu Kašiću ima na više mjesta, ali je najvažnije u Nappi 1648:2801, 400, 400a i 400b.

Bartol Kašić — život i djelovanje

Bartol Kašić rođen je u Pagu od oca Ivana Petra i majke Ivane 15. VIII. 1575. Poslije rane očeve smrti brigu za obitelj pokojnoga brata preuzeo je ujak Luka Bogdaničić, paški nadžupnik. Pobrinuo se da Bartol polazi osnovnu latinsku školu u Pagu, srednju u Zadru i da nastavi studij u Ilirskom kolegiju u Loretu. Filozofiju i teologiju Bartol Kašić studirao je u glasovitom Rimskom kolegiju (danas Gregoriana), gdje je bio i lektor hrvatskog jezika na tamošnjoj Akademiji ilirskoga, tj. hrvatskog jezika, koja je osnovana krajem 1599. godine. Premda čakavac, prihvatio je štokavski ikavsko-ijekavski govor kao temelj književnog jezika,[4] na kojem je za svoje studente napisao i 1604. tiskao prvu hrvatsku gramatiku. Tako je poslije pisao i svoje brojne knjige te prijevode *Biblije* i liturgijskih knjiga: *Rituala rimskog* (1640), *Himana* te *Pjesni duhovne, prepjev prvih pedeset Psalama*. Godine 1606. postaje svećenik, ispovjednik u Bazilici sv. Petra i cenzor hrvatskih knjiga koje su objavljivane u Rimu, od 1622. godine uglavnom u Propagandinoj tiskari.

U Dubrovniku je djelovao od 1609. do 1612. godine. Na prvom misijskom putovanju od 1612. do 1613. godine kao Papin poslanik obišao je s don Šimunom Matkovićem kršćane pod Osmanlijama, od Beograda do Osijeka i Temišvara. Zatim 1613. godine u Rimu piše opširne izvještaje Papi i spomenice kardinalima o teškom stanju katolika pod Turcima, te don Šimuna Matkovića predlaže za biskupa. To su spriječili neki bosanski franjevci koji su poznavali Šimuna kao svojega bivšega đaka, pa su protiv njega napisali »vrlo žučljivu spomenicu« (Horvat 2006:60). Tada je Papa htio Kašića imenovati biskupom, a kardinal Bellarmino mu je to prenio. »Kad je o. Kašić to čuo, zbunjen reče da on nije sposoban nositi toliki teret, i da hoće u Družbi umrijeti« (Horvat 2006:61). Stoga je Papa odustao od svojega nauma.

Od 1614. do 1618. godine Kašić djeluje u Loretu kao ispovjednik i pisac. Godine 1616. bio je određen za profesora u Zagrebačkom kolegiju, ali je to spriječila Papina odluka da ga pošalje na drugo misijsko putovanje, 1618.—1619. Od 1620. do 1633. ponovno djeluje u Dubrovniku. Poslije Uskrsa 1633. godine premješten je u Rim, gdje je ostao do kraja života, a umro je 28. XII. 1650. Sahranjen je u Crkvi sv. Ignacija, gdje mu je 1996. postavljena i spomen-ploča.

[4] Lokalni čakavci njegovo ime izgovaraju *Bartul*, pa ga danas neki tako i pišu. Međutim, zbog njegova izbora štokavskoga, pravilnije mu je ime pisati *Bartol*. Sam Kašić nikad se nije potpisao *Bartul* nego *Bartol(omeo)* ili *Bare*, kako ga je majka zvala od milja (hipokoristik).

Kašićevo dubrovačko razdoblje bilo je veoma plodno.Vodio je gimnaziju i predavao te djelovao pastoralno: propovijedao, ispovijedao i pisao. Po nadbiskupovoj želji oko 1622. preveo je lekcionar »na dubrovačku«. Taj prijevod čekao je tisak do 1641., kada ga je priredio generalni vikar dubrovačke nadbiskupije don Luka Natali i tiskao u Rimu s naslovom *Vanghielia i pistule istommaccene is missala novvoga rimskoga v jezik dubrovački sa grada i darxave dubrovačke po Bartolomeu Kassichiu popu Bogoslovcu od Druxbe Yesussove.*

Sveta kongregacija za širenje vjere

Svetu kongregaciju za širenje vjere — Sacra Congregatio de propaganda fide, kratko zvanu *Propaganda*, osnovao je u Rimu 1622. papa Grgur XV., a članovi su joj bili izabrani kardinali koji su se jednom mjesečno sastajali na službene sjednice s točno priređenim dnevnim redom. Msgr. Francesco Ingoli (1578.—1649.) bio je prvi i dugogodišnji tajnik Propagande. Novi papa Urban VIII. (1623.—1644.) proširio je njezinu djelatnost. Cilj je bio misijsko djelovanje Crkve i zaštita ugroženih vjernika slanjem dobrih svećenika i tiskanjem poučnih, katehetskih i liturgijskih knjiga te prijevoda Biblije.

Franjevac Franjo Glavinić (Kanfanar, 1585. — Trsat, 1652.), književnik, latinist i povjesničar, iz obitelji bosanskih plemića koji su iz Glamoča izbjegli u Istru, bio je triput provincijal po tri godine i jednom trsatski gvardijan.[5] Godine 1621. po zagovoru kardinala Borghesea uspio je od cara Ferdinanda II. dobiti zaplijenjenu protestantsku tiskaru iz Uracha. Dopremio je u Rijeku 12 sanduka s ćirilskim i 12 s glagoljskim pismenima, bez novca da plati skupu carinu, a nadošla je i ležarina. Na intervenciju iz Rima car je krajem 1625. promijenio odluku i tiskaru ustupio Kongregaciji za širenje vjere, pa je 1626. bila dopremljena u Propagandu.

Glavinić je pozvan da i on dođe s tiskarom. Ispričao se zbog dužnosti u provinciji, i umjesto da kao stručnjak pođe sam, poslao je Rafaela Levakovića[6], kojega hvali da — uz hrvatski i talijanski — znade i latinski jezik[7]. Nije mu dao svoje nove glagoljaške tekstove koje je priredio po odluci Bribirske sinode 1620. Nakon što je u Veneciji 1626. susreo fra Ivana

[5] *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2008:195b—196b.

[6] Hrvatski franjevački biografski leksikon 2008:335b—336a.

[7] U to sumnjam, jer je pronađen njegov tekst čestitke u latinskim stihovima s dosta krupnih pogrješaka, koji je namjeravao poslati caru kad mu se rodio sin.

Bandulavića[8], koji je priređivao drugo izdanje svoga *Lekcionara*[9] na hrvatskom jeziku bosanskoga tipa, Glavinić je između siječnja i travnja bitno promijenio svoj pogled na jezik hrvatskih liturgijskih knjiga. Još u siječnju bio je za hrvatski crkvenoslavenski jezik i za glagoljska slova, a već u travnju, nakon susreta s Bandulavićem, predlaže općenitiji jezik i povjerenstvo stručnjaka iz različitih hrvatskih krajeva.[10]

Stoga je Glavinić napisao Propagandi pismo o redakciji koju bi trebalo provesti u novom izdanju glagoljaških knjiga:

- Te liturgijske knjige trebaju biti takve da se zadovolje svi hrvatski krajevi (spominje Slavoniju, Dalmaciju, Hrvatsku, Istru i Bosnu).
- Jezik kojim su prevedene te liturgijske knjige treba biti što više univerzalan, što prošireniji.
- Taj jezik neka bude »bosanski« jer je najuniverzalniji. Sve te misli izrečene su u pismu (Propagandi) od 10. IV. 1626.[11]

Očito je dakle da je Franjo Glavinić, poput Bartola Kašića, nadrastao glagoljašku tradiciju, pa je bio za latinicu i živi općenitiji jezik, koji su nazivali »bosanskim«. Da je Glavinić prihvatio poziv Propagande i došao voditi tiskaru, zasigurno bi se posve složio s Kašićem.

Glavinić je u tiskaru poslao premladoga tridesetogodišnjeg Levakovića koji je bio nedovoljno stručno osposobljen, a ako je vjerovati njegovoj subraći, i previše ambiciozan, pa mu je životna želja bila postati biskup.[12] Uskoro je u Rimu došao pod jaki utjecaj rutenskih ili ukrajinskih sjedinjenih bazilijanaca, naročito njihova generalnog prokuratora o. Nikole Novaka, koji je također bio suradnik Propagande i nametnuo se Levakoviću kao cenzor i korektor za glagoljaški misal i brevijar. Da si olakša suradnju, Rafael je naučio njihov govor i na njemu tiskao 1629. bukvar *Azbuki-*

[8] *Hrvatski franjevački biografski leksikon* 2008:37ab. Prvo izdanje Bandulavićeva lekcionara *Pisctole i Evangelya priko svega godišta novo istomacena po razlogu Missala Dvora Rimskoga,* V Bnetciih, Pri Barttolomeu Albertouich Kgnigaru, MDCXIII (1613.) pretiskom je izdala Elizabeth von Erdmann-Pandžić. 1997. Köln—Weimar—Wien: Böhlau Verlag.

[9] Na zahtjev tajnika Propagande F. Ingolija Kašić je dao primjedbe na prijevod (Horvat 1992/93:217—230).

[10] Opširnije o tome vidi u Pandžić 1978:85—112.

[11] Putanec 1989. Četvrti dio referata ima naslov *Franjo Glavinić kao standardolog hrvatskog književnog jezika i glagoljskog liturgijskog jezika*. Kao izvor Putanec navodi *Starine* 24, 12—13.

[12] Tako Levakovića prikazuje Ingoliju njegov stariji subrat fra Dionizije Ivanković: »Ja sam u samostanu u Jastrebarskom Rafaela Levakovića učio pisati glagoljicu. A on sada, umjesto da dovrši tiskanje glagoljskog Brevijara, gleda po Europi ima li gdje koje slobodno biskupsko mjesto za njega.« SOCG, vol. 23 (1638.), fol. 264rv.

vidnjak. Hrvatska glagoljaška liturgija približavala se već narodnom govoru, no ukrajinski bazilijanci smatrali su to nedopustivim, pa su kao cenzori i korektori Levakovićeve glagoljaške tekstove vraćali na zastarjele oblike i rusificirali ih. Levaković je 1631. objavio »rusificirani« glagoljaški *Misal*, a 1648. i *Brevijar.* Te nove, jako skupe knjige zbog zastarjeloga i nerazumljivoga jezika narodu su bile smiješne. Stoga ih popovi glagoljaši nisu htjeli kupovati, nego su se radije služili starima. Da ih prisili na kupnju novih knjiga, Levaković je od Pape zatražio da im zabrani služiti misu sa starim misalima, koji su imali jezik razumljiv i blizak narodu.[13] Levaković je nasilno nametao svoje nove misale sa zastarjelim jezikom, koji su svećenici morali pohrvaćivati ili »okretat na šćavet« da ih narod razumije i da ga ne nasmijava pod misom. I Kašić u *Apologiji* piše da taj zastarjeli jezik »stomachum movet« (pokreće stomak), tj. nasmijava.

Josip Bratulić u *Leksikonu hrvatske glagoljice* točno piše da su glagoljaši Levakovićevim trudom »dobili knjige, a izgubili jezik« (Bratulić 1995:27). Levaković je ulagao silan napor u suradnju s rutenima. Glagoljaške tekstove morao im je prepisivati latinicom jer nisu htjeli naučiti glagoljicu pa potom tekst s njihovim korekturama vraćati u glagoljicu. Stoga piše: »Onde tanto `a me toccar`a far questa fatica...« (Stoga me toliko zadesilo da činim taj napor...) u pismu Ingoliju iz Ljubljane 12. VI. 1641. (SOCG:214v).

Rezultat toga silnog truda bio je negativan, jer rusifikacijom ili točnije ukrajinizacijom, a najtočnije, kako naziva Anica Nazor, istočnoslaveniziranjem glagoljice, Levaković je zapravo skrivio naglo propadanje glagoljaštva (Nazor 2008:124).

Propaganda i i Kašićev prijevod Biblije

Godine 1625. Propaganda je, preko dubrovačkog nadbiskupa Cellesija, poslala Bartolu Kašiću mandat (nalog) da čitavu Bibliju prevede na suvremeni općenitiji hrvatski jezik. Kašić je preveo najprije *Novi zavjet* (1631.), a zatim i čitavu *Bibliju* (1636.). Ingoli je Kašiću naredio da na suvremeni jezik prevede i *Ritual rimski* ili obrednik. Nedavna istraživanja Zvonka Pandžića pokazuju kako Kašić točno piše u predgovoru *Rituala rimskog* da je preveo i *Red od Mise*, tj. *Misal rimski*.[14] U istom predgovoru Kašić nabraja brojne hrvatske pisce »kojih je pisma imao u ruci«, počevši od Marka Ma-

[13] O tome Anica Nazor piše: »Njegovim prijevodom (...) mnogi nisu bili zadovoljni, i cijena je bila visoka: dvadeset rimskih julija, pa su glagoljaši i zbog toga bili nezadovoljni *Misalom.* U početku nisu htjeli služiti misu iz njega, premda je uporaba prijašnjih misala bila zabranjena.« (Nazor 2008:126a).

[14] Pandžić 2008:145—196.

rulića do suvremenika. To dokazuje njegovu veliku obrazovanost, načitanost i poznavanje suvremenog jezika. Mons. Francesco Ingoli veoma ga je cijenio, i stoga je dubrovačkog nadbiskupa Cellesija uporno molio da Kašić što prije pošalje svoj prijevod *Novog zavjeta* u suvremenom jeziku i latinicom.

Uz Ingolijeva požurivanja, Kašićev prijevod *Novog zavjeta* bio je konačno dovršen i od šesteročlane dubrovačke biblijske komisije pregledan do 20. srpnja 1631. Toga je dana i dubrovački nadbiskup Cellesi napisao svoje odobrenje. Prijevod s preporukom spomenute šesteročlane komisije i nadbiskupa donio je iz Dubrovnika u Rim 12. studenoga 1631. krfski nadbiskup Benedictus Bragadin i predao ga tajniku Ingoliju.[15] On je želio i nastojao da se Kašićev prijevod *Novog zavjeta* što prije tiska, i o tome govore sačuvani dokumenti.

Propaganda je već 23. XII. 1631. vijećala o Kašićevu prijevodu *Novog zavjeta.* Na sjednici prijevod ipak nije bio odmah prihvaćen za tisak, zbog velike važnosti da bude bez ikakvog prigovora. Stoga je odlučeno da se u Rimu formiraju *dvije komisije* za pregled prijevoda: *jezična* i *teološko-biblijska*, kako je Ingoli javio u Dubrovnik zahvaljujući za primljeni prijevod. Kašić je i to pismo priložio svojoj *Apologiji*.[16]

Jezičnu komisiju imao je sazvati Ivan Tomko Mrnavić[17], rođen u Šibeniku 1580., a umro u Rimu 1637. Godine 1627. postao je zagrebački kanonik sa službom lektora i koadjutora, tj. biskupova vikara stolne crkve zagrebačke (a ne biskupa s pravom nasljedstva). Od 1631. do 1635. bio je i naslovni biskup bosanski. Drugi član bio je franjevac Rafael Levaković[18],

[15] SOCG:110r.

[16] Vrela i prinosi:197—198.

[17] Tvrtković 2008:28—29. Autorica piše: »Mrnavić je, čini se, bio umiješan i u zabranu tiskanja *Biblije* u prijevodu Bartola Kašića na hrvatski jezik i latinicu. Naime, Propaganda je 1625. od Kašića naručila prijevod Novog zavjeta. Kad je 1631. godine prijevod napokon bio gotov, negativno ga ocijenila jezična komisija na čijem je čelu bio Mrnavić, a članovi su bili franjevac Rafael Levaković, isusovac Antun Ranzi i Dubrovčanin Antun Deodat. Postoje opravdane sumnje da su baš Mrnavić i Levaković dali negativno mišljenje o Kašićevu prijevodu, jer prijevod *Biblije* nije bio priređen za tisak niti na glagoljici (za što se zalagao Mrnavić i pripisivao glagoljicu sv. Jeronimu), niti na ćirilici (za što se zalagao Levaković).« (Autorica tu dodaje bilješku 72 koja glasi: »O tome detaljnije: *cf.* Vladimir Horvat, *o.c.* i Vladimir Horvat, *Bartol Kašić — otac hrvatskog jezikoslovlja*, Zagreb 1999.«).

[18] *Zbornik o Rafaelu Levakoviću* 2010:14. O našoj temi u Zborniku Radoslav Katičić u referatu *Rafael Levaković u kulturnoj povijesti Hrvata* piše: »Nije mogao biti perjanica naše glagoljaške baštine. K tomu su u novije doba istraživanja patra Vladimira Horvata pokazala da je Levakovićeva uloga pri odlučivanju o tome hoće li se tiskati Kašićev prijevod Biblije bila vrlo problematična.«

koji si je prezimenu dodavao Croata, a bio je voditelj (nazivao se »prota«) Propagandine tiskare za slavenske knjige.[19] Treći član je isusovac Antun Ranzi (Rantius), koji je od 1628. do 1634. bio hrvatski ispovjednik u Bazilici sv. Petra i cenzor hrvatskih knjiga.[20] Četvrti je Dubrovčanin Antun Deodat, koji je od 1626. bio nadsvećenik i rektor Sv. Jeronima u Rimu.[21] Deodata je kao eventualnog recenzenta predložio i dubrovački »odbor za prevođenje«.

Problem je nastao u toj jezičnoj komisiji. Njezini članovi kao »persone perite della lingua« (osobe vješte u jeziku) trebali su provjeriti ima li u Kašićevu prijevodu *nešto protiv vjere i morala ili neki izraz koji je u nekom kraju možda nedoličan, pa se ne smije upotrijebiti u Bibliji*. Isusovac Antun Ranzi i Dubrovčanin Deodat shvaćali su jasnu svrhu jezične komisije i bili su zadovoljni Kašićevim suvremenim jezikom i latinicom, te su ustanovili da u prijevodu nema ničega protiv vjere i morala niti bilo kakvoga nedoličnog izraza. Umjesto toga jasnog cilja, druga dvojica, Mrnavić i Levaković, promijenili su cilj istraživanja i usmjerili se na pitanje pisma. Ustvrdili su da je prijevod posve promašen jer nije napisan ni pismom sv. Jeronima (glagoljicom) ni pismom sv. Ćirila (ćirilicom).

Ivan Tomko Mrnavić bio je za glagoljicu, smatrao se čak stručnjakom za nju, i pripisivao ju je sv. Jeronimu, a fra Rafael Levaković, koji je već bio pod utjecajem rutenskih bazilijanaca te je provodio rusifikaciju (točnije rutenizaciju) glagoljaških tekstova, bio je za ćirilicu. Stoga je opravdana tvrdnja da su Mrnavić i Levaković smatrali kako Kašićev prijevod ne treba tiskati jer je promašen, budući da nije napisan ni pismom sv. Jeronima ni sv. Ćirila. »Zaključak te komisije bio je zapravo stav te dvojice da se *Novi zavjet* ne tiska, jer nije pisan ni glagoljicom ni ćirilicom.« (Vrela i prinosi 1992/93:176)

Kad je Bartol Kašić poslije Uskrsa 1633. došao u Rim, doznao je da je zabrana tiskanja njegova prijevoda *Novog zavjeta* donesena na temelju pučke predaje o Jeronimovu autorstvu glagoljice i prijevoda Biblije Dalmatincima. Budući da su tu neistinitu pučku predaju prihvaćali i neki školovani

[19] U istom *Zborniku* Rudolf Barišić u referatu *Rafael Levaković i crkvena unija* piše u bilješci 29: »U historiografiji je do danas Levakovićev trud i rad na tiskanju knjiga često gotovo isključivo negativno ocjenjivan zbog dva razloga. Prvo, zato što je zajedno s Mrnavićem sudjelovao u sprečavanju objavljivanja Kašićevog prijevoda Biblije na hrvatski i zbog toga što je vremenom sve više dolazio pod utjecaj Ukrajinaca/Rutena s kojima je bio okružen u Rimu te je "rutenizirao" dotadašnju staroslavensku tradiciju na hrvatskom prostoru.« (Horvat 1998:16—18, 24—25) (Citira moju brošuru objavljenu uz godinu Bartola Kašića: *Bartol Kašić i četiri stoljeća hrvatskog jezikoslovlja,* 1998.).

[20] Wicki—Korade 1986:30—32.

[21] Burić 1971:111.

ljudi, Kašić je odlučio napisati *Apologiju* da u njoj znanstveno dokaže povijesnu nemogućnost i neistinitost te tvrdnje o Jeronimovu autorstvu glagoljice i prijevoda Biblije Dalmatincima. Iz bogate Jeronimove korespondencije, koju je Kašić dobro poznavao jer je čak i u novicijat donio prijepise pisama sv. Jeronima, povijesno je posve jasno da je Jeronim Bibliju preveo na latinski jezik koji su znali i njegovi suvremenici Dalmati, stanovnici rimske Dalmacije.

U Arhivu Propagande postoje dokumenti protiv tiskanja Kašićeva prijevoda *Novog zavjeta*, a znatno je više zanimljivih dokumenata koji jasno dokazuju njegovu ispravnost i potrebu da se tiska i čitav prijevod *Biblije.* Protiv negativnih sudova naročito su se borili dubrovački nadbiskup Cellesi i tajnik Propagande Ingoli, i zalagali se da se Kašićev prijevod *Novoga zavjeta* tiska, i to što prije. Bartol Kašić je najvažnije dokumente koji su napisani protiv i u obranu njegova prijevoda *Novog zavjeta i Biblije* uvrstio tematski[22] u svoju *Apologiju*, pa ćemo ih analizirati i protumačiti kad dođu na red.

Kad je nadbiskup Cellesi došao u Rim *ad limina* početkom studenoga 1632., doznao je razlog zabrane tiskanja Kašićeva prijevoda.

Ingoli je raspravu o Kašićevu prijevodu, koja je već bila predviđena za 170. sjednicu Propagande 14. prosinca 1632., pomakao na 169. sjednicu 22. studenoga 1632. Nadbiskup Cellesi uložio je za tu sjednicu službenu instanciju protiv zabrane i tražio da se prijevod što prije tiska.

Proučimo najprije *instanciju* nadbiskupa Cellesija. U njoj je naglasio tradicionalno pravo da se i pod latinskom misom poslanica i evanđelje pročitaju na hrvatskome. Budući da nisu svi svećenici znali dovoljno latinski, bilo je i skandaloznih prevođenja, pa je Nadbiskup to zabranio javnim proglasom,[23] i o tome je obavijestio Propagandu. Ona mu je naredila da ponovo organizira prekinuti rad na prevođenju *Novog zavjeta,* što je odmah i učinjeno, pa je prijevod bio dovršen 1631. i poslan u Rim. Nadbiskup Cellesi je u svojoj instanciji naglasio da je taj jezik Kašićeva prijevoda općenit na cijelom Orijentu i Levantu, posebno u krajevima pod Turcima gdje ima još mnogo katoličkih vjernika. Stoga je uložio *zahtjev* da se prijevod opet uzme u razmatranje, pregleda i tiska, inače će nastati velika šteta

[22] Kronološki prikaz sviju dokumenata koji se odnose na Kašićevo prevođenje i *Novog zavjeta* i *Biblije,* na probleme oko njihova objavljivanja i zabrane, donosi Elisabeth von Erdmann-Pandžić (2000:99—129). Čitatelje koje zanima kronologija dokumenata upućujem na taj tekst, jer ja se moram držati Kašićeva tematskoga reda dokumenata, kako ih on iznosi.

[23] Fermedžin ima »per drito publico«, što ne može biti točno (*Starine* 24:25). Vidi *Vrela i prinosi* 10:177.

za sve kršćane koji će slušati heretičke prijevode.

Uskoro je i barski nadbiskup, primas Srbije, Petar Massarechio (Mazarekić) došao u Rim *ad limina*. Na zahtjev mons. Ingolija pročitao je Kašićev prijevod i pismeno 17. III. 1633.[24] potvrdio da je dobar i da ga treba što prije tiskati.[25]

Kašić je ustanovio da su se protivnici tiskanja njegova prijevoda poslužili pismima dvojice biskupa, senjskoga i zagrebačkoga. Najprije je ustvrdio da je pismo koje je 1632. napisano u ime senjskog biskupa krivotvoreno. To iznosi u *Apologiji* tvrdnjom:

> »Nostrates quidam, apposito nomine episcopi segnensis in *supplici* Libello oblato S. Sedi Apostolicae ante sexennium versionem qua utuntur Dalmatae... impediverunt.« (Neki našijenci stavivši ime senjskog biskupa u molbi predanoj Sv. Stolici prije šest godina spriječili su prijevod kojim se služe Dalmatinci.)

U Rim je 1633. stiglo i drugo pismo u ime zagrebačkog biskupa protiv tiskanja Kašićeva prijevoda *Novog zavjeta*, s obrazloženjem da ga je od Kašića naručio dubrovački nadbiskup za svoju nadbiskupiju, a traži da ga tiska Propaganda. Znamo da je istina posve drugačija: prijevod je od Kašića naručila Propaganda, ali preko dubrovačkog nadbiskupa.

Ni jedno ni drugo pismo ne spominju ime mjesnog biskupa, ni senjskoga Ivana Agatića, ni zagrebačkoga Franje Ergeljskog. Pismo napisano u ime senjskog biskupa nepotpisano je, a ono u ime zagrebačkog biskupa potpisao je Ivan Tomko Mrnavić: *Ego Joannes Ep(isco)pus Bosnensis, Lector et Coadiutor Zagrebensis — Ja Ivan biskup Bosanski, lektor i koadjutor zagrebački.*

Prvo pismo 1632. upućeno je Propagandi, i Kašić ga je vidio. Drugo pismo predao je Mrnavić papi Urbanu VIII. 1633. godine, i ono je završilo u Sv. oficiju, pa je Kašić doznao samo detaljni sadržaj, kao i to da je pismo bilo povod za otvaranje dosjea.

Nakon što je 22. studenog 1632. na 169. sjednici Propagande pitanje tiskanja Kašićeva prijevoda *Novog zavjeta* prepušteno Svetom oficiju, početkom 1633. on je otvorio dosje protiv Bartola Kašića i njegova prijevoda. Kašić je to doznao, ali nije mogao dobiti tekst dosjea. Ja sam ga dobio, pa ga stoga ovdje objavljujem.[26]

---

[24] Čuva se u arhivu Propagande SOCG, vol. 394, f. 211v.

[25] Kašić je to pismeno odobrenje uvrstio u tekst Apologije. Objavio sam ga u: *Vrela i prinosi* (10) 19:196; i monografija *Kašić*, 1. i 2. izdanje, str. 222.

[26] Latinski tekst dosjea objavio sam u svom članku *Bartol Kašić u obranu svoga prijevoda hrvatske Biblije*: *Vrela i prinosi* (10) 19:185, i u monografiji *Kašić*, 1. i 2. izdanje, str. 193.

Dosje Sv. oficija protiv Bartola Kašića

Prvi dokument u Kašićevu dosjeu: zabrana tiskanja prijevoda *Novog zavjeta* 1634.

> »Sveti oficij: 1633. i sljedeće (godine)
>
> Djela učinjena od dubrovačkog Nadbiskupa oko tiskanja *Novog zavjeta* prevedenog na hrvatski jezik
>
> Dekret Svete Kongregacije koju je posebno delegirao Urban VIII. dana 13. lipnja 1634., određuje:
>
> 1. Da se načinjeni prijevod pokupi i odasvud doznači Svetom oficiju.
> 2. Treba napisati okružnice regionalnim biskupima, a posebice ocu inkvizitoru Zadra, da s najvećom revnošću prijevode krivovjeraca, koji ondje na hrvatskom ili na nekom drugom jeziku kruže, skupe i spale, te poduče narod da sam provodi zabranu donesenu protiv njih po pravilima Indeksa.
> 3. Treba opomenuti biskupe da upotrijebe najveće nastojanje za obrazovanje pitomaca kako bi što marljivije prionuli latinskom jeziku, da pomalo nestane sadašnja potreba za hrvatskim jezikom u Svetinjama (tj. u liturgiji).
>
> Uostalom, nema potrebe za ovim novim prijevodom.«[27]

Nakon tih odluka zanimljivo je ustanoviti da je Kašićev prijevod Novoga zavjeta mons. Francesco Ingoli predao Svetom oficiju tek u lipnju 1634. godine, kako je sam napisao na Kašićevu *Memorijalu papi Urbanu VIII.* iz 1634. To odgovara i datumu na prvom dokumentu Kašićeva dosjea u Svetom oficiju — 13. lipnja 1634.

Kašićev indirektan odgovor na te prigovore nalazi se u završnom dijelu Apologije u poglavlju Prigovori i odgovori, ali je Kašić već potkraj 1633. napisao Memorijal papi Urbanu VIII.:[28]

[27] Ivan Golub u svojoj studiji *Quellen zur Bibel Kašićs im Archiv des Heiligen Offiziums — Izvori za Kašićevu Bibliju u Arhivu Sv. Oficija* donosi rezultate svojih istraživanja u Arhivu Sv. oficija dok on još nije bio otvoren za javnost. To mu je omogućio kardinal Franjo Šeper, prefekt Sv. oficija. Obilje pronađenih dokumenata objavio je među komentarima u drugom svesku *Kroatische Bibel des Bartol Kašić — Hrvatska Biblija Bartola Kašića* (Kašić 2000:131—196).

[28] U arhivu Propagande nije sačuvan Kašićev autograf, nego prijepis koji se nalazi u SOCG 394 (Memorial del 1634) f. 215r. Latinski tekst objavio sam u navedenom članku (Horvat 1992/93:180—182).

»Svetomu Ocu našem gospodinu PAPI za hrvatski narod Bartol Kašić Dalmatinac, hrvatski ispovjednik.

Sveti Oče

Hrvatski narod po krštenju prvorođenac Svete Majke Rimske Crkve među katolicima, u božanskim službama (tj. liturgiji), Oče sveti, od pradavnih vremena služi se Misalom i Brevijarom Rimskim prevedenim na svoj govorni jezik. Ali nema jedan i siguran prijevod Svetog pisma, i u svima kojima se služe, uglavnom rukopisnima i samo djelomično tiskanima, velika je raznolikost i upale su mnoge zablude: i ustanovljeno je da se razlikuju u mnogo mjesta od latinskih kodeksa Vulgate koja je ispravljena autoritetom Svete Apostolske Stolice. Osim toga na prodaju se nude jeftini primjerci Biblije, a preveli su ih heretici na hrvatski jezik iz iskrivljenog prijevoda Lutera, Kalvina, Matije Ilirika ili Melanktona.

Da bi pomogla protiv tih zala, koja su upravo iznesena, Sveta kongregacija za širenje vjere dala je nalog dubrovačkim nadbiskupima neka se pobrinu da se hrvatski Stari i Novi zavjet, tj. cjelovito Sveto pismo, pregleda i prema latinskoj Vulgati ispravi. Odlučili su da to učini p. Bartol Kašić Dalmatinac, teolog i profes Družbe Isusove koji je dovoljno vješt u oba jezika, koji se kroz dvanaest godina veoma korisno trudio da to djelo probere, dotjera i usavrši.

Zaposleni su oko toga također autoritetom istih nadbiskupa kroz šest godina i drugi stručnjaci u oba jezika i svete teologije koji su knjigu *Novoga zavjeta* marljivo pregledali zajedničkim naporom i konačno svojim autoritetom dali odobrenje koje je blagog sjećanja nadbiskup dubrovački Celesius prije dvije godine istoj Svetoj kongregaciji prenio. U Rimu je isto tako 1633. godine to djelo (Kašićev prijevod) kao veoma potrebno i korisno potvrdio i odobrio barski Nadbiskup, Primas čitave Srbije. Oba odobrenja su kod tajnika Svete kongregacije za širenje vjere (Propagande).

Čini se stoga da ništa drugo ne manjka, nego da se autoritetom Svete apostolske stolice objavi. I doista tvom Pontifikatu (poslije veoma svečane uspostave Ilirskoga kolegija u Loretu) sačuvana je još i ova slava, Oče Sveti, jer si ti kao autor i nadzornik Rimski Brevijar i Svete himne vratio punom rimskom sjaju, tako da se tiskanim *Novim zavjetom* hrvatski svećenici koji ne znaju latinski, obraduju materinskom jeziku, a ne nekom pokrajinskom, nego zajedničkom i dotjeranom čitavom Narodu za što se p. Kašić brižno pobrinuo. Tome se nadamo od tvoje Svetosti. Koju neka Bog itd.«

Naslovnici toga Memorijala moramo dodati kratko tumačenje jer otkrivamo tri rukopisa od kojih svaki moramo čitati kao poseban sloj teksta da bismo jasno shvatili njihova značenja.

Prva ruka je prepisivačeva, i on je ispisao osnovni Kašićev tekst naslova koji jasno donosi naslovnika (*Svetomu Ocu našem gospodinu PAPI*), svr-

hu (*za hrvatski narod*) i pošiljatelja (*Bartol Kašić Dalmatinac, hrvatski ispovjednik*). Druga ruka dodala je u Papino ime: *All`Ingoli.* A pri dnu stranice ista je ruka napisala kratki sadržaj Memorijala:

> »Supplica che si dia alle stampe il Testamento nuovo nella lingua Illyrica-traslato dal medesimo Padre, essendo gia informata la Sacra Congregatione dell utilita e dell approvatione della sudetta opera et caetera, comme nelle inchiuse fedi et caetera.«

Prema tomu sadržaju Kašićev Memorijal postigao je cilj jer tekst u prijevodu glasi:

> »Moli da se dadne u tisak Novi zavjet na hrvatskom jeziku koji je preveo isti otac (Kašić), a već je obaviještena Sveta kongregacija o koristi i odobrenju toga djela itd. Kako se nalazi u pridodanim svjedočanstvima itd.«

Treća je ruka Ingilijeva. On je dodao sljedeći tekst:

> »Fuit expeditum hoc scriptum a Sancto officio; et traslatio data Domino cardinali da Cremona mense Junio vel Julio 1634.«

Taj tekst zbunjuje jer protuslovi tekstu druge ruke, prema kojem je Papa Ingoliju dopustio da rukopis Kašićeva *Novog zavjeta* preda u tisak. Sada odjednom sam Ingoli piše da je dobio dopis od Svetog oficija i da je rukopis prijevoda Novog zavjeta u mjesecu lipnju ili srpnju 1634. morao predati kardinalu De Cremona, tj. Desideriju Sca(g)li, glavnom inkvizitoru za Rim. Očito je da je netko djelovao s pomoću krivotvorenoga pisma koje je Mrnavić u ime zagrebačkog biskupa predao Papi, a on ga predao Sv. oficiju, jer ni on ni članovi Sv. oficija nisu shvatili da to pismo nije autentično.

Latinsko pismo iz 1633. godine, napisano tobože u ime zagrebačkog biskupa, predao je papi Urbanu VIII. sam Ivan Tomko Mrnavić kad je u Rim došao *ad limina*, da Papi preda službeno izvješće o Zagrebačkoj biskupiji. Ta činjenica dala je izgleda vjerodostojnost i krivotvorenom pismu, koje započinje riječima »Beatissime Pater«, tj. Sveti Oče.

Pismo ima četiri i pol stranice toliko sitno pisane da broje oko 90 slova u retku, sa skraćenicama; stoga sam morao strpljivo čitati i dešifrirati. Trud se isplatio, jer sam ustanovio da je to rukopis prepisivača, te da je na kraju čitljiv samo potpis, za koji sam u Arhivu Sv. Jeronima ustanovio da je autograf: *Ego Joannes Ep(isco)pus Bosnensis, Lector et Coadiutor Zagrebensis.*

Ovdje ćemo ukratko opisati sadržaj toga Mrnavićeva pisma: Započinje tvrdnjom da se nedavno proširila vijest kako je dubrovački nadbiskup naručio od Bartola Kašića prijevod Novog zavjeta na dubrovačkom govoru, i da je Propaganda pristala da ga tiska. Tada je zagrebački biskup (ime nije navedeno!), da spriječi zloupotrebu Propagandinih sredstava za tiskanje, poslao svojega agenta (tj. Mrnavića) da odnese u Rim pismo Papi (to je ono

Mrnavićevo), kao i pismo Svetom oficiju i Propagandi. Ta su dva posljednja pisma nepotpisana, pa se nije znao autor. Napisao ih je po svemu sudeći Mrnavić i vjerojatno osobno predao. Njegov pokušaj da se sakrije iza autoriteta zagrebačkoga biskupa odviše je proziran. Npr., biskup Franjo Ergeljski rodio se vjerojatno 1556. godine, pa je 1633. imao oko 77 godina, a nije se »približio devedesetoj«, kako Papi tumači Mrnavić. Ako je Papi na početku pisma prešutio da je prijevod na općenitijem (tzv. bosanskom) jeziku naručila Propaganda i da ga želi tiskati, a ustvrdio posve drugačije netočnosti samo da spriječi tiskanje, što mu je trebalo da Papi prenosi netočne podatke o biskupovim godinama? To pismo nisu u Rimu prepoznali kao problematično, pa je pročitano na sjednici Svetog oficija pred Papom 23. lipnja 1633., i odlučeno je da se Kašićev prijevod ne tiska do nove odluke, koja nikad nije bila donesena.

Navedimo ovdje zanimljiv tekst koji donosi Zvonko Pandžić u već spomenutom članku »Misal rimski i sveta pisma« u kojem objavljuje *Mrnavićevo falsificirano pismo Papi*:

> »To (jezično) povjerenstvo četvorice u Propagandi koje spominje Mrnavić, i kojemu je on predsjedao, a trebalo je donijeti jednodušan zaključak, usprkos Mrnavićevoj tvrdnji da ih je troje bilo protiv tiska, a da se četvrti izjasnio kao nekompetentan, uopće nije donijelo *jedinstveno* mišljenje u smislu prvotnoga naloga. Ne treba naravno sumnjati da je sam Mrnavić bio protiv tiska, ali je posve nevjerojatno, uzimajući u obzir redovničku solidarnost, da je tako mislio i isusovac Ranzi. Da se nadsvećenik iz Sv. Jeronima navodno bio ispričao zbog nekompetencije spominje Mrnavić. Realno je pomisliti da su na Propagandi prvotno samo Mrnavić i Levaković bili protiv tiska. Levaković je međutim od svibnja 1533. do siječnja 1635. (usp. Pandžić 1978:99sl.) bio na putu u Španjolsku pa nije mogao utjecati na konačnu odluku Svetog oficija, to tim prije što se njegov šef kardinal Ingoli u međuvremenu u ime Propagande očitovao za tisak. Dakle, jedino je Mrnavić od početka do konačne odluke bio protiv tiska.« (Pandžić 2008:184).

U Rimu nitko nije shvatio da je Mrnavić manipulator, pa je Sv. oficij uzeo navodno pismo zagrebačkoga biskupa kao autentično i istinito te otvorio dosje protiv Kašića i zabranio tisak prijevoda. Kad je Kašić shvatio da je tada glavni problem u Sv. oficiju, godine 1634. napisao je novi memorijal.

Nakon što je mons. F. Ingoli morao predati Kašićev prijevod *Novoga zavjeta* kardinalu De Cremona, tj. Desideriju Sca(g)li, glavnomu inkvizitoru za Rim, Bartol Kašić piše ozbiljan Memorijal prefektu Sv. oficija kardinalu Francescu Barberiniju, koji je tu službu vršio od 1633. do 1679.:

»Uzoriti i prečasni Gospodine!

Mons. Fabio Tempestivi, blage uspomene nadbiskup Dubrovnika, potaknuo je prije 23 godine Bartola Kašića Dalmatinca, svećenika teologa iz Družbe Isusove, a zatim ga prije deset godina zamolio mons. Vincenzo Lantero, njegov nasljednik, da preuzme zadaću da pregleda razne prijevode pojedinih dijelova Svetoga pisma, kako rukopisne tako i tiskane (Slaveni i Hrvati od vremena sv. Metoda, apostola Slavena imaju dopuštenje od Sv. Stolice da prevode Sveto Pismo na vlastiti jezik i da se njime služe u slavljenju mise i svih svetih obreda, kako piše kardinal Baronio u 880. Pismeno dopuštenje dao je sretne uspomene papa Ivan VIII. vladaru Slavena.) Jer je pronašao da su manjkave i slabo prevedene i da se ne slažu s izdanjem Vulgate, smatralo se da je nužno da se priredi novi prijevod Novog zavjeta sukladan izdanju Vulgate. Spomenuti otac (Kašić) bio je određen da priredi prijevod s obećanjem da će se tiskati kad bude dobro priređen, pregledan i odobren od predstavnika mons. nadbiskupa. Prijevod je načinjen i pregledavali su ga kroz šest godina određeni svećenici teolozi koji se razumiju u jedan i drugi jezik zajedno s autorom prijevoda, uspoređujući hrvatske riječi, riječ po riječ, s latinskim tekstom, kako pokazuje u svom odobrenju sadašnji mons. Tomaso Celesio. Sad je Sveta kongregacija za širenje vjere odlučila s dobrom milošću i dopuštenjem Svetog oficija da se on mora dati u tisak za dobro sviju Hrvata i naročito kao pomoć župnicima, kapelanima i drugim svećenicima, kako biskupijskim tako i redovničkim, od kojih mnogi nisu imali priliku studirati znanosti, teologiju i Sveto pismo, a moraju propovijedati Božju riječ. Ovako (bez prijevoda) ne mogu dobro protumačiti Sveto pismo. Ako tumače prema svome mišljenju, iz tog bi se mogle roditi teške pogreške i hereze.

Drugi motiv je da se ukloni zloupotreba tih svećenika, učenih ili neukih, da prevode bez priprave poslanice i evanđelje dok služe misu.

Treći motiv je da katolički svećenici imaju dobro preveden tekst Vulgate da ga suprostavljaju lažnim i heretičkim prijevodima čitavog Svetog pisma koji su izdali heretici u Hrvatskoj ili srpski šizmatici koji su grčkog obreda, a po narodnosti Hrvati.

Četvrti motiv je da se uklone loši prijevodi, puni pogrješaka ili zbog tiskara, ili zbog prevoditelja.

Peti motiv: Zašto drugi prijevodi nisu priređeni u zajedničkom dijalektu ili govoru, dotjeranom i razumljivom za sve hrvatske krajeve, kao što se nada da će biti ovaj kojem autor znade i prakticira i susreće mnoge različite osobe i čita razne knjige koje su tiskali Dalmatinci, Bosanci, Dubrovčani i drugi od naroda. Također se smatra da će biti dobro samo ako na način toga prijevoda govore svećenici sviju tih krajeva: Istre, Hrvatske, Dalmacije, Bosne, Dubrovačke Republike, Hercegovine, Srbije, Slavonije, Srijema, slavenski stanovnici čitave Mađarske, Vlaške, Bugarske, Moldavije, Rutenije (Ukra-

> jine), Carigradske Tracije, na dvoru Velikoga vezira, Cirkasije i u mnogim dijelovima Azije.
>
> Molim dakle ponizno Vašu Uzoritost da se htjede udostojati i zadovoljiti time da dadne dopuštenje da se uzmogne tiskati prema odredbi Svete kongregacije za širenje vjere za zajedničko dobro čitavoga tog naroda koji je najpotrebniji svake duhovne pomoći, koji će stoga osjećati dužnost da moli Nebo svaku pravu sreću za Vašu Uzoritost. A nju neka Bog itd.«[29] (...)

Budući da ni Memorijal prefektu Sv. oficija kardinalu Francescu Barberiniju nije pomogao da se tiska Kašićev prijevod Biblije, Bartol Kašić konačno je shvatio da predmet mora iznijeti u javnost, pa je 1638. ili 1639. napisao *Apologiju* u kojoj je opisao sve probleme. Međutim, osim službenih primjeraka, *Apologija* se širila samo prepisivanjem, pa nije bila dovoljno poznata, a pomalo je pala u zaborav. Objavljivanjem njezina prijevoda nadamo se da ćemo pokazati njezinu važnost.

Kašićeva *Apologija* jedan je od prvih poznatih slavističkih spisa. U njemu Kašić znanstveno dokazuje da sv. Jeronim niti je izmislio glagoljicu, niti je preveo Bibliju Dalmatincima, jer je živio četiri stoljeća prije njihova dolaska u Dalmaciju. Sv. Jeronim je Bibliju preveo na latinski koji su govorili i ondašnji stanovnici rimske Dalmacije, a oni su se zvali Dalmati. Taj se Jeronimov prijevod Biblije toliko raširio da je nazvan Vulgata, i da ga je Tridentski koncil prihvatio kao jedini službeni u Katoličkoj crkvi.

Kašić u drugom dijelu *Apologije* donosi prikaz svih starih slavenskih prijevoda Biblije do svojega. U trećem dijelu odgovara na sve donesene prigovore, pa i na one koji su se nalazili u Sv. oficiju te do kojih izravno nije mogao doći, ali je doznao njihov sadržaj.

Ja sam Mrnavićevo pismo Papi u ime zagrebačkog biskupa iz 1633. pronašao tek 2001. i o tome obavijestio javnost, a Zvonko Pandžić objavio je čitav latinski tekst pisma (Pandžić 2008:180—189). Svoje protivnike Kašić u *Apologiji* naziva »malignantes nationales« (narodni zlotvori), jer su spriječili da narod koji je stenjao pod turskim jarmom, dobije barem utjehu u Bibliji tiskanoj na općenitijem i svima razumljivom jeziku.

Sada prelazimo na sam tekst *Apologije*, a potom prilažemo i njezin prijevod te dodajemo potrebna tumačenja.[30]

---

[29] Tekst koji sam na latinskom objavio u *Vrela i prinosi* (10) 19, Zagreb, 1992/93. slaže se s tekstom koji se nalazi u Biblioteca Vallicelliana, u rukopisu sa signaturom: *O.90 Miscellanea Resolutionum Moralium et Canonicorum R.P. Horatii JUSTINIANI Cong.(-regationis) Orat.(-orii) Romani Praesb.(-iterorum), deinde S.R.E. Cardinalis Bibliotecarii et Maioris Poenitentiarii.* Tomus II., fol. 360—361.

[30] Latinski tekst *Apologije*, uvezan s nekoliko drugih rukopisa, pronašao sam u prijepisu u Vatikanskoj knjižnici pod signaturom Ms. Vat. Lat. 6811, ff. 17r-40v. Potpuni latin-

APOLOGIA

BARTHOLOMAEI CASSII SACERDOTIS THEOLOGI E SOC. JESU POENITENTIARII APOSTOLICI IN BASILICA S. PETRI

[I.]

ADVERSUS EOS QUI ASSERUERUNT A S. HIERONYMO DALMATA DOCTORE MAXIMO SLAVONICOS SEU GLAGOLITICOS CARACTERES REPERTOS ESSE, ET AB EODEM UNIVERSUM CORPUS SACRAE SCRIPTURAE DALMATIS SLAVONICA LINGUA TRADITUM ESSE.

Vehementer admiratus sum semper illorum ingenia, qui cum alioqui viri docti sint et eruditi, opinionibus vulgi illecti et abstracti eruditioni suae falsitatis tenebras obtendunt, et asseverant ut veras historias quae in vulgus vulgaris plebecula ab imperitis decepta, tanquam vera evulgavit.

Quod mihi quidem accidisse videtur Dalmatis, Illyricis seu Slavis, qui Slavonica lingua utuntur in Istria, Liburnia seu Croatia, Dalmatia, Bosnia, Slavonia Sirmiensi, Serblia, utraque Bulgaria, Tracia, Macedonia, et alibi, praecipue in antiquo Illyrico, quod nunc natio Albanensis incolit, quae non Illyrico, sed suo peculiari idiomate in loquendo utitur. Vulgatum est enim inter Istrios, Liburnos, et Dalmatas ab iis, qui auram popularem captabant, caracteres Glagoliticos apud ipsos nuncupatos [17v] fuisse a sanctissimo, et eruditissimo ac Doctore maximo Hieronymo Dalmata adinventos, atque iisdem caracteribus ab eodem Slavonico idiomate seu Dalmatico universa Sacra Biblia conscripta, Dalmatisque suis tradita fuisse: eaque translatione seu versione in sacris Libris, praesertim Missali et Breviario Glagolitico, uti Croatas et Dalmatas. Quae duo in vulgus propalata sunt eo consilio ut authentica Biblia auctoritate S. Hieronymi Doctoris maximi probarentur. Quae impostura quam veritati contraria sit, et authenticis versionibus Latinis a S. Hieronymo, ex H[a]ebraicis fontibus vel Graecis, conscriptis, hoc meo scripto declarandum est ac demonstrandum.

[I.] Ac primum quidem de caracteribus Glagoliticis, quod non sint inventi a S. Hieronymo Dalmata, sed a Constantino Philosopho Slavo (anno circiter Domini 880) locupletissimus mihi pro me testis est Summus Pontifex Joannes Octavus, qui in suis Litteris Apostolicis S. Methodio Archiepiscopo Slavorum datis ad Principem Sfentopelcum ita loquitur: »Litteras Slavonicas a Constantino quo[n]dam Philosopho repertas, quibus laudes Deo debitas resonent iure laudamus, et ut in eadem lingua Christi Domi-

ski tekst s potrebnim komentarom objavio sam najprije u *Vrelima i prinosima*, zatim u svojoj monografiji *Bartol Kašić*.

ni nostri praeconia et opera enarrentur iubemus; neque [18r] tribus tantum linguis, sed omnibus Dominum laudare auctoritate sacra monemur etc. Nec sanctae fidei, vel doctrinae aliquid obstat sive Missas in Slavonica Lingua canere sive sacrum Evangelium vel lectiones divinas Novi et Veteris Testamenti bene translatas, et interpretatas legere etc. Quoniam qui fecit tres linguas principales, Haebream scilicet Graecam et Latinam, ipse creavit et alias omnes ad laudem et gloriam suam.« Hoc sane clarissimo Summi Pontificis testimonio non solum exploduntur vulgares vulgi opiniones, sed eorum scriptorum omnium qui apocripha vulgi dicteria sequuti falso figmento decepti scriptum reliquerunt posteritati tanquam verum adinventos esse a S. Hieronymo Dalmata Stridonensi. Quorsum enim Summus Pontifex magno Slavorum Principi ac Nationi Slavorum disertis ac clarissimis verbis scripsisset litteras slavonicas repertas esse a Constantino Philosopho si illarum inventor esset S. Hieronymus? Manifeste enim argueretur ab omnibus in hoc dicto falsitatis, neque profecto decebat Summum Pontificem Doctori maximo hanc qualemcumque gloriam subtrahere, et Constantino Philosopho tribuere.

Praeterea ubinam gentium extat inter tot ac tanta volumina a S. Hieronymo conscripta vel unum quidem verbum, quo Sanctus [18v] ipse significavit a se repertas Slavonicas seu Dalmaticas litteras? Tempore namque ipsius neque nomen ipsum Slavorum erat in rerum natura in Dalmatia neque in Crovatia seu Liburnia, ut satis apparet ex Annalibus Card. Baronii. A gloria enim rerum fortiter gestarum in bellis sibi Slavi post annos fere 400 hoc nomen adsciverunt, nam sua lingua slava idem significat quod apud latinos gloria. Slavi igitur, seu Slavini, nominati a se ipsis sunt gloriosi.

Hi itaque Slavi gloriosi provincias Illyrici depopulati sunt post Annos Domini septingentos seu octingentos octoginta, hoc est post obitum S. Hieronymi circiter quadringentos et amplius. Quo saeculo S. Methodius Slavorum Apostolus in Moravia et Constantinus Philosophus vixerunt, et litteris Slavonicis Sacras Scripturas Slavis populis ipsorum idiomate auctoritate Apostolica tradiderunt. Quapropter falsitatis arguuntur illi qui S. Hieronymo adscripserunt inventionem Litterarum Glagoliticarum, seu Slavonicarum, cum ipsemet neque noverit Slavos, neque se ipsum Slavum ullibi nominet, sed [19r] ubique Dalmatam. Atque hoc satis de litteris et caracteribus Slavonicis dictum sit, ad auferendam imposturam, et ad liberandum ab ea Doctorem maximum nostrum Dalmatam.

[II.] Jam vero alteram partem imposturae demonstremus in qua asseritur Sacra Biblia universa Dalmatis idiomate Dalmatico seu Slavonico fuisse conscripta et tradita a S. Hieronymo Dalmata. Contra quam assertio-

nem et opinionem vulgarium et eruditorum hominum etiam, multa a me conglobanda sane et conscribenda sunt, ut falsitatis clarissime arguatur. Quaero igitur in primis ab asserentibus ubinam apud Crovatas aut Dalmatas in Archivis ipsorum, sive in aliis veterum alibi aliorum legerunt, aut viderunt huius modi Biblia Sacra Slavonica antiqua S. Hieronymi? Certe nullus antiquior quod sciam scriptor hucusque asseruit a se visa aut lecta talia apud veteres.

Quaero in quanam Praefatione, aut Epistola, aut Apologia aut quocumque alio suo scripto mentionem fecit S. Hieronymus a se ex Graeco aut ex Haebraico fonte aut etiam ex Latino in Slavonicam aut Dalmaticam linguam translationem seu versionem conscriptam? Imo vero ubinam in scriptis ipsius universis invenitur verbum aliquod quo ipse asserat a se scriptum [19v] aliquid Dalmatico idiomate? Profecto nullibi. Fierine potest, si hoc ipse fecisset, ut tantae rei, tantique laboris suis Dalmatis testificatum alicubi non reliquisset? Testatur ipse centies Latinae Ecclesiae hominibus postulantibus, a se Latino sermone quae erant Haebraica aut Graeca descripta tradidisse, non autem Dalmatis. Profitebatur enim S. Hieronymus semper Latinae Romanae Ecclesiae alumnum se esse, atque Latinae linguae professorem. Vide, quaeso te, Lector, Praefationem in Job S. Hieronymi: »Haebreum, inquit, sermonem ex parte didicimus et in Latino pene ab ipsis incunabulis inter Grammaticos et Rhetores et Philosophos detriti sumus. Quodsi apud Graecos etc.« Quapropter quotiescunque ipse utitur huiusmodi modo loquendi meae gentis hominibus, aut hominibus meae linguae semper Latinos non Dalmatas intelligit; quod clarissime demonstrabimus in responsionibus ad objicienda ab Adversariis, qui sunt in contraria opinatione.

1° Objicitur a [non]nullis primo testimonium ipsius S. Hieronymi ex Epistola ad Sophronium hominem Graecum, in qua admisit Erasmus (et in Bibl. Sanctae lib. 4 pag. 385 Sixtus Senensis, Junius, et Recentiores alii) ex vulgi opinione a S. Doctore asseri universum totius Sacrae Scripturae corpus in Dalmaticam linguam [20r] ad utilitatem nationis suae gentis, quae usque in hanc diem huius translationis lectione summa cum veneratione utitur, fuisse translatum; quod etiam Kemnitius objicit Card. Bellarmino obiec. 6 cap. 16. lib. 2 de Verbo Dei, ut probet esse licitum in Linguas vulgares transferre Scripturam Sacram.

Respondet Bellarminus loco notato: »In primis nos non negare, ait, posse Scripturas verti in Linguas vulgares, sed quod contendimus est non debere publice legi Lingua vulgari, nec passim omnibus permitti legendas Scripturas Lingua vulgari. Utrum autem S. Hieronymus verterit in Linguam Slavonicam divinas litteras, non certo scio. Nusquam enim id legi

apud Hieronymum, vel apud ullum veterem; tamen si id fecit, non id eo fecit, ut publice legeretur Scriptura Slavonice, sed ad consolationem eorum hominum, qui ea sine periculo uti poterant, quemadmodum et apud nos hoc tempore certis quibusdam hominibus conceditur.« Haec est responsio Bellarmini viri eruditissimi.

2° Respondetur ad obiectionem ex epistola ad Sophronium, in qua prorsus nihil habetur de translatione Scripturae in Linguam Dalmaticam. Tria enim precipue in illa asserit S. Doctor, quorum primum est: »Scio, inquit, quosdam putare Psalterium [20v] in quinque libros esse divisum« etc. usque ad illa verba: »Quia igitur cum Haebreo disputans quaedam pro Domino Salvatore de Psalmis protulisti testimonia, volensque te illudere per sermones pene singulos, asserebat non ita haberi in haebreo, ut tu de Septuaginta Interpretibus opponebas, studiosissime postulasti, ut post Aquilam et Simachum et Theodotionem novam editionem Latino sermone transferrem.« Quod ego noto secundum.

Deinde additum noto tertium: »Unde impulsus a te, inquit, cui et quae possum debeo, et quae non possum etc., nec hoc dico quo (veteres supradictos tres) praedecessores meos mordeam aut quidquam his arbitrer detrahendum, quorum translationem diligentissime emendatam, olim meae Linguae hominibus dederim.« Cum Graeco loquitur Latinus Doctor de translatione a se emendata ex Graeco in Latinum, Septuaginta etiam Interpretum, et de diligentissima emendatione, quam Latinis legendam dedit. Latinos enim suae Linguae homines semper vocat, non, ut quidam falso putant, Dalmatas. Ita scribit et declarat in Scolio huius epistolae Marianus Victorius Episcopus Reatinus Tomis 3 vir doctus et eruditus, cuius diligentia singularis enituit in operibus scriptis S. Hieronymi emendandis, et in tres tomos dige[re]ndis, scholiis illustrandis, ad tollendas tenebras [21r] offusas ab Erasmo Rhoterodano, qui Catholici hominis partes profitendo antidoti nomine venenum fudit, et altera manu panem ostendens, altera lapidem iecit. Huius haereses multis in locis detectas, agnitas, et oppugnatas a se et ab aliis testatur Marianus in Epistola dedicatoria ad Pium Quartum Pont. Max. aitque Rhoterodanum e Catholicorum albo eiectum exulare. Ex his quis non videt in Epist. ad Sophronium nihil posse probari, aut ostendi Dalmatis Slavonico idiomate traditam esse a S. Hieronymo Sacram Scripturam? Postulaverat enim Sophronius a S. Doctore, ut sibi ex Haebreo Latinum faceret Psalterium Latino sermone, non Dalmatico. Ex quo cohaerenter colligitur Graecam translationem Septuaginta emendatam Latinis, quos suae Linguae homines semper vocat, fuisse traditam legendam, non Dalmatis, atque ita optime clarissimeque exploditur, refellitur falsitatisque arguitur totum illud, quod in obiectione asseritur de uni-

versa Sacrae Scripturae translatione in Dalmaticam Linguam, qua in Missali et Breviario (quae ego vidi legique) Dalmatae Crovataeque utuntur: quae translatio non a S. Doctore, sed potius dicenda est tempore S. Methodii Slavis tradita ex Bibliis Cyrilliano [21v] caractere descriptis, quae Biblia habentur in Typografia Sacrae Congregationis de propaganda fide, quaeque ego in manibus habui, deprendique ex illis textum universum Missalis et Breviarii fere desumptum. Non utuntur igitur Dalmatae S. Hieronymi translatione, sed potius anonima alia, hac enim typis impressa Cyrillianis ante annos centum, quae docto Theologo videntur sapere Arrianismum, praecipue in Epistolis S. Joannis Apostoli, et in multis aliis locis, ubi sublatae deprehenduntur sententiae et verba, quae in Bibliis de Divinitate Verbi aeterni, et de consubstantialitate cum Patre aeterno, et coaeterno utrique Spiritu Sancto agitur, quibus locis convincuntur Arriani.

3° Respondetur: Si Slavonicam versionem fecisset S. Hieronymus, nonne aliquid obtrectatores contra ipsum oblatrassent atque in primis Ruffinus ipsius calumniator, qui Lib. 2. Invect. in eum invehitur propter versionem factam Latinam ex Haebreo. »Quis, inquit, ex tot tantisque prudentibus et sanctis viris, qui ante te fuerunt, ad istud opus ausus sit manum mittere?«

4° Respondetur: Si Dalmatis legendum tradidit universum Scripturae corpus, cur aliena dialecto, non Dalmatica? Neque enim [22r] versio habet modum loquendi Crovatarum aut Dalmatarum, sed stylum et modos loquendi habet alienos, rusticos et plenos barbarismis, et solecismis in constructione verborum, nominum, temporum, numerorum et casuum, qui risum et stomachum movent Dalmatis et Bosnensibus, et Crovatis, nulliusque utilitatis esse possunt si addiscantur.

5° Respondetur: Si ipse Scripturae corpus Dalmatico sermone Dalmatis dedit S. Doctor legendum, cur tanti operis et laboris nullam fecit mentionen in Catalogo suorum librorum postremo loco posito post omnes Scriptores Illustres Ecclesiasticos? Nisi quia tale opus sibi arrogare noluit, quod ipse nequaquam fecerat, immo vero nullibi quicquam, se lingua Dalmatica scripsisse, ne epistolam quidem unam, in universis suis scriptis reliquit testificatum.

Respondetur 6°: Nullus ex veteribus scriptoribus talem Dalmaticam versionem unquam S. Hieronymi Dalmatae esse asseruit, aut illius meminit, quod praeter Cardinalem Bellarminum manifeste demonstrat P. Nicolaus Serrarius in Prolegomenis Biblicis cap. 20. quaestiuncula 2 de vernaculis versionibus. »Possunt, inquit, ratione temporis distribui (vernaculae versiones) in [22v] antiquas et novas tam Catholicas quam Haereticas. An-

tiquae autem tres sunt. Primo, quaedam incertae et a Veterum nullo proditae, verbi gratia Dalmatica seu Slavonica, quam nuper Erasmus Roth., Sixtus Senensis, et recentiores alii D. Hieronymo quandoque idem tribuunt. Neque enim S. Hieronymus, qui suas versiones, ut supra dictum est, non indiligenter notavit, eius nunquam meminit, neque Veterum ullus. Nam quod Epistola ad Sophronium argutatur Junius Lib. 2. cap. l6 eum suae linguae hominibus translatam dedisse, id verum est de Latinae Linguae non Dalmaticae hominibus, quia non de Dalmatica (ut iam supra probavimus) sed de Latina Psalterii emendatione agebat. Potuit tamen aliquis alius postea Hieronymus versionem talem facere. Sicuti a vetere Cyrillo est Cyrillus is, a quo qaedam Dalmaticae Linguae dialectus Cyrillica vocatur. Certe Auctor Nationum in Bellonii Observationes, sive Scaliger, sive alius sit, hanc et linguam, et versionem fatetur esse recentiorem.« Haec Serrarius doctus theologus et vir satis eruditus, loco citato contra obiectionem respondet et nostram assertionem brevi corollario undequaque confirmat.

2° Obiectio ex pluribus locis consuitur in quibus S. Hieronymus [23r] suae linguae hominibus scripta dedisse opuscula asseruit. Apolog. adversus Ruffinum: »Laudavi Eusebium (Caesari.) in Ecclesiastica Historia et haec ipsa opuscula meae linguae hominibus dedi.« Apologia 3a, nş 30: »Duas (Epistolas) Synodicam et Pascalem contra Origenem etc. per hoc ferme biennium interpretatus sum, et in aedificationem Ecclesiae legendas nostrae linguae hominibus dedi.« Ad Furiam circa finem ep. 10.« Phanuel lingua nostra resonat Vultum Dei.«

Ad C[h]romatium ep. 43. suum Stridoniensem Civem: »Nunc cum vestris Litteris fabulor, illas amplector, illae mecum loquuntur.« Apologia item adversus Ruffinum 3a, nş 47: »Mihi non licebit post septuaginta editionem quam diligentissime emendatam ante annos plurimos meae linguae hominibus dedi, ad confutandos Judaeos etiam ipsa exemplaria vertere?« Et num. 69: »Nos autem qui H[a]ebreae Linguae etc. Latinus utcunque sermo non deest etc., et ea quae intelligimus in nostra lingua exprimere.« Ad Pamachium Ep. 52:« Transtuli nuper Job in Linguam nostram«; et alibi.

Respondetur unico verbo: a S. Hieronymo in omnibus locis citatis, et ubique in suis scriptis vocari suae linguae homines, non Dalmatas, sed Latinos, quod clarissime poterit intelligere qui ipsius scriptos libros legere voluerit; nullibi inveniet ne verbum quidem [23v] ex quo colligi possit a S. Doctore Dalmatico sermone Sacras Scripturas fuisse versas, aut scriptas. Quorsum igitur S. Doctori hoc grave falsitatis imponitur onus?

Demonstratum igitur est et ex scriptis ipsiusmet S. Hieronymi, et auctoritate doctissimorum virorum, neque in Historiis Ecclesiasticis, neque ex veteribus auctoribus, neque ex vera traditione ostendi posse, Dalmatas aut Slavos habere S. Hieronymi Dalmatae versionem neque universi corporis Sacrae Scripturae, neque alicuius minimae partis; sed illam quam Dalmatae, aut Crovatae in Missali et Breviario a multis annis utuntur, alicuius alterius Hieronymi Dalmatae esse versionem, cum Cirillyca fere in verbis et sententiis et stylo concordante.

Atque ita S. Hieronymus Dalmata Doctor Maximus ab impostura vindicatus est, falsitatisque arguuntur illi nostrates, qui apposito nomine Episcopi Segnensis in supplici Libello oblato S. Sedi Apostolicae ante sexennium versionem qua utuntur Dalmatae et Crovatae in Missali et Breviario esse S. Hieronymi Dalmatae asseruerunt, selectamque ex Veteribus versionem nuperam ne typis in lucem prodiret, magno cum damno Illyricorum Sacerdotum, impediverunt.

[II.] DE VARIIS VERSIONIBUS SLAVONICIS, DALMATICIS SEU ILLYRICIS ET SERBLIANIS SEU RUTHENICIS

Per Sacrosanctam Tridentinam Synodum multa magnaque beneficia Ecclesiae suae Deus Optimus Maximus contulit; praecipuum illud tamen esse dicendum censeo, quod inter tot Latinas vulgares tunc temporis extantes editiones Divinarum Scripturarum, solam unam veterem ac vulgatam, quae longo tot saeculorum usu in Ecclesia probata fuerat, gravissimo Decreto authenticam declaravit. Varietas enim tanta, atque diversitas versionum, magnam in Ecclesia Dei parere potuisset confusionem, et haereses. Jam enim hac nostra aetate illud fere contigerat, quod S. Hieronymus suo tempore accidisse testatus est, tot scilicet fuisse exemplaria, quot codices, cum unusquisque pro arbitrio suo adderet vel detraheret. Veteris autem et vulgatae editionis tanta fuit semper auctoritas ab annis fere mille ducentis, tamque excellens praestantia, ut caeteris omnibus latinis longe anteferendam esse, apud aequos judices in dubium revocari non possit. Libri namque qui in ea continentur (ut a maioribus nostris quasi per manus nobis traditum est) partim ex S. Hieronymi [24v] translatione vel emendatione suscepti sunt, partim retenti ex antiquissima quadam editione latina quam S. Hieronymus communem et vulgatam, S. Augustinus Italam, S. Gregorius veterem translationem appellat. Quod si haec sola authentica judicata est a Sacrosancta Tridentina Synodo, profecto illa Slavonica, Dalmatica seu Illyrica, quae cum hac maxime concors fuerit, optima

censeri, et comprobari debet ab aequis judicibus, illaque caeteris omnibus anteferenda est, quae ex aliis selecta diligenti studio, et non mediocri labore versionibus variis Illyricis communiori dialecto et meliori conscripta apparuerit. Tanta enim versionum varietas atque diversitas magnam in Ecclesiis Illyricis, et nunc parit confusionem et maiorem consequenti tempore pariet, nisi a S. Sedis Apostolicae auctoritate selecta una et certa versio ex omnibus Nationi Illyricae proponatur atque approbetur, quae in verbis et sententiis maxime cum vulgata editione authentica consentiat atque concordet. Enimvero huiusmodi versio Illyrica cum Latina S. Hieronymi Dalmatae versione consentire et concordare, iure optimo dici poterit et vocari S. Hieronymi.

Sed ut clarius appareat in varietate versionum confusio, nonnullae Slavonicae [25r] hic a me enumerandae sunt.

[1°] Primum locum teneat illa (ex qua textus Missalis et Breviarii iuxta Ritum antiquum Romanum ab octingentis fere annis desumptus est) illa inquam anonyma quae nullum certum habet Auctorem apud veteres Latinos Scriptores (uti in APOLOGIA superius demonstratum est contra vulgi et recentiorum falsam opinionem, qui dixerunt illam esse D. Hieronymi Dalmatis traditam), quaeque apud Crovatas et Boemos et Moravos et Carniolanos, uti mihi narratum, est Glagoliticis, seu Constantini Philosophi caracteribus, et ab anno… manuscripta, et typis impressa habetur ante annos centum et quadraginta circiter, cuius dialectus, seu modus loquendi, valde diversus est a Dialecto Crovatica, Dalmatica, et Bosnensi.

2a Versio est illa quae, similiter anonyma, Cyrillico caractere typis impressa est, cuius codex habetur impressus ante annos centum et custoditur in Typografia Sacrae Congregationis de Propaganda fide, in quo ego tantummodo legi principium Genesis, et Evangelii S. Joannis Apostoli.

Quod utrumque [25v] principium idem prorsus est cum utroque principio, quoad modum loquendi, et quoad verba, quod habetur in Missali et Breviario Glagolitico seu Crovatico aut Slavonico: ideoque suspicor utramque hanc Versionem solis caracteribus esse diversas, et hanc esse antiquiorem Glagolitica[m], quam suo caractere Constantinus Philosophus atque S. Methodius Moravorum Archiepiscopus, Slavis suis descriptam tradiderunt. Hucusque non inveni huius versionis certum auctorem. Scio tamen sub Cyrillico caractere, seu potius Graecanico, in lithurgia et divinis officiis hac uti Serbbios seu Serblianos, qui Ritum non Latinum, sed Graecum sequuntur in Provinciis Illyricis, Crovatia, Slavonia Sirmiensi, Bosnia, Hercaegovina, Serblia, utraque Bulgaria, Tracia, Macedonia, quae sunt citra Danubium, atque in iis quae ultra Danubium sunt: Valachia, Moldavia

seu Bogolania, Ruthenia, Rascia, Russia, et Moscovia. Serblii a Bosnensibus parum differunt in verbis et modo loquendi, quorum dialectus communior, et melior meo iudicio inter Illyricas dialectos censenda est.

Habent monachi Serbliani [26r] in suis monasteriis grandioribus in Bibliothecis antiquos et optime loquentes codices Cyrillicis litteris descriptos, uti narratur, versionesque Librorum Aristotelis, aliorumque non paucorum Philosophorum, Sanctorum Patrum Basilii, Chrisostomi, Nazianzeni, Cyrilli caeterorumque Orientalium. Habent etiam volumina Conciliorum antiquorum, libros historicos et antiquos, et recentiores nonnullos. Vidi ego vitam Alexandri Magni Macedonis manuscriptam, quae apud Latinos non extat, et alia multa.

3a Versio ex his duabus mihi videtur conflata, illa quae habetur in Missali et Breviario, nonnullis immutatis vocibus, et certe immutandis in impressis (anno Domini 1531 in Missali et anno 1493 in Breviario, Venetiis apud Andream de Torresianis de Asula) litteris Glagoliticis seu Constanti[ni]anis, non Hieronimianis.

4a Versio antiqua ab immemorabili apud Dalmatas fuit manuscripta Evangeliorum et Epistolarum et Profetarum ex Latino Missali, Latino caractere et dialecto Dalmatica [26v] descriptorum. Haec postmodum Evangelia et caetera typis edita fuerunt eodem caractere Latino diligenter correcta ab anonimo post anno Domini 1495.

Deinde etiam magna diligentia iterum recognita fuerunt anno Domini 1543 a Domino Benedicto Sborovcich Tragurino Dalmata, et typis edita per Joan. Antonium et Petrum fratres de Nicolinis de Sabio sumptu D. Melchioris Sessae mense Octobri Venetiis.

Postremo Venetiis etiam anno Domini 1613 R. P. frater Joannes Bandulavicch Skopgliensis Ordinis S. Franciscnior, et melior meo iudicio inter Illyricas dialectos censenda esti de Observantia Provinciae Bosnensis, multo maiori diligentia, multoque meliori dialecto ac communiori modo loquendi typis in lucem edidit Translationem novam Evangeliorum et Epistolarum etc ex Missali Latino, multis additis et correctis in impressis praedictis.

Atque hae duae postremae sunt versiones Latinis litteris impressae, quas vidi et perlegi alibi, quae fuerunt in usu apud Dalmatas, et Bosnenses, et adhunc sunt apud me aliosque nostrates.

5a Versio catholica est dialecto Polonica, quae [27r] multis in dictionibus durius imitatur Dalmaticam linguam; haec conscripta est anno Domini 1599 et typis edita cum scholiis ac notationibus contra Haereticas versiones ab Haereticis propalatas.

6a Versio est Slovenica in Carinthia ni fallor, quam homo Haereticus fecit ante annos sexaginta. Scriptor enim Grammaticae Slovenicae id asserit in Praefatione, magnamque praesefert laetitiam gestiendo et declarando Moysen, Profetas, Apostolos et Evangelistas caepisse loqui suo tempore linqua Slovenica; quod memini me legisse anno Domini 1606 circiter: huiusmodi tamen Biblia[m] non vidi.

7a Versio est impressa Turingiae in Germania ab Haereticis Lutheranis Dalmatica dialecto, quae in manus meas non pervenit, sed Reverendissimus fr. Raphael Levakovicch, Episcopus electus, mihi narravit a se lectam paucis ante annis, et habitam.

8a loco poni possunt versiones quamplurimae manuscriptae non quidem totius Sacrae Scripturae, sed nonnullarum partium. Quidam enim scripsit Pentateucum Mosis. Alius Psalterium centum quinquaginta Psalmorum. Nonnulli Librum Job, Judith, Ruth, [27v] alii Libros Regum et Judicum. Alii Libros Sapientiales etc. Alii denique totum Novum Testamentum, alii solum Evangelium secundum Joannem, alii solum Actus Apostolorum, alii Apocalypsim tantum S. Joannis, quas ego vidi et legi Ragusii anonimas.

9a Versio selecta ex omnibus fere praedictis de mandato Sacrae Congregationis descripta est meliori communiorique modo loquendi inque Provinciis Illyricis ad inteligendum faciliori quam sit ulla ex superius assertis. Hanc, praecipue quoad novum Testamentum universum, approbarunt et laudarunt duo Archiepiscopi: Ragusinus, et Antibarensis Primas Serviae. Hic a se perlectam testatur; ille ex testimonio sibi asserto a pluribus theologis Latinae et Illyricae linguae peritis approbationem ad Sacram Congregationem Romam transmisit, cuius exemplar hoc est:

THOMAS CAELESIUS, DEI ET APOSTOLICAE SEDIS GRATIA,

Archiepiscopus Ragusinus

Cum ex praescripto Sacrae Congregationis de Propaganda Fide aliquot Sacerdotibus Theologis Latinae et Illyricae Linguae satis peritis praecepissemus [28r] ut laboriosam accuratamque Novi Testamenti vulgatae editionis ex Textu Latino in Illyricum seu Slavonicum idioma Translationem selectam (ex antiquis Versionibus Illyricis) cum ipsomet Authore perlegerent atque perficerent: fecerunt illi quidem maxima cum diligentia tum studio quod praecepimus, atque nobis hoc biennio urgentibus perfecerunt, atque verba fere verbis reddita se perlegisse ac perpendisse testati sunt. Immo vero hanc unam translationem (sublatis quibuscunque aliis

deficientibus in multis, et a vero sensu aberrantibus) ad Divinam gloriam fidemque Catholicam propagandam, conservandam et defendendam contra haereticos, scismaticos, et infideles, Illyricis sacerdotibus Catholicis, caeterisque fidelibus peropportunam et pernecessariam comprobarunt, et dignam clarissima luce iudicarunt.

Nos itaque eorum iudicium et approbationem merito laudamus, approbamus, atque hisce nostris Litteris libentissime confirmamus, salva tamen omni reverentia meliorique iudicio [28v] Sacrae Congregationis.

Datum Ragusii die 20 Julii 1631.

Thomas Archiepiscopus RAGUSINUS

SECUNDAE APPROBATIONIS EXEMPLAR

hoc est manu propria Archiepiscopi apud me.

Ex commissione Reverendissimi D. Francisci Ingoli, secretarii Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, legi Novum Testamentum (selectum) in Slavonicum idioma a R. P. Bartholomaeo Cassio theologo e Societate Jesu. Quam (selectam ex antiquis) translationem sicuti provinciis, Ragusinae nimirum, Herzegovinae, Bosniae, et Serviae communem, aptam et perceptu facilem testor, ita dignam censeo, ut typis mandetur. In quorum etc.

Datum Romae die XVII Martii 1633.

Petrus Archiepiscopus Antibarensis, Primas Serviae.

+ Locus Sigilli

Opportunum mihi videtur hoc loco describere

LITTERAS SACRAE CONGREGATIONIS DATAS AD ARCHIEPISCOPUM RAGUSINUM

quarum haec sunt exemplaria Italica.

[29r]

Molto Illustre e Reverendissimo Signore come Fratello.

Essendosi riferita in questa Sacra Congregatione la scrittura del P. Bartolomeo Cassio della Compagnia di Giesù, intorno alla (scelta) Translatione del Nuovo Testamento in Lingua Illyrica, questi miei Signori Eminentissimi, doppo d'haver fatta la debita riflessione al bisogno di quella, hanno risoluto di commettere a Vostra Signoria la cura di farla perfettionare, acciò finita che sarà, la possi inviare questa volta, ove si farà rivedere e poi si stamparà quando sia ben fatta. Percio ella si compiaccia d'accettar questa carica, et di porci ogni studio, affinchè la detta Translatione si termini

quantoprima. Che la medesima Sacra Congregatione le dà ogni necessaria autorità per deputare alla sudetta opera non solo il detto Padre, ma altri che a Lei, o ad esso Padre pareranno a proposito. Che qui per far fine me le offero di cuore.

Romae 11 Aprile 1629.
DVS. (=Di Vostra Signoria)
Come fratello Affetionatissimo
Il Cardinal Bandino Francesco Ingoli Secretario
[29v]

COPIA D'UN ALTRA LETTERA AL MEDESIMO ARCIVESCOVO

Molto Illustre Reverendissimo Signore come fratello.

Essendosi riferita la Lettera di Vostra Signoria delli 12 d'Ottobre col Memoriale del P. Cassio in questa Sacra Congregatione, questi miei Eminentissimi Signori hanno ordinato che si tratti col Generale de Gesuiti, acciň chiami il sudetto Padre a Roma, et gli commandi che porti seco la translatione (scelta) del Testamento nuovo in Lingua Illyrica revista costi da Theologi, affinchè con la sovrintendenza di lui, si possa dare alla stampa; et a Vostra Signoria m'offero e raccomando.

Roma 7. Decembre 1630.
Di Vostra Signoria Come fratello Affetionatissimo
Il Cardinal Ludovisio
Francesco Ingoli Secretario.

COPIA D'UN ALTRA LETTERA AL MEDESIMO

Il P. Generale de Giesuiti havendo bisogno dell'opera del P. Cassio in cotesta Città, non si può indurre a concedergli licenza che venga quà, però questi miei Eminentissimi Signori desiderano, che Vostra Signoria esorti lo stesso Padre a mandare il Testamento nuovo a Roma, perchè quando poi si veda, che non si possa [30r] leggere senza di Lui, sarà piu facile ottener la licenza, che dal detto Generale si desidera.

Roma li 8 Agosto 1631.

COPIA D'UN ALTRA LETTERA AL MEDESIMO DEL 1632.

S'è ricevuta la Translatione del Testamento nuovo Illyrico, la quale si come è stata molto cara a questi miei Eminentissimi Signori, cosi rendo-

no à Vostra Signoria le dovute gratie per la diligenza con la quale l'ha fatta perfettionare et rivedere, et desiderano, che in nome loro ringratii il P. Cassio et gli altri che in essa hanno fatigato, assicurandogli che questa Sacra Congregatione terrà della lor fatica la dovuta memoria, et non mancherà di favorirgli et honorargli nelle loro occorrenze. Ma perchè la Translatione della Sacra Scrittura per esser, come Vostra Signoria sa, molto importante, conviene prima di publicarle con le stampe, d'esaminarle con ogni possibil studio et accuratezza, la medesima Sacra Congregatione ha perciò deputate alcune persone perite della Lingua, et altre versate nella Sacra Teologia e Sacra Scrittura ad esaminare la sudetta Translatione in due particolari Congregationi etc.[30v]

Sed profecto tandem ad Limina Apostolica Romam Domino Archiepiscopo Celesio, Sacra Congregatio ipso postulante decrevit ut dictum Testamentum novum selectum Illyricum ex sua Typografia in lucem prodiret, et sane iam editum fuisset, nisi, et obitus Domini Celesii accidisset [anno 1633], et Memoriale oblatum Sanctissimo Domino Nostro a quibusdam malignantibus Nationalibus intercessisset et opus pernecessarium perutileque huc usque impedivisset.

(10°) Decimo ac postremo loco poni possunt Versiones manuscriptae particulares Sacerdotum Concionatorum et Parocorum, similiter et aliae per abusum ferme quotidianum quae fiunt inter Missarum Solemnia Dominicis diebus et festis diebus ex Missali Romano Latino ex tempore in Illyricum idioma transferendo Latina verba. Hoc autem facere Parochi coguntur docti et indocti, ex antiqua consuetudine; si Parochi aut Librum Slavonicum Evangelistarium dictum non habeant typis immpressum, aut certe prae manibus habere nolint, neque hunc, neque manu descriptum, petente enim Populo Slavonice [31r] edisserunt docti pariter et indocti saepius inepte insulse et erronea falsaque interpretatione Divinum verbum: quod quidem nisi fecerint quomodocumque, timent sibi ne a Populo aestimentur idiotae, et Latinae Linguae ignari, uti sunt plurimi, qui propter necessitatem ordinantur ab Episcopis Sacerdotes quique vix sciunt legere Latinos caracteres, ut recte illis aptari possit tritum illud »legere et non intelligere, negligere est«. Contra huiusmodi ineptos et ignaros interpretes, bonae Memoriae Dominus Archiepiscopus Tempestinus fecit in sinodo Ragusina Decretum, interdixitque illis huiusmodi extemporaneas Translationes, atque praecepit ut uterentur interim Dalmatico Evangelistario donec novum Ragusina dialecto in lucem prodeat, quod tamen nondum typis editum est. Inter caetera autem absurda quae contingebant, contigit hoc unum instar omnium pessimum, quod describam. Canebat quidam sacerdos Ragusii sciolus Slavonice ex Latino Missali Evangelium in Quadra-

gesima post primam Dominicam feria secunda de extremo die Judicii cumque interpretaretur [31v] illa verba postrema: Et ibunt hi in supplicium aeternum, Justi autem in vitam aeternam. Dixit »I dobri et zlii poycchi chie u xivot vicni« id est et boni et mali ibunt in vitam aeternam. Quo audito sacerdotes et Clerici minores circumstantes riserunt, et Laici dictam vehementer admirati sunt tam falsam interpretationem intuentes se invicem. Alter sacerdos ruralis in villa, coram Domino Archidiacono, et quodam Canonico, postulante populo rustico ut sibi edisserat Evangelium slavonice, respondit nesciens interpretari: »In Evangelio contineri, ut vos qui habetis uxores ab usu matrimonii abstineatis feria sexta, et sabbato.« Hoc autem dixit ne se proderet interpretando, ut alias solebat, latinae linguae ignarum coram Dominis praedictis. Quapropter recte dici potest illud Profetae de Illyricis: »Parvuli petierunt panem et non erat qui frangeret eis.«

[III.] LICEAT IGITUR MIHI ALIQUOT COROLLARIA COLLIGERE ex iis quae superius dicta sunt.

Primum Corollarium. Si in Ecclesia Dei potuisset parere magnam [32r] confusionem multarum Versionum Latinarum varietas atque diversitas, cur non idem contingere poterit inter Illyricos? Necesse est igitur Versionem selectam unam certam ac bene translatam, interpretatamque Illyricis tradere, ut tollatur multarum confusio. Necessitatem autem hanc optime animadvertit Sacra Congregatio praecepitque selectam unam ex multis communiori dialecto diligentissime perficere, qua quidem perfecta typisque edita et errores aliarum destruentur, et abusus ineptarum et extemporanearum facilius interdicentur, et haereses, schismata caeteraque falsa dogmata luce veritatis clarissimae profligabuntur.

Secundum Corollarium. Si tanta est necessitas apud Illyricos selectae versionis concordatae cum Sacrae Scripturae Vulgatae editione authentica; quanta erit, Deus bone, utilitas, quam percipiet Illyricana Ecclesia ex eadem bene translata et interpretata? Certe maximam futuram censeo, neque minorem illa, quam Deus Ecclesiae Latinae contulit per S. Hieronymum Dalmatam Doctorem maximum in versione et expositione Sacrae Scripturae. Quod [32v] quidem valde consentaneum menti Tridentinae Synodi esse videtur, sessio 4. considerans illa non [parum] utilitatis Ecclesiae Dei accedere posse, si ex omnibus Latinis editionibus, quae circumferuntur Sacrorum Librorum, quaenam authentica sit habenda, innotescat, hoc idem perutile Illyricis futurum quis non videt? Si detur illis una et certe bene translata versio, quae maxime Latinae Authenticae conformis sit.

Tertium Corollarium. Sacra Scriptura multiplices habet utilitates. Sanctus Paulus Apostolus quatuor praecipuas demonstrat. 2. Timoth, 3: »Omnis Scriptura, inquit, divinitus inspirata utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corrigendum, ad erudiendum in iustitia, ut perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus.« Quid dici potest amplius utiliusque ad utilitatem sacerdotum, ac concionatorum, qui sine Sacra Scriptura quid poterunt docere populum Christianum? Sed addamus etiam alias. Utilis profecto est ad convertendum animas, ad praestandam sapientiam parvulis; ad confirmandam fidem, ad minandum et perterrendum, ad [33r] conterrendum cor durum, ad sanandum corda, ad consolandos afflictos, ad laetificandum, ad detestandum, ad excitandum extimulandumque, ad illuminandum, ad inflammandum, ad defendendum a Diabolo, ad scindendum penetrandumque corda, ad gignendos filios in Spiritu, ad alendum animum, ad corroborandum, ad vitam aeternam dandam. At nulla utilitas ex his colligi potest, si legatur in aliena lingua et id quod legitur non intelligitur. Thesauri absconditi, et occlusi obsignatique fontis quae utilitas? Quod certe in Illyrico pluribus sacerdotibus contingit.

Quartum Corollarium. Parochi et Concionatores Illyrici populis certa Slavonica lingua debent praedicare Verbum Dei (Haebream, Graecam et Latinam non intelligentibus): ex qua iam Sacra Scriptura assument verba, sententias, exempla, similitudines, probationes, confirmationes, ad probandum illustrandumque praedicationis suae discursum? Nisi omnia Slavonice edisserant exsibilabit eos populus, et a concione discedet, quod S. Methodio Apostolo Moravorum [33v] Latine divina officia celebranti aut canenti contigit. Propterea a Sede Apostolica impetravit ipse, ut omnia Sacra Slavonica Lingua perageret; peraguntur autem etiam hac nostra aetate post octingentos fere annos. Sed concedamus Parochos aliquos aliquantum Latina intelligere, profecto nullo modo expedit, ut quilibet Parochus ex Latinis verbis atque sententiis faciat Slavonicas dictiones et sententias; sic enim tot erunt Sacrae Scripturae versiones quot in Provinciis Parochi atque Concionatores: nisi illis detur una certaque versio bene interpretata a Sede Apostolica una cum Latina editione hinc inde typis impressa uti Sacra Congregatio ante paucos annos decreverat, ex qua Latina et Slavonica versione Illyrici intelligent Latina, et addiscent, et quicunque alii sacerdotes non Illyrici addiscere poterunt facilius verba verbis reddita Linguam Illyricam magno cum emolumento et commodo si libuerit.

Quintum Corollarium. Ex quo Turcae occuparunt Illyricas [34r] Provincias ampliores, neque Scolae sunt ullae nisi in maritimis Dalmatiae Urbibus, et in his Grammatica tantum rudimenta vix discuntur, atque docentur Latinae Linguae. Paucissimique ex his sunt, qui in Italiam aliove ad

Academias proficiscantur: et ii quidem non in Dominium Turcicum ad iuvandos fideles ituri studiis gravioribus dant operam, sed in Patriam reversuri. Illyrici itaque et perpauci sunt, qui possint addiscere alienas Linguas, et plurimi sunt Parochi necessarii in Bosnia, in Serblia et in Tracia, in Macedonia, in Slavonia Sirmiensi, alibique; quapropter necessitate compulsi Episcopi quoscunque idiotas ad Sacros Ordines Parochiasque a ducentis fere annis promovent atque ita Fidei Catholicae paulatim aedificium destruitur atque corruit.

Sextum et ultimum sit Corollarium. Enimvero magnopere Dalmatis atque Universis Illyricis et Slavis expetenda est Versio Illyrica ex Veteribus Illyricis selecta magno studio ac labore atque cum Latina Versione Vulgatae editionis Authentica nuper [34v] concordata quam a S. Hieronymo Dalmata Doctore Maximo ex Haebraeo in Latinum Sermonem verius magna ex parte translatam, suaeque linguae hominibus Latinis non Dalmatis traditam (ut ipsemet testatur in Epistolis ad Paulinum et ad Desiderium et in Prologo Galeato, et alibi saepissime) nostra aetate complexa est Ecclesia Catholica Latina, quamque Summus Pontifex Romanus declaravit atque fidelibus universis in lucem editam authenticam tradidit unam. Namque hanc S. Isidorus non uno in loco Hieronymianam versionem nominat, caeterisque omnibus anteponit, eamque ab Ecclesiis Christianis communiter recipi ac probari affirmat; quod sit in verbis clarior, ac veracior in sententiis. Sophronius quoque vir eruditissimus S. Hieronymi translationem non Latinis modo, sed etiam Graecis valde probari animadvertens, tanti eam fecit, ut Psalterium et Prophetas ex Hieronymi versione Latina in Graecum eleganti sermone transtulit. S. autem Gregorius Papa dicit Versionem S. Hieronymi ex Haebreo eloquio [35r] Latinam novam quidem, sed dignissimam esse, cui fides in omnibus habeatur. Sanctus vero Augustinus hominem doctissimum, ac trium Linguarum peritissimum S. Hieronymum vocat, atque eius Translationem ipsorum quoque Haebraeorum testimonio veracem esse confirmat. Quidni haec eadem a S. Sede Apostolica erga S. Hieronymum Dalmatam grati animi ergo Dalmatis suis, seu Illyricis detur Illyrica? Quae cum ita sint, Versionem hanc selectam Dalmatico Illyricoque eloquio conscriptam Novi ac Veteris Testamenti Illyrici omnes Latinae Linguae ignari expetunt, exquirunt, typisque in lucem edendam postulant a S. Sede Apostolica, atque a Sacra Congregatione de Propaganda fide, quam sacerdotibus et Concionatoribus Illyricis pernecessariam atque perutilem demonstravimus.

OBIECTIONES ET RESPONSA

Quod si quis obiiciat moderatissimam prohibitionem felicis memoriae Pii 4-ti aliasque in Librorum prohibitorum Indice, respondetur primo Regula 2. eas Vernaculas Bibliarum Versiones tantum ibi universe prohiberi, quae sunt ab Haereticis Versoribus. Deinde Vernaculas quae [35v] a Catholicis sunt universe non prohiberi; sed iis tantum, qui ex harum lectione damnum accepturi viderentur, et non potius fidei atque pietatis augmentum. Praeterea si Episcopi aut Inquisitores concedant, bonamque veniam dent, vel speciatim pluribus, vel generatim omnibus, et hanc potestatem Vernacula Catholica Biblia, qualis est selecta haec Illyrica non omnino nova Versio, legendique licentiam faciant, verbo aut facto, patet omnino licere tum vel omnibus, vel pluribus legere vernaculas versiones Bibliarum prout iam in Germania, Ungaria, Polonia, Gallia, Flandria et alibi passim videmus. Ubi non modo Episcopi, Parochi et Confessarii non improbant si quis Eckii, aut Dietembergii, nulla diserte petita facultate legat; sed probant et laudant maxime quasi iam facultas ea communis sit, neque poenam infligunt ullam. Quod satis significat Belarmini Propugnator Grethserus lib. 2. c. 15 pag. 787. et 838. Quod etiam constat ex ipsa experientia ex Libro Decretalium 1. S. Gregorii De officio Judicis ordinarii titulus 31, caput 14. Quoniam in plerisque, inquit, partibus intra eandem Dioecesim atque Civitatem permixti sunt populi [36r] diversarum linguarum habentes sub una fide varios Ritus, et mores, districte praecipimus, ut Pontifices (Episcopi) huiusmodi Civitatum sive Dioecesium provideant viros idoneos, qui secundum diversitates Rituum et Linguarum (hoc notandum est pro Lingua Illyrica iam ex antiqua consuetudine), divina illis officia celebrent, et Ecclesiastica Sacramenta ministrent, instruendo eos verbo (eloquio Linguae Vernaculae), et exemplo (bonis et piis moribus).

Secundo obiiciunt nonnulli non expedire, ut quilibet legat Cantica Canticorum et alia multa, quibus mali possunt male uti, et in deteriorem partem accipere. Respondetur non obstare, quod bono uti possint mali male. Alioqui neque Latina vulgata ab intelligentibus Latinam Linguam legenda esset, neque vulgata vulgaris Italica ab Italis. Utraque tamen typis impressa legitur, et legenda conceditur. Quidni eodem modo Illyrica a Catholico Theologo et in Basilica S. Petri de urbe Poenitentiario Illyrico diligentissime selecta ex antiquis Illyricis Versionibus [36v] et concordata cum Latina vulgata concedatur legenda Sacerdotibus Illyricis, et universe non concedatur Laicis, sed iis tantummodo, qui illa pie uti possint iudicio Parochi, Confessarii, ac praecipue Episcopi, aut Inquisitoris?

Tertio obiicitur non esse necessariam selectam versionem Illyricam, cum suppetant alia remedia:

[1°] Primum ut comburantur Haereticae et aliae Vitiosae Versiones.

2°: ut adhibeatur magna diligentia in erudiendis adolescentibus in Lingua Latina addiscenda.

3°: ut ab Episcopis Adolescentes redeuntes in Patriam ex Collegio Illyrico vel aliunde bene eruditi honorentur et protegantur.

4°: ut curent Episcopi pueros et populos erudiri Doctrina Christiana et Cathechismo diligenter et fideliter a Curatis aut ab aliis, et hoc praecipue fiat tempore Sacrificii Missae post Evangelium, breviter tamen: quod a Concilio Tridentino commendatum est, ut sic populi sciant necessaria ad salutem.

[5°] Quintum: ut si quae versiones vernaculae manuscriptae inveniantur [37r] huiusmodi, diligenter et sine strepitu transmittantur ad P. Inquisitorem Jaderam, vel Romam ad S. Officium.

Haec sunt speculativa remedia sane ex parte optima si ad praxim reduci possint.

Ad primum responderi potest quoad necessitatem: satis superque Sacra Congregatio de Propaganda fide censuit selectam de eius mandato Versionem Illyricam esse necessariam, typisque suis imprimendam, una cum Latino textu authentico, atque hoc pluribus Decretis ante decennium decrevit, uti superius diximus; quae quidem versio si in lucem prodierit, et Haereticae Versiones, et omnes aliae vitiosae lacerabuntur et comburentur a Catholicis sine strepitu in provinciis Christianorum Principum, et in Dominio Turcico: contra vero nisi Catholica selecta versio prodierit, quis vitiosas colliget, aut haereticas ad comburendum tradet, cum tales esse nesciat, praesertim in Turcico Dominio?

Ad 2m respondetur: utinam hoc fieri posset; et ubinam sunt scholae in quibus erudiri possint pueri[?] In Urbibus Dalmatiae maritimis [38v] vix prima Grammaticae Rudimenta ad[d]iscere possunt propter innumeras difficultates, et diuturnitatem temporis, quas Illyrici pueri in addiscenda Lingua Latina experiuntur, quae illis inservire potest solummodo ad propriam eruditionem, non autem ad praedicandum Illyricis Illyrice Verbum Dei, aut ad docendos Populos, ad arguendos, ad corripiendos, ad erudiendos. Quid igitur fit per plura quod potest fieri per pauciora? Unica selecta Versio Illyrica satis utilis erit ad erudiendum, ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum populum, si vel parva diligentia in legendo adhibeatur a Parochis et a Concionatoribus sine ulla Latinae Linguae eruditione aut scientia. Ad omnia enim utilis est Sacra Scriptura bene translata et intellecta quacunque Lingua legenda proponatur, ut ait S. Paulus [in epistola] 2. ad Timotheum [c.] 3. Perinde namque Latina est Illyricis atque

Latinis Lingua Haebraica, Graeca, Germanica, aut ipsamet Illyrica. Addiscant quaeso Latini Italique Adolescentes Linguam Illyricam, quae pauciora habet rudimenta ad discendum. Deus bone, quot quantasque difficultates conquerentur proclamabuntque; quid nobis proderit in Italia, aut ad quid [38r] erit utilis Lingua Illyrica? Hoc idem iure optimo potiorique dicent Illyrici: quid nobis proderit Linguam Latinam addiscere in Provinciis nostris Illyricis tanto labore? Date nobis eruditionem Sacrae Scripturae non Latina sed nostra Illyrica. Neque enim Paulus Apostolus, caeterique Apostolici viri erudierunt nos Haebraico, Graeco, aut Latino eloquio: sed Illyrico Illyricis loquuti sunt divina mysteria magnalia Dei; Evangelium Christi brevissima versione docebimur, arguemur, corripiemur, et erudiemur. Quorsum Latini ex Haebreo et Graeco Sacram Scripturam fecerunt Latinam, eo tempore vernaculam, nisi ut facilius addiscerent et intelligerent, devitarentque difficultates in addiscendis alienis linguis, quae apud Latinos nullius utilitatis esse poterant? Hoc idem dicendum est de Illyricis. Praeterea in Turcico Dominio ubinam Illyrici Magistri possunt docere pueros Latinam Linguam in scholis? Albae Graecae [=Beograd] cum essem cum sociis, voluimus pueros congregare in scolas. Moniti sumus ab Incolis Christianis ne id faceremus, Turcae enim rapient illos, [38v] aiebant, et pro sua secta collectos circumcident.

Ad 3m respondetur vel potius respondent Archiepiscopi, et Episcopi maritimae Dalmatiae: (ab sexaginta annis, et amplius, ex quo Collegium Illyricum vel Laureti, vel Romae fuit) quot Parocos, aut Contionatores Verbi Dei in suis Diaecesibus habeant ex paucissimis Alumnis eruditis in ipso Collegio? Singulis certe decenniis vix unum prodiisse constabit, qui in hoc ministerio versetur. Mitras enim quaerunt, Archidiaconatus, et Canonicatus aucupantur, laborare in vinea Domini, docendo et erudiendo Populum vix ullus adduci potest in Parochias pauperrimas. Quotus igitur quisque est aut erit ex paucissimis quem honorare, aut protegere poterunt Episcopi? Unde ergo in quinquagenas, aut centenas Parochias, et amplius assument Parochos, nisi ex idiotis Clericis, quibus animarum curam committant, et per quos necessitas, quam Sacra Congregatio diligenti animadversione cognovit, suppleri possit. Praeterea ex viginti aut triginta Alumnis Collegii quandonam tot eruditos educabunt quot sunt necessarii in aliis Provinciis: Istria, Crovatia et praecipue in dominio Turcico in Bosnia, in utraque [39r] Pannonia, seu Slavonia, in Serblia utraque, in Herzegovina, in Tracia, in Bulgaria, in Macedonia, in Illyria, seu Albania, ultra quoque Danubium in Valakia, Moldavia, Rascia seu Russia, et ultra Paludem Maeotidem in Circassia, in quibus fere omnibus sunt in usu Biblia supradicta: caractere semigraeco Cirylico conscripta sapientia Arianismum? Ergo-

ne Haeretici habebunt, et Schismatici, et in medium proferre poterunt Versionem Sacrae Scripturae Slavonicam, seu Ruthenicam; Catholici vero Ritus Latini soli non habebunt ullam versionem selectam ex antiquis, quam proferant contra schismaticos, et Haereticos?

Ad 4m: Optimum esset si id Episcopi curarent. At quot sunt in Turcico dominio Episcopi, qui id curare possint? Sed neque hoc satisfiet populis petentibus Sacrae Scripturae exempla, historias, Epistolas, Sacra Evangelia, verasque interpretationes.

Ad 5m: Respondetur: certe soli Nationi Illyricae Illyricam a Catholico viro selectam conscriptamque versionem non esse negandam et subtrahendam, bene translatam et interpretatam, iuxta S. Gregorii atque [39v] Ioannis Papae Octavi Decreta superius citata. Natio enim Illyrica vehementer expetit vernaculam Verbi Dei cognitionem, qua fruuntur vernacula lingua conscripta Germani, Galli, Flandri, Poloni, et Ungari, quibus non licuit unquam vernaculo eloquio Missas et divina officia peragere, quod tamen ab octingentis fere annis licuit et licet etiam hoc tempore facere Slavis Illyricisque universis, qui nullibi neque scolas, neque Latinas Academias maiorum studiorum ullas habent, uti habent ubique Germani, Galli, ceterique praedicti. Deus certe dedit omnibus gentibus magnum Naturae librum; quomodo sua Sacra Biblia communicari nollet omnia omni Nationi, praedicante S. Paulo Apostolo: Ut omnis lingua confiteatur, quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris? Et Psalmus asserit: Omnis spiritus laudet Dominum: donum omnium linguarum dedit Apostolis Spiritus Sanctus; ut possent omnibus loqui magnalia Dei, quod tamen nunc Ecclesia Latina non habet ut omnium nationum linguis loquatur. Et sane videtur vitium invidiae et inhumanitatis esse divinae Sapientiae Libros occultare Illyricis Sacerdotibus Catholicis. Denique si alii libri plurimi, pii praecipue in alias linguas recte utiliterque translati sunt, et quotidie [40r] magna cum utilitate fidelium transferuntur, et typis impressi evulgantur, uti nunc prodibit Deo favente Rituale Romanum Illyricum, futurum maximo adiumento Illyricis Sacerdotibus, quidni et Sacra Selecta Biblia prodeant, uti Arabica, Armenica, Aetiopica, et Sinica Sinarum Vernacula? Tamen cum hoc interdicto, ne illa legere liceat sine Episcopi aut Inquisitorum licentia et facultate laicis, ne forte bono mali male utantur.

Utinam Deus optimus maximus, iuxta mea desideria, meosque labores adimpleat ad Fidei Catholicae conservationem, propagationem, et defensionem, quae in dominio Turcico fere collapsa et extincta est, ita ut dici possit Illyricis gementibus et flentibus sub gravissimo acerbissimoque iugo Turcico illud Isaiae Profetae: Ite Angeli veloces ad gentem convulsam et dilaceratam. Minima enim pars Populorum superest Catholi-

ca, et haec quidem sine Episcopis et Sacerdotibus. Ubi enim sunt Episcopi Dardaniae, Slavoniae Sirmiensis, Illyrici, Traciae, Macedoniae, Bulgariae, Illyriae? Quis dabit capiti meo aquam, et oculis meis fontem lachrimarum ut defleam tot Catholicorum populorum convulsionem, desolationem, dilacerationem, et vastitatem [40v] hostilem? Finem hic facio lachrimando et gemendo dum memoria recolo, quae ego ipse vidi, meisque oculis contemplatus sum: prophanatas dirutasque Ecclesias, aut in Turcicas Meschitas conversas; urbes funditus eversas, nihilque amplius superesse, nisi mapalia, et palearia et tuguria. Deus misereatur nostri et benedicat nobis; illuminet Vultum, et Verbum suum super nos et misereatur Illyricae Nationis attritae et pene contritae.

Finis

Laus Deo

APOLOGIJA — »O B R A N A

BARTOLA KAŠIĆA SVEĆENIKA, BOGOSLOVA DRUŽBE ISUSOVE, ISPOVJEDNIKA APOSTOLSKOG U BAZILICI SV. PETRA

[I.]

PROTIV ONIH KOJI TVRDE DA JE SV. JERONIM DALMAT, VELIKI NAUČITELJ, IZUMIO SLAVENSKA ILI GLAGOLJSKA SLOVA TE DA JE ISTI SLAVENSKIM JEZIKOM DALMATINCIMA PREVEO CIJELO SVETO PISMO

Silno sam se uvijek čudio oštroumlju onih koji, premda su inače ljudi učeni i obrazovani, zavedeni mišljenjem nepismenog puka, svoju učenost prekrivaju tamom neistine, i tvrde kao istinitu povijest ono što je prosta svjetina, zavedena od neukih, proširila u narodu kao istinu.

Čini mi se da se to doista dogodilo Dalmatincima, Hrvatima ili Slavenima koji govore slavenskim jezikom u Istri, Liburniji ili Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni, Slavoniji Srijemskoj, Srbiji, u obje Bugarske, u Traciji, Makedoniji i drugdje, osobito u starom Iliriku, što ga sada nastanjuje albanski narod koji se u općenju ne služi hrvatskim, već svojim posebnim jezikom. Naime, oni koji su tražili naklonost puka proširili su među Istranima, Liburnima i Dalmatincima da je sveti Jeronim Dalmat[31], muž vrlo naobražen i učen, smislio slova koja se u njih nazivaju glagoljaškima, te da je tim slovima na istom slavenskom ili dalmatinskom jeziku napisao cijelo Sveto pismo i predao ga svojim Dalmatincima: da se tim prijevodom ili tumačenjem koriste Hrvati i Dalmatinci u svetim knjigama, posebno u glagoljaškom Misalu i Brevijaru. To dvoje proširilo se u narodu u namjeri da se ugledom sv. Jeronima Naučitelja potvrdi vjerodostojnost (glagoljaške) Biblije.

Ovaj moj spis mora pokazati i razjasniti koliko je ova prijevara suprotna istini i vjerodostojnim latinskim prijevodima koje je napisao sv. Jeronim prema hebrejskim ili grčkim izvorima.

I. Prvo o glagoljaškim slovima. Najpouzdaniji svjedok meni u prilog, da ih nije izmislio sv. Jeronim Dalmat već Konstantin Filozof[32], Slaven

[31] Poznatu Jeronimovu uzrečicu: »Parce mihi, Domine, quia Dalmata sum!« treba prevoditi: »Oprosti mi, Gospodine, jer sam Dalmat!«, a nipošto »jer sam Dalmatinac«, da ga ne učinimo »našijencem«, budući da je živio u doba Rimske Dalmacije.

[32] Riječ je o Ćirilu Solunskom (Solun, oko 826. — Rim, 869.), bratu sv. Metoda (Solun, 825. — Moravska, 885.). Sinovi visokoga časnika u Solunu, gdje su Braća provela mladost i naučila slavenski jezik od obližnjeg stanovništva. Metod je bio arhont u Makedoniji, a Konstantin je, poslije studija filozofije i teologije u Carigradu, bio knjižničar Aje Sofije i predavač na carigradskoj visokoj školi — gdje je dobio nadimak Filozof. Oba su brata 856. stupila u samostan Olimp u Maloj Aziji. Moravski knez Rasti-

(oko ljeta Gospodnjega 880.), prvosvećenik je Ivan VIII., koji u svom apostolskom pismu[33], predanom sv. Metodu, nadbiskupu Slavena, za kneza Svetopluka, ovako govori: ›S pravom hvalimo slavenska slova koja je pronašao Konstantin nekoć[34] Filozof da bi njima Bogu odzvanjale dužne hvale, te zapovijedamo da se na istom jeziku iskazuju navještaji i djela Krista, našega Gospodina; svetim smo nagovorom potaknuti hvaliti Gospodina ne samo na trima, nego i na svim jezicima, itd. Ništa se ne protivi svetoj vjeri ili nauci pjevati mise na slavenskom jeziku ili čitati sv. Evanđelje i božanska čitanja Novoga i Staroga zavjeta, dobro prevedena i protumačena, itd. Onaj, naime, koji je stvorio tri glavna jezika, hebrejski, grčki i latinski, stvorio je i sve druge na hvalu i slavu svoju.‹ Ovim vrlo jasnim svjedočanstvom Vrhovnog Svećenika odbacuje se ne samo priprosto mišljenje puka već i svih onih pisaca koji su, slijedivši nevjerodostojne riječi puka i prevareni lažnom zamisli, ostavili zabilježeno potomstvu kao da je slova uistinu smislio sv. Jeronim Dalmat iz Stridona. Zašto bi Vrhovni Svećenik biranim i vrlo jasnim riječima napisao velikom knezu Slavena i narodu Slavena da je slavenska slova izumio Konstantin Filozof ako je njihov izumitelj sv. Jeronim? Naime, svi bi se očito usprotivili toj neistini, a doista i nije dolikovalo da Vrhovni Svećenik velikom naučitelju uskraćuje ikakvu slavu i pripisuje je Konstantinu Filozofu. Osim toga, gdje se, među tolikim knjigama koje je napisao sv. Jeronim, nalazi i jedna riječ kojom je svetac sam zabilježio da je izumio slavenska ili dalmatinska slova? Naime, u njegovo vrijeme nije postojalo ni samo ime Slavena u Dalmaciji, niti u Hrvatskoj ili Liburniji, što se dovoljno vidi iz *Anala kardinala Baronija*. Po slavi junačkih djela u ratovima, Slaveni su, skoro 400 g. poslije, uzeli to ime jer u njihovu jeziku *slava* znači isto što u Latina *gloria.* Dakle, Slaveni ili Slavini sami su sebe nazvali *slavnima*.

Tako su ti slavni Slaveni opustošili provincije Ilirika nakon sedamsto-

slav 862. molio je od cara Mihajla misionare koji znaju slavenski jezik. Car je ponudio tu misiju Svetoj braći, i oni 864. stigoše u Moravsku kao misionari, priredivši slavenske liturgijske knjige za koje je Konstantin složio novo pismo - glagoljicu. Kad su pošli u Rim da pred papom Hadrijanom II. opravdaju svoje djelovanje, Konstantin je ušao u grčki samostan, uzeo monaško ime koje je počimalo istim konsonantom — Kyrillos, i uskoro umro. U starim tekstovima njegovo se ime pisalo i izgovaralo *Kuril*, a zatim u hrvatskom *Ćiril*. Vidi Bratulić 1985 i novija izdanja.

[33] Apostolsko pismo Ivana VIII. počinje riječima *Industriae tuae,* i tako se naziva.

[34] Kašić je Papino pismo prepisao iz *Anala kardinala Baronija*, gdje je otisnuto *quodam.* Tako donosi i Migne (Patrologia Latina vol. 123:904—906). Uvjeren sam da je to pogrješka, jer Konstantin nije neki (*quodam*) filozof, nego je *quo(n)dam — nekoć* bio poznat kao ugledan i vrlo učen predavač, čijem su imenu Kirilos svi dodavali naziv *Filozof*. Naknadno sam ustanovio da oblik *quondam* donose, ali bez tumačenja, ugledni slovenski znanstvenici F. Grivec i F. Tomšič (Radovi Staroslavenskog instituta 1960:73).

toga ili osamstoosamdesetoga ljeta Gospodnjeg, to jest oko četiri stotine i više godina poslije smrti sv. Jeronima. U tom vijeku živjeli su sv. Metod, apostol Slavena u Moravskoj, i Konstantin Filozof te su slavenskim narodima apostolskom ovlasti predali Sveto pismo, slavenskim slovima napisano, na njihovu jeziku. Stoga lažno tvrde oni koji sv. Jeronimu pripisuju pronalazak glagoljskih ili slavenskih slova, kada on sam niti je poznavao Slavene niti se igdje nazivao Slavenom, već svugdje Dalmatom. Ovim neka je dosta rečeno o slavenskim slovima i znakovima, da se otkloni obmana i od nje oslobodi naš veliki naučitelj Dalmatâ.

II. A sada prikažimo drugi dio obmane u kojoj se tvrdi da je sv. Jeronim Dalmat napisao na dalmatinskom ili slavenskom jeziku cijelo Sveto pismo i predao ga Dalmatincima. Protiv te tvrdnje i mišljenja, kako neukih tako i učenih ljudi, moram mnogo toga razložno skupiti i napisati da se što jasnije dokaže neistina. Pitam, dakle, najprije one koji to tvrde, gdje su čitali u arhivama Hrvata ili Dalmatinaca, ili gdje u drugih starih, ili vidjeli na neki način staru svetu Bibliju slavensku sv. Jeronima? Doista, koliko znam, nijedan stariji pisac nije išao tako daleko da tvrdi kako je to vidio ili pročitao u starih.

Pitam u kojem je predgovoru, ili poslanici, ili apologiji, ili bilo kojem svom spisu sv. Jeronim ostavio spomen da je napisao prijevod ili verziju s grčkoga, ili hebrejskoga, ili čak latinskoga izvornika na slavenski ili dalmatinski jezik? Štoviše, ima li u ikojem od njegovih spisa i jedna riječ kojom sam tvrdi da je nešto napisao na dalmatinskom jeziku? Doista nigdje. Zar je moguće, ako je to sam učinio, da nigdje svojim Dalmatima nije ostavio svjedočanstvo o takvu djelu i tolikom trudu? Posvjedočio je stotinu puta da je ljudima Latinske crkve koji su tražili, a ne Dalmatincima, predao na latinskom jeziku ono što je bilo napisano na hebrejskom ili grčkom. Sv. Jeronim uvijek se priznavao učenikom Latinske rimske crkve i učiteljem latinskog jezika. Vidi, molim te, čitatelju, uvod sv. Jeronima u Knjigu o Jobu. Kaže: ›Hebrejski jezik smo djelomično naučili, a u latinskom su nas vježbali skoro od samog djetinjstva među gramatičarima, retorima i filozofima. Pa ako kod Grka, itd.‹ Zato, koliko god puta se sam služi ovakvim načinom izražavanja *ljudima moga roda* ili *ljudima moga jezika,* uvijek misli na Latine, a ne na Dalmatince; što ćemo jasno pokazati u odgovorima na prigovore protivnika koji su suprotna mišljenja.

1. Kao prvo, neki iznose svjedočanstvo samog sv. Jeronima u pismu Grku Sofroniju, u kojem Erazmo dopušta (a u Komentaru sv. Biblije knj. 4., str. 385, također Siksto Sijenski, Junije, i drugi mlađi) da, po mišljenju puka, Sv. Naučitelj tvrdi da je sav zbornik cijelog Svetog pisma preveden na jezik Dalmata na korist naroda njegova roda, koji se s najvećim štova-

njem koristi čitanjem toga prijevoda do ovoga dana; što i Kemnicije predbacuje kardinalu Belarminu (objekcija 6, glava 16., knj. 2, O Božjoj riječi) kako bi dokazao da je slobodno prevoditi Sveto pismo na narodne jezike.

Belarmin odgovara na spomenutom mjestu: ›Najprije, ne niječemo — kaže — da se Sveto pismo može prevoditi na narodne jezike, nego nastojimo oko toga da se ne smije javno čitati na narodnom jeziku, niti svagda svima dopuštati čitanje Svetog pisma na narodnom jeziku. Je li pak sv. Jeronim preveo na slavenski jezik božanske spise, uistinu ne znam. Naime, to nigdje nisam pročitao kod Jeronima, niti kod ikoga od starih. Ako je to ipak učinio, nije to učinio zato da bi se Sveto pismo javno čitalo na slavenskom jeziku, već za utjehu onim ljudima koji su se njime mogli koristiti bez opasnosti, kao što se to i kod nas u ovo vrijeme nekim određenim ljudima dopušta.‹ To je odgovor Belarmina, vrlo učena muža.

2. Odgovara se na prigovor iz pisma Sofroniju, u kojem nema baš ništa o prijevodu Svetog pisma na dalmatinski jezik. Naime, u njemu Sv. Učitelj posebno tvrdi tri stvari, od kojih je prva: ›Znam, kaže, da neki misle da je Psaltir podijeljen na pet knjiga‹, itd., sve do onih riječi: ›Jer kada si, raspravljajući sa Židovom, iznosio neka svjedočanstva iz Psalama o Gospodinu Spasitelju, hoteći te izrugati za gotovo pojedinačne izraze, tvrdio je da toga nema u hebrejskom onako kako si ti protivno tvrdio o prevoditeljima Septuaginte, najrevnije si tražio da poslije Akvile, Simaha i Teodociona prevedem na latinski jezik novo izdanje.‹ Što navodim kao drugo.

Zatim bilježim treći dodatak: ›Stoga potaknut od tebe, kaže, kome dugujem i što mogu i što ne mogu, itd., ne govorim ovo da bih ujedao svoja (tri stara gore spomenuta) prethodnika, niti smatram da išta treba oduzeti onima čiji sam nekoć prijevod, najbrižljivije dotjeran, predao ljudima svoga jezika.‹ S Grkom govori latinski učenjak o prijevodu Sedamdesetorice s grčkoga na latinski, koji je sam dotjerao i koji je, brižljivo dotjeran, dao Latinima za čitanje. Ljudima svojega jezika uvijek naziva Latine, a ne, kako neki krivo misle, Dalmatince. Tako piše i razlaže u Tumačenju ovoga pisma Marianus Victorius, biskup Reate, u tri sveska, muž učen i naobražen, čija je jedinstvena brižljivost zasjala u dotjerivanju pisanih djela sv. Jeronima i u sređivanju u tri sveska, u rasvjetljavanju tumačenja, da se ukloni tama koju je prosuo Erazmo Roterdamski, koji je, ispovijedajući poslanje čovjeka katolika, izlio otrov pod imenom protuotrova, te je jednom rukom pružajući kruh, drugom bacio kamen. Marianus Victorius u pismu vrhovnom svećeniku Piju IV. svjedoči o tome da su on i drugi na mnogim mjestima otkrili, spoznali i napali njegova krivovjerja, te kaže da je Roterdamac, izbačen iz popisa katolika, u progonstvu. Tko ne vidi iz ovoga da se iz pisma Sofroniju ne može ništa dokazati niti pokazati da je sv. Jeronim

Dalmatincima preveo Sveto pismo na slavenski jezik? Naime, Sofronije je tražio od Sv. Naučitelja da mu s hebrejskog priredi latinski Psaltir na latinskom, a ne na dalmatinskom jeziku. Iz ovoga se razumljivo zaključuje da je dotjeran grčki prijevod Septuaginta predan na čitanje Latinima, koje uvijek naziva ljudima svojega jezika, a ne Dalmatincima, te se tako najbolje i najjasnije odbacuje, pobija i dokazuje da je krivo sve ono što se u prigovoru tvrdi o cijelom prijevodu Svetog pisma na dalmatinski jezik, kojim se u Misalu i u Brevijaru (koje sam vidio i pročitao) služe Dalmatinci i Hrvati. Valja reći da to nije prijevod Svetoga Naučitelja, već je prije predan Slavenima u vrijeme sv. Metoda iz Biblije ispisane ćiriličnim znakovima, koja se nalazi u tiskari Svete kongregacije za širenje vjere, a koju sam imao u rukama, te sam ustanovio da je iz nje izvađen gotovo cijeli tekst Misala i Časoslova. Stoga, ne koriste se dalmatinskim prijevodom sv. Jeronima, već prije nekim anonimnim. Taj je, naime, tiskan ćiriličnim slovima prije stotinu godina[35], a to se učenu bogoslovu čini da miriše na arijanizam, osobito u poslanicama sv. Ivana Apostola, i na mnogim drugim mjestima na kojima se opažaju podmetnute rečenice i riječi, gdje je u Bibliji riječ o Božanstvu vječne Riječi, o istobitnosti s vječnim Ocem, o Duhu Svetom, istovječnom s jednim i drugim, na kojim mjestima se pobijaju arijanci.

3. Treći odgovor: Da je slavenski prijevod načinio sv. Jeronim, zar ne bi zavidnici, ogovarajući ga, iznijeli nešto protiv njega, a među prvima Rufin, njegov klevetnik, koji ga napada u dvije knjige Napadaja[36] poradi prijevoda koji je učinio s hebrejskoga na latinski. Kaže: ›Tko bi se od tako i toliko razboritih i svetih muževa, koji su prije tebe bili, usudio prihvatiti toga posla?‹

4. Odgovor: Ako je Dalmatincima na čitanje predao cijeli zbornik Svetog pisma, zašto na tuđem, a ne na hrvatskom jeziku? Prijevod, naime, nema način izražavanja Hrvata ili Dalmatinaca, već ima stil i način govora tuđinski, seljački, pun barbarizama i gramatičkih pogrješaka u konstrukciji glagola, imena, vremena, brojeva i padeža, koji tjeraju na smijeh Dalmatince, Bosance i Hrvate, te nije ni od kakve koristi ako se nauči.[37]

[35] Vjerojatno je riječ o Ostroškoj bibliji (1580.—1581.), najstarijem ćirilicom tiskanom izdanju crkvenoslavenske Biblije. Opširnije o Ostroškoj bibliji vidi bilješku 61.

[36] Aquilensis, Rufini. *Apologiae in Sanctum Hieronymum libri duo*. PL 21, col. 541. nota a: Invenctivae ili Invectio. Cfr. PL 23 col. Liber tertius vel ULTIMA RESPONSIO S. HIERONYMI ADVERSUS SCRIPTA RUFINI. 1. Acceptis ab ipso Rufino libris Invectivar. respondet.

[37] Ova je točka veoma važna u raspravi s protivnicima. Kašić primjenjuje metodu »dato non concesso«. Uzmimo da je sv. Jeronim doista Dalmatincima preveo Sv. pismo. No fra Rafael Levaković je pod utjecajem rutenskih bazilijanaca »rusificirao« hrvatske glagoljaške tekstove i Misal tiskao 1631. tim zastarjelim jezikom, koji je toliko

5. Odgovor: Ako je sam Sv. Naučitelj dao na čitanje Dalmatincima na dalmatinskom jeziku zbornik Svetog pisma, zašto nije načinio nikakav spomen o tolikom djelu i trudu u katalogu svojih knjiga, stavljenom barem na zadnje mjesto, iza svih znamenitih crkvenih pisaca? Jer nije htio za sebe prisvajati takvo djelo koje uopće nije napravio, štoviše, nigdje ništa, pa nijedno pismo među svim svojim spisima, nije ostavio o tome kao svjedočanstvo.

6. Odgovor: Nijedan od starih pisaca nije potvrdio da je ikada postojao takav dalmatinski prijevod sv. Jeronima Dalmate ili da ga se sjeća, što, osim kardinala Belarmina,[38] očito dokazuje o. Nikola Serarije[39] u *Biblijskim predgovorima* glava 20, pitanje 2. o prijevodima na narodne jezike. Kaže: ›Mogu se vremenski podijeliti (prijevodi na narodne jezike) na starinske i nove, kako katoličke tako i krivovjerne. Tri su, pak, starinska. Prvo, neki nesigurni, koji i nisu proizašli od nekog od starih, na primjer dalmatinski ili slavenski, koji nedavno Erazmo Roterdamski, Siksto Sijenski, i drugi mlađi kadgod također pripisuju Jeronimu Dalmati. Njega se nikada ne prisjeća niti sv. Jeronim, koji je svoje prijevode, kako je prije rečeno, brižljivo bilježio, niti ikoji od starih. Naime, što se u pismu Sofroniju domišlja da ga je Junije (knj. 2, gl. 16) prevedenoga podario ljudima svoga jezika, istina je o ljudima latinskoga, a ne dalmatinskoga jezika, jer se nije radilo o dalmatinskom nego o latinskom dotjerivanju Psaltira (kako smo već prije dokazali). Mogao je ipak neki drugi Jeronim takav prijevod poslije načiniti. Kao što je od staroga Ćirila onaj Ćiril po kom se jedno narječje dalmatinskoga jezika naziva ćirilskim[40]. Doista, pisac bilježaka na primjedbe Belonija, bilo da je Scaliger ili tko drugi, priznaje da su i jezik i prijevod noviji.‹ To Serarije, učeni bogoslov i muž prilično naobražen, odgovara na navedenom mjestu protiv prigovora i odasvud potvrđuje našu tvrdnju kratkim zaključkom.

2° Drugi se prigovor smišlja na osnovi mnogih mjesta na kojima je sv. Jeronim tvrdio da je ljudima svojega jezika podario manja djela koja je napisao. Obrana protiv Rufina: ›Hvalio sam Euzebija (Cezaru) u Povijesti Crkve[41] i ova mala djelca dao sam ljudima svoga jezika.‹ Obrana 3, br. 30:

stran i čudan da nasmijava Dalmatince, Bosance i Hrvate. Stoga glagoljaški kler nije htio kupovati Levakovićev Misal.

[38] Robert Belarmin (Montepulciano kraj Siene, 1542. — Rim, 1621.) isusovac od 1560, a imenovan kardinalom 1599.

[39] Serrarius, Nicolaus, S.I. (Rambervilles, 1558. — Mayen Vosgesce, 1609.); Hurter 1892:196—198.

[40] Izjednačujući ovdje pismo (ćirilicu) i govor, Kašić vjerojatno misli na srpski ili rutenski govor koji su pisani ćirilicom.

[41] PL 23 col. 689 *LIBER DE VIRIS ILLUSTRIBUS*, poglavlje 81 Eusebius.

›Dvije poslanice, Sinodsku i Paskalnu protiv Origena, itd., tumačio sam kroz ovo gotovo dvogodište i na uzdizanje Crkve dao na čitanje ljudima našega jezika.‹ Furiji[42] pri kraju Pisma 10: ›Phanuel na našem jeziku odražava Lice Božje.‹

Kromaciju[43], svomu sugrađaninu iz Stridona[44], u Pismu 43: ›Sada s vašim slovima razgovaram, njih grlim, ona sa mnom razgovaraju.‹ Obrana također protiv Rufina 3, br. 47: ›Meni ne će biti slobodno, poslije izdanja Septuaginte koju sam najbrižljivije dotjerao te poslije mnogo godina dao ljudima svojega jezika, na pobijanje Židova i same primjere prevesti?‹ I br. 69: ›Mi, pak, koji hebrejskim jezikom, itd., latinski jezik, kako god bio prisutan, itd., i ono što razumijemo izraziti na našem jeziku.‹ Pismo 52. Pamahiju: ›Preveo sam nedavno Joba na naš jezik‹; i drugdje. Odgovara se ukratko: Na svim navedenim mjestima i svuda u svojim spisima sv. Jeronim ljudima svojega jezika naziva Latine, a ne Dalmatince, u što će se posve jasno moći uvjeriti onaj tko bude htio pročitati njegove napisane knjige. Nigdje ne će pronaći ni riječi iz koje bi se moglo zaključiti da je Sv. Naučitelj preveo ili napisao Sveto pismo dalmatinskim jezikom. Zašto se, stoga, Svetom Naučitelju nameće taj teški teret neistine?

Dakle, dokazano je, kako spisima samoga sv. Jeronima, tako i ugledom vrlo učenih muževa, da se ni na osnovi Crkvene povijesti, ni starih pisaca, ni prave predaje ne može dokazati da Dalmatinci ili Slaveni imaju prijevod sv. Jeronima Dalmate ni cijeloga zbornika Svetoga pisma, niti i najmanjega dijela, nego da je onaj prijevod kojim se Dalmatinci ili Hrvati već godinama služe u Misalu i Časoslovu nekoga drugog Jeronima Dalmate, a koji se slaže gotovo u riječima i izrekama te stilu sa ćirilskim.

I tako je sv. Jeronim Dalmata, veliki naučitelj, oslobođen obmane, a za prijevaru se optužuju oni našijenci[45] koji su, dodavši ime senjskog bisku-

[42] U rukopisu je prepisivač zabunom stavio naslov »Ad Feriam«. PL 22, Epistola LIV, col. Cit. est cap. 16, col. 558.

[43] PL 22, col. 338.—341., citat na početku drugog poglavlja.

[44] PL 23, col. 715, donosi razna mišljenja gdje se nalazio Stridon. Nota k) piše da se Stridon nalazi: »intra Muram et Dravum«, pa bi Stridon bio današnja Štrigova u Međimurju. Tako tvrdi i pavlin Josip Bedeković u poznatom djelu *Natale solum… sancti Hieronymi*, 1752.

[45] »Našijenci« su ovdje već spomenuti Ivan Tomko Mrnavić (Šibenik, 1580. — Rim, 1637.) i fra Rafael Levaković (Jastrebarsko, oko 1597. — Zadar, 1649.). Oni su bili uporni protivnici Kašićevih prijevoda, i uspjeli su da se zabrani najprije *Novi zavjet* koji je u Rim stigao 1631. Kao članovi »jezične komisije« morali su provjeriti ima li u prijevodu nešto »protiv vjere ili morala«, tj. postoji li ikoji izraz koji je u nekim krajevima pristojan, a u drugima možda nepristojan. Dva člana jezične komisije, isusovac p. Antun Ranzi i Dubrovčanin, rektor Sv. Jeronima Antun Deodat, ustanovili su da takvih izraza nema. Prema tomu Kašićev se prijevod mogao tiskati. Mrnavić i Levako-

pa[46] u molbi upućenoj prije šest godina[47] Svetoj Apostolskoj Stolici[48] tvrdili da je prijevod kojim se služe Dalmatinci i Hrvati u Misalu i Časoslovu prijevod svetog Jeronima, te su nedavno, na veliku štetu hrvatskih svećenika, spriječili da tiskom iziđe na svjetlo dana novi odabrani prijevod na temelju starih.

[II.] O RAZNIM PRIJEVODIMA (SVETOG PISMA) SLAVENSKIM, DALMATSKIM ILI HRVATSKIM, I SRPSKIM ILI RUTENSKIM

Veliki i Dobri Bog predao je svojoj Crkvi po Svetom Tridentskom saboru mnoga i velika dobročinstva. Ipak, mislim da treba osobito istaknuti to što je među tolikim latinskim pučkim izdanjima Svetog pisma, koja su postojala u to vrijeme, vrlo značajnim dekretom proglasio vjerodostojnim samo jedno staro i objavljeno, što dugom uporabom tolikih vjekova bijaše priznato u Crkvi. Tolika raznolikost i različitost prijevoda mogla bi u Crkvi Božjoj stvoriti zbrku i krivovjerja. Već se u naše vrijeme gotovo do-

vić promijenili su »status questionis«, i nisu ispitivali jezik, nego pismo. Spriječili su tiskanje Novoga zavjeta, a kao razlog naveli su: »jer nije pismo ni sv. Jeronima [glagoljica] ni sv. Ćirila [ćirilica]«. Na kraju su uspjeli isposlovati i zabranu čitave *Biblije*, a kao razlog zabrane naveli su: »lingua nova et caracteres latini« — tj. novi jezik i latinica. Kašićev prijevod Biblije konačno je tiskan tek 1999. u kolekciji *Biblia Slavica* (koju je utemeljio dr. Reinhold Olesch). Serija IV. ima naslov *Südslavische Bibeln*. U prvom svesku objavljena je *Kroatische Bibel des Bartol Kašić — Hrvatska Biblija Bartola Kašića* (prema prijedlogu prof. dr. Ivana Goluba), a puni latinski naslov glasi *VERSIO ILLYRICA SELECTA, seu DECLARATIO Vulgatae Editionis Latinae. Bartholomaei Cassij Curictensis e Societate Iesu Professi, ac Sacerdotis Theologi. Ex mandato Sacrae Congregationis de propag: Fide. Anno 1625*, Ferdinand Schöning, Paderborn…, 1999. Pod istim naslovom od istoga izdavača objavljen je i drugi svezak *Kommentare — Wörterverzeichnis (Komentari i rječnik)* Paderborn..., 2000.

[46] Episcopus Segnensis, tj. Senjski biskup u to vrijeme bio je Ivan Agatić (Rijeka, 1570.—1640.), kako to donosi Mile Bogović (Hrvatski biografski leksikon 1983:30).

[47] Iz toga zaključujemo da je Kašić *Apologiju* napisao 1638. ili 1639. god.

[48] Propaganda je dobila tobožnje pismo od senjskoga biskupa Ivana Agatića, ali je pomnom analizom teksta sam Kašić dokazao da je to krivotvorina, vjerojatno Levakovićeva, koji je zloupotrijebio ime senjskoga biskupa — *apposito nomine episcopi Segnensis*. Svu tu problematiku obradio sam u članku *Bartol Kašić u obranu svoga prijevoda hrvatske Biblije*. U njemu prikazujem *Apologiju — Obranu*, koja je prvi poznati slavistički spis, jer u njoj Kašić, nakon znanstvene obrane svojega prijevoda, donosi prikaz svih slavenskih prijevoda *Biblije* te odgovara na sve prigovore.

Drugo pismo protiv tiskanja Kašićeva prijevoda *Novog zavjeta* upućeno je Papi 1633. godine u ime zagrebačkoga biskupa (ime nije spomenuto, a bio je to Franjo Ergeljski), a potpisao ga je Ivan Tomko Mrnavić i sam ga odnio u Rim. Pismo je uručio Papi, a on ga je predao Sv. oficiju, koji je 1633. otvorio dosje protiv Kašića. Stoga Kašić nije mogao doći do tog pisma, nego je samo doznao sadržaj, pa odgovara u *Apologiji* na prigovore.

godilo ono što je sv. Jeronim posvjedočio da se dogodilo u njegovo vrijeme, da je doista bilo toliko primjeraka koliko i kodeksa, kada je svatko po svom nahođenju dodavao ili oduzimao. A vjerodostojnost staroga i izdanja Vulgate uvijek je bila takva od gotovo tisuću i dvjesto godina, tako istaknuta vrsnost, da kod pravičnih sudaca ne može izazvati sumnju da ga treba daleko više cijeniti od svih ostalih latinskih. Knjige koje su u njemu sadržane (kako je od naših starijih kao vlastoručno nama predano) prihvaćene su djelomično iz prijevoda ili dotjerivanja sv. Jeronima, a djelomično su zadržane iz nekoga vrlo staroga latinskog izdanja koje sv. Jeronim naziva zajedničkim i Vulgatom, sv. Augustin Italom, a sv. Grgur starim prijevodom. Ako je sveti Tridentski sabor proglasio vjerodostojnim jedino ovaj, onda onaj slavenski, dalmatski ili hrvatski, koji bi s ovim bio najviše sukladan, trebaju pravični sudci smatrati i potvrditi kao najbolji i pretpostaviti ga svima ostalima jer je marljivim radom odabran iz drugih i jer se pojavio napisan s ne manjim trudom na većma općem i boljem narječju nego različiti hrvatski prijevodi. Naime, tolika raznolikost i različnost prijevoda stvara i sada veliku zbrku u hrvatskim Crkvama i još će veću stvarati u budućnosti ako ugled Svete Apostolske Stolice ne odredi i potvrdi hrvatskom narodu jedan među svima izdvojen i pouzdan prijevod koji se najviše slaže i podudara u riječima i rečenicama s vjerodostojnim izdanjem Vulgate. Uistinu za ovakav hrvatski prijevod moći će se s najvećim pravom reći da se slaže i podudara s latinskim prijevodom sv. Jeronima Dalmate i nazvati ga Jeronimovim. Ovdje moram nabrojati neke slavenske prijevode da se jasnije pokaže zbrka u raznolikosti prijevoda.

1. Na prvom mjestu našao bi se onaj (iz koga je uzet tekst Misala i Brevijara prema starom Rimskom obredu iz gotovo osamstotih godina), kažem anonimni, koji nema nekog određenog pisca među starim latinskim piscima (kako je ranije pokazano u *APOLOGIJI* protiv lažnog mišljenja puka i mlađih koji su rekli da pripada Dalmati Jeronimu i da je namijenjen Dalmatincima), koji je u Hrvata, Čeha, Moravljana i Kranjaca, kako mi je rečeno, slovima *glagoljaškim* ili Konstantina Filozofa rukom pisan od godine..., a smatra se da je tiskan prije otprilike sto i četrdeset godina, te kojega se narječje ili način govora vrlo razlikuje od narječja hrvatskoga, dalmatinskoga i bosanskoga.
2. Drugi je prijevod, isto tako bezimen, onaj koji je tiskan ćiriličkim slovima, a kojega se kodeks, tiskan prije stotinu godina[49], čuva u

[49] To je Ostroška biblija koja je ćiriličkim slovima tiskana od 1580. do 1581. u gradu Ostrogu, a rutenski bazilijanci donijeli su je u Rim kao Bibliju sv. Ćirila i Metoda. Međutim, ona je priređena prema prvom potpunom rukopisnom Kodeksu slavenske Bi-

tiskari Svete Kongregacije za širenje vjere. U njemu sam pročitao samo početak Postanka i Evanđelja sv. Ivana Apostola.

Oba ova početka sasvim su istovjetna obim početcima, prema načinu govora, prema riječima što se nalaze u Misalu i Brevijaru glagoljaškom ili hrvatskom ili slavenskom: stoga sumnjam, ne razlikuju li se oba ova prijevoda samo u slovima i nije li stariji ovaj glagoljaški, koji su Konstantin Filzof i sv. Metod, nadbiskup Moravljana, ostavili napisan svojim pismom svojim Slavenima. Do sada nisam pronašao pouzdanog pisca ovoga prijevoda. Ipak, znam da se u liturgiji i u službi Božjoj ovim ćiriličkim ili radije grčkim pismom služe u ilirskim provincijama Hrvatskoj, Srijemskoj Slavoniji, Bosni, Hercegovini, Srbiji i obje Bugarske, Traciji, Makedoniji, koje se nalaze s ove strane Dunava, i u onima s one strane Dunava: Vlaškoj, Moldaviji ili Bogdaniji[50], Ruteniji, Rasciji, Rusiji i Moskoviji, Srbi ili Srbljani, koji ne slijede latinski, već grčki obred. Srbi se u rječniku i načinu govora malo razlikuju od Bosanaca, čije narječje, po mome sudu, treba smatrati općenitijim i boljim među hrvatskim narječjima.[51]

U svojim većim samostanima, srpski monasi u knjižnicama imaju stare i očuvane zbornike ispisane ćiriličkim slovima, kako se govori, i prijevode knjiga Aristotela i ne malo drugih filozofa, svetih otaca Bazilija, Krizostoma, Nazijanca, Ćirila i ostalih istočnjaka. Imaju i sveske starih Koncila, knjige povijesne i stare, a i poneke novije. Vidio sam rukopis života Aleksandra Velikoga, koga u Latina nema, i mnoge druge.

3. Treći prijevod čini mi se da je složen od ova dva, onaj koji se nalazi u Misalu i Brevijaru, s nekim zamijenjenim glasovima koje doista treba izmijeniti u tiskanim (ljeta Gospodnjeg 1531. u Misalu[52] i godine 1493. u Brevijaru; u Veneciji kod Andree de Torresianis de Asula[53])

blije koji se naziva Genadijeva biblija jer ju je sastavio novogorodski arhiepiskop Genadije (1484.—1505.) u suradnji s hrvatskim dominikancem Beniaminom de Croatia. (Rozov 1933:332—333). Primjerak Ostroške biblije nalazi se danas u Vatikanskoj biblioteci pod signaturom Stamp. Barber. A IX 37.

[50] Moldavija na ukrajinskom naziva se Bogdanska, a to je moglo dati latinizirani oblik Bogdania. (To rješenje dobio sam od dr. Valentina Putanca, na čemu sam mu iskreno zahvalan.)

[51] Bosanski govor, uz Kašića, hvali također Jakov Mikalja, jer 1637. g. u predgovoru adaptacije Alvarezove gramatike »pro Illyricis« piše da je »u Bosni naš jezik ljepši«. Slično veli Mikalja u predgovoru »Blaga jezika slovinskoga«, Loreto-Ankona, 1649—1651.

[52] *Misal hrvacki* Šimuna Kožičića, Rijeka, 1531.

[53] *Brevijar hrvatski po zakonu rimskog dvora* Blaža Baromića, 1493.

slovima glagoljaškim ili konstantinskim, a ne jeronimskim.

4. Četvrti prijevod, od pamtivijeka star, bio je u Dalmata rukopis Evanđelja, Poslanica i Proroka iz Latinskog misala, napisanih latinskim pismom i dalmatskim narječjem. Kasnije je ta Evanđelja i ostalo, pozorno ispravljeno istim latinskim slovima, netko anoniman tiskom objavio nakon ljeta Gospodnjeg 1495.[54]

   Zatim ih je ponovo, s velikom pomnjom, pregledao ljeta Gospodnjeg 1543. gospodin Benedikt Zborovčić Trogirski, Dalmata, a tiskali Ivan Antonije i Petar, braća de Nicolinis de Sabio, na trošak D. Melkiora Sesse, u Veneciji, mjeseca listopada.[55]

   Napokon je, također u Veneciji, ljeta Gospodnjeg 1613., velečasni otac, fra Ivan Bandulavić Skopljanac, reda franjevaca opservanata Bosanske provincije, s mnogo većom pomnjom, mnogo boljim narječjem i većma općim načinom govora izdao na svjetlo dana nov prijevod Evanđelja i Poslanica itd. iz Latinskog misala, mnogo dodavši i ispravivši u spomenutim tiskanim djelima.[56]

   Ova su dva posljednja prijevoda, tiskana latinskim slovima, koja

[54] Premda nas zbunjuje tekst: »ab anonimo post an. Domini 1495.«, ipak je riječ o Lekcionaru Bernardina Splićanina iz 1495. Incipit: »Vulgarizatio Dalmatica Epistolarum et Evangeliorum atque Prephacionum et Benedictionum continentium in Missali.« Na kraju u eksplicitu piše: »Emendata et diligenter correcta per fratrem Bernardinum Spalatensem.« Iz toga izlazi da Bernardin sebe nije smatrao autorom, nego samo redaktorom djela. Pretisak je objavio Književni krug, Split 1991, a uredio ga je i predgovor napisao Josip Bratulić.

[55] Drugo izdanje *Bernardinova lekcionara* priredio je 1543. god. trogirski kanonik Benedikt Zborovčić.

[56] U nabrajanju Kašić je preskočio treće izdanje koje je priredio Trogiranin Marko Andriolić u Veneciji 1586. (vidi Bratulić 1994). Posebno hvali Lekcionar Ivana Bandulavića u štokavskoj ikavici iz 1613., i hvali njegov bosanski jezik. Na zahtjev tajnika Propagande F. Ingolija Kašić je napisao »Correttione«, tj. ispravak 1. Bandulavićeva izdanja (Horvat:217—230). Bandulavić je nešto mijenjao 2. izdanje iz 1626.

Pisctole i Evangelya objavila je Elizabeth von Erdmann-Pandžić, Köln : Böhlau Verlag, 1997., u dvije knjige: u prvoj je pretisak Bandulavićeva Lekcionara iz 1613., a u drugoj je Darija Gabrić Bagarić objavila studiju *O Razlikama između prvoga (1613) i drugoga (1626) izdanja Bandulavićeva lekcionara,* str. 82—97, a zatim slijedi *Rječnik Pištola i evanđelja,* str. 99—234.

Spomenimo da je prvo izdanje Bandulavićeva Lekcionara 1613. tiskao Bartolomeo Albertović, kojega je naslijedio Marko Ginammi, koji je tiskao drugo izdanje Bandulavićeva Lekcionara 1626. i dosta drugih hrvatskih knjiga. Taj poznati venecijanski tiskar-nakladnik-knjižar preporučivao je Propagandi »bosanski jezik«.

Spomenimo još ovu zanimljivost: Albertović i Marko Ginammi bili su hrvatskoga podrijetla. Ginammi je znao hrvatski, a i sina je poslao franjevcima u Bosnu da tri godine uči hrvatski i turski. I Kašić je poznavao Ginammija jer je kod njega tiskao neke knjige (Hrvatski biografski leksikon 1998:681b—682b).

sam drugdje vidio i pročitao, bila u uporabi u Dalmata i Bosanaca te su još uvijek u mene i drugih našijenaca.

5. Peti je katolički prijevod na poljskom jeziku, koji u mnogim izrazima tvrđe oponaša dalmatski jezik. Taj je napisan ljeta Gospodnjeg 1599. i tiskan s tumačenjima i bilješkama protiv krivovjernih prijevoda što ih šire krivovjerci.[57]
6. Šesti je prijevod slovenski, ako se ne varam, u Koruškoj, što ga je prije šezdeset godina načinio krivovjernik.[58] To, naime, pisac Slovenske Gramatike[59] tvrdi u predgovoru iskazujući veliku radost i izjavljujući da su Mojsije[60], proroci, apostoli i evanđelisti počeli u svoje vrijeme govoriti slovenskim jezikom. Sjećam se da sam to čitao oko ljeta Gospodnjeg 1606. Ipak, takvu Bibliju nisam vidio.[61]
7. Sedmi prijevod su tiskali u Tiringiji u Njemačkoj luteranski krivovjerci dalmatinskim narječjem. Ovaj nije dospio u moje ruke, ali mi je veleštovani fra Rafael Levaković, imenovani biskup[62], pripovijedao da ga je imao i pročitao prije malo godina.[63]

[57] To izdanje priredio je Jakob Wujek, SI, Krakow, 1593.—1599.

[58] BIBLIA, TU IE, VSE SVETU PISMU, STARIGA in Noviga Testamenta, Slovenski tolmazhena, skusi IURIA DALMATINA. Witemberg, 1584. Ako je točno (što Kašić piše) da je to bilo »ante annos sexaginta«, onda njegov spis DE VARIIS VERSIONIBUS možemo uvjetno staviti u 1644. godinu, ako ne pronađemo drugi jasniji podatak.

[59] Adam Bohorič (oko 1520. — oko 1600.), slovenski protestantski pedagog i pisac prve slovenske gramatike (ARTICAE HORULAE, 1584., Wittenberg) pomagao je Jurju Dalmatinu 1575.—1584. pri tiskanju Biblije, i u nju uveo svoju redakciju latiničkog pravopisa, koji se u Sloveniji upotrebljavao do sredine 19. stoljeća, a nazivan je »bohoričica« (Leksikon JLZ 1974:114b).

[60] U rukopisu stoji *Mapesa*, ali je to očito pogreška prepisivača.

[61] Primjerak te Biblije postoji sada u Biblioteci Propagande (signatura: H 9 g 11), ali je naslovni list odrezan, pa je kod uveza kao naslov stavljen SVETI PREROKI V SLOVENSKI IESIK TOLMAZHENI, SKUSI IURIA DALMATINA, Witebergae, anno MDLXXXIII. A izvorni odrezani naslovni list pronašao sam u arhivu Sv. oficija u dosjeu Bartola Kašića, ali bez ikakve signature.

[62] Levakovića je car Ferdinand III. 1637. godine imenovao smederevskim biskupom, ali je to imenovanje bilo nevaljano jer je Smederevo bilo pod Turcima, stoga imenovanje Rim nije potvrdio. Tek 15. VI. 1647. Levaković je u Rimu bio imenovan ohridskim nadbiskupom, kako donosi H. Gauchat u *Hierarchia catholica*, vol. IV, str. 67. Ali Levaković nikad nije tamo stigao. Umro je u Zadru krajem 1649., čekajući na mogućnost da otputuje u Ohrid. U predgovoru redakciji svojega Časoslova piše: »Mi, Rafail Levaković, blagodatiju Božiju arhiepiskop ohridski…«. Kardinali Propagande, kojima je dao tekst na uvid da ga odobre, zahtijevali su da to svoje imenovanje izostavi (naredili su: »deleatur«), jer je časoslov dovršio prije imenovanja. No kao što vidimo, imenovanje je ostalo u tekstu.

[63] Antun Dalmatin i Stjepan Konzul tiskali su u Ungnadovoj hrvatskoj protestantskoj tiskari u Urachu kraj Tübingena prijevod Novog zavjeta: *Prvi del Novoga teštamen-*

8. Na osmo mjesto mogu se staviti mnogobrojni rukom pisani prijevodi ne baš cijelog Svetog pisma, nego pojedinih dijelova. Naime, netko je napisao Mojsijevo Petoknjižje, netko drugi Psaltir od stopedeset psalama. Neki Knjigu o Jobu, Juditu, Rutu, a drugi Knjige kraljeva i sudaca, neki Knjige mudrosti, itd. A neki, napokon, cijeli Novi zavjet. Jedni samo Evanđelje po Ivanu, drugi samo Djela apostolska, a neki samo Otkrivenje sv. Ivana. Ove sam ja, kao anonimne, vidio i čitao u Dubrovniku.
9. Deveti prijevod, izabran od gotovo svih prije spomenutih, po nalogu Svete kongregacije napisan je boljim i općenitijim načinom izražavanja te u hrvatskim provincijama lakšim za razumijevanje no što je bilo koji od gore navedenih. Taj su, osobito s obzirom na cijeli Novi zavjet, odobrila i pohvalila dva nadbiskupa, dubrovački, i barski primas Srbije. Prvi svjedoči da ga je pročitao, a drugi je, na osnovi sebi pribavljenog svjedočanstva mnogih bogoslova vještih latinskom i hrvatskom jeziku, proslijedio Svetoj kongregaciji u Rim odobrenje, kojega je ovo primjerak[64]:

TOMA CELEZIJE, MILOŠĆU BOŽJOM I APOSTOLSKE STOLICE
nadbiskup dubrovački

Kada smo prema odredbi Svete kongregacije za širenje vjere naložili nekim svećenicima bogoslovima dovoljno vještim latinskom i hrvatskom jeziku da brižan i točan odabrani prijevod (iz starih hrvatskih prijevoda) Novoga zavjeta izdanja Vulgate s latinskog teksta na hrvatski ili slavenski jezik sa samim autorom pročitaju i dovrše, uradili su oni, doista s najvećom marljivošću i trudom, ono što smo naložili i, na naše požurivanje, to dogotovili u dvije godine te posvjedočili da su pročitali i ispitali od riječi do riječi. Štoviše, samo su ovaj prijevod (ukinuvši neke druge, kojima nedostaje mnogo i koji se udaljuju od pravoga smisla), na slavu Božju te za širenje, čuvanje i obranu katoličke vjere od krivovjeraca, raskolnika i nevjernika, odobrili hrvatskim katoličkim svećenicima i ostalim vjernicima kao vrlo prikladan i vrlo potreban, i ocijenili ga itekako dostojnim da se objelodani.

Mi njihov sud i odobrenje s pravom hvalimo, odobravamo i ovim našim pismom vrlo rado potvrđujemo čuvajući ipak svako poštovanje u bolju prosudbu Svete kongregacije.

Izdano u Dubrovniku, dana 20. srpnja 1631., Toma, nadbiskup dubrovački.

ta glagoljicom 1562. i ćirilicom 1563., a *Drugi del Novoga teštamenta* glagoljicom i ćirilicom 1563.

[64] Pismo se nalazi u Arhivu Propagande SOCG, vol. 349, f. 211r.

PRIMJERAK DRUGOG ODOBRENJA

Ovaj, vlastoručni nadbiskupov, kod mene je.[65]

Po nalogu veleštovanog gospodina Franje Ingolija, tajnika Svete kongregacije za širenje vjere, pročitao sam (odabrani) Novi zavjet, na hrvatskom jeziku, vrlo štovanog oca Bartolomeja Kašića, bogoslova Družbe Isusove, za koji prijevod (odabran među starima) svjedočim da je zajednički, prikladan i lak za razumijevanje provincijama dubrovačkoj jamačno, Hercegovini, Bosni i Srbiji, te smatram dostojnim da se preda u tisak. U kojih, itd.

Izdano u Rimu, dana 17. ožujka 1633.

Petar, barski nadbiskup, primas Srbije

+ Mjesto pečata

Prikladnim mi se čini da na ovome mjestu prepišem četiri

PISMA SVETE KONGREGACIJE PREDANA DUBROVAČKOM NADBISKUPU

na talijanskom jeziku.

Presvijetli i Prečasni gospodine subrate.

Kad je u ovoj svetoj kongregaciji bilo predstavljeno pismo p. Bartola Kašića iz Družbe Isusove, o (izabranom) prijevodu Novoga zavjeta na hrvatski jezik, ova moja Uzorita gospoda, nakon što su dovoljno razmislila o potrebi toga prijevoda, odlučili su povjeriti Vašem Gospodstvu brigu da ga usavrši pa kad bude dovršeno da se može poslati na ponovnu provjeru, a zatim tiskati kad bude dobro napravljeno. Stoga im se dopada da prihvate tu dužnost i s teškim naporom da bi prijevod što prije bio gotov. Stoga sveta kongregacija daje svako potrebno dopuštenje da se delegira za određeni posao ne samo spomenuti Otac nego i drugi koji će se vama, a i samom Ocu činiti prikladnim da se predloži. Želim od srca da se to dovrši.

Rim, 11. travnja 1629.

Vašega Gospodstva

najodaniji brat

Kardinal Bandino Francesco Ingoli, tajnik

[65] U arhivu Propagande SOCG, vol. 394, f. 211v.

KOPIJA DRUGOG PISMA ISTOME NADBISKUPU DUBROVAČKOM

Presvijetli i Prečasni gospodine Subrate.

Nakon što je bilo predstavljeno pismo Vašeg gospodstva od 12. listopada s memorijalom p. Kašića ovoj Svetoj Kongregaciji[66], ova moja Uzorita gospoda su odredila da se zamoli p. Generala da pozove dotičnog p. Kašića u Rim i da mu zapovijedi da donese (izabrani) prijevod Novoga zavjeta na hrvatski jezik, koji su tamo pregledali teolozi, da se s njegovim Vrhovnim nadzorom može dati u tisak. Odan sam Vašem gospodstvu i preporučujem se.

Rim, 7. prosinca 1630.

Vašega Gospodstva odani Subrat

Kardinal Ludovisio

Francesco Ingoli, tajnik

KOPIJA TREĆEG PISMA ISTOME NADBISKUPU

P. General isusovaca treba pomoć p. Kašića u onom gradu, nismo ga mogli navesti da mu dadne dopuštenje da dođe ovamo, stoga moja Uzorita Gospoda žele da Vaše Gospodstvo potakne istoga oca da pošalje Novi zavjet u Rim, jer kada se bude vidjelo da se bez njega ne može čitati tekst, bit će lakše dobiti željeno dopuštenje od istoga Generala.

Rim, 8. kolovoza 1631.[67]

KOPIJA ČETVRTOG PISMA ISTOM NADBISKUPU IZ 1632.

Primili smo prijevod hrvatskoga Novoga zavjeta, koji je vrlo drag ovoj mojoj Uzoritoj gospodi, te daju dužne zahvale Vašem Gospodstvu za marljivost kojom ste usavršavali i pregledali. Žele da zahvalite u njihovo ime p. Kašiću kao i drugima koji su se namučili na tome, i osiguravaju da će ova Sveta Kongregacija držati u dužnom sjećanju njihove napore, i da neće uzmanjkati da ih unaprijedi ili počasti kad se pruži prilika. Budući da je prijevod Svetog pisma, kako Vaše Gospodstvo znade, veoma važan, dolikuje da se prije tiskanja ispita sa svim mogućim trudom i pažnjom, ista Sveta Kongregacija je stoga odredila neke osobe vješte jeziku, a druge upućene u svetu Teologiju i Sveto pismo da ispitaju rečeni prijevod u dva posebna povjerenstva, itd.

[66] Sjednica je bila predviđena 21. studenog, a održana je 12. studenog 1630. ACTA, vol. 7, f. 166v, točka 17.

[67] Odgovor je napisan 26(?) kolovoza 1631. Nalazi se u SOCG, vol. 73, f. 104.

[NASTAVLJA SE TEKST APOLOGIJE PREKINUT UMETNUTIM PISMIMA]:

Ali kad je napokon gospodin nadbiskup Celezije pošao u Rim ›Ad Limina Apostolica‹, Sveta kongregacija je, na njegov zahtjev, odlučila da spomenuti odabrani hrvatski Novi zavjet iziđe na svjetlo u njezinoj tiskari, te bi doista i bio objavljen da se nije dogodila smrt gospodina Celezija (1633. godine) i da se nije ispriječio *Memorijal nekih narodnih zlotvora*, podnesen našem Presvetom Gospodinu (Papi), i tako do sada zapriječio djelo vrlo potrebno i vrlo korisno.

(10) Na deseto i posljednje mjesto mogu se staviti prijevodi pojedinačno pisani rukom svećenika propovjednika i župnika, kao i drugi koji gotovo svakodnevnom zloporabom nastaju tijekom misnih slavlja, u nedjeljne i blagdanske dane, nepripravljenim[68] prevođenjem latinskih riječi iz Latinskoga rimskog misala na hrvatski govor. Ovo su, pak, po starom običaju, prisiljeni činiti i učeni i neuki župnici, bilo da slavensku knjigu, zvanu Evangelistar, nemaju tiskanu, bilo da zaista ne žele imati pri ruci ni ovu ni rukom pisanu. Naime, na molbu naroda, kako učeni tako i neuki, češće nespretno suhoparno te s krivim i pogrešnim tumačenjem razlažu Božju riječ na slavenskom. A boje se kada to ne bi činili bilo kako, da bi ih narod smatrao neznalicama i nevještima latinskom jeziku, kakvih je mnogo svećenika što ih zbog potrebe rede biskupi, a koji jedva da znaju čitati latinska slova, tako da se na njih s pravom može primijeniti ona poznata ›čitati, a ne razumjeti znači zanemariti‹. Protiv ovako nespretnih i nevještih tumača blažene uspomene gospodin nadbiskup Tempestinus donio je dekret na Dubrovačkoj sinodi i zabranio im ovakve nepripremljene prijevode i naložio da se koriste Dalmatinskim evangelistarom dok ne iziđe novi, na dubrovačkom narječju, što ipak još nije tiskom objavljen. Među ostalim, pak, besmislicama što se događahu, dogodila se i ova, od svih najgora, što ću ju opisati. Pjevao je neki svećenik sveznalica u Dubrovniku, na slavenskom, evanđelje iz Latinskog misala, u utorak, poslije prve nedjelje u korizmi, o posljednjem danu Suda, i kada se tumače one zadnje riječi ›I ići će ovi na vječnu kaznu, pravedni, pak, u vječni život‹, a rekao je ›i dobri i zli poycchi chie u xivot vicni‹, to jest ›I dobri i zli ići će u život vječni‹. Čuvši ovo, svećenici i niži klerici koji su stajali uokolo, nasmijaše se, a svjetovnjaci se među sobom zgledahu, silno začuđeni izrečenom tako krivom tumačenju. Drugi seoski svećenik, u selu, pred gospodinom arciđakonom i nekim kanonikom, na molbu seoskog puka da mu Evanđelje slavenski razloži, ne

[68] Kašić ima latinski izraz »ex tempore« što znači nepredviđeno prevođenje, improvizacija. U gimnazijama, barem klasičnim, upotrebljavao se izraz »ekstemporal« za nepredviđeni pismeni test.

znajući prevesti, odgovori: ›U Evanđelju stoji da se vi koji imate žene uzdržite od ženidbenih dužnosti u petak i subotu.‹ Ovo je rekao da se ne oda tumačenjem pred spomenutom gospodom, kako je inače imao običaj, ne znajući latinski jezik. Stoga se s pravom o Hrvatima može reći ona proročka: ›Maleni zatražiše kruha, a nije ga bilo tko bi im razlomio.‹[69]

[III.] NEKA MI JE DOPUŠTENO IZVUĆI NEKOLIKO ZAKLJUČAKA

iz onoga što je dosad rečeno

Prvi zaključak. Ako je raznolikost i različitost mnogih latinskih prijevoda u Crkvi Božjoj mogla stvoriti veliku zbrku, zašto se isto ne bi moglo dogoditi među Hrvatima? Stoga je nužno Hrvatima dati jedan odabran, pouzdan, dobro preveden i protumačen prijevod, da se ukloni pometnja mnogih. Tu je potrebu najbolje opazila Sveta kongregacija i odredila da se jedan, odabran među mnogima, općenitijim narječjem, najbrižnije priredi, kojim bi se, dakako dotjeranim i tiskom objavljenim, i poništile pogrješke drugih i lakše zabranile zloporabe neprikladnih i nepripremljenih, te vrlo jasno, svjetlom istine, oborila krivovjerja, raskoli i ostala kriva učenja.

Drugi zaključak. Ako je u Hrvata tolika potreba za odabranim prijevodom, sukladnim s autentičnim Vulgata izdanjem Svetog pisma, kolika će biti, dragi Bože, korist koju će osjetiti hrvatska Crkva iz istog dobro prevedenog i protumačenog? Doista smatram da će biti najveća, i ne manja od one koju je Bog udijelio Latinskoj crkvi po sv. Jeronimu Dalmati, vrlo velikom učenjaku, u prevođenju i izlaganju Svetog pisma. Čini se da je ovo zaista vrlo primjereno duhu Tridentskog sabora, koji na 4. sjednici smatra da može biti od velike[70] koristi Crkvi Božjoj ako se od svih latinskih izdanja svetih knjiga koje su u opticaju pojavi ono koje se ima smatrati autentičnim. Tko ne vidi da će Hrvatima to isto biti vrlo korisno ako im se da jedan doista dobro priređen prijevod, koji najviše odgovara autentičnom latinskom.

Treći zaključak. Sveto pismo je od mnogostruke koristi. Sv. Pavao navodi četiri glavne. 2 Timoteju 3: ›Svako Pismo od Boga nadahnuto korisno je za pouku, za karanje, za popravljanje, za odgajanje u pravednosti, da čovjek Božji bude savršen, opremljen za svako dobro djelo.‹ Što se može nazvati većim i korisnijim na dobrobit svećenika i pučkih propovjednika koji, bez Svetog pisma, što bi mogli učiti kršćanski puk? Ali dodajmo i drugo. Kori-

[69] U spisu »Non est expediens ut imprimatur...« upravo je taj tekst izostavljen iz dekreta Tridentskog koncila. Vidi bilješku 59.

[70] Doslovni prijevod je »nemalo«, a to ustvari znači »veliko«.

sno je uistinu za obraćanje duša, za pružanje mudrosti malenima; za učvršćivanje vjere, za prijetnju i strašenje, za kršenje tvrdog srca, za liječenje srdaca, za tješenje izmučenih, za razveseljavanje, odvraćanje, poticanje i sokoljenje, prosvjetljavanje, raspaljivanje, obranu od đavla, razdiranje i osvajanje srdaca, rađanje sinova u Duhu, za hranu duše, za jačanje, za davanje vječnoga života. A nikakva se korist ne može od ovoga postići ako se čita na tuđem jeziku i ne razumije ono što se čita. Koja korist od skrivenog blaga i zatvorenog i zapečaćenog izvora? A to se u Hrvatskoj zaista događa mnogim svećenicima.

Četvrti zaključak. Hrvatski župnici i propovjednici moraju riječ Božju narodu propovijedati na sigurnom hrvatskom jeziku (onima koji ne razumiju hebrejski, grčki i latinski). Iz kojeg će inače Svetog pisma uzimati riječi, izreke, primjere, slike, dokaze, potvrde za dokazivanje i osvjetljavanje govora svoje propovijedi? Ako ne budu sve hrvatski razložili, narod će ih izviždati i otići s propovijedi, što se dogodilo sv. Metodu, apostolu Moravaca, dok je na latinskom slavio ili pjevao službu Božju. Stoga je od Apostolske Stolice sâm izmolio da sve svete obrede vrši na slavenskom jeziku. A obavljaju se čak i u ovo naše vrijeme, poslije skoro osamsto godina. No dopustimo da neki župnici nešto i razumiju latinski. Zaista, nikako nije uputno da bilo koji župnik od latinskih riječi i izreka tvori hrvatske izraze i izreke. Naime, tada će biti onoliko prijevoda Svetog pisma koliko u provincijama župnika i propovjednika. Osim ako im se ne da jedan pouzdani prijevod, dobro protumačen od Apostolske stolice, zajedno s latinskim izdanjem[71] ondje zatim tiskanim, kako je Sveta kongregacija odlučila prije nekoliko godina, iz kojeg će Hrvati razumjeti latinski, i naučiti ga, a bilo koji drugi svećenici nehrvati, s velikim dobitkom i korišću, ako im se bude svidjelo, prevodeći riječi riječima, moći lakše naučiti hrvatski jezik.

Peti zaključak. Otkada su Turci zauzeli veće hrvatske provincije, nema nikakvih škola osim u primorskim gradovima Dalmacije, a i u njima se jedva uče i podučavaju samo gramatičke osnove latinskog jezika. Vrlo su rijetki oni koji iz njih putuju u Italiju ili drugamo na akademije. A ni oni se ne odaju ozbiljnijim studijima da bi išli na potporu vjernicima pod turskom vlašću, već da bi se vratili u domovinu. Stoga je vrlo malo Hrvata koji imaju mogućnost naučiti strane jezike, a vrlo je mnogo župnika potrebno u Bosni, Srbiji, Traciji, Makedoniji, Slavoniji Srijemskoj i drugdje. Tako da biskupi, nuždom prisiljeni, već gotovo dvjesto godina promiču kojekakve neznalice u svete redove i župe te se na taj način zgrada katoličke vjere pomalo razara i ruši.

[71] Kašić je želio da se njegova Biblija tiska dvojezično, latinski i hrvatski.

Neka šesti zaključak bude i posljednji. Naime, Dalmatinci, kao i svi Hrvati i Slavonci, trebaju osobito žudjeti za hrvatskim prijevodom, velikim trudom i radom odabranim od starih hrvatskih, te nedavno usklađenim s autentičnim latinskim prijevodom izdanja Vulgate, koji je sv. Jeronim Dalmata, veliki naučitelj, velikim dijelom vjernije preveo s hebrejskoga na latinski jezik i dao Latinima, ljudima svojega jezika, a ne Dalmatincima (kako sâm svjedoči u pismima Paulinu i Dezideriju te u Galeatskom prologu i drugdje vrlo često) te ga Latinska katolička crkva u naše vrijeme prihvatila, a rimski prvosvećenik obznanio i svim vjernicima objelodanjen predao kao jedini autentičan. Naime, sv. Izidor naziva ga na više mjesta jeronimskim prijevodom i pretpostavlja ga svim ostalima, te potvrđuje da ga kršćanske Crkve zajednički prihvaćaju i valjanim priznaju jer je jasniji u riječima i istinitiji u izričajima. A Sofronije, muž vrlo učen, primjećujući da Jeronimov prijevod priznaju vrlo dobrim ne samo Latini, nego i Grci, toliko ga je cijenio da je probranim jezikom preveo Psaltir i Proroke s Jeronimova latinskog prijevoda na grčki. Sv. Grgur, papa, kaže pak da je prijevod sv. Jeronima s hebrejskog jezika doista nov latinski, ali posve dostojan, komu se ima u svemu vjerovati. A sveti Augustin sv. Jeronima naziva vrlo učenim čovjekom, znalcem triju jezika, te potvrđuje da je njegov prijevod istinit i po svjedočanstvu samih Židova. Zašto, dakle, Sv. Apostolska Stolica, zahvalnog duha prema sv. Jeronimu Dalmati, ovaj isti prijevod ne bi dala njegovim Dalmatima ili Hrvatima na hrvatskom? Kad je to tako, svi Hrvati koji ne znaju latinski jezik žarko žele i ištu ovaj odabrani prijevod Novoga i Staroga zavjeta, napisan dalmatskim i hrvatskim jezikom, za koji smo pokazali da je vrlo potreban i vrlo koristan hrvatskim svećenicima i propovjednicima, te mole Sv. Apostolsku Stolicu i sv. Kongregaciju za širenje vjere da ga tiskom objelodani.

PRIGOVORI I ODGOVORI

Ako bi tko predbacio vrlo umjerenu zabranu sretne uspomene Pija IV. i druge u Indeksu zabranjenih knjiga, odgovor je prvo: Pravilo je 2. da se općenito ondje zabranjuju samo oni domaći prijevodi Biblija[72] koje su preveli krivovjerci. Nadalje, domaći se, koje su preveli katolici, općenito ne zabranjuju, osim onima za koje se čini da će im njihovo čitanje biti na štetu umjesto na rast vjere i pobožnosti. Osim toga, ako biskupi ili istražitelji pristanu i daju dopuštenje bilo posebice većini, bilo općenito svima, i daju dopuštenje i slobodu, riječju ili činom, da se čita domaća katolička Biblija, kao što je ovaj odabrani hrvatski ne posve nov prijevod, posve je očito da je tada dopušteno, ili svima ili većini, čitanje domaćih prijevoda Biblije, što već vidimo u Njemačkoj, Madžarskoj, Poljskoj, Francuskoj, Flandriji i posvuda drugdje. Ondje biskupi, župnici i ispovjednici ne samo da ne osuđuju ako tko čita Ecka ili Dietemberga a da nije izričito tražio dopuštenje nego to osobito odobravaju i hvale, kao da je to dopuštenje opće, i ne kažnjavaju nikakvom kaznom. Što dostatno potvrđuje Belarminov branitelj Grethserus knj. 2, gl. 15, str. 787. i 838. te što potvrđuje i samo iskustvo prema Knjizi dekretalija 1, sv. Grgura ›O službi suca ordinarij‹, naslov 31, gl. 14. ›Budući da su — kaže — u većini krajeva, unutar iste biskupije i države, izmiješani narodi različitih jezika, koji u jednoj vjeri imaju razne obrede i običaje, strogo nalažemo da pontifici (biskupi) takvih država ili biskupija priskrbe pogodne muževe koji neka im, prema različitosti obreda i jezika (ovo treba naznačiti za hrvatski jezik već iz starog običaja) slave službu Božju i podjeljuju crkvene sakramente podučavajući ih riječju (govorom domaćeg jezika) i primjerom (dobrim i pobožnim običajima).‹[73]

Kao drugo, poneki predbacuju da nije korisno da svatko čita Pjesmu nad pjesmama i mnogo toga drugog, čime se zli mogu zlo poslužiti i u gorem dijelu prihvatiti. Odgovara se da ništa ne priječi da se zli mogu i dobrim loše poslužiti. U protivnom, oni koji razumiju latinski jezik ne bi smjeli čitati latinsku Vulgatu, niti Talijani vulgatu vulgaris, Italiku. Pa ipak se i jedna i druga tiskana čita i dopušta čitati. Zašto se na isti način ne bi hrvatskim svećenicima dopustilo da čitaju hrvatsku, koju je najbrižljivije odabrao među starim hrvatskim prijevodima i uskladio s latinskom Vulgatom katolički bogoslov i hrvatski ispovjednik u Bazilici sv. Petra u Rimu, a svjetovnjacima dopustilo, ne općenito, već samo onima koji bi se njome

[72] U rukopisu stoji krivo *Biblione*.

[73] Cfr. Gregorii papae IX. DECRETALES, Augustae Taurinorum 1745, col. 151; CONCILIORUM OECUMENICORUM DECRETA, Bologna : Istituto per le scienze religiose. 1973. p. 239: Concilium Lateranense IV (1215), constitutio 9. De diversis ritibus in eadem fide.

mogli pobožno služiti po sudu župnika, ispovjednika te osobito biskupa ili inkvizitora?

Kao treće se predbacuje da je nepotreban izabrani hrvatski prijevod kada su dostatni drugi lijekovi:

1. Prvi, da se spale krivovjerni i drugi pogrešni prijevodi.
2. Da se velika marljivost usmjeri na poduku mladih u učenju latinskog jezika.
3. Da biskupi nagrađuju i štite mladiće koji se, iz Ilirskog kolegija ili od drugdje, u domovinu vraćaju dobro naobraženi.
4. Da se biskupi brinu o tome da dušobrižnici ili drugi marljivo i vjerno podučavaju djecu i narod u Kršćanskom nauku[74] i katekizmu te da to naročito bude za vrijeme misne žrtve, poslije Evanđelja, ali ipak kratko: što je preporučio Tridentski koncil, da bi tako narod znao ono što je potrebno za Spasenje.
5. Ako se pronađu kakvi domaći rukom pisani prijevodi, da se brižljivo i bez buke proslijede ocu inkvizitoru u Zadar ili Svetom oficiju u Rim.

Ovo su teorijski lijekovi, djelomice doista odlični, kada bi se mogli primijeniti u praksi.

Na prvo se može odgovoriti o potrebi: dovoljno je i ranije Sveta kongregacija za širenje vjere procijenila da je po njezinu nalogu odabran hrvatski prijevod potreban i da ga treba tiskati u njezinoj tiskari, zajedno s autentičnim latinskim tekstom, te je to mnogim dekretima odlučila prije deset godina, kako što smo gore rekli. Ako bi se taj prijevod doista objelodanio, katolici bi, u krajevima kršćanskih knezova i pod turskom vlašću, bez buke poderali i spalili i krivovjerne prijevode i sve ostale pogrešne. Ali ako odabrani katolički prijevod ne iziđe, tko će skupljati pogrješne ili krivovjerničke predati da se spale, kada ne zna da su takvi, osobito pod turskom vlašću?

Na drugo se odgovara: Kad bi to bar bilo moguće! A i gdje su škole u kojima bi dječaci mogli steći naobrazbu? U primorskim gradovima Dalmacije jedva da uspiju naučiti prve osnove gramatike, zbog bezbrojnih poteškoća i dugotrajnosti, što ih hrvatski dječaci trpe učeći latinski jezik, koje im [osnove] mogu poslužiti samo za vlastitu naobrazbu, a ne da Hrvatima na hrvatskom propovijedaju riječ Božju ili da podučavaju narod, karaju, pridobivaju, izgrađuju. Stoga, zašto da se postiže s mnogim ono što se može postići s manjim? Jedini izabrani hrvatski prijevod bit će dovoljno kori-

[74] Doslovno stoji: Xpiana.

stan za naobrazbu, podučavanje, karanje, pridobijanje naroda, ako župnici i propovjednici bez ikakva poznavanja ili znanja latinskog jezika malo marljivosti usmjere na čitanje. Jer Sveto pismo, ako je dobro prevedeno i shvaćeno, na bilo kojem jeziku daje se na čitanje, za sve je korisno, kako kaže sv. Pavao u 2. Timoteju 3. Naime, Hrvatima je latinski ono što Latinima hebrejski jezik, grčki, njemački, ili i sam hrvatski. Molim, neka latinski i talijanski mladići nauče hrvatski jezik, u kojega je manje osnova za učiti. Dobri Bože, na kakve li će i kolike se poteškoće tužiti i izjavljivati: Što će nama u Italiji koristiti? ili Koja korist od hrvatskog jezika? Isto to reći će Hrvati s punim, pa i većim pravom: Što će nama, u našim hrvatskim provincijama, koristiti da naučimo latinski jezik s tolikim trudom? Dajte nam pouku Svetog pisma ne na latinskom, već na našem hrvatskom. Ni apostol Pavao ni ostali apostolski muževi nisu nas učili na hebrejskom, grčkom ili latinskom jeziku, nego su Hrvatima na hrvatskom govorili božanske tajne, velika djela Božja. Prijevodom Kristova Evanđelja na najkraći način bit ćemo poučeni, uvjereni, opomenuti i ojačani. Zašto su Latini preveli Sveto pismo s hebrejskoga i grčkoga na latinski, u ono vrijeme domaći, ako ne da lakše nauče i shvate te izbjegnu poteškoće u učenju stranih jezika što Latinima nisu mogli biti ni od kakve koristi? To isto valja reći i za Hrvate. Osim toga, gdje pod turskom vlašću hrvatski učitelji mogu dječake u školama podučavati latinskom jeziku? Kad sam s drugovima bio u Alba Graeca Beogradu[75], htjeli smo skupiti dječake u škole. Kršćanski su nas žitelji opomenuli da to ne činimo jer će ih Turci pograbiti, rekoše, i, sabrane, za svoju sljedbu obrezati.

Na treće se odgovara ili bolje, odgovaraju nadbiskupi i biskupi primorske Dalmacije: (za šezdeset i više godina otkako je Ilirski kolegij u Loretu ili Rimu), koliko imaju župnika ili propovjednika riječi Božje u svojim biskupijama od vrlo malo pitomaca obrazovanih u samom Kolegiju? Ustanovit će se da je u pojedinim desetljećima zaista jedva jedan izišao koji bi se bavio tim poslanjem. Naime, traže mitre, vrebaju arciđakonate i kanonikate, a jedva da se ikoji može dovući u vrlo siromašne župe da radi u vinogradu Gospodnjem podučavajući i obrazujući narod. *Koliko ih je ili će ih biti od tako malo njih koje će moći nagraditi ili štititi biskupi?* Odakle, dakle, u pedeset ili stotinu i više župa da nađu župnike ako ne među neukim klericima kojima bi povjerili skrb za duše i po kojima bi se mogla zadovoljiti potreba što ju je pomnjivom pozornošću uvidjela Sveta kongregacija? Osim toga, od dvadeset ili trideset pitomaca Kolegija, kada će odgojiti onoliko naobraženih koliko je potrebno u drugim pokrajinama: Istri, Hrvatskoj i osobito u Bosni pod turskom vlašću, u obje Panonije ili Slavoniji, u obje Srbije,

[75] Latinski naziv za Beograd bio je *Alba Graeca*.

u Hercegovini, Traciji, Bugarskoj, Makedoniji, Hrvatskoj ili Albaniji, preko Dunava u Valakiji, Moldaviji, Rasciji ili Rusiji te preko Meotidske močvare[76] [Azorsko more] u Cirkasiji, u kojima je, gotovo svima, u uporabi gore navedena Biblija, napisana ćirilskim pismom, a odiše arijanizmom? Zar će, dakle, krivovjerci i raskolnici imati i moći objelodaniti slavenski ili rutenski prijevod Svetog pisma, a sami, pak, katolici latinskog obreda neće imati nijedan prijevod, izabran među starima, da ga suprotstave raskolničkom ili krivovjernom?

Na četvrto: Najbolje bi bilo kad bi o tome brinuli biskupi. No koliko je biskupa pod turskom vlašću koji bi o tome mogli brinuti? Ali ni to neće biti dovoljno narodu koji traži primjere, povjesnice, poslanice, sv. Evanđelja i istinita tumačenja Svetog pisma.

Na peto: Odgovor je da se ne smije jedino hrvatskome narodu poreći niti uskratiti hrvatski prijevod što ga je odabrao i napisao katolički muž, dobro preveden i protumačen prema ranije navedenim dekretima sv. Grgura i pape Ivana Osmog. Naime, hrvatski narod žarko vapi za spoznajom riječi Božje na domaćem jeziku, kojom se, napisanom na materinjem jeziku, koriste Nijemci, Francuzi, Flandri, Poljaci i Madžari, kojima nikad nije bilo dopušteno misu i Božje obrede vršiti na domaćem jeziku, a što je, od skoro osamstote godine, bilo dopušteno, te je i u ovo vrijeme dopušteno činiti, Slavenima i svim Hrvatima, koji nigdje nemaju ni škole ni ikakve latinske akademije viših studija, kako posvuda imaju Nijemci, Francuzi i ostali spomenuti. Bog je, doista, svim narodima dao veliku knjigu Prirode. Kako sve svoje svete knjige ne bi htio priopćiti svakom narodu, po riječima sv. apostola Pavla: da svaki jezik ispovijedi da je Gospodin Isus Krist u slavi Boga Oca? I psalam potvrđuje: Neka svaki duh hvali Gospodina. Duh Sveti dao je apostolima dar svih jezika da mogu svima naviještati velika djela Božja, koji ipak sada Latinska crkva nema, da govori na jezicima svih naroda. I zaista, čini se da je skrivati knjige božanske mudrosti hrvatskim katoličkim svećenicima grijeh zavisti i nečovječnosti. Napokon, ako su druge mnogobrojne knjige, osobito pobožne, na druge jezike ispravno i korisno prevedene, te se svakodnevno, na veliku korist vjernika, prevode i šire tiskom, kao što će sada, uz Božju pomoć, izići hrvatski Rimski obrednik, koji će biti na veliku pomoć hrvatskim svećenicima, zašto da ne iziđe i odabrana sveta Biblija, kao arapska, armenska, etiopska i kineska na materinjem jeziku Kineza. Ipak, s tom opaskom da je svjetovnjaci ne smiju čitati bez dopuštenja i odobrenja biskupa ili inkvizitora.

[76] Latinski naziv za Azovsko more.

O da najbolji i najveći Bog[77], po mojim željama i naporima, na održanje, širenje i obranu katoličke vjere, koja je pod turskom vlašću gotovo satrta i ugašena, ispuni tako da se Hrvatima, koji plaču i tuguju pod najtežim i najljućim turskim jarmom, može reći ona Izaije Proroka: Idite brzi anđeli narodu satrtom i rastrganom. Preostao je vrlo malen dio katoličkog naroda, i to bez biskupa i svećenika. Naime, gdje su biskupi Dardanije, Srijemske Slavonije, Ilirika, Tracije, Makedonije, Bugarske, Hrvatske?

Tko će mi dati vode i očima mojim vrelo suza, da oplačem zator, napuštanje, rastrganost i neprijateljsko pustošenje tolikoga katoličkog puka? Završavam plačući i tugujući dok dozivam u pamćenje ono što sam sam vidio i vlastitim očima promatrao: oskvrnute i razorene crkve, ili pretvorene u turske mešihate, gradove do temelja razorene, tako da ne preostane ništa, do šatora i šupa i koliba. Nek nam se Bog smiluje i blagoslovi nas! Nek nas obasja Licem i Riječju svojom i smiluje se hrvatskome puku, pogaženom i gotovo satrtom.

KRAJ

BOGU HVALA

ŽIG: Bibliotheca Apostolica Vaticana«[78]

[77] Kašićeva završna molitva.

[78] Vjerojatno se na Kašićevu Apologiju odnosi pismo koje je tajniku Propagande mons. Ingoliju iz Ljubljane 12. VI. 1641. V. poslao potpisani »fra Rafaele Croato« (Levaković): »Ho visto a Fiume in mano del RP Antonio Rantio una Scrittura lunga fatta dal P. Cassio in biasmo della lingua antica, dove fra gli altri encomii che le da la chiama barbara. Confesso che mi son posto a ridere, e dovevo piu tosto piangere vedendo quanto ardisce un appassionato cuore, che senza discorrer discorre.« (Vidio sam u Rijeci u rukama velečasnog oca Antuna Ranzija dugo pismo oca Kašića u kojem osuđuje stari jezik, gdje ga, među drugim »pohvalama« koje mu daje, naziva barbarskim. Priznajem da mi je došlo da se smijem, a prije bih morao plakati, gledajući koliko izgara strastveno srce, koje govori bez govora.«) (Socg vol. 83:ff 214rv, 215v).

Zaključak

»Narodni zlotvori« na kraju su isposlovali zabranu tiskanja Kašićeva prijevoda čitave Biblije dokumentom »Non est expediens ut imprimatur versio Sacrae Scripturae facta lingua Illyrica vernacula seu nova, charateribus latinis.« (*Nije prikladno da se tiska prijevod Svetog pisma učinjen hrvatskim govornim ili novim jezikom i latinskim slovima.*) Kao razlog zabrane Kašićeva prijevoda Biblije navodi se dakle: »lingua nova et caracteres latini« — tj. novi jezik i latinica.

Kašićeva *Apologija* jedan je od prvih poznatih slavističkih spisa. U [I.] Kašić znanstveno dokazuje da sv. Jeronim niti je izmislio glagoljicu, niti preveo Bibliju Dalmatincima, jer je živio četiri stoljeća prije njihova dolaska u Dalmaciju. Sv. Jeronim je Bibliju preveo na latinski kojim su govorili i ondašnji stanovnici rimske Dalmacije, a oni su se zvali Dalmati. Taj se Jeronimov prijevod Biblije toliko raširio da je nazvan Vulgata, i da ga je Tridentski koncil prihvatio kao jedini službeni u Katoličkoj crkvi. U [II.] dijelu *Apologije* Kašić donosi prikaz sviju starih slavenskih prijevoda *Biblije* do svoga. U [III.] dijelu odgovara na sve donesene prigovore, pa i na one koji su se nalazili u Sv. oficiju te do kojih izravno nije mogao doći. Kašić je doznao njihov sadržaj, pa u je u *Apologiji* i na njih odgovorio.

Od Kašićevih liturgijskih prijevoda novim jezikom i latinicom spomenimo neobjavljeni *Misal*, jer je tiskan samo *Ritual rimski* 1640. godine. Tim prijevodom *Rituala* odmah su se u liturgiji počeli služili svećenici latinaši, a i glagoljaši (Nazor 1994:101—106). Službeno je Kašićev *Ritual rimski* bio u upotrebi do 1929. godine, kada je u Zagrebu priređen novi prijevod *Rimskog obrednika*, ali na temelju Kašićeva, kako je isticao dr. D. Kniewald, predsjednik priređivačkog odbora (Horvat 1993:3—22).

Kašić je *Bibliju* i *Ritual* prevodio u isto vrijeme i na isti normirani jezik. Premda se *Ritual* upotrebljava rjeđe, samo u posebnim zgodama za obrede krštenja, vjenčanja itd., ipak je stoljećima blagotvorno utjecao na standardizaciju hrvatskog jezika. Da su kojom srećom već tada bili tiskani *Misal rimski* i Kašićeva *Biblija*, koji se u liturgiji čitaju svaki dan, proces standardizacije hrvatskog jezika odvijao bi se još brže, više bi se raširio i dublje zašao u narodnu svijest.

Literatura i vrela

Aquilensis, Rufini. *Apologiae in Sanctum Hieronymum libri duo*. PL 21, col. 541.

Autobiografija isusovca Bartola Kašića u prijevodu i izvorniku (1575—1625). Dodatak Autobiografiji isusovca Bartola Kašića (1625—1650). Preveo i priredio Vladimir Horvat. 2006. Zagreb : Školska knjiga.

BIBLIA, TU IE, VSE SVETU PISMU, STARIGA in Noviga Testamenta, Slovenski tolmazhena, skusi IURIA DALMATINA. Witemberg. 1584.

Bratulić, Josip. 1985. *Žitja Konstantina Ćirila i Metoda i druga vrela*. Zagreb.

Bratulić, Josip. 1994. Hrvatski lekcionar Marka Andriolića. *Bogoslovska smotra,* 1—4.

Bratulić, Josip. 1995. *Leksikon hrvatske glagoljice*. Zagreb : Minerva.

Bratulić, Josip. 1996. *Biblija u Hrvata. Izbor tekstova od XIV. do XX. stoljeća*. Zagreb.

Brevijar hrvatski po zakonu rimskog dvora. V' Benecih' : Andreas Thoresanis de Asula — korežani po Blažu Baromiću. 1493.

Burić, Josip. 1971. Kanonici Hrvatskog kaptola sv. Jeronima u Rimu (1589—1901). Rim : *Radovi Hrvatskoga povijesnog instituta u Rimu* III—IV.

CONCILIORUM OECUMENICORUM DECRETA, Bologna : Istituto per le scienze religiose. 1973. p. 239.

Erdmann-Pandžić, von, Elizabeth. 1997. *Pisctole i Evangelya.* Köln : Böhlau Verlag.

Fejer, J. 1898. *Defuncti secundi saeculi S. J. 1641—1740.* Romae. Vol. IV.

Golub, Ivan. *Quellen zur Bibel Kašićs im Archiv des Heiligen Offiziums — Izvori za Kašićevu Bibliju u Arhivu Sv. Oficija*. U: Kašić 2000.

Gregorii papae IX. DECRETALES, Augustae Taurinorum 1745., col. 151.

Grivec, F., F. Tomšič. 1960. Constantinus et Methodius Thessalonicenses. *Radovi Staroslavenskog instituta* 4, 13—276.

Horvat, Vladimir. 1992/93. Kašićev ispravak Bandulavićeva Lekcionara — Correttione dell` Epistole et Evangelii illirici. *Vrela i prinosi* [10]19. *Zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima.* 217—230.

Horvat, Vladimir, 1993. *Bartol Kašić i njegov Ritual rimski u razvoju hrvatskoga književnog jezika.* Pogovor pretisku *Rituala rimskog.* Zagreb : Kršćanska sadašnjost — Zavod za hrvatski jezik.

Horvat, Vladimir. 1998. *Bartol Kašić i četiri stoljeća hrvatskog jezikoslovlja.* Zagreb : Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Horvat, Vladimir. 1999. *Bartol Kašić — otac hrvatskog jezikoslovlja.* Zagreb : Hrvatski studiji = Studia Croatica, Filozofski fakultet Družbe Isusove; Beč : Hrvatski povijesni institut.

Hrvatski biografski leksikon. 1998. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Hrvatski franjevački biografski leksikon. 2010. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža — Vijeće franjevačkih zajednica Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Gabrić Bagarić, Darija. 1997. *O Razlikama između prvoga (1613) i drugoga (1626) izdanja Bandulavićeva lekcionara*. U: Erdmann-Pandžić 1997.

Kašić, Bartol. 1999/2000. *Kroatische Bibel des Bartol Kašić. VERSIO ILLYRICA SELECTA, seu DECLARATIO Vulgatae Editionis Latinae. Bartholomaei Cassij Curictensis e Societate Iesu Professi, ac Sacerdotis Theologi. Ex mandato Sacrae Congregationis de propag: Fide. Anno 1625. Ediderunt Hans Rothe et Christian Hannick — e codicibus manuscriptis transtulerunt Petar Bašić et Julije Derossi et Zlata Derossi curis elaboravit atque apparatu critico instruxit Petar Bašić. Biblia Slavica.* Serie IV: Südslavische Bibeln. Band 2,1. 1999. Band 2,2, 2000: *Kommentare — Wörterverzeichnis.* Paderborn—München—Wien—Zürich : Ferdinand Schöningh.

Kožičić, Šimun. 1531. *Misal Hrvacki.* Rijeka.

Mikalja, Jakov. *Blaga jezika slovinskoga.* Loreto—Ankona : 1649—1651.

Miscellanea Resolutionum Moralium et Canonicorum R.P. Horatii JUSTINIANI Cong.(-regationis) Orat.(-orii) Romani Praesb.(-iterorum), deinde S.R.E. Cardinalis Bibliotecarii et Maioris Poenitentiarii. Tomus II., fol. 360—361.

Nappi, Girolamo. 1648. *Annali del Seminario Romano.*

Nazor, Anica. 1994. *Kašićev Ritual i glagoljaši : Život i djelo Bartola Kašića,* Zbornik radova. Zadar.

Nazor, Anica. 2008. *Knjiga o hrvatskoj glagoljici : Ja slovo znajuči govorim.* Zagreb : Erasmus naklada.

Pandžić, B. 1978. Franjo Glavinić i Rafael Levaković u razvoju hrvatske pismenosti. *Nova et Vetera* 28.

Pandžić, Zvonko. 2008. Misal rimski i Sveta pisma — o sudbini dva velika jezična projekta B. Kašića. *Filologija* 50, 145—196.

Pistole i Evanngjelia istommaccene is missala novvoga rimskoga v jezik dubrovački sa grada i darxave dubrovačke po Bartolomeu Kassichiu popu Bogoslovcu od Druxbe Yesussove. 1641. Rim : Tani.

Putanec, Valentin. 1989. Franjo Glavinić (1585.—1625.) i glagoljsko tiskarstvo 15. i 17. stoljeća. *Zbornik radova o Franji Glaviniću.* Zagreb.

Rozov, Vladimir. 1933. Hrvatski dominikanac Venjamin u Rusiji. *Nastavni vjesnik* 41. Zagreb.

Tvrtković, Tamara. 2008. *Između znanosti i bajke — Ivan Tomko Mrnavić*. Zagreb — Šibenik.

Vrela i prinosi, [10]19. Vidi: Horvat 1992/93.

Wicki, J., M. Korade. 1986. Hrvatski penitencijari u Rimu od 1596. do 1773. *Vrela i prinosi* 16.

The apologia of Bartol Kašić

Abstract

Bartol Kašić (Pag 1575 — Rome 1650) attended Latin primary school in Pag, graduated from secondary school in Zadar and continued his studies at the Illyrian College in Loreto. As a Jesuit, he studied philosophy and theology at the Roman College (Pontificial Gregorian University). He composed a Croatian-Italian Dictionary in 1599. The same year he was appointed Lecturer of the Illyrian language at the newly founded Illyrian Academy of the Roman College. In 1604, hee wrote his first grammar, *Institutiones lingue illyrice*, for his students and published about twenty books during his lifetime. In 1625, through the Archbishop of Dubrovnik, Kašić was given a mandate by the Secretary of Propaganda Fide, Msgr. Francesco Ingoli, to translate the Bible into the common Croatian language, a task which he completed by 1636. He also translated the Roman Rite, which was published in Rome in 1640. Ivan Tomko Mrnavić and Rafael Levaković opposed the printing of Kašić's translation of the Bible. They first banned the printing of his translation of the New Testament in 1631, and later on, the printing of the Bible as a whole. However, as the printing of the translations was supported by the Archbishops of Dubrovnik and Bar, Mrnavić and Levaković falsified letters of the Bishops of Zagreb and Senj in reaction. The false letters claimed that Kašić had translated the Bible into the Dubrovnik vernacular at the request of the Archbishop of Dubrovnik, and therefore, that the Propaganda Fide should not print that translation. They falsely made claims that the mandate for the translation into the vernacular had been given by the Archbishop of Dubrovnik. Once Kašić learned about the malversations of the "national evildoers" against the printing of the Bible, he wrote an apology of his translation to Msgr. Ingoli, which was presented before the cardinals at a meeting of the Propaganda Fide. He also sent a letter to the Prefect of the Sacred Congregation of the Holy Office, and eventually to the Pope himself. As the "national evildoers" had already managed to get the printing to be banned by the Holy Office, Kašić made the whole case public by writing his *Apology*, which consists of three studies. The

full title of the first study is Apology against those who have claimed that St Jerome the Dalmatian, a great doctor, had invented the Slavic or Glagolitic alphabet, and that he had translated the whole Sacred Scripture for Dalmatians in the Slavic language. Kašić, quoting St Jerome himself, proves that St Jerome translated the Bible into Latin, and due to its becoming the most widespread translation, it came to be called the Vulgata. The Slavic translation of the Bible was done by Constantine, who became the monk St. Cyril in Rome some time before the end of his life. His brother Methodius got the approval for the Slavic liturgy from Pope John VIII in 880. In the second study, which is titled *On various translations of the Sacred Scripture into the Slavic, Dalmatian, or Croatian language, and into the Serbian or Ruthenian language*, Kašić presents all the Slavic translations chronologically. In defence of his own translation, he cites the correspondence between Msgr. Ingoli, Secretary of the Propaganda Fide, and Toma Cellesi, the Archbishop of Dubrovnik, as well as the three approvals for printing given by the Archbishop Cellesi, the Committee for the Translation of the Bible in Dubrovnik and Petar Masarrechi (Mazarekić), the Archbishop of Bar. The third study consists of *Corollaria, obiectiones et responsa*. Here, Kašić cites additional considerations and conclusions about the need for a Croatian translation of the Bible, which are followed by objections and responses through which Kašić disclaims the writings against his translation of the Bible. In all these early Slavistic academic texts Kašić shows extraordinary lucidity and a highly rigorous scientific methodology. The studies were done successively, and they clearly show the dynamics of Kašić's fight for the Croatian Bible. Formally, Kašić lost the battle because his translation of the Bible was not published at that time. However, he won the war for the living national language in the liturgy and literature because his translation of the Roman Rite into Croatian was printed by the Propaganda in 1640 in Rome, and it served as the official version of the liturgy until 1929. In that year, a new Roman Rite was published in Zagreb, based on Kašić's translation. His translation of the Bible was not printed until 1999. in Germany, and the Dictionary was published together with his follow-up studies in another volume in 2000.

Ključne riječi: Bartol Kašić, standardizacija, dubrovački govor, hrvatska Biblija, zabrana tiskanja, sv. Jeronim, glagoljica — starohrvatski govor i pismo, Sveta kongregacija za širenje vjere (Propaganda), msgr. Francesco Ingoli, Rafael Levaković, Ivan Tomko Mrnavić

Key words: Bartol Kašić, standardisation, Dubrovnik vernacular, Croatian Bible, printing ban, St Jerome, Glagolitic – early Croatian language and alphabet, The Sacred Congregation for the Propagation of the Faith (Propaganda Fide), Msgr. Francesco Ingoli, Rafael Levaković, Ivan Tomko Mrnavić

FILOLOGIJA 57, Zagreb 2011

UDK 81:165.171:61
Izvorni znanstveni članak
Primljen 1.XII.2010.
Prihvaćen za tisak 20.IX.2011.

Arijana Krišković
Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini
Braće Branchetta 20, HR-51000 Rijeka
Arijana.Kriskovic@medri.hr

ULOGA KONCEPTUALNE METONIMIJE U PREZENTACIJI ZNANSTVENIH ČINJENICA U MEDICINSKOM DISKURSU

U ovom radu primjenjuje se kognitivnolingvistički pristup o metonimiji pri istraživanju prezentacije znanstvenih činjenica u medicinskom diskursu na hrvatskom i engleskom jeziku. Znanstvene su činjenice najčešće izražene brojevnim izrazima koji predstavljaju određeno mjesto na ljestvici referentnih vrijednosti, dok se u znanstvenom jeziku odražava stupanj i intenzitet znanstvenih činjenica. Uloga je metonimije, kao kognitivnoga procesa, da vertikalnu, znanstvenu dimenziju razmišljanja generalizira i preslika na odgovarajući znanstveni jezik. Time se korištenjem različitih jezičnih elemenata u znanstvenom diskursu stvara činjenično stanje u smislu društveno prihvaćenih znanstvenih činjenica. Stoga možemo prezentaciju znanstvenih činjenica općenito smatrati realizacijom metonimije JEDAN DIO UMJESTO DRUGOGA DIJELA jer su jezični i numerički izrazi dva lica istoga koncepta. Detaljnija raščlamba primjera iz medicinskoga diskursa na engleskom jeziku pokazuje da se odnosi na ljestvici referentnih vrijednosti, postotci i količine konceptualiziraju u domeni [vertikalnosti] koja je karakteristična za znanstveni način razmišljanja i zaključivanja. Iz toga slijedi jezična realizacija atributima poput *high*, *low*, *increasing*, *decreasing* kao odraz konceptualne metonimije GORE UMJESTO VIŠE/DOLJE UMJESTO MANJE, tj. njene varijante LJESTVICA I NJEZINI DIJELOVI UMJESTO NUMERIČKE PREZENTACIJE. U hrvatskom se jeziku znanstvene činjenice konceptualiziraju u domeni [količine] te je uvriježena uporaba pridjeva poput *veliki*, *mali* kao koncepata koji opisuju količinu. Takva jezična uporaba temelji se na metafori VEĆE JE GORE/MANJE JE DOLJE. Međutim, pod utjecajem engleskoga znanstvenoga diskursa, mijenja se konceptualizacija u hrvatskom jeziku pa su odnosi na ljestvici u hrvatskom jeziku ponekad realizirani pridjevima poput *visok*, *nizak* kao rezultat metonimijskoga preslikavanja.

Uvod

Znanstveni diskurs funkcionalni je stil koji opisuje sistematiziranu informaciju popraćenu dokazima o njezinoj vrijednosti. Znanstveni diskurs ima svoja specifična obilježja kojima postiže objektivnost i nepristranost. Jedna od takvih značajka znanstvenoga diskursa prezentacija je znanstvenih činjenica. Znanstvene su činjenice često izražene brojevnim izrazima i predstavljaju određene vrijednosti na ljestvici referentnih vrijednosti, dijagrama, grafova i sličnih prikaza. Međutim, znanstveni diskurs kao funkcionalni jezični stil pripada općem jeziku i mora biti razumljiv unutar određene diskursne zajednice (Kinneavy 1971; Mihaljević 1998; Gee 2002).

Upotrebom jezika autor znanstvenoga rada, s jedne strane, prikazuje činjenice kao znanstvene informacije, a s druge strane, olakšava razumijevanje i prihvaćanje znanstvenih činjenica čitatelju. Time ujedno dodaje socijalnu komponentu znanstvenoj činjenici jer čitatelja uvjerava da je informacija objektivna i mjerljiva kao i to da je čini razumljivom (Livnat 2008). Na primjer:

> U evaluciji ATN CSM primjenom mikroskopa s faznim kontrastom pokazala se metodom *visoke osjetljivosti* (82%) i *specifičnosti* (93%) (*Acta Medica Croatica* Vol. 58, br. 1, 2004).

U ovom radu analizirani su primjeri prezentacije znanstvenih činjenica u medicinskom diskursu sa stajališta kognitivne lingvistike, tj. analizirana je uloga konceptualne metonimije u produkciji i razumijevanju znanstvenog jezika. Načela kognitivne lingvistike primijenjena su kao metodološko sredstvo u analizi diskursa da se objasni povezanost kognitivnih procesa i jezičnih realizacija u diskursu (Stockwell 2000).

Kognitivna lingvistika odbacuje polaritet *točno — netočno* i smatra da je temelj čovjekova usvajanja novih koncepata iskustvo, prvenstveno tjelesno iskustvo, i to na način da se znanje strukturira u idealiziranim kognitivnim modelima[1] ili iskustvenim domenama[2] (Langacker 1987:41; Lakoff 1987). Prema Langackeru (1987:15—158), Tayloru (1995:83—87) i mnogim drugim kognitivnim lingvistima, kognitivna domena ima obilježja »enciklopedijske« domene što znači da uključuje svo znanje koje govornik ima o tom području iskustva. Iz toga slijedi da nema bitne

[1] Idealizirani kognitivni model jest struktura iskustveno akumuliranog znanja, otvorenog novim informacijama i povezanim s novim domenama znanja u mrežu i stalno prisutan u kognitivnim aktivnostima (Stockwell 2000).

[2] Taylor kaže: »In principle, any conceptualization or knowledge configuration, no matter how simple or complex, can serve as the cognitive domain for the characterization of meanings« (2003 [1989:84]).

razlike između jezične reprezentacije i općega znanja. Čovjek na temelju stečenoga jezičnoga i općega znanja razumijeva ili proizvodi jezične izričaje. To je temeljno stajalište koje se može primijeniti na analizu apstraktnih pojmova ili emocija kada se realiziraju u jeziku putem konceptualnih metafora koje izviru iz ljudskoga tjelesnoga iskustva. Međutim, u znanstvenom diskursu koncepti se temelje na znanstvenim konvencijama nametnutim prema zahtjevima znanosti. Kategorizacija se vrši, ne prema iskustvu pojedinca, već prema objektivnim kriterijima temeljenim na sustavima i ljestvicama referentnih vrijednosti, a rezultati studija se prezentiraju u obliku znanstvenih činjenica.

U ovom radu pokazat ćemo da metonimija, kao kognitivni proces, omogućuje da se znanstvene činjenice prikažu u jeziku, tj. kako znanstveni jezik generalizira činjenice i numeričke izraze opisuje jezičnim elementima. Osim toga, ističe stupanj ili intenzitet rezultata mjerenja. Uloga je znanstvenoga jezika da olakša razumijevanje činjenica široj publici i to prvenstveno uporabom atributa koji opisuju vrijednosti na gornjem ili donjem dijelu referentnih vrijednosti. Na primjer:

> Do sada spomenute ozljede vidnog živca nisu upitne i njihova je *učestalost malena* (*Liječnički vjesnik* 127, br. 5—6, 2005).

Primjeri su analizirani kao jezična ostvarenja metonimijskih odnosa u idealiziranom kognitivnom modelu CIJELA LJESTVICA I NJEZINI DIJELOVI u znanstvenim medicinskim tekstovima na engleskom i hrvatskom jeziku. Cilj je opisati tipove preslikavanja te uočiti sličnosti i razlike u konceptualizaciji znanstvenih činjenica između ta dva jezika. Budući da engleski znanstveni diskurs ima stalni utjecaj na hrvatski jezik, pokušat će se uočiti tendencije promjena, tj. utjecaj konceptualizacija iz engleskoga jezika na hrvatski jezik i njihova prihvatljivost u hrvatskom jeziku bez ulaženja u moguća odstupanja od norme hrvatskoga standardnoga jezika i njegovih podstilova.

Kognitivnolingvistički pristup metonimiji

Teorijski okvir za analizu primjera jest kognitivnolingvistički pristup metonimiji. Jedan od osnovnih principa kognitivne lingvistike je povezanost jezika i kognitivnih procesa poput mišljenja, zaključivanja, predočavavnja, metonimijskog ili metaforičkog preslikavanja (Lakoff i Johnson 1980; Lakoff 1987; Langacker 1987, 1991; Johnson 1987; Lakoff i Turner 1989; Žic Fuchs 1991; Taylor 2003)[3]. Može se reći da jezikom upravljaju

[3] Kako je *predočavanje* (engl. *imagination*) jedna od glavnih kognitivnih sposobnosti, postala je ciljem mnogih istraživanja. Predočavanje se definira kao sposobnost *pre-*

opći kognitivni procesi tako da jezične realizacije otkrivaju načine na koje naš konceptualni sustav djeluje.

Konvencionalna komunikacija obuhvaća zajedničke slikovne sheme pomoću kojih strukturiramo razumijevanje svijeta i kroz koje strukturiramo nove koncepte. Kognitivna lingvistika smatra da se duboke strukture manifestiraju u jezičnim izrazima. Ističe se da su ostvarene izjave i rečenice izrazi konceptualnih metafora i metonimija (Stockwell 2000).

Postoji opće prihvaćeni stav u kognitivnoj lingvistici da je metonimija preslikavanje unutar iste iskustvene domene ili konceptualne strukture (Lakoff i Turner 1989:103—104; Ruiz de Mendoza 2000; Taylor 1995:123—124), a metafora preslikavanje između dvije odvojene domene. Smatra se da domene moraju biti svjesno odvojene i to prema konvencionalnoj, svjesnoj klasifikaciji domena koja prevladava u određenoj kulturi. Međutim, problem je što ljudi metaforu i metonimiju koriste uglavnom nesvjesno (Barcelona 2000:9). Zbog toga Barcelona predlaže shematsku definiciju metonimije prema kojoj je metonimija preslikavanje jedne konceptualne domene, ishodišta, na drugu konceptualnu domenu, cilj, s time da su ishodište i cilj u istoj funkcionalnoj domeni i povezani pragmatičkom funkcijom tako da je cilj mentalno aktiviran (2003:246). Na primjer; *nos* i *usta* su u istom idealiziranom kognitivnom modelu *lice,* ali jedno ne može služiti kao metonimijsko ishodište za drugo jer nisu povezani pragmatičkom funkcijom.

Barcelona domenu terminološki definira kao *iskustvenu domenu,* a metonimiju objašnjava kao kognitivni mehanizam gdje se jedna iskustvena domena djelomično shvaća preko druge iskustvene domene uključene u istu zajedničku iskustvenu domenu (2003:215).

Prema standardnom pogledu metonimija se javlja unutar jedne domene pa zato Barcelona predlaže da se domena uključena u metonimiju zove *poddomena* ako je dio zajedničke iskustvene domene unutar koje dolazi do metonimijskog preslikavanja (2003:222).

Možemo ponovno naglasiti da u enciklopedijskom pristupu nema "osnovnog" značenja te da su sva metonimijska značenja prisutna u enciklopedijskoj semantičkoj reprezentaciji (Croft 2003:183). Ciljna domena je istaknuta tj. umno aktivirana, često zbog ogranične svrhe u diskursu (Lakoff 1987: 78—80). Metonimija je tada proces isticanja jedne od poddomena u zajedničkoj domeni. Međutim, prisutno je i preslikavanje ishodišne na ciljnu domenu jer je to domena koja je djelomično konceptualizirana

slikavanja (engl. *mapping*) jednog pojma na neki drugi, a metafora i metonimija kao njezini aspekti posebno su zainteresirale kognitivne lingviste (Lakoff i Turner 1989).

preslikavanjem ishodišne domene na nju, s time da je ishodišna domena uključena u istu zajedničku domenu.

Prema Barceloni, činjenica da je metonimija tip preslikavanja, nije nekompatibilna s činjenicom da se metonimija često sastoji od isticanja ili aktivacije ciljne domene (2000:139). Budući da je preslikavanje projekcija jedne domene ili poddomene na drugu domenu ili poddomenu, u metonimiji projekcija ishodišta, istovremeno izaziva mentalnu aktivaciju cilja pri čemu se događa preslikavanje. Barcelona objašnjava da izbor ishodišta ograničava način na koji je cilj aktiviran i ilustrira taj stav primjerom AUTOR UMJESTO RADA, tj. literarni je rad aktiviran uglavnom kao djelo određenoga autora (2003:225). Drugim riječima, autor je preslikan na svoj rad. To je razlog zašto metonimija nije samo isticanje ili aktivacija poddomene već i preslikavanje.

Metonimijska preslikavanja se ne javljaju proizvoljno, već su sistematizirana u obliku konceptualnih metonimija (Lakoff i Johnson 1980:37). Konceptualne metonimije mogu se javiti unutar ili između različitih konceptualnih područja (Radden i Kövecses 1999).[4] Jedno od njih su odnosi na ljestvici i njezinim dijelovima.

Konceptualna metonimija u idealiziranom kognitivnom modelu CIJELA LJESTVICA I NJEZINI DIJELOVI

Metonimijske odnose na ljestvici u kognitivnolingvističku literaturu uveli su Radden i Kövecses kroz odnose u idealiziranom kognitivnom modelu ljestvice (1999). Autori odnose na ljestvici klasificiraju kao odnose cijeloga idealiziranoga kognitivnoga modela i njegovih dijelova. Ljestvica je posebna vrsta stvari, a jedinice na njoj su njezini dijelovi. Tipično je da se ljestvica kao cjelina koristi za gornji kraj, a gornji kraj ljestvice rabi se za ljestvicu u cjelini. Autori kao primjer navode:

> a. WHOLE SCALE FOR UPPER END OF THE SCALE: *Henry is speeding* for 'Henry is going too fast'

[4] Radden i Kövecses (1999) i Kövecses i Radden (1998) prihvaćaju da je metonimija konceptualna pojava i kognitivni proces, ali ne i Langackerovu (1999) teoriju o metonimiji kao referentnoj točki. Svoju teoriju temelje na idealiziranim kognitivnim modelima prema Lakoffu (1987): »The ICM concept is meant to include not only people's encyclopedic knowledge of a particular domain but also the cultural models they are part of. The ICM notion is not restricted to either the world of reality, the world of conceptualization or the world of language but,..., may cut across these ontological realms. ICMs and the network of conceptual relationships characterizing them give rise to associations which may be exploited in metonymic transfer« (Radden i Kövecses 1999:20).

b. UPPER END OF A SCALE FOR WHOLE SCALE: *How old are you?* for 'what is your age?' (Radden i Kövecses 1999:31).

Idealizirani kognitivni model ljestvice pripada domeni [vertikalnosti]. U slučaju znanstvenih činjenica vertikalna ljestvica, kao jezična realizacija, ishodišna je domena, a ciljna su domena objektivno dobivene brojevne vrijednosti pa možemo reći da vertikalna skala stoji umjesto brojevnih vrijednosti, što uključuje metonimiju GORE/DOLJE UMJESTO VIŠE/MANJE. To je moguće jer koncept znanstvene činjenice uključuje poddomene numeričke vrijednosti i vertikalne skale povezane konvencijom koja se temelji na znanosti. Metonimijski se gornji, donji ili srednji dio ljestvice, izraženi jezičnim elementima koji također pripadaju domeni [vertikalnosti] poput *visok* ili *high* u engleskom jeziku, odnose na numeričke izraze.

U našem korpusu ljestvica i numerički prikaz predstavljaju dva lica istoga koncepta — *znanstvena činjenica* u zajedničkoj funkcionalnoj domeni [vertikalnosti], a pragmatička funkcija koja ih povezuje jest kontekst, tj. znanstveni diskurs. Izmjerene vrijednosti na donjem dijelu ljestvice referentnih vrijednoti ili grafova jezično se reflektiraju pridjevima poput *nizak* ili *low* u engleskom. Na primjer:

> Savjetovano mu je da nastavi liječenje *nižim dozama* lijekova (glikvidon 30 mg, simvastatin 20 mg na dan) (*Liječnički vjesnik* 127, br. 9—10, 2005).

Znanstvene činjenice najčešće su numerički izrazi koji se nalaze na određenom mjestu na ljestivici standardnih vrijednosti, grafova ili dijagrama. One su odraz konceptualizacija u domeni [vertikalnosti] i predstavljaju vertikalnu dimenziju razmišljanja koja je karakteristična za znanstveni način mišljenja (Itkonen 2005). Na primjer, *glikvidon 30 mg*, u odnosu na znanje o farmakološkom liječenju, predstavlja donji dio referentnih vrijednosti i jezično se reflektira izrazima *niže doze.* Stoga možemo reći da donji dio ljestvice stoji umjesto numeričkoga izraza, što je varijacija konceptualne metonimije DOLJE UMJESTO MANJE.

Taj i slične primjere možemo analizirati prema Raddenovoj raspravi o kontinuumu doslovnoga značenja, metonimije i metafore koji ilustrira različitim uporabama atributivnoga pridjeva *visok* (2003:409). Prema autoru, pridjev *visok* u primjeru *visoka temperatura* posve je metonimičan jer zamjenjuje jedan entitet unutar iste konceptualne domene: vertikalna ljestvica stoji umjesto stupnjeva temperature, tj. GORE UMJESTO VIŠE. Ta metonimijska situacija može se smatrati i primjerom odnosa UČINAK UMJESTO UZROKA: toplina temperature čini da termometar raste. U primjeru *visoke cijene*, pridjev *visok* može biti uporabljen metonimijski ili metaforički ovisno o interpretaciji. Jedna interpretacija je da se *visoke cijene* ili *rastuće cijene* pove-

zuju s rastućom linijom u grafikonu kao u trgovačkim izvješćima. Grafički prikaz cijena i same cijene pripadaju istoj konceptualnoj domeni, ali su različiti lik istoga koncepta. Takvo metonimijsko shvaćanje može se opisati kao STVAR UMJESTO NJEZINE REPREZENTACIJE. Druga je interpretacija da se *visoke cijene* povežu s količinom novca, tj. cijenom proizvoda. U tom slučaju, 'visina' (cijene) i 'količina' (novca) mogu pripadati istoj konceptualnoj domeni i *visoke cijene* se shvaća kao metonimiju GORE UMJESTO VIŠE, ali se može smatrati da pripadaju različitim domenama, pa su *visoke cijene* tada metafora VIŠE JE GORE.

Prema Raddenovoj analizi, određivanje metonimije dosta je subjektivno i ovisi o osobnom shvaćanju pojedinca (2003). Međutim, može se pretpostaviti da se *znanstvena činjenica* kao koncept sastoji od poddomene numeričkoga prikaza, kao i druge poddomene, ljestvice. Iako se smatra da metonimija ističe jednu poddomenu zbog određene svrhe u diskursu, prisutno je preslikavanje jer se uvijek dio konceptualnoga sadržaja ishodišne i ciljne domene preklapa. Na primjer, 30 mg lijeka, kao ciljna domena, može predstavljati malu, ali i veliku dozu ovisno o kontekstu tj. znanstvenim konvencijama u farmakologiji. Znači da preslikavanje koncepata u konceptualnoj strukturi znanstvene činjenice nije proizvoljno već se temelji na konvencijama i sustavu koje znanost nameće konceptualnim strukturama. Konceptualna metonimija GORE UMJESTO VIŠE tj. LJESTVICA I NJEZINI DIJELOVI umjesto KOLIČINE LIJEKA / POSTOTKA / GRAFIČKOGA PRIKAZA omogućuje da kažemo da je određena količina lijeka *velika* ili *mala doza* te da smatramo da se količina tada konceptualizira u domeni [vertikalnosti].

Želimo pokazati da metonimija predstavlja proces generalizacije gornjega, donjega ili srednjega dijela ljestvice, da ističe odnose na ljestvici, intenzitet kao i da daje socijalnu komponentu izražavanju činjenica. Uloga je metonimije u znanstvenom diskursu da pridonosi razumijevanju znanstvenih činjenica i da publiku uvjeri da ono što autor želi prikazati kao znanstvenu informaciju to i jest.

Stoga možemo reći da metodologija kojom se koristimo u ovom radu predstavlja lingvističke postupke kognitivne lingvistike upotrijebljene u službi analize diskursa, u ovom slučaju znanstvenoga medicinskoga diskursa.

Metonimijski odnosi u domeni [vertikalnosti] u medicinskom diskursu

U domeni [vertikalnosti] pridjevi poput *high, low, increasing, decreasing* izražavaju vrijednosti koje podrazumijevaju određene postotke ili numeričke iznose. Budući da se pridjev *visok/nizak* ne odnosi na određeno numeričko značenje, metonimija je moguća zbog određene znanstvene situacije i našeg znanja da brojevni i jezični izrazi pripadaju istoj domeni [vertikalnosti]. Unutar domene oni su povezani odnosom GORE UMJESTO VIŠE / DOLJE UMJESTO MANJE. Na primjer, donji se dio ljestvice rabi umjesto manjega iznosa referentnih vrijednosti.

U statističkim istraživanjima, gornji dio ljestvice i donji dio ljestvice metonimijski stoje umjesto točnih izračuna. Ponekad su ti numerički izrazi navedeni u zagradi, ali uvijek su u tekstu detaljno objašnjeni. Tipična situacija u engleskom znanstvenom diskursu predstavlja imensku frazu koja počinje atributivnim pridjevima *high/low* i predstavlja ishodišnu domenu, dok je numerička vrijednost ciljna domena. Obje, i ljestvica i numeričke vrijednosti predstavljaju poddomene u nadređenoj domeni [vertikalnosti]. Možeme reći, slijedeći Raddena, da su oni dva lika istoga koncepta *znanstvena činjenica* (2003).

Metonimijska situacija prisutna unutar poddomene vertikalna ljestvica kao karakteristična za znanstveni diskurs jest metonimija DIO LJESTVICE (GORNJI/DONJI/SREDNJI) UMJESTO BROJEVNE VRIJEDNOSTI.

Druga moguća interpretacija temelji se na odnosima uzročnosti. Radden i Kövecses ilustriraju metonimije u idealiziranom kognitivnom modelu uzročnosti na sljedeći način:

> a. CAUSE FOR EFFECT: *healthy complexion* for 'the good state of health bringing about the effect of healthy complexion'.
>
> b. EFFECT FOR CAUSE: *slow road* for 'slow traffic resulting from the poor state of the road' (1999:38).

Budući da vertikalna ljestvica ne sadrži kao svoje leksikalizirano značenje određenu količinu, metonimijsko se preslikavanje javlja zbog pragmatike određene situacije i našega znanja da i vertikalna ljestvica i količina izražena numeričkom vrijednosti prema referentnim vrijednostima pripadaju istoj domeni [vertikalnosti]. Povezani su odnosom uzročnosti: vertikalna ljestvica umjesto količine. Učinak, tj. donji dio ljestvice se koristi umjesto uzroka, niske brojčane vrijednosti. U primjeru *niske doze*, donji dio vertikalne skale je rezultat određene količine lijeka što je slučaj uzročne metonimije UČINAK UMJESTO UZROKA.

Primjeri na engleskom jeziku:

(1) The results of the US trial also raised the possiblity that aspirin may have been more effective in those aged 50 years or more and when cholesterol *concentrations were low* rather than *high* (BMJ Vol. 321). (= expressed in numbers and compared to the reference value)

(2) The primary prevention thrombosis prevention trial in men at increased risk of coronary heart disease recently showed that *low intensity* anticoagulation with warfarin to an international normalized ratio of about 1.5 and *low dose* aspirin 75 mg daily each reduced the incidence of major episodes by about 20% over a median period of 6.8 years (BMJ Vol. 321). (= concentrations of drugs compared to the reference value)

(3) Men with *higher pressures* may be exposed to the risks of bleeding while deriving no benefit through reductions in coronary heart disease and stroke (BMJ Vol. 321). (= readings of blood pressure are above normal values)

(4) Finally, there is *a high local frequency* of respiratory syncytial virus in severe lower-respiratory-tract infection (*The Lancet* Vol. 365). (= a large number of cases)

(5) The authors found an unexpectedly *high absolute reduction* of vaccine-preventable Hib meningitis (*The Lancet* Vol. 365). (= a large number of cases were avoided due to vaccination)

U primjerima (6) i (7), tvrdnja o *umjerenom smanjenju* i *blagom pogoršanju* popraćena je statističkim podatcima. Tako da se i pridjevi koji su sami po sebi dosta neprecizni, poput *umjeren, blag*, također odnose na precizno izražene brojke i odnose koji ih potkrepljuju. Metonimijska je situacija da SREDNJI DIO LJESTVICE STOJI UMJESTO BROJČANE VRIJEDNOSTI.

(6) The Gulf veterans showed *a modest reduction* in fatigue scores and *non-significant reductions* in general health questionnaire scores and total symptoms (BMJ Vol. 327). (= statistical fall)

(7) Results: Gulf war veterans experienced a *modest reduction* in prevalence of fatigue (48.8% at stage 1, 43.4% at stage 2) and psychological distress (40.0% stage 1, 37.1% stage 2) but a *slight worsening* of physical functioning on the SF—36 (90.3 stage 1, 88.7 stage 2) (BMJ Vol. 327).

Osim tipičnih situacija u kojima se imenska fraza odnosi na koncepte poput *concentration, reduction* ili *frequency*, *faktori rizika* za pojavu bolesti također se često navode modificirani kvalifikatorima *niski* ili *visoki* s ciljem ukazivanja stupnja mogućnosti kojim se doprinosi pojavi bolesti. Tako se i kategorija *rizika,* tj. mogućnosti za pojave bolesti, konceptualizira u domeni [vertikalnosti] i izražava kao odnos na ljestvici. Donji dio ljestvice, *niski*

rizik, u stvari predstavlja malu mogućnost oboljenja, dok *visoki rizik* ukazuje na veliku opasnost od bolesti. Metonimijska je situacija DIO LJESTVICE UMJESTO MOGUĆNOSTI OBOLIJEVANJA. Povezani su odnosom uzročnosti jer je nazočnost faktora rizika (ishrana, navike, poremećaji) uzrok koji rezultira većom ili manjom mogućnošću obolijevanja.

(8) The combination of 4 *low risk factors* lowered the all-cause mortality rate to 0.35 (95% CI, 0.28-0.44) (JAMA Vol. 292). (= probability of elements to contribute to the occurrence of a disease)

(9) For risk stratification, diffusion-weighted MRI performed immediately after TIA may be the most powerful tool for prediciting which patients are at *high or low risk* of a subsequent stroke (*Postgraduate Medicine* Vol. 117). (= danger of the occurrence of a disease)

Koncept *zdravlje* predstavlja stanje optimalne fizičke, mentalne i društvene funkcije organizma. Bolest narušava to stanje na različite načine i različitim intenzitetom. Tako da zdravlje može biti *dobro, odlično,* ali kao rezultat utjecaja bolesti zdravlje može biti *loše,* više ili manje *narušeno, oštećeno, pogoršano, popravljeno.* Svi ti stupnjevi kvalitete zdravlja izraženi su kao različite razine na ljestvici. Metonimijska situacija je VERTIKALNA LJESTVICA I NJEZINI DIJELOVI UMJESTO ZDRAVSTVENOGA STATUSA. Primjer (10) pokazuje da se kategorija *zdravlje* konceptualizira u domeni [vertikalnosti], a sastoji se od poddomena koje predstavljaju različite razine stanja zdravlja s obzirom na prototipno, optimalno stanje.

(10) In adults, adolescents and children these measures have been shown to discriminate among population groups known to have different *levels of health* (JAMA Vol. 293). (=states of health)

Vodeći uzrok smrti ili bolesti česta je sintagma u medicinskim tekstovima. Jedno od značenja koncepta *leading* jest rangiranje na prvom mjestu ili jednom od prvih mjesta s obzirom na svoj utjecaj. Što se tiče uzroka smrti ili bolesti, postoji popis uzroka dobiven na temelju statističkih ispitivanja. Na vrhu takva popisa smješteni su najčešći uzroci, a zatim slijede ostali s opadajućom učestalošću. Znači, *leading causes* metonimijski stoji umjesto uzroka koji se, zbog svoje učestalosti, nalaze pri vrhu popisa uzroka smrti. Metonimijska situacija u sljedećim primjerima jest GORNJI DIO POPISA UZROKA UMJESTO POSLJEDICA.

Druga je moguća interpretacija preslikavanje u domeni [uzročnosti] kada uzrok može stajati umjesto učinka i obrnuto. Tada *leading causes* znači da je vodeće mjesto na ljestvici rezultat statističke učestalosti uzroka. To je primjer metonimijske situacije UČINAK UMJESTO UZROKA.

(11) Suicide is one of the *leading causes* of death worldwide (JAMA Vol. 293). (= first on the list of causes due to its frequency)

(12) With the increase in life expectancy, the *leading causes* of death have shifted dramatically from infectious diseases to noncommunicable diseases and from younger to older individuals (JAMA Vol. 292).

Prilikom odlučivanja koji lijek ili metodu upotrijebiti, na raspolaganju stoji nekoliko mogućnosti. Najbolja se smatra ona na prvom mjestu na listi mogućih lijekova ili metoda. Na temelju konceptualizacije da je najbolje na prvom mjestu, upotrebljava se izraz *of first choice.*

(13) In nearly all systems of health care, aspirin — not clopidogrel (Plavix) — is the antiplatelet *agent of first choice* (Postgraduate *Medicine* Vol. 117). (= first on the list of effective agents, the best)

Taj je primjer moguće interpretirati kao metaforu, ali i kao metonimiju. Konceptualna metafora u osnovi je DOBRO JE GORE, tj. njena varijanta NAJBOLJE JE PRVO. Metaforičko preslikavanje se odvija između dviju odvojenih domena [vertikalnosti] i [kvalitete]. Međutim, moguće je objašnjenje da je primjer *first choice* metonimijsko preslikavanje GORE UMJESTO DOBRO unutar domene [vertikalnosti] budući da je specifičnost toga slučaja da se kvaliteta isto shvaća kao rezultat statističkih mjerenja. U znanstvenom diskursu kvaliteta se određuje prema zadanim konvencijama te se može smatrati poddomenom u nadređenoj domeni [vertikalnosti]. Povezuje ih odnos uzročnosti UČINAK UMJESTO UZROKA, tako da *agent of first choice* znači da je položaj agensa na prvom mjestu popisa rezultat njegove dobre kvalitete potvrđene statističkim vrijednostima.

Sljedeći primjeri ilustriraju uporabu najvišega stupnja na ljestvici kao modifikatora uz pridjev *effective* i imenicu *concern*. Ta upotreba je rezultat zaključka koji se temelji na statističkim ispitivanjima.

(14) This teaching material is *highly effective* (BMJ Vol. 327). (=very effective, as confirmed by some statistical data)

(15) However, in a random survey conducted in 1999, 73% of Air Force unit commanders identified risk of suicide as their *highest concern* regarding behavioural health in their units (BMJ Vol. 327). (=main concern)

(16) In critical illness, patients are *highly stressed,* multiorgan dysfunction and malnutrition may develop, and the concentrations of corticosteroid-binding globulin and albumin are commonly decreased (*New England Journal of Medicine* Vol. 350). (= the level of stress is high)

Sljedećih nekoliko primjera ilustrira lingvističke varijacije koje odražavaju

vertikalni način razmišljanja u znanstvenom diskursu i odabir specifične terminologije iz koje je vidljivo da promjene na ljestvici stoje umjesto brojka te su rezultat procesa generalizacije.

(17) Anastrozole was associated with fewer side effects than tamoxifen, although *fractures and arthralgia were increased* (The Lancet Vol. 365). (= the number of cases of fractures and arthralgia)

(18) There is *growing evidence* of cholinergic involvement in vascular dementia (*Postgraduate Medicine* Vol. 117). (= the number of proofs is growing)

(19) There is *growing awareness* that vascular dementia and Alzheimer's disease often coexist in the population with dementia, especially in persons of greater age (*Postgraduate Medicine* Vol. 117). (=level of awareness)

(20) The average number of embryos transferred per cycle began decreasing in 1997, with *the steepest decline* (an 11.1 percent decrease) between 1998 and 1999 (*New England Journal of Medicine* Vol. 350). (= abrupt decrease in percentage)

Na razini konceptualizacije vidimo da se u engleskom jeziku znanstveni način razmišljanja strukturira u domeni [vertikalnosti]. Time smo kroz kognitivnolingvističku analizu dali objašnjenje i ilustrirali stav lingvista da u znanosti prevladava vertikalni način razmišljanja. Kognitivni proces kojim se znanje konceptualizira i realizira u jeziku je metonimija kada LJESTVICA I NJEZINI DIJELOVI STOJE UMJESTO REZULTATA MJERENJA. Stoga možemo reći da je metonimijsko preslikavanje unutar iste nadređene domene [vertikalnosti] karakteristično za znanstveni diskurs.

Konceptualizacija znanstvenih činjenica u hrvatskom jeziku

U hrvatskom je jeziku konceptualizacija znanstvenih činjenica nešto različita nego u engleskom jeziku i složenija. Uobičajna je sintagma *mala/velika* doza, *malo/veliko* povećanje ili smanjenje. To ukazuje da hrvatski jezik konceptualizira odnose povećanja ili smanjenja vrijednosti u domeni [količine], a ne u domeni [verikalnosti]. Međutim, u hrvatskim medicinskim tekstovima isto su toliko učestali i primjeri konceptualizacija količine u domeni [vertikalnosti]. Smatramo da je to učinak konceptualizacija iz engleskoga znanstvenoga jezika na hrvatski jezik i jedan oblik snažnoga utjecaja engleskoga jezika koji se inače javlja i na leksičkoj, sintaktičkoj i semantičkoj razini medicinskih znanstvenih tekstova kao posljedica principa znanstvenog stila (Tominac i Krišković 2008).

U sljedećim primjerima iz hrvatskih znanstvenih tekstova konceptualizacija brojevnih vrijednosti odvija se unutar domene [količine]. Tako da u

hrvatskom znanstvenom jeziku nalazimo jezične elemente poput *veliki* ili *mali* uz imenice poput *koncentracije*, ali i uz opće koncepte poput *opasnost.* To su primjeri konceptualne metafore VIŠE JE GORE ILI MANJE JE DOLJE, tj. numerički izrazi jesu količine. U tom slučaju preslikavanje se odvija između dviju domena: [količine] i [vertikalnosti]. Ishodišna domena je domena [količine], a ciljna je domena [vertikalnosti]. Smatramo da je to konceptualizacija iz općeg jezika za koji je karakteristično horizonalno zaključivanje koje se prenosi u znanstveni jezik.

Primjeri metaforičke konceptualizacije znanstvenih činjenica:

(21) U pacijenata s arterijskom hipertenzijom primijenjene su *veće doze* ramiprila (5-10 mg ramiprila/dan) (*Acta Medica Croatica* Vol. 58, br. 1, 2004).

(22) *U 141 transplantiranih bolesnika je tijekom razdoblja promatranja dijagnosticirano 66 ATN, od kojih je primjenom CSM prepoznato 54 (82%, p<0.001). To potvrđuje veliku osjetljivost* te metode u evaluaciji ATN (*Acta Medica Croatica* Vol. 58, br. 1, 2004).

(23) *Smrtnost* je bila značajno *manja* u bolesnika liječenih u eri HAART-a, a prosječno smanjenje smrtnosti iznosilo je 59,3%. (*Liječnički vjesnik* 127, br. 5—6, 2005).

(24) Statistički je značajno *veći udio* oštećenja sluha u skupini novorođenčadi s činiteljima rizika pri rođenju (*Medicina* Vol. 42(41), br. 1, 2005).

(25) Postoji hipoteza da su obilježja vaskularne mreže u prematurusu odgovorna za *veću vulnerabilnost* "bijele tvari" u prematurusa (*Medicina* Vol. 42(41), br. 1, 2005).

(26) Periventrikularna križanja (slika3.) putova (engl.crossroads) pokazuju smanjeni intenzitet MR-signala (slika1.) i *veću koncentraciju* molekula važnih za usmjeravanje rasta aksona i molekula ekstracelularnog matriksa (*Medicina* Vol. 42(41), br. 1, 2005).

(27) Prethodni rezultati su, međutim, pokazali *veću disperziju* učestalosti javljanja epilepsije — od 15 do 90% (*Medicina* Vol. 42(41), br. 1, 2005).

(28) To mijenja "panoramu" CP-a uza stalni pad udjela djece porođajne težine iznad 2000 g i porast udjela djece rođene s *težinom manjom* od 1500 grama (*Medicina* Vol. 42(41), br. 1, 2005).

(29) *Prevalencija* CP-a to je *veća* što je porođajna *težina manja* i gestacijska dob djeteta kraća (*Medicina* Vol. 42(41), br. 1, 2005).

(30) *Najveći broj* invalidnih osoba utvrđen je u dobnoj skupini od 85 godina i više: 27,50% (žene: 26,86%; muškarci: 29,19%) (*Liječnički vjesnik* 127, br. 9—10, 2005).

(31) *Opasnost* od interakcija lijekova *veća* je što je *veći broj* uzetih lijekova (*Liječnički vjesnik* 127, br. 9—10, 2005).

(32) Postotno *povećanje* tjelesne visine, pri usporedbi s predratnim povećanjem (3,57% djevojčice, 4,73% dječaci) bilo je *manje* u prvoj (3,38% djevojčice, 3,45% dječaci), a *veće* u drugoj ratnoj godini (4,53% djevojčice, 4, 73% dječaci) (*Liječnički vjesnik* 127, br. 9—10, 2005).

Međutim, jezična praksa iz engleskog jezika prijevodima se uvodi u hrvatski jezik tako da se mijenja konceptualizacija u znanstevnom diskursu hrvatskoga jezika. Hrvatski znanstveni diskurs time se udaljava od metaforičkoga preslikavanja između dviju domena i usvaja vertikalni način razmišljanja kada se konceptualizacija znanstvenih činjenica događa u domeni [vertikalnosti], s tim da se domena [količine] javlja kao poddomena u domeni [vertikalnosti] jer se oslanja na referentne vrijednosti i znanstvene sustave. Stoga i u hrvatskom jeziku slijedi česta upotreba pridjeva *visok /nizak* i njihovih stupnjeva komparacije uz imenice koje obuhvaćaju brojčane vrijednosti. Metonimijsko preslikavanje je isto kao u engleskom jeziku. Konceptualna metonimija jest GORE UMJESTO VIŠE, tj. *visoke doze lijeka* znače da GORNJI DIO LJESTVICE STOJI UMJESTO VELIKE KOLIČINE LIJEKA.

(33) Ozljede vidnih živaca mogu se liječiti dekompresijom ili primjenom *visokih doza* glukokortikoida, kako to i Cerovski i suradnici preporučuju (*Liječnički vjesnik* 127, br. 5—6, 2005).

(34) Kao posljedica mišićne aktivnosti snizuje se intravenski tlak i žile u koži su prazne, što uzrokuje veću transparentnost kože, odnosno *najvišu vrijednost* pletizmografske krivulje (*Liječnički vjesnik* 127, br. 9—10, 2005).

(35) U muškaraca su zbog većeg kostura *koncentracije* pokazatelja pregradnje *više* nego u žena do menopauze (*Liječnički vjesnik* 127, br. 5—6, 2005).

(36) Djeca *niske porođajne težine*, kratke gestacijske dobi, sve više preživljavaju zahvaljujući boljoj intenzivnoj skrbi i terapiji u ranoj neonatalnoj dobi (*Medicina* Vol. 42(41), br. 1, 2005).

(37) Ukratko, osobe s genotipom insercija/insercija za UCP-2 imaju *viši* bazalni metabolizam, dakle *viši utrošak energije* i manje su sklone nakupljanju masnog tkiva, uz isti kalorijski unos od osoba s genotipom delecija/delecija (*Liječnički vjesnik* 127, br. 5—6, 2005).

(38) Prvi slučaejvi ptičje gripe u čovjeka zabilježeni su 1997. u Hong Kongu, a *visoka smrtnost* u trenutačnoj epidemiji u jugoistočnoj Aziji je zabrinjavajuća (*Medix* god. XI, br. 60/61, 2005).

Upotreba priloga *visoko*/*nisko* uz pridjev također ukazuje da pridjevi podrazumijevaju određenu ljestvicu intenziteta. Na primjer, *slabovidan* uključuje različite intenzitete te se može klasificirati u nekoliko stupnjeva.

Odnosi između intenziteta bolesti ili simptoma locirani su na različitim

razinama ljestvice. To se ne odnosi samo na koncepte koji mogu biti objašnjeni brojem, već i na apstraktne koncepte koji također uključuju različite razine. U tim primjerima dolazi do kršenja metonimijske motivacije konkretno umjesto apstraktnoga jer se preciznije zamjenjuje općenitijim i apstraktnijim zbog cilja boljega razumijevanja. Metonimijsko preslikavanje tada je realizirano kroz konceptualnu situaciju VERTIKALNA LJESTVICA UMJESTO INTENZITETA.

(39) Cerebralnu paralizu razvilo je 13(26,5%) djece, smetnje vida 28 (57,2%) od kojih je 3 slijepo, jedno vidi samo na jedno oko, a jedno je *visoko slabovidno* (*Medicina* Vol. 42 (41), br. 1, 2005).

(40) U središtu interesa javnosti nalazi se *visokopatogeni virus* influence A podtip H5N1 (*Medix* god. XI, br. 60/61, 2005).

(41) Protutijela se mogu dokazati u serumu i cerebrospinalnoj tekućini bolesnika s paraneoplastičnim sindromima, a *visoko* su *specifični* za pojedinu skupinu sindroma ili za određene tipove tumora (*Acta Medica Croatica* Vol. 58, br. 1, 2005).

U hrvatskom se jeziku konceptualizacije u domenama [vertikalnosti] i [količine] isprepliću pa se često paralelno uz pridjeve *visok/nizak* upotrebljavaju i pridjevi *veliki/mali.* Smatramo da je za hrvatski jezik specifično da se koriste izrazi *mala/velika (doza, koncentracija, porođajana težina),* a da je upotreba izraza *niska/visoka* iz domene [vertikalnosti] koja se oslanja na brojčane vrijednosti i referentne točke utjecaj upotrebe iz znanstvenog diskursa na engleskom jeziku. Promjene se javljaju postupno pa su paralelna preslikavanja dio prilagodbe novom načinu razmišljanja i zaključivanja.

Sljedeći primjeri pokazuju jedan korak pri mijenjanju konceptualne strukture hrvatskog znanstvenog diskursa pod utjecajem konceptualne strukture engleskoga znanstvenoga jezika. Autor u istoj rečenici jezično izražava znanstvene činjenice i kao metonimijsko i kao metaforičko preslikavanje. To pokazuje nesigurnost autora glede pravilne upotrebe i dvoumljenje između dosadašnje upotrebe u hrvatskom jeziku i prijevoda članaka s engleskoga jezika koje koristi u svojoj literaturi.

(42) Morbiditet je *nizak* i nije *veći* nego kod ekscizijske hemorodektomije (*Liječnički vjesnik* 127, br. 5—6, 2005).

(43) Pojavnost epilepsije s obzirom na klasifikaciju cerebralne paralize u ispitivane djece, upućuje na *najveću učestalost* pojave epilepsije u grupi djece sa spastičnom tetraplegijom — 27(84, 45%), dok iznenađuje *niski postotak* 2 (6,3%) u skupini djece sa spastičnom hemiplegijom (tablica 2) (*Medicina* Vol. 42(41), br. 1, 2005).

(44) *Visoki rizik* za preživjelog dvojaka je i smrt drugog fetusa intrauterino, a prema nekim autorima i *veći rizik* za neurološke sekvele (*Medicina* Vol. 42(41), br. 1, 2005).

Pridjevi *uredan* ili *normalan* kada kvalificiraju neku tjelesnu funkciju, nalaz ili razvoj znače *zdrav.* Tako da smo primjer *uredan nalaz* uključili u metonimiju OPĆI POJAM UMJESTO SPECIFIČNOGA. Koncept *zdravlje* u medicini mjerljiv je pojam, što znači da se tjelesne funkcije, reakcije, nalazi ili razvoj opisuju određenim rasponom numeričkih vrijednosti. Kada su vrijednosti u rasponu koji je referentna vrijednost za zdrav organizam, kažemo da je funkcija, nalaz ili razvoj, *normalan* ili *uredan*. Stoga smo takve primjere uvrstili u skupinu odnosa na ljestvici.

(45) Bolesnici imaju koncentrično suženje vidnog polja uz *urednu vidnu oštrinu* i *uredne pupilarne reakcije* (*Liječnički vjesnik* 127, br. 5—6, 2005).

(46) U djece s CP-om, epilepsija se javlja prije u odnosu prema djeci *urednoga* psihomotornog *razvoja* (*Medicina* Vol. 42(41), br. 1, 2005).

(47) Samo je jedno dijete nakon neuroslikovne pretrage mozga imalo *uredan nalaz* (*Medicina* Vol. 42(41), br. 1, 2005).

(48) Bodovi od 0 do 2 označavaju *normalni CTG indeks,* od 3 do 4 prepatološki, a 5 bodova i više patološki nalaz (*Gynaecol Perinatol* Vol. 15, br. 1, 2006).

(49) Za ostale parametre je aritmetička sredina bila između —1 i 1 pa se ti *parametri* smatraju *normalnima* (*Acta Medica Croatica* Vol. 58, br. 1, 2004).

U hrvatskom je jeziku upotreba pridjeva *vodeći* u značenju *prvi* ili *glavni*, tj. na prvom mjestu po svom utjecaju česta kao i u engleskom jeziku. Metonimijska je interpretacija da gornji dio popisa metonimijski stoji umjesto posljedica. Povezani su odnosom uzročnosti kada uzrok može stajati umjesto učinka i obrnuto. Tada *vodeći uzroci* znači da je mjesto na vrhu ljestvici rezultat statističkih nalaza o učestalosti uzroka što je primjer metonimijske situacije UČINAK UMJESTO UZROKA.

(50) Ta bolest jedan je od najčešćih uzroka smrtnosti od zloćudnih tumora i *vodeći uzrok* smrti žena u dobi od 40 do 49 godina (*Medix* god.XII, br. 64, 2006). (=prvi na popisu uzroka smrti)

Pod utjecajem engleskoga jezika u medicinskim je tekstovima uobičajna upotreba sintagmi kao što je *lijek (prvog) izbora.* Lijek prvoga izbora najbolji je ili najdjelotvorniji lijek u određenoj situaciji pa se nalazi na prvom mjestu na popisu odgovarajućih lijekova. Slična je upotreba i za sintagme *metoda izbora* ili *marker izbora.* Interpretacija je ista kao u engleskom jeziku, tj. VERTIKALNA LJESTVICA stoji umjesto KVALITETE LIJEKA ILI METODE. Metonimijsko preslikavanje GORE UMJESTO DOBRO se odvija unutar jedne domene [vertikalnosti] jer se i kvaliteta utvrđuje na temelju mjerenja. Povezuje ih odnos uzročnosti UČINAK UMJESTO UZROKA jer je ishodišna domena, položaj agensa na prvom mjestu popisa, rezultat njegove dokazane učinkovitosti.

(51) Liječenje trajne astme svih stupnjeva temelji se na primjeni inhalacijskih kortikosteroida kao *lijekova prvog izbora* (*Medix* god. XII, br. 64, 2006).
(52) Troponin je biološki *marker izbora* za otkrivanje oštećenja miokarda (*Medix* god. XII, br. 64, 2006).
(53) Nadalje, čini se da je 4D ultrazvuk *metoda izbora* za detekciju suptilnih promjena kao što su nadodane rotacije i promjene u smjeru pokret (*Gyneacol Perinatol* Vol. 15, br. 1, 2006).

Sljedeći primjeri ilustriraju metonimijsku situaciju DIO LJESTVICE UMJESTO INTENZITETA NALAZA. U primjeru (54) atributi *srednje težak* ili *težak* odnose se na klasifikaciju astme. Prvi stupanj bolesti označava se kao *blag*. Brojčane vrijednosti na pojedinim dijelovima ljestvice generaliziraju se pridjevima poput *blag, slab, ozbiljan, težak* ili *adekvatan*, a rezultat su procesa zaključivanja.

(54) Green i sur. su tijekom 12 mjeseci bolesnike sa *srednje teškom/ teškom astmom* liječili prema simptomima, sukladno smjernicama Britanskog torakalnog društva (BTD), ili u odnosu na razinu eozinofila u iskašljaju (*Medix* god.XII, br. 64, 2006).
(55) *Najozbiljniji intrapartalni CTG nalaz* je ravna linija TF s vrlo plitkim kasnim usporenjima, što je i razlog napuštanja Kublieve podiobe kasnih deceleracija "po težini" ovisno o veličini usporenja na blage, umjerene i teške iz 1969. godine (*Gyneacol Perinatol* Vol. 15, No. 1, 2006).
(56) To se odnosi na *slabiju vaskularnu irigaciju* granične zone, između kortikalne i duboke vaskularne mreže (*Medicina* Vol. 42(41), br. 1, 2005).
(57) Nađen je *blagi porast* transaminaza (ALT 79 U/l, AST 53 U/l) uz urednu CKS, L, trombocite, SE, bilirubin, alkalnu fosfatazu, uričnu kiselinu, INR i elektroforezu serumskih proteina (*Liječnički vjesnik* 127, br. 9—10, 2005).
(58) Potrebno je osigurati *adekvatnu dijalizu* (kt/V>1,2) pomoću biokompatibilnih dijalizatora i dijalizata visoke kvalitete (*Acta Medica Croatica* Vol. 58, br. 1, 2004).

Na razini konceptualizacije vidi se da hrvatski jezik znanstveni način razmišljanja kroz numeričke vrijednosti, grafove i dijagrame strukturira u domeni [količine]. To je rezultat metaforičkoga preslikavanja između dviju konceptualnih domena. Međutim, procesi globalizacije znanosti nameću engleski jezik kao sredstvo komunikacije pa se u hrvatskom jeziku pod utjecajem jezičnih realizacija iz engleskoga jezika mijenja djelovanje konceptualnih struktura. Posljedično tomu, hrvatski znanstveni diskurs sve je manje metaforičan, a sve više metonimičan.

Zaključak

Znanstvene činjenice u znanstvenom radu izražene su brojevnim izrazima koji predstavljaju vrijednosti na ljestvici standardnih referentnih vrijednosti. Prikazane na taj način u tekstu, razumljive su uskoj čitateljskoj publici. Međutim, autori znanstvenih članaka često znanstvene činjenice dodatno opisno izražavaju jezičnim sredstvima, najčešće pridjevima. Time generaliziraju numeričke vrijednosti i prezentiraju ih u znanstvenom diskursu razumljivom široj publici.

Metonimija je proces kojim se prikaz znanstvene činjenice kao brojevne vrijednosti realizira u jeziku na način da se gornji dio ljestvice generalizira kao visoka vrijednost, a donji kao niska. Intenzitet se opisuje pridjevima poput *blagi, umjereni, jaki*, a promjene intenziteta kao *rastuće* ili *opadajuće*. Time metonimija kao kognitivni proces vertikalnu, znanstvenu dimenziju razumijevanja generalizira i preslikava na odgovarajući znanstveni jezik. Osim toga, metonimija pridonosi razumijevanju znanstvenih činjenica. Jedna joj je od uloga da uvjeri publiku da ono što autor želi prikazati kao znanstvenu informaciju, i jest znanstvena informacija. Time metonimija daje socijalnu komponentu znanstvenomu diskursu.

Analizom našega korpusa primijetili smo razlike u konceptualizaciji znanstvenih činjenica između engleskoga i hrvatskoga jezika.

U engleskom znanstvenom diskursu numeričke vrijednosti znanstvenih činjenica konceptualiziraju se u domeni [vertikalnosti] pa se generaliziraju i jezično izražavaju pridjevima poput *visok, nizak* što je karakteristična konceptualizacija za vertikalan način razmišljanja u znanstvenom jeziku. Temelje se na metonimiji VERTIKALNA LJESTVICA UMJESTO NUMERIČKE VRIJEDNOSTI, tj. GORE UMJESTO VIŠE/DOLJE UMJESTO MANJE.

U hrvatskom znanstvenom diskursu činjenice se konceptualiziraju u domeni [količine], pa se izažavaju pridjevima poput *malen, velik.* U osnovi konceptualizacije nalazi se metafora VIŠE JE GORE/MANJE JE DOLJE. Međutim, pod utjecajem engleskoga znanstvenoga diskursa, hrvatski autori znanstvenih radova rabe i pridjeve iz domene [vertikalnosti] koji predstavljaju metonimijsko preslikavanje, tako da u hrvatskom jeziku postoji dvojna lingvistička realizacija znanstvenih činjenica. Time se putem znanstvenoga jezika mijenja konceptualna struktura znanstvenoga diskursa hrvatskoga jezika.

Iz kognitivnolingvističke literature poznato je da je jezik metaforičan i da se konceptualizacije u općem jeziku temelje na ljudskom iskustvu. Nasuprot tomu, u znanstvenom diskursu osnova za konceptualizacije jesu znanstvene konvencije, npr. sustavi i referentne vrijednosti. Stoga se kao zaključak nameće ideja da je opći jezik po svojoj prirodi metaforičan, a znanstveni jezik metonimičan.

Literatura

Barcelona, Antonio (ed.). 2000. *Metaphor and Metonymy at the Crossroads : A cognitive Perspective.* Berlin, New York : Mouton de Gruyter. 356 str.

Barcelona, Antonio. 2000. Introduction. The cognitive theory of metaphor and metonymy. U knj. Barcelona 2000, 1—28.

Barcelona, Antonio. 2003. Clarifying and applying the notions of metaphor and metonymy within cognitive linguistics: An update. U knj. Dirven, Pörings 2003, 207—279.

Croft, William. 2003 [1993]. The role of domains in the interpretation of metaphor and metonymies. U knj. Dirven i Pörings 2003, 161—207.

Dirven, René, Ralf Pörings (eds.). 2003. *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin, New York : Mouton de Gruyter. 605 str.

Gee, James Paul. 2002. *An Introduction to Discourse Analysis : theory and method*. London, New York : Routledge. 176 str.

Itkonen, Esa. 2005. *Analogy as Structure and process*. Amsterdam : John Benjamins. 249 str.

Kinneavy, James L. 1971. *A Theory of Discourse.* Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, Inc. 478 str.

Kövecses, Zoltán, Radden Günter. 1998. Metonymy: Developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics* 9—1, 37—77.

Lakoff, George. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things*: *What Categories Reveal about the Mind*. Chicago, London : The University of Chicago Press. 614 str.

Lakoff, George, Mark Johnson. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago, London : The University of Chicago Press. 242 str.

Lakoff, George, Mark Turner. 1989. *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor.* Chicago, London : The University of Chicago Press. 230 str.

Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. I: Theoretical Prerequisites.* Stanford : Stanford University Press. 516 str.

Langacker, Ronald W. 1991. *Concept, Image, and Symbol.* Berlin, New York : Mouton de Gruyter. 395 str.

Langacker, Ronald W. 1999. *Grammar and Conceptualization.* Berlin, New York : Mouton de Gruyter. 427 str.

Livnat, Zohar. 2009. The concept of *scientific fact*: Perelman and beyond. *Argumentation* 23, 375—386.

Mihaljević, Milica. 1998. *Terminološki priručnik.* Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada. 204 str.

Panther, Klaus-Uwe, Günter Radden (eds.). 1999. *Metonymy in Language and Thought.* Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company. 423 str.

Radden, Günter. 2003. How metonymic are metaphors?. U knj. Dirven, Pörings 2003, 407—434.

Radden, Günter, Zoltán Kövecses. 1999. Towards a Theory of Metonymy. U knj. Panther, Radden 1999, 17—59.

Ruiz de Mendoza Ibáñez, Francisco José. 2000. The role of mapping and domains in understanding metonymy. U knj. Barcelona 2000, 109—132.

Stockwell, Peter. 2000. Towards a Critical Cognitive Linguistics. http://www. eprints.nottingham.ac.uk/23/0/CRITCOG.PDF, preuzeto 15.VI.2010.

Taylor, John R. 1995. *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory.* 2nd ed. Oxford : Clarendon Press. 312 str.

Taylor, John R. 2003 [1989]. Category extension by metonymy and metaphor. U knj. Dirven, Pörings 2003, 323—347.

Tominac, Sandra, Arijana Krišković. 2008. Jezične posebnosti znanstvenih medicinskih tekstova. *Riječ* 2008. god.14. sv.3. str. 141—163.

Žic-Fuchs, Milena. 1991. *Znanje o jeziku i znanje o svijetu.* Zagreb : Biblioteka SOL.

Izvori

Kao izvor jezične građe na engleskom jeziku korišteni su časopisi:

British Medical Journal (BMJ), Volume 321, 1 July, 2000;
British Medical Journal (BMJ), Volume 327, 13 December, 2003;
Journal of the American Medical Association (JAMA), Volume 292, No. 12, December 1, 2004;
Journal of the American Medical Association (JAMA), Volume 293, No. 20, May 25, 2005;
The Lancet, Volume 365, No. 9453, January 1—7, 2005;
New England Journal of Medicine, Volume 350, No.16, April 15, 2004;
Postgraduate Medicine, Volume 117, No. 1, January 2005.

Kao izvor jezične građe na hrvatskom jeziku korišteni su časopisi:

Liječnički vjesnik, godište 127, br. 5—6, 2005;
Liječnički vjesnik, godište 127, br. 9—10, 2005;
Medicina, Volume 42(41), br.1, 2005;
Acta Medica Croatica, Volume 58, Br. 1, 2004;
Gynaecologia et Perinatologia, Volume 15, No 1, 2006;
Medix, godište XI, br. 60/61, 2005;
Medix godište XII, br. 64, 2006.

The role of conceptual metonymy in the presentation of scientific facts in medical discourse

Abstract

This paper analyses the presentation of scientific facts from a cognitive linguistic perspective, where metonymy plays a role in mapping numerical values to appropriate scientific language in medical discourse in English and Croatian. Scientific facts are presented in terms of both their epistemic meaning and their social meaning relevant in the specific discursive community. Scientific facts are commonly expressed as numerical values which represent a certain point on the scale of a reference value. Scientific language reflects the degree or intensity of scientific facts.

The role of metonymy as a cognitive process is to generalize and map the vertical, scientific dimension of thinking to appropriate scientific language, thus giving a social component to scientific facts. Different linguistic elements are used to describe relationships on the scale of numerical values and create a factual state in the sense of socially acceptable scientific facts. The relationships on the scale of numerical reference values in English are conceptualized in the domain of [verticality]. Consequently, their linguistic realization in English scientific discourse is achieved by attributes such as *high*, *low*, *increasing*, *decreasing* as a reflection of the conceptual metonymy UP FOR MORE/DOWN FOR LESS, leading to the metonymic mapping VERTICAL SCALE FOR NUMERICAL VALUE.

In Croatian, scientific facts are conceptualized in the domain of [quantity] and based on the metaphor MORE IS UP/LESS IS DOWN. Thus the adjectives *veliki* or *mali*, which are concepts describing quantity, are normally used. However, the influence of English scientific discourse causes changes in Croatian conceptual structures, leading to the use of attributes from the domain of [verticality], which are the result of metonymic mapping.

It is known from the cognitive linguistic literature that language is metaphoric in nature and that conceptualizations are embodied and based on human experience. In scientific discourse, there are conventions and systems that underlie the conceptualization of scientific facts. Thus it seems that scientific language is more metonymic in nature.

Ključne riječi: kognitivna lingvistika, metonimija, znanstvena činjenica, analiza diskursa

Key words: cognitive linguistics, metonymy, scientific facts, discourse analysis

FILOLOGIJA 57, Zagreb 2011

UDK 821.163.42'373.7
Pregledni članak
Primljen 25.XI.2010.
Prihvaćen za tisak 24.I.2011.

Marija Malnar
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
mmalnar@ffzg.hr

POREDBENI FRAZEMI U ČABARSKIM GOVORIMA

U radu se iznose osnovne karakteristike poredbenih frazema zabilježenih na području Čabra u Gorskom kotaru. Poredbeni frazemi predstavljaju najčešći frazeološki tip zabilježen na navedenome govornom području. Analizira se dio frazeološkoga korpusa istraženoga u mjesnim govorima Tršća, Prezida i Čabra. Svi primjeri koji se iznose u radu prikupljeni su terenskim istraživanjem. Potvrdama iz čabarske frazeologije, oprimjerene su osnovne strukturno-semantičke odlike poredbenih frazema, kao i moguće varijacije istih.

Uvod

Čabarski govori pripadaju gorskokotarskom dijalektu kajkavskoga narječja, to jest njegovu zapadnom tipu. Grad Čabar nalazi se na sjeveru Gorskoga kotara, a od susjedne Slovenije odvojen je rijekom Čabrankom i Kupom. Važno je spomenuti da se Čabar sastoji od pet mjesta, a to su Tršće, Prezid, Gerovo, Plešce i Čabar. Kada se, dakle, govori o čabarskome području, misli se na sva navedena mjesta.

Na području Čabra danas se govori isključivo kajkavskim narječjem. Stanovnici se uglavnom nisu selili u većem broju, češće je iseljavanje[1] nego useljavanje te idiomi doseljenika ne utječu bitno na govore čabarskoga područja.

[1] »Iseljavanje stanovništva, koje je započelo potkraj prošlog stoljeća (19. st. op. a.), nastavlja se sve do najnovijega doba, uslijed čega se broj stanovnika Gorskog kotara gotovo stalno smanjuje.« (Bognar 1981:319).

Korpus[2] na kojem provodim svoje istraživanje jesu frazemi prikupljeni tijekom tri godine (2007.—2010.) Skupljala sam ih s pomoću Frazeološkoga upitnika za kajkavske govore[3] te tijekom spontanoga razgovora s ispitanicima ili u svakodnevnim situacijama na terenu.

Frazem ili frazeološka sveza osnovna je jedinica frazeološkoga jezičnoga sustava. To je leksički izraz sastavljen od dvije ili više riječi, koristi se u svakodnevnoj upotrebi, može nositi konotacije[4] te imati funkciju naglašavanja ili pojačavanja značenja (Gläser 1998:125).

Antica Menac navodi sljedeće osnovne značajke frazema (2007:15):

> značenje cjeline nije jednako zbroju značenja pojedinih sastavnica,
>
> uglavnom stabilan red riječi,
>
> čvrsta struktura u kojoj su leksičke zamjene ograničene, a gramatičke ne unose semantičke promjene,
>
> najmanji mu je opseg kad se sastoji od jedne samostalne i jedne pomoćne riječi, a najveći opseg frazema nije određen.

Oblik frazema može biti trojak. Može ga činiti *fonetska riječ* (sveza samostalne naglašene riječi i jedne ili dviju nesamostalnih i nenaglašenih riječi), *skup riječi* (sveza dvaju ili više samostalnih riječi) ili *rečenica* (rečenica mu je osnovni strukturni dio). Neki frazeolozi smatraju kako fonetska riječ ne može biti frazem. Tako J. Matešić u Predgovoru *Frazeološkoga rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* definira frazeme kao »…jedinice jezika značenjskoga karaktera koje se kao cjelina reproduciraju u govornom aktu, raspolažući pri tome najmanje dvjema punoznačnim (autosemantičkim) riječima, od kojih barem jedna upućuje na semantičku pretvorbu, jedinice koje, zbog sposobnosti uklapanja u kontekst, poput svake druge riječi, mogu vršiti sintaktičku funkciju u rečenici« (1982:6). U novije vrijeme lingvisti u frazeme ubrajaju i fonetske riječi jer »one jesu dio frazeologije jer imaju sve osobine frazema« (Fink 2000:94). Autorica ističe da fonetske riječi, na primjer, *od oka, bez pardona, za pet, iz štosa* imaju stalan leksički sastav, ne stvaraju se u govornom procesu i kao cjelina se uključuju u kontekst. Zbog tih karakteristika zadovoljavaju navedene značajke koje definiraju frazem. U čabarskome korpusu zabilježeno je nekoliko primjera fonetske riječi u funkciji frazema poput *n'eč kar'iste* ‘ni za što’, *ni g'ovora*

[2] Frazemi su bilježeni u mjesnim govorima Tršća (Tr), Prezida (Pr) i Čabra (Ča).

[3] Frazeološki upitnik za kajkavske govore (M. Menac-Mihalić, u rukopisu) izrađen je u sklopu projekta *Istraživanje hrvatske dijalekatne frazeologije*. U njemu je zabilježen velik broj frazema zastupljenih na kajkavskom području što omogućuje usmjereno ispitivanje informatora.

[4] R. Gläser definira konotacije kao dodana semantička obilježja koja su u vezi s vrijednostima skupine koja upotrebljava određeni idiom (1998:128).

'nikako, ni u kojem slučaju', *od u̯ˈaka* 'otprilike', *pred nu̯ˈasen* 'blizu', *z gu̯ˈavi* 'napamet', *za bˈādaf* 'jeftino', *za bagatˈelo* 'jeftino', *za du̯ˈāko* 'umalo', *za pˈīt* ili *za gmˈr̥t* / *gmˈart* 'izuzetno, jako'.

Za ovaj su rad iz prikupljenoga korpusa izdvojeni poredbeni frazemi koji su najčešći frazeološki tip u čabarskim govorima.

Zajednička je karakteristika svih frazema (uključujući promatranu skupinu) isticanje značenja ili vrijednosti koju želimo izraziti, te specificiranje, modificiranje radnje ili stanja. Tako poredbeni frazemi '*parˈīden ko vrˈāk*', '*tˈr̥t ko ˈaks*', '*žˈei̯gen ko spˈužva*' označavaju intenzivirano značenje pridjeva *pariden* 'zločest', *tr̥t* 'tvrd, glup' i *žei̯gen* 'žedan'. Kada, pak, upotrijebimo izraz '*pˈušet ko Tˈūrčin*', '*stˈāt ko stˈūp*', '*vˈārvat ko vˈoku v glˈāve*' jasno je da se radi o izricanju načina radnje.

Strukturno-semantičke odlike poredbenih frazema

Poredbeni frazemi predstavljaju naročiti strukturno-semantički tip čija se struktura može svesti na obrazac *(A)* (comparandum) *kao* (comparatum) *B* (tertium comparationis). Segment *(A)* pretpostavlja komponentu koja se uspoređuje, a koja prethodi poredbeno načinskom vezniku *kao* te segmentu *B*, to jest komponenti s kojom se uspoređuje. Iz toga slijedi da su poredbeni frazemi u strukturnome smislu identični usporedbama. Ipak, za usporedbu je važno da segmenti A i B imaju najmanje jedan identičan sem, što u poredbenim frazemima nije nužno. Isto tako, usporedbe se stvaraju u govornome procesu, dok se poredbeni frazemi (kao i frazemi općenito) reproduciraju kao cjeline u relativno neizmijenjenome obliku. Iako kod većine poredbenih frazema segment *B* nosi samo denotativno značenje, značenju cijelog frazema pridonosi konotativnim značenjem, tj. sustavom uobičajenih asocijacija ili simbolike vezane uz određen sem (v. Omazić 2002).

U istraživanom korpusu segment *A* najčešće se sastoji od jednog leksema (*Lˈei̯p je ko ˈājngelčˇek* (Tr), *Tˈīčˇen*[5] *ko vˈeš*[6] (Ča), *Spˈi ko pˈājn* (Ča)), dok segment *B* ili usporedba može biti sastavljen od jednog (*Tˈęrt ko ˈaks* (Tr), *Tˈr̥t se ko hˈūja*[7] (Ča), *Di̯ˈebeu̯ je ku bˈǭbon*[8] (Pr)) ili više leksema (*Lˈei̯p ko krˈāvje žˈīgen*[9] (Tr), *Mˈārat ko za u̯ˈajnske*[10] *snˈei̯k* (Tr), *Pˈišę ko mˈāčˇka z rˈīpen* (Tr),

[5] tičˇen = dosadan.

[6] veš = uš.

[7] huja = crnogorično drvo jela.

[8] bubon = bubanj.

[9] žigen = blagoslov.

[10] u̯ajnske = prošlogodišnji.

T'ęrt ko l'ipav b'uk (Tr), *Zamat'āu̯a sę ję ko t'urska b'ula* (Tr), *Ž'ei̯gen*[11] *ko b'ažja m'āvra*[12] (Ča), *Ž'ive ko b'ubrek v l'oje* (Tr, Ča), *Žl'ęht*[13] *ję ko s'ām vr'āk* (Tr, Ča)).

Razlikujemo dva strukturna tipa poredbenih frazema, a to su trodijelni i dvodijelni, pri čemu je u promatranome korpusu trodijelni strukturni tip (A+B+C) brojniji.[14]

2.1. S obzirom na leksički sastav, a uzimajući u obzir »lijevu« stranu frazema (segment *A*) te utvrđujući njegovu vrstu riječi, čabarske trodijelne poredbene frazeme[15] sa strukturom skupa riječi dijelimo na:[16]

2.1.1. Glagolski frazemi sa strukturom skupa riječi:

2.1.1.1. *Glagol + poredbeni veznik + imenica*

arjavit[17] *ko čr̆ei̯dnek*[18] = jako vikati: *Arj'aviš ko čr̆'ei̯dnek* (Tr).

dei̯vat ko čęmc = teško i naporno raditi: *D'ei̯u̯a ku čʲęmc* (Pr).

gavu̯aret ko vęrgel[19] = puno govoriti: *Gav'ari ko v'ęrgel* (Tr).

glidat ko su̯ava[20] = gledati širom otvorenih očiju, zainteresirano: *Pagl'īdej jo, gl'īda ko su̯'ava* (Tr). *Al gl'ę̄da ku su̯'ava* (Pr).

hu̯adet ko špreh[21] = brzo hodati: *H'ūde ko špr'eh, n'akar ga u̯'ovet* (Tr).

jemet ko bu̯ata [dnarju][22] *čęga* = imati *čega* puno, u velikoj količini: *'Imaš dn'ārju ko bu̯'āta* (Tr). *Te ję s'ega ko bl'āta* (Ča).

jeskat[23] *ko ševanko*[24] *kaj* = tražiti ono što je nemoguće naći: *J'eščęš ko šev'anko f s'ene* (Tr).

[11] žei̯gen = žedan.

[12] mavra = duga.

[13] žlęht = zločest.

[14] Fink-Arsovski navodi kako je takva situacija potvrđena i u korpusu od oko 600 hrvatskih poredbenih frazema kod koji je trodijelni strukturni tip također brojniji (2002:12).

[15] Uopćeni je frazem određen prema obliku koji je u čabarskim govorima najčešće potvrđen. U uopćenom frazemu ne donosi se obezvučenje završnih zvučnih suglasnika, sve fonetske promjene na granici morfema i riječi bilježe se u primjerima.

[16] Melvinger u klasifikaciju uključuje i elemente desne strane frazema (1983/1984).

[17] arjavit = vikati.

[18] čr̆ei̯dnek = pastir.

[19] vęrgel = vergl.

[20] su̯ava = sova.

[21] špreh = puščano zrno.

[22] U uglatim zagradama [ ] donosi se uobičajeni kontekst u kojem se frazem obično potvrđuje.

[23] jeskat = tražiti.

[24] ševanka = igla.

jukat[25] *ko u̯atrak*[26] = jako plakati: *Al j'ūka ko u̯'atrak, s'ɾci mę b'ali* (Tr).

{karat sę[27]*}*[28] *ko baba* = puno se svađati: *Sę k'āraš ko b'āba* (Tr). *Se se ko b'āba* (Tr).

pet ko žou̯na[29] = puno piti: *P'iję ko ž'ou̯na* (Tr).

pɾjat sę ko č̓ɾv = čvrsto se priljubiti: *Pɾj'eu̯a sę ga ję ko č̓'ęrf* (Tr). *P'ɾjou̯ sę ję ku č̓'ɪf* (Pr).

pɾjat sę ko kašč̓[30] *kaga* = čvrsto se držati za *koga*: *P'ɾjeu̯a mę sę ję ko k'ašč̓* (Tr).

pru̯aset ko Boga kaga = usrdno, jako moliti *koga*: *N'akar tu d'eɪ̯vat ko B'oga tę pr'ūsen* (Tr).

spat ko ajngel // spat ko ajngelč̓ek = mirno spavati: *T'ak l'epu sp'i ko 'ajngel* (Tr). *Sp'i ku 'ajngel* (Pr). *Śp'i ku 'ajngelcok* (Pr).

sveɪ̯tet ko špeɪ̯gu[31] = jako sjajiti: *Č'eɪ̯vle sę te svet'ijo ko šp'eɪ̯gu* (Tr).

trist sę ko žulca[32] = jako se tresti: *Tr'īsę sę ko ž'ulca, v'alda jo ję str'āh* (Tr).

vleɪ̯č̓ sę ko megu̯a = sporo hodati, kretati se: *P'aglej ga, vl'eɪ̯č̓ę sę ko m'egu̯a* (Tr).

vu̯azet ko avion = brzo voziti: *U̯'an v'ūze ko avi'ōn* (Tr).

zrast ko huja = brzo narasti: *Se zr'āstu ko h'ūja* (Tr). *Ję zr'āstu ku h'ūja* (Pr).

živet ko ajngele = mirno, sretno živjeti: *Žev'ijo ku dv'ā 'ajngela* (Pr). *Ž'ivjo ko dva 'angela* (Ča).

živet ko graf = dobro živjeti: *Ž'evi ko gr'af, n'igdęr mo n'a bu n'eč̓ falé̯u* (Tr). *Ž'ivę ku gr'af* (Pr).

2.1.1.2. *Glagol + poredbeni veznik + imenica + veznik + imenica*

bet ko pes i mač̓ka = ne slagati se, neprestano se svađati: *B'omę, r'ejs so ko p'es i m'āč̓ka* (Tr, Ča).

2.1.1.3. *Glagol + poredbeni veznik + imenica + {prijedlog + imenica}*

deɪ̯vat (muč̓et)[33] *sę ko Kristuš {na križe}* = puno raditi: *D'eɪ̯va ko Kr'istuš*

[25] jukat = plakati.

[26] u̯atrak = dijete.

[27] karat sę = svađati se.

[28] Vitičastim zagradama { } obuhvaćen je neobavezni, izostavljivi dio frazema.

[29] žou̯na = žuna.

[30] kašč = krpelj.

[31] špeɪ̯gu = ogledalo.

[32] žulca = hladetina.

[33] Oblim zagradama ( ) obuhvaćeni su leksemi koji mogu zamijeniti lekseme ispred zagrada.

(Tr). *M'uče sę ko Kr'istuš na kr'iže* (Tr).

2.1.1.4. *Glagol + poredbeni veznik + imenica + prijedlog + imenica*

glidat ko jazbec[34] *z luknę*[35] = prestrašeno gledati: *Gl'īda ko j'āzbec z l'uknę* (Tr).

glidat ko meš z muke[36] = prestrašeno gledati: *Gl'īda ko m'eš z m'ūkę* (Tr).

pagadit ko s pɣsten v drękˇ = slučajno pogoditi: *Tu se pagad'iu̯a ko s p'arsten v dr'ęk* (Tr).

stat ko bek na gmajne = nezainteresirano stajati: *St'aj i gl'īda ko b'ek na gm'ajne*(Tr). *St'aj ku b'ok na gm'ajne* (Pr).

varvat ko jejcę na du̯ane = dobro čuvati, paziti: *V'ārję u̯otr'aka ko j'ējcę na du̯'āne* (Tr).

živet ko bek na gmajne[37] = živjeti bez briga, udobno živjeti: *Ž'iviš ko b'ek na gm'ājne* (Tr). *Ž'ive ko b'ek na gm'ajne, sę mo ję zm'īrən jedn'āku* (Ča).

živet ko bubreg v loje = dobro živjeti: *Ž'ive ko b'ubrek v l'oje* (Tr). *L'epu mo ję, ž'ive ku b'ubrek v l'oje* (Pr). *'Imaš sv'ega na sv'ęte, n'ečˇ te nę f'ali, ž'iviš ko b'ubrek u l'oju* (Ča, st).

2.1.1.5. *Glagol + poredbeni veznik + glagolski pridjev*

jukat ko zmeɣišan[38] = jako plakati: *J'ūka ko zm'eɣišan, p'este ga* (Tr).

klit[39] *ko vɣielek* = ružno, puno psovati: *Kl'īję ko vɣ'elek, g'ardu sę ję nav'ādu* (Tr).

prit[40] *ko naručˇan* = doći u pravi čas: *P'aršu̯a je ko nar'ūčˇana, f pr'āf cajt* (Tr). *P'ɣšu ję ku nar'ǭčˇan* (Pr).

spat ko zaziban = lijepo spavati: *L'epu spi ko be ga zaz'ibou̯* (Tr).

2.1.1.6. *Glagol + poredbeni veznik + pridjev + imenica*

bet ko {žive} mɣtvac = vrlo loše izgledati: *Al ję nau̯'olen, ję ko ž'ive m'ɣtvac* (Pr, Ča).

dɣžat sę ko pejan pu̯ata kaga / čˇęga = 1. čvrsto ustrajati u *čemu*, ne prihvaćati ničija mišljenja; slijepo slijediti *što*: *D'ɣži se sv'ajga ko p'ejan pu̯'ata* (Tr).; 2. grčevito se držati (uhvatiti) *koga / čega*, čvrsto biti uz koga, dosađivati

[34] jazbec = jazavac.
[35] lukna = rupa.
[36] muka = brašno.
[37] gmajna = pašnjak.
[38] zmeɣišan = lud.
[39] klit = psovati.
[40] prit = doći.

komu: *Al mę sę d'ɻži ko p'ejan pu̯'ata* (Tr).

jukat ko kišnu leɻtu = jako, gorko plakati: *J'ūka ko k'išnu l'ę̄tu* (Ča).

mantrat / zmantrat sę ko greɻišna duša = jako se mučiti: *P'aglej k'ok sę m'āntra ko gr'eɻišna d'uša* (Tr). *P'aglej kok sę m'āntra ku gr'eɻišna d'uša* (Pr). *Zm'āntran ję ku gr'eɻišna d'uša* (Ča).

papeɻvat ko pakvarę̨na ploč̣a = ružno pjevati: *Pap'eɻva ko pakv'ārę̨na pl'oč̣a, na m'arę̨n p'aslušat* (Tr).

pɻelat[41] *{sę} ko Vę̨nceṭavo muko* = nezainteresirano {se} voziti: *P'īlę ga ko V'ę̨nceṭavo m'ūko* (Tr).

{rezgebet sę} ko rakava deca = otići svatko na svoju stranu, otići od kuće, raseliti se: *D'eca so fse u̯od'ešle, rezgeb'ile so sę ko r'ākave, ko r'ākava d'eca* (Tr). *Ku r'ākava d'eca so šl'e, k'ukor so ad'ošle, t'aku jeh n'abun v'ę̨č̣ n'igdę̨r v'ideu̯a* (Pr).

smejat sę ko pɻeč̣ę̨n zajc = jako se smijati: *Sm'eja sę ko pɻ'eč̣ę̨n z'ajc* (Tr).

smejat sę ko resṭɻgan duhtar = jako se smijati: *Sm'ejaš sę ko resṭ'ę̨rgan d'ūhtar* (Tr).

2.1.1.7. *Glagol + poredbeni veznik + imenica + prijedlog + pridjev + imenica*

matat sę ko mač̣ka okul vruč̣ę kašę = 1. okolišati, oklijevati: *M'ata sę ko m'āč̣ka u̯'okul vr'ūč̣ę k'ašę* (Tr); 2. izbjegavati razgovor: *R'ęce v'ę̨č̣ 'ankrę̨t, al sę m'ataš ko m'āč̣ka u̯'okul vr'ūč̣ę k'ašę* (Tr).

2.1.1.8. *Glagol + poredbeni veznik + imenica + glagol + prijedlog + imenica*

papeɻvat ko da mač̣ko vleɻč̣ę za rip kedu = loše pjevati, pjevati bez sluha: *Al l'epu pap'eɻva ko be m'āč̣ko za r'īp vl'eɻku* (Tr).

2.1.1.9. *Glagol + poredbeni veznik + prijedlog + imenica*

peɻt ko pa jejcah = ići sporo, polako: *'Al grę ko pa j'ējcah, 'ankrę̨t d'enes 'ankrę̨t j'utre* (Tr).

sedet ko na ševankah = nemirno sjediti: *Ko da na šv'ānkah s'ediš* (Tr).

sveɻtet ko v Betleheme = jako svijetliti: *Sv'eti ko v B'etleheme* (Ča).

2.1.1.10. *Glagol + poredbeni veznik + prijedlog + pridjev + imenica*

bet ko na pletineh špicah[42] = biti nervozan: *T'ak se ž'ivč̣na ko da se na plet'īneh šp'icah* (Tr).

2.1.1.11. *Glagol + imenica + poredbeni veznik + imenica*

jemet živcę ko ku̯ojn = biti strpljiv, imati strpljenja za *što*, podnositi svašta: *'Iman ž'ifcę ko ku̯'ojn* (Tr).

jemet jęzek ko kač̣a = ružno govoriti, imati oštar jezik: *J'ęzek 'ima ko k'āč̣a* (Ča).

[41] pɻelat = voziti.

[42] pletinę špicę = igle za pletenje.

2.1.1.12. *Glagol + imenica + poredbeni veznik + pridjev + imenica*

jemet jęzek ko breuna[43] *britva* = imati oštar jezik: *ˈIma jˈęzek ko brˈeu̯no brˈitvo* (Tr).

2.1.1.13. *Glagol + imenica + poredbeni veznik + imenica + imenica*

jemet jęzek ko krava rip = biti brbljav: *Jˈęzek je ję ko krˈāve rˈīp* (Tr). *ˈImaš jˈęzik ko krˈāva rˈēp* (Ča)!

2.1.2. Pridjevski frazemi sa strukturom skupa riječi:

2.1.2.1. *Pridjev + poredbeni veznik + imenica*

ardič ko jabuka = rumen u licu: *Al ję lˈēp ˈardič ko jˈābuka* (Ča).

bleį̆t ko lek = jako blijed: *Joj kˈok ję blˈeį̆t ko lˈek* (Tr).

čȋst ko so̯uza = potpuno čist, jasan: *čˈista ję ko sˈo̯uza* (Tr).

debiu̯a ko presica = jako debela: *Debˈīu̯a ję ko prˈesica* (Tr).

dį̆ebo̯u ko bačva = jako debeo: *Dį̆ˈebo̯u se ko bˈāčva* (Tr).

dosadan ko muha = jako dosadan: *Bomę se dˈosadan ko mˈuha, pˈeste mę* (Pr).

drag ko žefran = jako skup: *Dragu ję ku źˈefran* (Pr).

duber ko kreh = jako dobar: *Dˈǭbor ję ku krˈeh* (Pr).

gluh ko štirna[44] = jako gluh, potpuno gluh: *Glˈuh ję ko štˈīrna, nˈeč na slˈiše* (Tr).

grintav ko žaba = zločest: *Se se grˈintau̯a ko žaba* (Tr).

hiter ko veį̆ter = jako brz: *Se hˈiter ko vˈeį̆ter* (Tr).

jak ko bek = vrlo snažan, jak: *Jˈāk se ko bˈek* (Tr).

kisu ko reį̆pa = neraspoložen: *Kˈok ję kˈisu̯a ko rˈeį̆pa* (Tr).

krau̯žlast ko u̯afca = kovrčav: *Krˈau̯žlast se ko u̯ˈafca* (Tr). *Krˈau̯žlast ję ko vˈofca* (Ča).

leį̆p ko ajngel // leį̆p ko ajngelčˈek = jako lijep: *Lˈeį̆p ję ko ˈājngelčˈek* (Tr). *Lˈeį̆p ję ku ˈajngelčˈek* (Ča).

lepa ko šmarenca[45] = jako lijepa: *Al ję lˈepa ko šmˈārenca* (Tr).

muker ko meš = potpuno mokar: *Mˈūker ję ko mˈeš* (Tr). *ˈAl se mˈūker ko mˈeš* (Ča).

namaren[46] *ko ku̯ada* = jako lijen: *Namˈāren ję ko ku̯ˈāda* (Tr).

[43] breuna = brijaća.

[44] štirna = bunar.

[45] šmarenca = đurđica.

[46] namaren = lijen.

naumen ko bukva = glup: *Naˈumen ję ko bˈukva, pˈeste ga* (Ča)!

pačasen[47] *ko použˇ* = jako spor: *Tˈak ję pačˈasen ko pˈouš* (Tr).

prefrigan ko feškal = mudar, snalažljiv: *Prefrˈigan ję ko fˈeškal* (Tr).

prefrigan ko lesica = lukav: *Al ję prefrˈigan ku lesˈica* (Pr).

ravna ko deska = s malim grudima: *Al je rˈāvna, ku dˈoska* (Pr).

sramačen ko piklar[48] = jako siromašan: *Tˈak ję sramˈačen ko pˈīklar* (Tr).

strepan[49] *ko uasa* = jako zločest: *Se strˈepan ko uˈasa* (Tr).

suh[50] *ko sablast* = jako mršav: *Sˈuh ję ko sˈablast* (Tr).

suh ko štap = jako mršav: *Sˈuh ję ko štˈāp* (Tr).

suh ko tŋska = jako mršav: *Joj, al ję strˈašnu navˈūlna, sˈuha ję ko tˈŋska* (Tr).

tŋt ko aks = jako glup: *Tˈęrt ko ˈaks* (Tr). *Tˈŋt ko ˈaks* (Ča).

tŋt ko bet[51] = jako tvrd: *Tˈęrt ję ko bˈet, na maręn ga pˈūknet* (Tr).

tŋt ko uapank[52] = jako tvrd: *Tˈęrt ję ko uˈapank* (Tr).

uačen[53] *ko vouk* = jako gladan: *Uˈāčen ję ko vˈouk, sę be pˈajou* (Tr).

uohak[54] *ko pęru* = jako lagan: *Uˈohak ję ko pˈęru* (Tr).

vreiden ko bravlinc[55] = jako vrijedan, marljiv: *Vrˈeiden ję ko brˈavlinc* (Tr).

zateklan[56] *ko štirna* = glup: *Zatˈeklan ję ko štˈīrna* (Tr).

zdrav ko dręn = sasvim zdrav, dobra zdravlja: *Zdrˈaf se ko drˈęn* (Tr)

zdrav ko riba = sasvim zdrav, dobra zdravlja: *Zdrˈāva se ko rˈiba, fˈāla Bˈogu* (Tr).

zielęn ko lemuna = zelen u licu, bolestan: *Ziˈelęn ję ko lemˈūna* (Tr).

zmučęn ko kujojn = jako umoran: *Zmˈučęn ję ko kˈajn* (Ča).

2.1.2.2. *Pridjev + poredbeni veznik + pridjev + imenica*

sramačen ko cęrkvin meš = jako siromašan: *Sramˈačen ję ko cˈŋrkvin mˈeš* (Tr).

tŋmast ko uasu = jako tvrdoglav: *Stˈārga čavˈeika na mˈaręš nˈeč navˈādet ke je tˈęrmast ko uˈasu* (Tr).

[47] pačasen = spor.
[48] piklar = prosjak.
[49] strepan = otrovan.
[50] suh = mršav.
[51] bet = bat, malj.
[52] uapank = papuča.
[53] uačen = gladan.
[54] uohak = lagan.
[55] bravlinc = mrav.
[56] zateklan = glup, nazadan.

tɣt ko lipav buk = jako glup: *T'ęrt ję ko l'ipav b'uk* (Tr). *T'ɣt ku l'ipav b'uk* (Pr).

2.1.2.3. *Pridjev + poredbeni veznik + glagol + pridjev*

muker ko da ję u̯ocęran = jako mokar: *K'ok ję m'ūker ko da sę ję u̯oc'ę̄rou̯* (Tr).

2.1.3. Imenički frazemi sa strukturom skupa riječi:

2.1.3.1. *Imenica + poredbeni veznik + pridjev + imenica*

ret ko {ceu̯a} pleį̆venca[57] = velika stražnjica: *R'et je ję — c'eu̯a pl'eį̆venca* (Tr).

stapalę ko u̯otruč̆je[58] *grab* = velika stopala: *Stap'ālę so mo ko u̯otr'ūč̆je gr'ap* (Tr).

2.1.3.2. *Imenica + poredbeni veznik + imenica*

lica ko paftica[59] = okrugli obrazi: *Tu so pa l'ica ko paft'ica* (Tr).

nagi ko stebre[60] = debele noge: *I'ma n'agi ko st'ebrę* (Tr). *N'agi so ję ko st'obre* (Ča).

ret ko ku̯aza = mala stražnjica: *'Ima r'et ko ku̯'aza* (Pr).

zabi ko grablę[61] = rijetki zubi: *'Ima r'eį̆tkę z'abi ko gr'āblę* (Tr).

zabi ko u̯orižję[62] = lijepi, sitni zubi: *'Ima l'epę dr'abnę z'abi ko u̯or'ižję* (Tr).

2.1.3.3. *Imenica + poredbeni veznik + prijedlog + imenica*

veha ko za sešiu̯[63] = velike uši: *V'eha so mo ko za seš'iu̯* (Tr).

2.1.4. Priložni frazemi sa strukturom skupa riječi:

2.1.4.1. *Prilog + poredbeni veznik + prijedlog + imenica*

gɣ̆du ko pɣ̆ prękseh = jako neuredno: *G'ardu ję ko pɣ̆ pr'ę̄sceh* (Tr).

{lepu} ko v apoteį̆ke = jako uredno: *'Imajo l'epu ko v apot'eį̆ke* (Tr). *Te ję ko v apot'eį̆ke* (Pr).

vruč̆ę ko v pekle = nesnosno, nepodnošljivo vruće: *T'ak ję vr'ūč̆ę ko f p'ekle* (Tr).

2.2. U korpusu su potvrđeni i primjeri trodijelnih poredbenih frazema s rečeničnom strukturom:

ko da ję vada naniį̆esu̯a kaj = ima puno *čega*: *T'ega ję pa r'ējs t'ulku ko da ję v'ada naniį̆'esu̯a* (Tr).

---

[57] pleį̆venca = slamarica.
[58] u̯otruč̆je = dječji.
[59] paftica = savijača, gibanica.
[60] steber = stup.
[61] grablę = grablje.
[62] u̯orižję = riža.
[63] sešiu̯ = sušilo za meso.

ko da ję vada pŗnịesụa kaj = jako neuredno je *što*: *Al ˈimajo navlˈeịčęnu ko da ję vˈada pŗnịˈesụa* (Tr).

ko da ję vada ụodnịesụa kaj = izgubljeno je *što*: *Ko da me ję vˈada fsę ụodnịˈesụa* (Tr).

ko da ję s kruškę poụ kedu = potpuno smeten: *Ja, ti pa ko da se s krˈuškę pˈoụ* (Ča).

ko da ję v zịemlo prępoụ kedu / prępaụ kaj = nestao je *tko* / nestalo je *što* bez traga, nigdje se ne može *koga* / *što* naći: *Ko da ję v zịˈemlo prˈępoụ, nˈekrej ga nˈeị* (Tr).

ko da ję z Klịeka pŗšu kedu = raščupan je *tko*: *Se ję glˈih tˈāka ko da ję s Klịˈeka pˈaršụa* (Tr).

Dvodijelni strukturni tip (B+C) u promatranome je korpusu rijetko potvrđen. Zabilježeni su rijetki primjeri dvodijelnog poredbenog frazema sa strukturom fonetske riječi:

Imenički frazemi sa strukturom fonetske riječi:

Poredbeni veznik + imenica

ko Bog = jako dobro: *Tˈu te ję ko Bˈōk* (Tr).

ko grom = jako dobro: *Ko gˈrom se* (Ča).

2.3.1.2. *Poredbeni veznik + prijedlog + imenica*

ko na ševankah = jako nestrpljivo, nervozno: *Sˈedi ko na ševˈankah* (Tr).

ko v priče = lijepo, izvenredno: *Ma, ko f prˈiče ję* (Tr).

2.4. Među dvodijelnim frazemima sa strukturom skupa riječi, zabilježeni su samo:

2.4.1. Imenički frazemi sa strukturom skupa riječi:

2.4.1.1. *Poredbeni veznik + imenica + prijedlog + imenica*

ko pes bez kiten[64] = slobodan: *Kˈok ję frˈęj ko pˈes bˈes kˈiten* (Pr).

2.4.1.2. *Poredbeni veznik + imenica + veznik + imenica*

ko puc je muc ję kedu = različit je *tko*: *Ụˈani so te ko pˈuc je mˈuc, sˈake na svˈajo strˈāno vlˈeịčę* (Tr).

2.4.1.3. *Poredbeni veznik + imenica + prijedlog + pridjev + imenica*

ko mezoục[65] *na plišaste*[66] *gụave* = poseban je *tko*: *Kˈo mˈezoục na plˈīšaste glˈāve ję* (Ča).

[64] kitnę = lanci.

[65] mezoục = bubuljica, prišt.

[66] plišast = ćelav.

2.4.1.4. *Poredbeni veznik + prijedlog + imenica*

ko za v u̯aku č̣ęga = malo čega: *T'ega ję gl'ih ko za v u̯'aku* (Tr).

2.4.1.5. *Poredbeni veznik + imenica + glagol*

kok Bog zapavej = kako treba, kako dolikuje: *Pan'āšej sę k'ok B'ug zapavej* (Tr).

U promatranoj je građi, a i iz navedenih primjera, zamjetna dominacija trodijelnog glagolskoga i pridjevskoga tipa poredbenih frazema sa strukturom skupa riječi.[67]

2.2. Varijantnost poredbenih frazema

Važna karakteristika svih frazema, pa tako i poredbenih, čvrsta je veza među sastavnicama, pri čemu značenje cijele sveze ne proizlazi iz značenja pojedinih sastavnica. Čvrstoća frazema uočava se i u čestoj nemogućnosti zamjene sastavnica frazema istoznačnicom, na primjer *Pr'iden ko kr'eh* ne može se ostvariti kao *Pr'iden ko hl'eịbec* (*kr'eh* i *hl'eịbec* istoznačnice su u značenju 'kruh'). Ipak, u nekim frazemima može doći do promjena (frazem mijenja strukturu, ali zadržava značenje, zamjene subjekta i objekta radnje, zamjene pomoću riječi suprotna značenja…).

Tako, primjerice, kod poredbenih frazema varijantnost možemo podijeliti ovako:

2.2.1. variranje vezano uz usporedbu:[68]

dịebou̯ ko bač̣va, *dịebou̯ ko bubon*, *dịebou̯ ko mędveịd*, *dịebou̯ ko prẹsec*, *dịebou̯ ko pou̯h* (u značenju »debeo«), *dosadan ko proljev*, *dosadan ko srab*[69], *dosadan ko muha*, *dosadan ko muha na drịeke* (u značenju »dosadan«); *klit ko hajduk*, *klit ko harambaša* (u značenju »puno, ružno psovati«); *leịp ko cukerč̣ek*, *leịp ko liljan*, *leịp ko rušca*, *leịp ko ruža*, *leịp ko slika* (u značenju »jako lijep / lijepa«); *muker do kužę*, *muker ko meš*, *muker ko pes* (u značenju »jako mokar«), *pejan ko spužva*, *pejan ko avion*, *pejan ko deva*, *pejan ko bač̣va*, *pejan ko zamašek*[70], *pejan ko smuk*, *pejan ko prẹsec*, *pejan ko žou̯na*, *pejan ku leịs*, *pejan ko lętva*, *pejan ko majka*, *pejan ku ku̯ada*, *pejan ku nu̯arc* (u značenju »jako pijan); *spat ko ajngel*,

[67] Situacija potvrđena i u korpusu 600 najfrekventnijih hrvatskih poredbenih frazema. »Pridjevski su frazemi, ukupno uzevši, po frekventnosti odmah iza glagolskih« (Fink-Arsovski 2002:16).

[68] U segmentu usporedbe, u prikupljenom su korpusu potvrđeni i primjeri frazeološke igre, transformacije koja se postiže proširenjem frazema. Tako frazem *lijep kao slika* mlađa generacija čabarskih govornika proširuje fakultativnim šaljivim dodatkom: *L'epa se ko sl'ika, a na sl'ike v'eš maš'ina, L'epa se ko sl'ika, a na sl'ike tr'aktor* (kad dobije šaljivi dodatak, značenje se mijenja, postaje suprotno).

[69] srab = svrab.

[70] zamašek = čep.

spat ko u̯atrak (u značenju »mirno spavati"); *vre̯iden ko bravlinc*, *vre̯iden ko čẹv*, *vre̯iden ko čebilca*[71] (sva tri frazema znače »vrijedan, marljiv«); *zmučẹn*[72] *ko kajn*, *zmučẹn ko pes* (u značenju »jako umoran«).

Navedeni primjeri potvrđuju kako istoj upravnoj riječi možemo pridružiti različite usporedbe. Variranje vezano uz usporedbu ne utječe na značenje frazema, ono ostaje jednako neovisno o sastavnici u usporedbi ili segmentu *B*. Tako se može govoriti o frazeološkim sinonimima koji imaju različit sastav elemenata, ali jednako ili blisko značenje. Antica Menac ističe kako između frazeoloških varijanti vrlo često postoji odnos sinonimije, dok sinonimski frazemi nisu nužno i varijante (1979:158). U promatranome korpusu najrazvijeniji su sinonimski nizovi uz pridjeve, i to najčešće one koji opisuju negativne karakteristike i mane[73].

2.2.2. variranje vezano uz upravni dio:

le̯ip ko ajngel (jako lijep), *spat ko ajngel* (mirno spavati); *di̯eboų̯ ko bačva* (jako debeo), *pejan ko bačva* (jako pijan); *stat ko bek na gmajne* (nezainteresirano stajati), *žive ko bek na gmajne* (živjeti bez briga, udobno živjeti); *parjat sę ko čẹv* (čvrsto se priljubiti), *vre̯iden ko čẹv* (jako vrijedan); *stat ko huja* (biti nezainteresiran), *zrast ko huja* (brzo narasti); *me̯inet sę*[74] *ko restẹrgan duhtar* (puno govoriti), *smejat sę ko restẹrgan duhtar* (jako se smijati); *de̯ivat*[75] *ko kų̯ojn* (puno raditi), *zmučẹn ko kų̯ojn* (jako umoran); *zmučẹn ko pes* (jako umoran), *že̯igen*[76] *ko pes* (jako žedan), *u̯ačen ko pes* (jako gladan), *žlẹht ko pes* (jako zločest); *di̯eboų̯ ko poų̯h* (jako debeo), *spat ko poų̯h* (tvrdo spavati), *klit ko vrag* (puno, ružno psovati), *žlẹht*[77] *ko vrag* (jako zločest).

Za razliku od variranja vezanog uz usporedbu, variranje upravnoga dijela ili segmenta *A* bitno mijenja značenje frazema. U korpusu čabarskih poredbenih frazema primjetna je blaga dominacija variranja vezanog uz usporedbu.

Unutar istoga mjesnoga govora, minimalna se varijantnost najčešće

[71] čebilca = pčela.

[72] zmučẹn = umoran.

[73] M. Omazić piše da kod poredbenih frazema s istim upravnim glagolom ne dolazi nužno do stvaranja sinonimskih nizova (2002:116). To potkrepljuje frazemima s glagolom *šutjeti*: *šutjeti kao grob* 'čuvati tajnu kao svetinju', *šutjeti kao kamen* 'uporno, postojano šutjeti, ne prozboriti ni riječi', *šutjeti kao zid* 'ne govoriti ništa'… U primjerima iz čabarskog govornog područja i kod frazema s glagolskim upravnim dijelom potvrđeni su sinonimski nizovi.

[74] me̯inet sę = govoriti, razgovarati.

[75] de̯ivat = raditi.

[76] že̯igen = žedan.

[77] žlẹht = zločest.

ostvaruje na fonetskoj, odnosno fonološkoj razini. Tako, primjerice, u idiomu Tršća supostoje frazemi *T'ɻt ko br'us* prema *T'ɛrt ko br'us*; *D'eɪ̯vat ko k'ajn* prema *Deɪ̯vat ko kʊ̯'ojn*; *Veɪ̯det kaj ko v'ado p'et* prema *V'eɪ̯det kaj ko vʊ̯'ado pet*. U idiomu Prezida razlike među govornicima najočitije su u izostanku cakavizma[78] kod mlađih govornika. Tako su na tom području zabilježeni frazemi *Ś'uh ko śt'akviś* prema *S'uh ko st'akviš*; *D'eɪ̯ʊ̯a ku c'ɻf* prema *D'eɪ̯ʊ̯a ku č'ɻf*. Promotrimo li frazeme zabilježene unutar različitih mjesnih govora, dakle govora Tršća, Prezida i Čabra, primijetit ćemo, sasvim očekivano, da se i oni primarno razlikuju na fonološkoj razini. Tako navodim primjere poput ovih:

kraʊ̯žlast[79] *ko ʊ̯afca* (Tr) prema *kraʊ̯žlast ko vofca* (Ča)

spat ko kʊ̯ada (Tr, Pr) prema *spat ku klada* (Ča)

vreɪ̯den ko žebila (Tr) prema *vreɪ̯don ku žbiʊ̯a* (Pr) prema *vreɪ̯den ko čebilca* (Ča)

zdrav ko drɛn (Tr, Pr) prema *zdrav ko drin* (Ča)

žeɪ̯gen ko pes (Tr) prema *žeɪ̯gon ku pos* (Pr) prema *žeɪ̯gen ko pəs* (Ča)

Sve fonološke razlike rezultat su različitog povijesnog razvoja, različitih reflekasa glasova koji na promatranome području ostvaruju različite kontinuante.[80]

Varijantnost frazema postiže se i s obzirom na generacijske razlike govornika. Tako su u istraženom korpusu potvrđeni poredbeni frazemi koje na cjelokupnom promatranom području koriste samo govornici srednje (rođeni oko 1960. godine) i mlađe generacije (rođeni 1980-ih):

dosadan ko sračka = jako dosadan

{gɻdu} ko da jɛ paʊ̯a atomska bomba = neuredno

[hiter] ko da jɛ v štɻte brzine = jako brz

ko da jɛ poʊ̯ pad kosilico kedu = raščupan je tko

ko da jɛ tenk prɛišu preko kaga = loše izgledati

ko da jɛ vedriʊ̯a struja kaga = raščupan je tko

[78] Cakavizam ne bilježim u osnovnom obliku frazema, već samo u njegovoj realizaciji na terenu.

[79] kraʊ̯žlast = kovrčav.

[80] U Tršću je refleks kratkoga poluglasa redovito e (*d'eš, p'es*), u Čabru se poluglas čuva (*d'əš, p'əs*), dok u Prezidu bilježimo dvostruke oblike poput *p'os / p'əs, d'oš / d'əš*. Napominjem kako su oblici s o na mjestu poluglasa češći, posebno kod mlađih govornika. Refleks jata uvijek je eɪ̯ (*cv'eɪ̯t, l'eɪ̯p*), osim u Čabru gdje se na mjestu jata javlja zatvoreno e (*cv'ẹ̄t, sv'ẹ̄t*). Stražnji je nazal u Tršću i Čabru dao u (*m'ūž, z'ūb*), a u Prezidu o̧ (*m'ō̧ž, z'ō̧b*). Različit refleks ima i prednji nazal (u Tr i Ča *i*, a u Pr *ɛ*).

{lepu} ko v filme = jako lijepo

pejan ko avion = jako pijan

pejan ko deva = jako pijan

suha ko Tvigi = izrazito mršava

Iako je većina frazema zabilježena u svim istraživanim govorima, u promatranome su korpusu posebno zanimljivi oni frazemi koji su potvrđeni samo u jednom od govora dok ih govornici susjednih idioma ne upotrebljavaju. Tako su, primjerice, zabilježeni sljedeći frazemi:

bet ko bunka[81] (Tr) = biti nezainteresiran: *P'uste ga pr m'īre ke s'edi ko b'ūnka*.

bet ko kakuš na ramte (Tr) = biti pospan: *Dr'eįmlę ko k'akuš na r'āmte*. *P'aspan ję ko k'akuš na r'āmte*.

{bet} ko kalvin(Tr) = ne poštivati ništa, nikoga: *Ų'an ję ko k'alvin, n'eč ga n'eį br'iga*.

majhen ko kupnek (Tr) = jako mali, niskog rasta: *M'ajhen ję ko k'upnek*.

muder ko feškal (Tr) = mudar, važan: *M'ūder ję ko f'eškal*.

{sveįtet} ko pasja jejca (Tr) = jako sjajiti: *Sv'etiš sę ko p'āsja j'ējca*. *K'ok se se h'edu nagl'ancoų č'eįvlę ko p'āsja j'ējca*.

tŗd ko brus[82] (Tr) = glup: *Al se t'ęrt ko br'us, n'eč ot tį'ebe*.

będast ku mula[83] (Pr) = glup: *B'ędašt śe ko m'ula*.

dįebeų ku bǫbon (Pr) = jako debeo: *P'uste ga, dį'ebeų ję ku b'ǭbon*.

hų̇adet ku macok (Pr) = usporeno hodati: *H'ǭdeś ku m'ācok*.

jak ku grič (Pr) = vrlo snažan, jak: *J'āk ję ku gr'ič*.

krivlast ku rešįetu[84] (Pr) = krivonog: *Kr'ēvlast ję ku rešį'etu*.

pejan ku leįs[85] (Pr) = jako pijan: *P'ejan ję ku l'eįs*.

smŗdi ku tajfļ[86] *kaj* (Pr) = jako smrdi što: *T'ak n'ekaj śm'ŗdi ku t'ajfļ*.

zrihtan ku gospon (Pr) = uređen, sređen: *Al śe śę źr'ihtoų ku g'ośpon*.

žeįgon ku voų (Pr) = jako žedan: *Ž'eįgon son ku v'oų*.

živet ku v Lorde (Pr) = bezbrižno živjeti: *Ž'ivjo ku v L'ǭrde*.

dębu ko čmŗl[87] (Ča) = jako debeo: *D'ębu ję ko čm'ŗl*.

[81] bunka = kugla, čvoruga, izbočina.

[82] brus = kameni kotač s ručkom za okretanje.

[83] mula = produkt magarca i kobile.

[84] rešįetu = rešeto.

[85] leįs = drvo.

[86] tajfl = vrag (iz njem.).

[87] čmŗl = bumbar.

ko da ima šešico[88] *kedu* (Ča) = slab je *tko*: *T'āk jẹ ko da 'ima šeš'ico*.

mantra[89] *sẹ ko č̑ẹ̯v v kamne kedu* (Ča) = jako se muči *tko*: *Sr'amak, m'āntra sẹ ko č̑'ẹ̯f v k'āmne*.

2.3. Neizravna negacija

U prikupljenom korpusu, na čabarskom su području zabilježeni rijetki primjeri poredbenih frazema kojima se izražava tzv. neizravna negacija. U njima se usporedbom na ironičan način negira ono što je izrečeno u upravnom dijelu (segmentu *A*) frazema:

hetat[90] *sẹ ko u̯ač̑en srat* = ići polako, vući se

hiter ko megu̯a = spor je tko

jemet dnarju ko pleį̯v[91] = nemati novaca

jemet dnarju ko žaba du̯ak = nemati novaca

jemet pamẹt ko kakuš = biti glup

lepa ko rušca ko sẹ v drẹk pataknẹ = ne baš lijepa, ružna

plivat ko ku̯avenca[92] = tonuti

rajmat[93] *sẹ ko u̯asle si̯edu̯o*[94] = ne pristajati *komu što*

rad[95] *ko ku̯aza nužeč̑* = mrziti *koga*

rad ko pes pa mač̑ka = ne voljeti se međusobno

sričȇn ko pes v cirkve = nesretan

tẹžak ko zagorske puran = lagan

3. Nekrotizmi u poredbenim frazemima

U poredbenim se frazemima, posebno njihovom *B* segmentu (usporedbi), čuvaju brojni leksemi koji zbog vanjskih utjecaja prelaze u pasivni leksik (arhaizmi). Zbog promjene načina života, globalizacije i mehanizacije, nestaju brojni predmeti koji su nekada bili sastavni dio svakodnevnoga života. Iz toga se razloga iz govora gube riječi koje ih označavaju, no te riječi žive u sjećanjima starijih žitelja i, zahvaljujući čvrstoći frazema, u fraze-

[88] šešica = sušica.
[89] mantrat = mučiti.
[90] hetat = žuriti.
[91] pleį̯va = pljeva.
[92] ku̯avenca = klin za cijepanje drva.
[93] rajmat = pristajati.
[94] si̯edu̯o = sedlo.
[95] (jemet) rad = voljeti.

ološkom korpusu. Slijede izabrani primjeri poredbenih frazema u kojima je sačuvano leksičko blago čabarske kajkavštine:

krivlast ko u̯acajn[96] = krivonog
suh ko galajdra[97] = mršav
suh ko stakviš[98] = mršav
suh ko štẹrcel[99] = mršav
suh ko štẹru̯oc[100] = mršav
sveiṭe sẹ ko afenena[101] *ret kedu* = sjajiti se
tẹrd ko zagujzda[102] = nespretan, glup

4. Zaključak

Frazemi predstavljaju dio zadanoga govornoga ili jezičnoga materijala koji živi prenoseći se s koljena na koljeno. Tako su upravo u frazemima sačuvane najrazličitije realizacije govornih idioma, dijalekata, narječja. U radu se analiziraju poredbeni frazemi, posebno njihove strukturno-semantičke odlike zabilježene na čabarskom području. Iznose se primjeri frazema kao i njihova značenja. Na čabarskome području postoje brojni primjeri varijacija istih frazema, bilo u segmentu usporedbe ili upravnoga dijela, bilo na fonološkoj ili leksičkoj razini. Upravo je leksička razina ta koja potvrđuje veliko bogatstvo frazeološkoga korpusa, a očituje se brojnošću različitih frazema koji ostvaruju jednako značenje. Isto tako, razlike su potvrđene i s obzirom na generacijske razlike govornika, pri čemu je potvrđena tendencija ulaženja novih sastavnica kojima se zamjenjuju stare. Ipak, primjeri frazema u kojima su sačuvane sastavnice koje se ne rabe u svakodnevnoj komunikaciji, dokazuju da promatrani govori preko frazema dobro čuvaju svoju *jezičnu starinu*.

Ovim se radom nastoji prikazati vrijednost frazema kao nositelja leksičkoga blaga koje nestaje iz svakodnevne komunikacije. Zadatak je dijalektne frazeologije što prije zabilježiti sve pojavnosti živih frazema kako bi se dobila cjelovita slika te specifičnosti frazeološkoga korpusa pojedinih govora u odnosu na ostalo hrvatsko područje.

[96] u̯acajn =košara (?).
[97] galajdra = nepoznato značenje, sačuvano samo u frazemu.
[98] stakviš = sušeni bakalar.
[99] štẹrcel = slomljen komadić drva.
[100] štẹru̯oc = suha kora.
[101] afena = majmun.
[102] zagujzda = klin.

Literatura

Bognar, A. 1981. *Stanovništvo. Gorski kotar.* Delnice.

Cowie, A. P. 1998. *Phraseology Theory, Analysis, and Applications.* Oxford.

Fink, Željka. 2000. Tipovi frazema — fonetskih riječi, *Riječki filološki dani, Zbornik radova*, III, Rijeka : Filozofski fakultet, 93—98.

Fink-Arsovski, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra.* FF press. Zagreb.

Frančić, Anđela. 1997. Iz frazeologije međimurske kajkavštine. *Riječ*, 7—13.

Gläser, R. 1998. The stylistic potential of phraseological units in the light of genre analysis, u: *Phraseology theory, analysis, and applications*, Oxford, 125—143.

Lončarić, Mijo. 1996. *Kajkavsko narječje.* Zagreb.

Malnar, Slavko. 2002. *Pamejnek*. Čabar.

Malnar, Slavko. 2008. *Rječnik govora čabarskog kraja.* Čabar : Matica hrvatska.

Maresić, Jela, Mira Menac-Mihalić. 2008. *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima.* Zagreb.

Matešić, Josip. 1978. O poredbenom frazemu u hrvatskom jeziku. *Filologija* 8, 211—216.

Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.* Zagreb.

Matešić, Josip. 1982/1983. Frazem kao posljedica značenjske preinake riječi. *Filologija* 11, 405—414.

Matešić, Josip. 1995. Frazeologija i dijalektologija. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 9, 83—88.

Melvinger, Jasna. 1983/84. Poredbeni frazemi. *Jezik* 31:5, 129—135.

Menac, Antica, Željka Fink-Arsovski, R. Venturin, 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik.* Zagreb.

Menac, Antica. 2007. *Hrvatska frazeologija.* Zagreb.

Omazić, Marija. 2002. O poredbenom frazemu u engleskom i hrvatskom jeziku. *Jezikoslovlje* 3:1—2, 99—129.

Tafra, Branka. 2005. Frazeološki izazovi. *Jezik* 52:2, 48—61.

Comparative idioms in the Čabar area vernacular

Abstract

This article presents the basic characteristics of comparative idioms recorded in Čabar in Gorski Kotar. Comparative idioms are the most common phrasal type recorded in the Čabar area. The article analyzes part of the phraseological corpus found in the local dialects of Tršća, Prezid, and Čabar. All of the examples were collected through fieldwork. These documented idioms from the Čabar area vernacular exemplify the basic structural and semantic characteristics of comparative idioms, as well as their variations in the spoken language.

Ključne riječi: gorskokotarski dijalekt, čabarski govori, frazeologija, poredbeni frazem

Keywords: Gorski Kotar dialect, Čabar dialect, phraseology, comparative idiom

FILOLOGIJA 57, Zagreb 2011

UDK 811.163.42'28(497.5-3 Peroj)
Izvorni znanstveni članak
Primljen 1.III.2011.
Prihvaćen za tisak 11.IV.2011.

David Mandić
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odsjek za kroatistiku
I. M. Ronjgova 1, HR-52100 Pula
davidmandic@hotmail.com

NAGLASAK IMENICA U PEROJSKOM GOVORU

Tema je članka naglašavanje imenica u mjesnom govoru Peroja[1], naselja u jugozapadnoj Istri. Riječ je o govoru Crnogoraca čiji su se preci u 17. stoljeću doselili u Istru, a koji pripada zetsko-sjeničkomu dijalektu. Taj je idiom danas ugrožen, a veoma je slabo istražen, osobito s gledišta prozodije. Članak se temelji na radu Josipa Ribarića (uglavnom u rukopisu) te autorovim podacima dobivenima radom na terenu. Ustanovljeno je da u perojskom govoru u imenica postoje dva glavna naglasna tipa — nepomični, koji prevladava, i pomični, koji je rezultat stapanja općeslavenskih naglasnih paradigmi *b* i *c*, a sadrži uglavnom jednosložne osnove ženskoga roda.

Perojski govor pripada skupini staroštokavskih govora, dakle onih u kojima nije bilo sveobuhvatnoga pomicanja naglaska u prethodni slog koje je rezultiralo postankom uzlaznoga tona. Danas u tom govoru postoje samo kvantitativne opreke, ograničene na naglašeni slog, dok se u nenaglašenom položaju i one poništavaju. Zadnji otvoreni kratki slog riječi ne može biti naglašen jer se je s njega naglasak povukao u prethodni slog.

[1] Peroj je naselje u Istri, desetak kilometara sjeverozapadno od Pule, u koje se je 1657. god. doselilo nekoliko crnogorskih obitelji iz područja Crmnice. Njihovi su potomci do danas sačuvali svoj govor, koji prema J. Liscu pripada zetsko-južnosandžačkomu dijalektu (2003:121—125), odnosno, prema A. Čilaš i M. Lončariću, cetinjskoj podgrupi zetsko-sjeničke grupe govora (1997—1998:65). U zadnjih 50-ak godina u to se je mjesto doselilo mnogo govornika drugih govora te je perojski govor danas ugrožen i u izumiranju. Od četiristotinjak stanovnika koji se izjašnjavaju Crnogorcima, tradicionalnim se govorom svakodnevno služi tek njih manji broj, uglavnom starijih osoba. Naselje je 2001. godine imalo oko 750 stanovnika. Ovaj se rad uglavnom temelji na istraživanjima Josipa Ribarića, točnije njegovim rukopisima koji su objavljeni u Ribarić (2004), te na mojim podacima dobivenima terenskim radom. Zahvaljujem Violeti Moretti i svim obavjesnicima za pomoć i suradnju.

U naglašenim se slogovima ostvaruje silazni ton, dakle riječ je o tzv. dvonaglasnom sustavu.[2]

U ovom će se radu analizirati naglasak imenica, točnije sudbina triju općeslavenskih naglasnih paradigmi u te vrste riječî.

Tri se naglasna obrasca, tzv. naglasne paradigme, naslijeđena iz općeslavenskoga razdoblja, odlikuju sljedećim svojstvima:[3]

— naglasna paradigma *a*: nepomičan naglasak u nekom od osnovnih slogova; podrijetlom praslavenski akut: *brȁt*, *rȉba*, *jȁto* (od **brắtrъ*, **rýba*, **jắto*); ili novi akut (kratak ili dug): *sũša*; *vȍlja* (od **sũša*; **vòlja*);

— naglasna paradigma *b*: naglasak u prvom slogu gramatičkoga nastavka ili u zadnjem slogu osnove:[4] *stõl*, *stolà*; *ženà*, *ženù*; *selȍ*, *selà*; *kũt*, *kūtà*; *trāvȁ*, *trāvù*; *plātnȍ*, *plātnà* (od **stòlъ*, **stolà*; **ženà*, **ženọ̀*; **selò*, **selà*; **kǫ̑tъ*, **kǭtà*; **trāvà*, **trāvọ̀*; **poltьnò*, **poltьnà*).

— naglasna paradigma *c*: naglasak u gramatičkom nastavku u jednim oblicima i čelni naglasak u drugim oblicima. Čelni se je naglasak izvorno ostvarivao u prednaglasnicama, ako ih je bilo: *gôst*, *gȍsta*, G mn. *gostĩ*; *nogȁ*, *nȍgu*; *nȁ nogu*; *pȍlje*, *pȍlja*, *nȁ polje*; N mn. *poljã*; *mrâv*, *mrâva*, D mn. *mrāvõm*; *glāvȁ*, *glâvu*; *jâje*, *jâja*, N mn. *jājã* (od **gȍstъ*, **gȍsta*, G mn. **gostȍjъ*; **nogà*, **nȍgǫ̀*; **nȁ nogǫ̀*; **pȍlje*, **pȍlja*, **nȁ polje*; N mn. **poljà*; **môrvъ*, **môrva*, D mn. **morvòmъ*; **golvȁ*, **gôlvǫ̀*; **âje*, **âja*, N mn. **ājà*).[5]

Isti obrasci vrijede i za višesložne imenice: NP a *nārȍd*, *nārȍda*; NP b *gospodār*, *gospodārà*; NP c *gȍvōr*, *gȍvora*, D mn. *govorõm* (novošt. dijal. *govòrima*).

Do današnjega se je doba u većine govora stanje znatno izmijenilo. Zbog gubljenja ili ograničenja pomičnosti u riječî naglasne paradigme *c* mnoge su imenice iz te paradigme prešle u ostale dvije. Razlog je tomu ponajprije težnja da se dokinu naglasne preinake, osobito u višesložnih osnova, a vjerojatno su na to utjecale i mnoge naglasne promjene, poput gubljenja opreke između novoga akuta i silaznoga tona te razna povlačenja naglaska, osobito iz zadnjega sloga riječi.

[2] U perojskom naglasnom sustavu razlikovnu vrijednost, čini se, ima visoki ton, dok je udar tek njegova popratna pojava. Naime, naglašeni su slogovi u izgovoru znatno viši od ostalih (u dugih samo prvi dio/mora), a udar je mnogo manje uočljiv. Riječ je dakle o visinskom, a ne dinamičkom/ekspiratornom naglasku.

[3] Za imenice muškoga i srednjega roda naglasnih paradigmi *b* i *c* navode se oblici N i G jd., a za one ženskoga roda oblici N i A jd. Suvremeni su oblici navedeni sa starim tronaglasnim sustavom, kako je u nekim današnjim hrvatskim govorima.

[4] U zadnjem slogu osnove uvijek se ostvaruje novi akut. Često se smatra da je naglasak u osnovi posljedica pomicanja poznatoga kao Ivšićev ili Stangov zakon.

[5] Kakav je doista bio naglasak u zadnjem slogu riječi u općeslavenskom, nije sasvim jasno. Ovdje se smatra da su svi zadnji slogovi bili kratki, ali vidi Dybo (2000).

U perojskom se je govoru novi akut potpuno stopio sa silaznim tonom: *sũša* > *sûša*; *kljũč* > *kljûč*. Naglasak je povučen iz zadnjega kratkoga otvorenoga sloga, a u novonaglašenom se slogu ostvaruje silazni ton: *zīmȁ* > *zîma*; *vodȁ* > *vȍda*. Čelni se naglasak ne ostvaruje često u prednaglasnicama, a sve su nenaglašene dužine pokraćene.[6] U morfološkom se je sustavu izgubio lokativ te se umjesto njega upotrebljava akuzativ. Vokativ imaju samo neke imenice.

Sve je to moglo dovesti do znatnih preraspodjela u naglasnom sustavu i promjena u izgledu triju naglasnih paradigmi.[7]

Naglasna paradigma *a*

Toj naglasnoj paradigmi pripadaju uglavnom imenice s nepomičnim naglaskom u osnovi. Nekoliko imenica te paradigme u mnogim govorima ima čelni naglasak u vokativu: hrv. *čȍvjek* (od **čovjȅk*), čak. (Vrgada) *čovȍk*; V jd. *čȍvječe*, *čȍviče*. U perojskom je govoru to nestalo; u imenice ˈ*čoek* početni se je naglasak proširio na ostale oblike. K tomu, u jedne je skupine imenica naglasak rano pomaknut u prethodni slog u G mn.: hrv. *jèzik* (od **jezȉk*); G mn. *jȅzīkā*. U perojskom govoru toga pomicanja nema: G mn. *uˈnukeh*, *uˈrokeh*.[8] Čini se da je ipak ono nekoć postojalo i u tom govoru jer se je naglasak u nekih imenica odatle proširio u sve ostale oblike: G mn.

[6] Čilaš i Lončarić navode i prednaglasnu dužinu kao dio prozodijskoga inventara ovoga govora te daju primjere kao *razgovāˈrat* (1997—1998), a Brozović kaže da »nenaglašene dužine nisu sasvim nepoznate, ali imaju fakultativan karakter« (1965:233). Od mojih obavjesnika nijedan nije izgovarao nenaglašene dužine, a ne spominje ih ni Ribarić, koji je podatke prikupljao od mnogo starijih govornika.

[7] U primjerima iz perojskoga govora duge ću samoglasnike označavati dvotočkom (npr. *a:*), a mjesto naglaska oviskom (ˈ) ispred naglašenoga sloga, npr. *veˈčera*, *đeˈvo:jka*. Dugi ostvaraj jata pisat ću kao *ie*, budući da je riječ o dvoglasu, a kratki kao *je*. Potonji je, čini se, niz dvaju glasova, od kojih prvi (*j*) izaziva jotaciju: ˈ*đeca*, ˈ*šeme* < *djeca*, *sjeme*. Dugi samoglasnici *e* i *o* u perojskom su govoru prilično zatvoreni (i napeti), dok kratki mogu biti znatno otvoreniji, osobito *e* (IPA: *ɛ*). Samoglasnik *æ* odraz je poluglasâ u naglašenom položaju (u nenaglašenom se je stopio s *e*), dok je *ɑ:* ostvaraj dugoga *a*. Laminalne postalveolarne afrikate i frikative nastale dokidanjem negdašnjih opreka *č : ć*, *dž : đ*, *š : ś* i *ž : ź* zapisivat ću slovima *č*, *đ*, *š* i *ž*. Tomu su načinu bilježenja, radi jasnoće, prilagođeni svi primjeri, pa i oni koji su preuzeti iz djelâ drugih autora.

[8] Perojski nastavak *-eh* (naglašeno *-æ:h*) i hrvatski *-ā* imaju isto podrijetlo — od lokativnoga nastavka *u*-promjene *-ъhъ* koji se je po uzoru na pridjeve i zamjenice proširio u genitiv. Dužina je tu vjerojatno uvedena analogijom prema ostalim nastavcima G mn., npr. *-ī*. U Ribarićevu materijalu u većine imenica taj nastavak glasi *-eh* ili, kad je naglašen, *-æ:h*; i tek su ga neki obavjesnici katkada izgovarali bez završnoga *h*. U mojem se pak materijalu *h* u tom nastavku nikada ne pojavljuje, tj. on tu glasi *-e* ili *-æ:*. Toga *h* nema ni u mnogim drugim govorima (koji inače čuvaju taj glas), pa ni u standardnom hrvatskom jeziku.

'godine(h), pa tako i N jd. *'godina*, G jd. *'godine* (starije **godȉna*).[9]

U perojskom se govoru dakle sve imenice naglasne paradigme *a* odlikuju nepomičnim naglaskom u osnovi. Od toga pravila odstupa tek imenica N i A jd. *'diete*, G jd. *đe'teta*, u kojoj je naglasak u nominativu i akuzativu jednine pravilno pomaknut u prvi slog.

Zanimljivo je da se je u nekih imenica iz riječî naglasne paradigme *c* proširilo pravilo pridruživanja naglaska prednaglasnici. U Ribarićevu su materijalu primjeri: *'u kuču*, *'pred kučon* te *'u crkvu*; a posljednji sam primjer i sâm čuo od obavjesnikâ. Ribarić je zabilježio i primjere G jd. *do 'cr:kve* i *iz cr'kve:*, dok su moji obavjesnici izgovarali G jd. *'cr:kve*, I jd. *cr'kvo:n*, A jd. *'u crkvu*. Ta je riječ dakle barem djelomično prešla u naglasnu paradigmu *c*.

U G mn. nema duljenja pred nastavkom *-eh*: *u'nukeh*, *u'rokeh*, *'brateh*, *'kuče*. U Ribarića su navedeni tek primjeri *'ze:teh* i *'pr:steh*, koji bi mogli predstavljati prežitke s tim duljenjem.

U naglasnu paradigmu *a* prešle su mnoge imenice ostalih paradigmi, osobito naglasne paradigme *c*, zbog dokidanja pomičnosti naglaska (većinom u višesložnih osnova) te nekih analogijskih pojava povezanih s pomicanjem naglaska iz završnoga kratkoga otvorenoga sloga. O tom će se govoriti dalje.

Naglasne paradigme *b* i *c*

U imenica naglasne paradigme *b* naglasak se je u većine oblika nalazio u prvom slogu gramatičkoga nastavka. U dvjema skupinama oblika naglasak je bio u zadnjem slogu osnove; to su oblici s nastavkom čiji je prvi ili jedini slog sadržavao poluglas te oblici s nastavkom čiji je prvi slog sadržavao dug samoglasnik. Potonja skupina ne postoji u perojskom govoru jer je riječ o L mn., koji u tom govoru ne postoji, i I mn. *o/jo*-osnova, koji danas ima noviji nastavak *-ima*.[10] U G i I jd. *a/ja*-promjene, čiji nastavak danas sadrži dug samoglasnik, nema toga ranoga pomicanja.

U imenica naglasne paradigme *c* naglasak je bio u nastavku ili u prvom slogu prozodijske riječi (dakle, uključujući prednaglasnice). U G mn. pomaknut je u zadnji slog osnove jer je nastavak bio nulti (ranije slabi poluglas) te nije mogao biti naglašen. U perojskom je u tom padežu po uvođe-

[9] U raznim se govorima u nekih jednosložnih imenica muškoga roda naglasne paradigme *a* u L jd. pojavljuje odraz završnoga naglaska: hrv. *krâj*, *kràja*, ali *kràju*. Budući da je u perojskom govoru nestala razlika između lokativa i akuzativa te su lokativni oblici zamijenjeni akuzativnima, o tom ovdje nema smisla govoriti.

[10] U nekim se govorima čuva stariji nastavak *-i* (od *-y*/*-i*), a s njim i naglasak u osnovi: čak. (Žminj) I mn. *kljũči*, *kȍnji* (N mn. *kljūčî*, *konjî*).

nju novoga nastavka završni naglasak često obnovljen (vidi dalje).

U perojskom govoru naglasak je pomaknut iz zadnjega otvorenoga kratkoga sloga pa je tako većina nekoć »oksitonskih« oblika obiju paradigmi dobila naglasak u zadnjem slogu osnove. U imenica naglasne paradigme *b* muškoga i srednjega roda taj se je naglasak uopćio i u oblicima u kojima pomicanja ne bi trebalo biti: I jd. *'selon*, *'bædnjen*, *'štɑ:pon*, *'vi:non*, *'pu:ton*; D mn. *'pæsima*, *ju'nɑ:kima*, *'selima*; I mn. *'grobima*. U Ribarića se pojavljuje tek jedan primjer sa starijim naglaskom: D mn. *ko'njima*.

U mnogih imenica s nepostojanim samoglasnikom postoji prividna pomičnost: N jd. *o'tæc* — G jd. *'oca*, I jd. *'ocen* ili *'ocon*; N jd. *sra'bæc* — N mn. *'srɑ:pci* (»vrabac«). Naglasak je naime tu uvijek u zadnjem slogu osnove. Ta se je alternacija proširila i na slične imenice naglasne paradigme *c*: N jd. *vo'sæk*, *no'kæt*; G jd. *'notka* [sic!], G mn. *'noketeh* (umjesto **'vosek*, **'noket*).

U imenica muškoga roda naglasne paradigme *c* uopćen je čelni naglasak u većine oblikâ: N jd. *'dæ:n*, G jd. *'dæ:na*, G mn. *'dæ:ne(h)*; N jd. *'mjesec*, G jd. *'mjeseca*, G mn. *'mjeseceh*; N jd. *'vrɑ:t*, I mn. *'vrɑ:tima*; I mn. *'govorima*, *'dɑ:rima*; D mn. *'đeverima*, *'ku:mima*; G mn. *'gosteh*, D mn. *'gostima*; ali I mn. *lju'dima*.

Završni se naglasak u imenica svih paradigmi pojavljuje u G mn. s nastavkom *-i:h*: *lon'ci:h* (N jd. *lo'næc*), *ze'ci:h* (N mn. *'ze:ci*), *lju'di:h* (N mn. *'lju:di*; I mn. *lju'dima*), *vra'ti:h* (N mn. *'vrɑ:ta*); *pr'sti:h* (uz *'pr:steh*), *cr'vi:h*, *u'sti:h*, *zu'bi:h*. Taj je nastavak rjeđi. Prevladava nastavak *-eh*, koji je u imenica muškoga i srednjega roda nenaglašen. Ipak, Ribarić navodi jedan primjer muškoga i jedan srednjega roda s naglaskom u nastavku: *'vu:k*, G mn. *vu'kæ:h* i *'drvo*; *dr'væ:h*; a Čilaš i Lončarić *plurale tantum* G mn. *le'đæ:h*.

Pomičnost svojstvena naglasnoj paradigmi *c* bolje se je očuvala u nekih imenica negdašnjih suglasničkih osnova srednjega roda: *'vrieme*, G jd. *'vremena*; N mn. *vre'mena*; *'oko*, N i A mn. *'oči*; I mn. *o'čima*; također *ču'desa* i *ne'besa* prema *'čudo*, *'nebo*, ali moguće je da su ta dva primjera preuzeta iz standardnoga ili crkvenoga jezika.

Pomičnost se bolje čuva i u imenica ženskoga roda s jednosložnom osnovom bez obzira na sklonidbenu vrstu. Budući da je u tih riječi završni naglasak pravilno pomaknut u prethodni slog u svim oblicima koji završavaju nekoć naglašenim kratkim otvorenim slogom, većina oblika danas ima početni naglasak, a završni se čuva samo u G (osim u *i*-osnova) i I jd. te G, D i I mn.[11] Zbog spomenutoga pomicanja te zbog činjenice da u

[11] U mnogih imenica, osobito ako im je osnovni samoglasnik izvorno kratak, pomičnost se je potpuno izgubila. Tako je, primjerice, u imenica *'dæska* (I mn. *'dæskama*), *'stæza*, kod nekih govornika *'o:vca* (G jd. *'o:vce*) itd.

govoru nema tonskih opreka isti se je tip pomičnosti razvio i u odgovarajućih imenica naglasne paradigme *b*.[12] Evo primjerâ:[13]

	NP c				NP b	
N	'du:ša	'du:še	'stvɑ:r	'stvɑ:ri	'žena	'žene
G	du'še:	du'šæ:h	'stvɑ:ri	stva'ri:h	že'ne:	že'næ:h
D	'du:ši	du'šama	--	--	'ženi	že'nama
A	'du:šu ('na dušu)	'du:še	'stvɑ:r	--	'ženu	'žene
V	'du:šo	--	--	--	'ženo	--
I	du'šo:n	du'šama	stva'ro:n	stva'rima	že'no:n	že'nama

U imenica ženskoga roda s anaptiksom u G mn. naglasak je u prvom slogu riječi: NP b '*sestereh*; NP c '*dæsekeh* i '*oveceh*. Uz potonji primjer, koji je čest, Ribarić navodi i inačicu *o'væ:ceh*, koja se u njegovu materijalu pojavljuje samo u jednoj pjesmi. Taj je primjer zanimljiv i zbog duljenja u zadnjem slogu osnove, što je u G mn. u mnogim govorima uobičajeno, ali u perojskom ga uglavnom nema: NP a *je'zikeh*, '*brateh*; NP b '*rebreh* (hrv. *jèzīkā*, *rèbārā*/*rebárā*)...

U imenica muškoga i srednjega roda tzv. nepostojanoga samoglasnika tu najčešće i nema: *vje'næc* — '*vienceh*; '*su:nce* — '*su:nceh*; ali '*noketeh*. Za potonji primjer Čilaš i Lončarić navode i inačicu *no'kæ:teh*, s duljenjem samoglasnika u zadnjem slogu osnove.

Početni je naglasak u tim primjerima posljedica nenaglasnosti završnoga poluglasa koji je u općeslavenskom bio nastavak G mn. Stoga se je naglasak tada ostvarivao u zadnjem slogu osnove: **sèstrъ*, **dȕskъ*, **rèbrъ*. Nakon nestanka toga poluglasa i umetanja nepostojanoga samoglasnika početni se je naglasak proširio i na riječi poput '*oveceh* i '*noketeh*, u kojih je taj samoglasnik odraz jakoga poluglasa te bi trebao biti naglašen: **ovȕcъ*, **nogȕtъ*.[14]

Ipak, treba naglasiti da se u novije vrijeme naglasna pomičnost i u tih imenica gubi te se često čuju likovi kao: G jd. '*vode*, '*glɑ:ve*, '*trɑ:ve*, '*zemlje*; G mn. '*stvɑ:ri* itd.

U »baritonskih« oblika riječî naglasne paradigme *c* naglasak se je ostvarivao u prvom slogu prozodijske riječi (dakle, uključujući i prednaglasni-

[12] Usporedi novoštokavski: NP b: N jd. *žèna*, G jd. *žènē*, A jd. *žènu*; NP c: N jd. *vòda*, G jd. *vòdē* — A jd. *vòdu*; i perojski '*žena*, *že'ne:*, '*ženu*; '*voda*, *vo'de:*, '*vodu*.

[13] Nenavedeni oblici nisu pronađeni u materijalu.

[14] Isto je podrijetlo standardnih hrvatskih likova kao *rèbārā*, pa tako i *lȍnācā*, umjesto *lònācā* (od **lonȕcъ*).

ce). Danas je to u perojskom govoru neobvezno i uglavnom ograničeno na A jd.: *'na dušu*, *'na glavu*, *'na vodu*, *'u vodu*, *'u zoru*; ali i *na 'glɑ:vu*, *na 'zemlju*, *u 'pe:č*. To se »pomicanje« pojavljuje i u imenica muškoga i srednjega roda, u kojih danas uglavnom nema pomičnosti naglaska: *'na rame*, *'u more*, *'u ljeto*, *'na pir*, *'na bok*. Uz to Ribarić navodi neke primjere koji nisu u A jd., a naglašeni su u prednaglasnici: G jd. *'brez srca*, *'iz neba*; V jd. *'du:šo 'i srce* (u pjesmi); I jd. *'za vraton*; A mn. *'u oči*; te A mn. *'u vrata*, gdje je pomicanje analogijsko jer je riječ o nekoć oksitonskom obliku (u drugim govorima: *vráta*, *vrãta*). To vrijedi i za pomicanje u imenica naglasnih paradigmi *a* i *b*: NP a *'u crkvu*, *'u kuču*; NP b *'na dno*.

Alternacije kvantitete

Osim već spomenutoga kraćenja samoglasnika u svim nenaglašenim slogovima, u perojskom se govoru pojavljuju i sljedeće alternacije kvantitete.

U svih se imenica dulji naglašeni nezavršni slog zatvoren sonantom: N jd. *đe'vo:jka*, *'zæ:va* (od **'zæ:lva*, »zaova«, »muževa sestra«); G jd. *'svo:jštine*, *'stɑ:rca*, *'pɑ:lca*, *o'pæ:nka*. U jednosložnim se riječima to događa samo ispred *j*: A jd. *'krɑ:j*.

U većine imenica s jednosložnom osnovom koje pripadaju ili su ranije pripadale naglasnoj paradigmi *c* dulji se osnovni samoglasnik u oblicima s nultim gramatičkim morfemom (ranije poluglas): N jd. *'ko:st*, *'pe:č*, *'no:s*; G jd. *'kosti*, *'nosa*; N mn. *'kosti*, *'peči*. Budući da je u imenica naglasne paradigme *c* to uobičajeno, riječi kao *'ko:st* i *'pe:č* ne treba svrstavati u poseban naglasni tip. Riječi kao *'no:s*, u kojih se pomičnost naglaska izgubila, mogu se pak smatrati zasebnim podtipom naglasne paradigme *a*, tj. nepomičnoga naglasnoga tipa.

Alternacija kvantitete u riječî kao *'vrieme*, *'vremena* rijetka je i sa sinkronijskoga gledišta leksički uvjetovana. Te bi se riječi također mogle svrstati u zaseban naglasni podtip.

Zaključak

Iz onoga što je dosad rečeno može se zaključiti da se imenice u perojskom govoru mogu ugrubo podijeliti na dva naglasna razreda: pomični i nepomični. Prvi je izravan odraz općeslavenske naglasne paradigme *a*, ali danas sadrži i velik broj imenica koje su nekoć pripadale ostalim dvjema paradigmama, ali su zbog dokidanja naglasnih alternacija prešle u nepomični tip. Drugi je odraz naglasnih paradigmi *b* i *c*, koje su se stopile zbog pomicanja naglaska iz završnoga otvorenoga sloga i nepostojanja tonskih opreka u tom govoru. Danas taj tip sadrži gotovo isključivo imenice ženskoga roda s jednosložnom osnovom te neke imenice srednjega roda koje su ranije pripadale suglasničkim osnovama. Za sve te imenice osim onih tipa *'vrieme* zapravo se može pretpostaviti temeljni naglasak na gramatičkom nastavku, koji se onda automatski ostvaruje u prethodnom slogu ako je zadnji slog otvoren i kratak.

Tomu treba još dodati i tip *o'tæc*, *'oca*, u kojega se naglasak ostvaruje u zadnjem slogu osnove pa i onda kada ona zbog anaptikse dobiva jedan slog više. To često ne vrijedi pri anaptiksi u G mn. jer se tu uglavnom naglašava prethodni slog (*'noketeh*), pa i u riječi tipa *'sestra*, *se'stre:*, G mn. *'sestereh*. Još je jednostavnije uzmu li se u obzir likovi kao *no'kæ:teh*, jer tu je naglasak doista u svim oblicima u zadnjem slogu osnove.

Slično je u imenice *'diete*, *đe'teta*, u koje je naglasak također u zadnjem slogu osnove, a pomak u N i A jd. očekivan je zbog strukture završnoga sloga u tim oblicima.

Imenice s nastavkom *-i:h* u G mn. ne treba svrstavati u poseban naglasni tip jer taj je nastavak uvijek naglašen te tu alternaciju treba smatrati automatskom. Tako je u imenica nepomičnoga tipa: *'si:n*, *'si:neh/si'ni:h*; pomičnoga tipa *'ko:st*, *ko'šč̆o:n*, *'kosti*, *ko'sti:h*; tipa s anaptiksom *lo'næc*, *'lo:nca*, *lon'ci:h*.

Također, imenice s alternacijama kvantitete uglavnom ne treba svrstavati u zaseban tip jer su te alternacije automatske. Riječ je o duljenju u naglašenom slogu sa sonantom u odstupu: *'palec*, *'pɑ:lca*; *lo'næc*, *'lo:nca*; te o kraćenju u morfemima s inherentnom dužinom koje nastupa kada se morfem nađe u nenaglašenom položaju: *'du:ša*, *du'še:*; *pe'tæk*, *'pe:tka*; *'ze:c*, *'ze:ci*, *ze'ci:h*. Isto se može pretpostaviti i u imenice *'diete*, *đe'teta*, premda je tu s dijakronijskoga gledišta kraćenje drugačijega podrijetla. U zaseban se podtip mogu svrstati tek imenice kao *'no:s*, *'nosa*, u kojih postoji duljenje svojstveno naglasnoj paradigmi *c*, ali je pomičnost naglaska izgubljena; te imenice tipa *'vrieme*, *'vremena*.

Kada je riječ o naglašavanju prednaglasnica, stanje nije jednostavno jer je ta pojava danas sve rjeđa i ograničenija, a uz to se katkada susreće i u riječî i oblikâ u kojih nije očekivana. Moguće je tek reći da se takvo naglašavanje uglavnom pojavljuje u oblikâ A jd. riječî pomičnoga naglasnoga tipa, i to neobvezno, a u ostalim je primjerima sporadično.

Literatura

Čilaš, Ankica, Mijo Lončarić. 1997—1998. O govoru Peroja. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 23—24, 65—76.

Brozović, Dalibor. 1965. Izvještaj o dijalektološkim istraživanjima u selu Peroj u Istri. *Ljetopis JAZU*, 332—333. Zagreb : JAZU.

Dybo, Vladimir A. 2000. *Morfonologizovannye paradigmatičeskie akcentnye sistemy*. Tom I. Moskva : Jazyki russkoj kul'tury. 736 str.

Filipi, Goran. 1999. Perojski ornitonimi. *Tabula* 2, 95—101.

Lisac, Josip. 2003. *Hrvatska dijalektologija. I. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb : Golden marketing — Tehnička knjiga. 164 str.

Małecki, Mieczysław. 1930. *Przegląd słowiańskich gwar Istrji*. Kraków : Polska akademia umiejętności. 160 str.

Małecki, Mieczysław. 2002. *Slavenski govori u Istri*. Rijeka : HFD. 132 str.

Nikčević, Milorad. 1999. Crnogorski književni jezik i perojski govor (na predlošku građe Josipa Ribarića). *Tabula* 2, 149—161.

Nikčević, Vojislav. 1999. Crnogorci u Peroju (etnojezični pristup). *Tabula* 2, 65—83.

Putanec, Vladimir. 1999. Izbor perojskih etimoloških problema. *Tabula* 2, 85—93.

Rešetar, Milan. 1900. *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*. Wien : A. Hölder. 218 str.

Ribarić, Josip. 1940. Razmještaj južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri. *Srpski dijalektološki zbornik* 9, 1—207.

Ribarić, Josip. 2004. *O perojskom govoru : leksikografski prinosi*. Osijek : HCDP »Croatica-Montenegrina« HR — CKD »Montenegro-Montenegrina« Osijek. 298 str.

Vujičić, Dragomir. 1999. Prilog proučavanju oaze starocrnogorskog govora na području istroromanskog jezika (na predlošku građe Josipa Ribarića, Branka Miletića i dr. — komparacije). *Tabula* 2, 163—169.

Nominal accentuation in the dialect of Peroj

Abstract

This paper deals with nominal accentuation in the local dialect of Peroj, a settlement in southern Istria (Croatia). The dialect is spoken by Montenegrins whose ancestors immigrated to Istria in the 17th century and belongs to the Zeta-Sjenica dialect group. Today it is seriously endangered. Nonetheless, there have not been any comprehensive studies on the dialect, especially about its prosodic system. This paper is based on Josip Ribarić's material (mostly handwritten notes, published only in facsimile) and the author's data obtained through fieldwork.

The author concludes that nouns in the Peroj dialect can be classified into one of two accentual types: the fixed type, which is predominant, and the mobile type, which is the result of the merger between Common Slavic accentual paradigms *b* and *c*, nowadays comprising chiefly feminine nouns with monosyllabic stems.

Ključne riječi: mjesni govor, dijalekt, Peroj, zetsko-sjenički, staroštokavski, naglasak, naglasna paradigma

Keywords: local dialect, Peroj, Zeta-Sjenica dialect group, Old Štokavian, accentuation, stress, accentual paradigm

FILOLOGIJA 57, Zagreb 2011

UDK 811.163.42(091)
Pregledni članak
Primljen 1.IX.2011.
Prihvaćen za tisak 21.XI.2011.

Branka Tafra
Petra Košutar
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Odjel za kroatologiju
Borongajska cesta 83d, HR-10000 Zagreb
branka.tafra@hrstud.hr
pkosutar@hrstud.hr

NOVA PERIODIZACIJA POVIJESTI HRVATSKOGA KNJIŽEVNOGA JEZIKA

U kroatistici prevladava periodizacija hrvatskoga književnoga jezika Dalibora Brozovića. Neki kroatisti dovode u pitanje vrijeme početka standardizacije, ali ne i Brozovićevo određivanje broja razdobljâ i obilježjâ svakoga pojedinoga razdoblja. Ovaj rad preispituje standardološke terminološke dvojbe u kroatistici i periodizacijske kriterije te predlaže novu periodizaciju povijesti hrvatskoga književnoga jezika.

Proučavanje bilo koje povijesti uvijek započinje razredbom na razdoblja da bi se lakše svladala cjelina i da bi se omogućilo snalaženje u golemoj građi. Pritom je ključno pitanje kako pronaći i odabrati najbolje periodizacijske kriterije. Iako sama povijest nameće kronološki kriterij jer je vrijeme temelj svake periodizacije bilo koje povijesti, moguće je vremenski hod podijeliti na različite odsječke, ovisno o tome kako se gledaju povijesne mijene i čemu se pridaje važnost. Pri uspješnoj razdiobi na razdoblja svako bi se od njih trebalo razlikovati od prethodnoga i idućega po skupu obilježja. Među znanstvenicima odavno se vode rasprave na različitim razinama, u nekim znanostima više, a u nekim manje, upravo o periodizacijskim kriterijima. Tako je, primjerice, međunarodni kongres povjesničara književnosti u Amsterdamu, drugi inače, još davne 1935. godine bio sav posvećen pitanju periodizacije povijesti književnosti (Škreb 1958:143). Teoretskih radova o periodizaciji povijesti hrvatske književnosti ima dosta, ali o povijesti hrvatskoga jezika gotovo i nema.

Kad je riječ o jeziku, pa i o hrvatskom jeziku, treba prije nego što bude riječi o samoj periodizaciji reći o *kojoj* povijesti govorimo. Jasno je da su u

pitanju najmanje dvije povijesti koje jezikoslovci obično nazivaju *vanjskom* i *unutrašnjom jezičnom poviješću*. Unutrašnja je imanentna povijest jezika, njome se bavi povijesna gramatika odnosno povijesna dijalektologija, a vanjskom sociolingvistika jer na nju uvelike utječu izvanjezični čimbenici. Vanjska se povijest bavi funkcioniranjem jezika u nekom društvu, »jezičnom ekologijom, tj. uvjetima i pretpostavkama koje je postavilo društvo u svom odnosu prema jeziku«[1] (Venås 2002:31), dok se unutrašnja bavi promjenama gramatičke strukture te promjenama u leksiku. Nikako nije riječ o dvjema posve odijeljenim povijestima. Na unutrašnju povijest djeluju i izvanjezični čimbenici, primjerice seobe naroda,[2] a vanjska se temelji na unutrašnjoj. Ako odemo korak dalje, povijest svakoga jezika dio je povijesti nekoga naroda i njegove kulture pa bi joj se stoga trebalo pristupati interdisciplinarno. Dovoljno je spomenuti samo dodire s drugim jezicima i kulturama pa da se ta interdisciplinarnost otkrije u svoj svojoj složenosti. Europski jezikoslovci često prate obje povijesti zajedno upravo zato što su isprepletene. U tom slučaju riječ je o trećoj povijesti jezika koja je više vezana uz općepovijesnu periodizaciju. Ima autora koji pak osporavaju podjelu na vanjsku i unutrašnju povijest zato što jedne nema bez druge. Unatoč izričitomu negiranju te podjele, A. Peti-Stantić (2008:53) ističe da se u knjizi ne bavi »analizom jezičnih obilježja, nego jezikom/jezicima i zajednicama koje su se tim jezicima služile«, a to će ipak biti »vanjska« povijest.

U kroatistici nema mnogo velikih povijesnih sinteza ni jedne ni druge povijesti. Našu pozornost zaslužuju dvije povijesne gramatike, jedna je stara, ona Jurišićeva (1944) i druga je novija — Holzerova (2007). Nedavno je poljska jezikoslovka Barbara Oczkowa u svojoj knjizi *Hrvati i njihov jezik* (poljsko izdanje 2006. i hrvatski prijevod 2010) dala pregled obiju povijesti s težištem na vanjsku povijest. Iz naslova je ovoga rada vidljivo da se nećemo baviti evolucijom hrvatskoga jezika, nego će nas zanimati samo književni jezik. Njegova se povijest također može podijeliti na vanjsku i unutrašnju. Vanjska se bavi izvanjezičnim činjenicama vezanim uz povijest književnoga jezika, izdanjima jezičnih djela, djelovanjem jezikoslovaca, odnosom vlasti prema jeziku, jezičnom politikom, službenim

[1] Citat u prijevodu.

[2] Te su činjenice odavno zaokupljale znanstvenike. Tako A. Belić (1958) na Prvom kongresu jugoslavenskih slavista, govoreći o periodizaciji »srpskohrvatskog jezika«, kaže da »razvitak jezika ide paralelno sa razvitkom društvenih, ekonomskih i političkih prilika jednog naroda« te da, primjerice, »napredovanje Turaka i povlačenje njihovo obeležavali su uvek znatno pomeranje stanovništva, a to je značilo i izvesne promene dijalekatskih odnosa« (1958:3). Danas bismo svakako mogli govoriti o snažnom djelovanju standardnoga jezika i jezika medija na dijalekte.

propisima o jeziku, izborom korpusa, odnosno upotrebom jezika, a unutrašnja prati pravopisno i jezično ujednačivanje, odnosno razvoj pravopisne i jezične norme. Premda su obje isprepletene pa se trebaju razmatrati kao cjelina, težište je u ovom radu na vanjskoj povijesti.

Dok za povijesnu gramatiku i dijalektologiju nisu toliko bitni pisani spomenici[3] jer se jezični razvoj može rekonstruirati na osnovi jezičnih zakonitosti, povijest književnoga jezika temelji se na pisanim djelima premda se ne isključuje i usmena narodna književnost. Povijest književnih jezika prerasla je u znanstvenu disciplinu. Literatura o povijesti slavenskih književnih jezika toliko je opsežna da ju je nemoguće svladati. Ako tomu dodamo i povijest drugih europskih književnih jezika, otvara se literaturni beskraj koji ćemo tek usputno dotaknuti. Potrebno je reći da i o povijesti hrvatskoga književnoga jezika ima dosta radova, pa i nekoliko sintetskih. Ovdje ćemo se zadržati samo na problemu periodizacije te povijesti. Da bi predložena periodizacija bila metodološki valjana, potrebno je, barem ukratko, odrediti što se misli pod pojmom književni jezik, a slijedom toga i što se misli pod pojmom hrvatski književni jezik, zatim otkad računamo njegov početak, a otkad početak hrvatskoga standardnoga jezika i koje smo kriterije primijenili u periodizaciji.

Poznato je da se nazivi književni i standardni jezik u kroatistici upotrebljavaju kao istoznačnice i kao raznoznačnice. Za nas književni i standardni jezik nisu istoznačnice (Tafra 2010), ali unatoč tomu razmatramo samo jednu povijest. Brozovićeva knjiga iz 2008. godine nosi naslov *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*.[4] Iako naslov ne daje jednoznačan odgovor jer se može tumačiti kao jedna ili kao dvije povijesti, znamo da je u Brozovića riječ o jednoj povijesti koja je podijeljena na šest razdoblja, tri »predstandardna« (do kraja 15. stoljeća, 16. stoljeće, 17. i 1. polovica 18. stoljeća) i tri »razdoblja razvoja jezičnoga standarda« (od polovice 18. stoljeća do preporoda, od preporoda do kraja 19. stoljeća i 20. stoljeće) s opisom svakoga razdoblja i podjelom na faze. Ta je periodizacija vrlo temeljita, s podrobnim opisom obilježjâ pojedinoga razdoblja, i uglavnom je prihvaćena u kroatistici. Međutim, pozivajući se na nju, kroatisti prave terminološku, ali i pojmovnu zbrku. Ako su prva tri razdoblja predstandardna, nameće se zaključak da su druga tri standardna, a Bro-

[3] Treba uzeti u obzir razlike između govorenoga i pisanoga jezika. Periodizacija koja se temelji samo na pisanim izvorima ne mora se nužno podudarati sa stvarnim govornim stanjem određenoga razdoblja (Brundin 2004).

[4] Rasprava objavljena 2008. izišla je prvotno 1978. pod odužim naslovom »Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti« u zborniku *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb.

zović ih tako ne naziva. Iz te i takve podjele dalo bi se iščitati da su predstandardna razdoblja zapravo književnojezična, a ona druga tri označena kao »razvoj jezičnoga standarda« odnosila bi se na povijest standardnoga jezika, pogotovo ako se Brozovićeva formulacija »razvoj jezičnoga standarda« shvati kao postojanje standardnoga jezika koji se razvija s obzirom na to da je on kao dinamična kategorija s vremenom podložan razvoju i promjenama, a ne shvati kao proces nastajanja standardnoga jezika, kao standardizacija, dakle standardni jezik u nastajanju. Nitko neće pomiješati značenje imenica *standard* i *standardizacija*, ali se očito ne pravi potrebna razlika u upotrebi njihovih pridjeva, kao što inače biva kod paronima, što je razlog krivih interpretacija Brozovićeve teorije jer se Brozovićev početak standardizacije polovicom 18. stoljeća, a upravo je o tome riječ, uzima kao početak standardnoga jezika te se govori »o trostoljetnome postojanju hrvatskoga standardnog jezika« (Frančić, Hudeček i Mihaljević 2005:20) ili se razrađuju teme »iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika« (Samardžija 2004), ali se pritom ne kaže otkad počinje izgradnja toga standardnoga jezika. Potreban je jednoznačan odgovor jer nikako nije isto je li polovica 18. stoljeća početak standardizacije ili prvo razdoblje standardnoga jezika. To se pitanje u kroatistici jednostavno nije postavljalo premda se svi pozivaju na Brozovića. Kad bi bilo onako kao što kroatisti pišu, za Relkovićev bi se jezik moglo reći da je standardni jezik, a to još nitko, koliko znamo, nije tvrdio. Brozović je u više svojih radova jasno iznio dokaze zašto smatra da je 18. stoljeće početak standardizacije i od toga svoga stajališta nije odstupio, iako su neki kroatisti pomicali tu granicu ranije. Upravo zbog pomicanja granice ranije od polovice 18. stoljeća važno je odgovoriti na pitanje odnosi li se ta granica na početak standardizacije ili na početak standardnoga jezika. Ako se standardizacija ne shvaća kao proces izgrađivanja i nastajanja standardnoga jezika, ako se to jasno ne kaže, tada se može tvrditi da Hrvati od Kašića imaju standardni jezik, što bi bilo znanstveno sasvim neutemeljeno.[5] U raspravama je o književnojezičnoj periodizaciji, dakle, potrebno razgraničiti predstandardizacijska i standardizacijska razdoblja, ali je potrebno utvrditi kad je riječ o književnom, a kad o standardnom jeziku jer u Brozovića polovicom 18. stoljeća počinje standardizacija, ali se od ta tri zadnja razdoblja dio odnosi i na standardni jezik. Za razdoblje od polovice 18. stoljeća do tridesetih godina 19. stoljeća sâm Brozović (2008:81) kaže da je »novoštokavski pismeni jezik toga perioda tek u procesu standardizacije i samo ga uvjetno možemo zvati standardnim jezikom«. No, na drugom mjestu Brozović (2008:110) izrijekom spominje da je »standardizacijski proces u Hrva-

[5] Opširnije u Tafra 2010.

ta trajao razmjerno dugo, cijelo stoljeće i pol, otprilike 1750. — 1900., dakle četvrto i peto razdoblje naše periodizacije zajedno«. Prema Brozoviću o standardnom se jeziku u današnjem značenju toga naziva može govoriti tek u šestom razdoblju koje počinje s 20. stoljećem. Nažalost kroatistika još nema usuglašene odgovore na temeljna pitanja povijesti hrvatskoga jezika. Najsretnije bi bilo govoriti samo o hrvatskom jeziku bez atributa, ali tada bi tek nastalo mnogo nejasnoća.

Nema dvojbe da je temelje standardologije u Hrvatskoj postavio Brozović prije četrdesetak godina (Brozović 1970) i da je on razradio povijest nastanka hrvatskoga standardnoga jezika te da njegova periodizacija obuhvaća razdoblja prije i poslije početka standardizacije, a ne prije i poslije nastanka standardnoga jezika kako su neki domaći kroatisti shvatili. Brozovićevu su periodizaciju prihvatili mnogi jezikoslovci, s ponekom doradom, npr. podjelom 20. stoljeća na nekoliko podrazdoblja,[6] s tim da dio kroatista, kao što smo spomenuli, dovodi u pitanje vrijeme početka standardizacije, pa i sâm naziv standardni jezik, ali ne i Brozovićevo određivanje broja razdobljâ i obilježjâ svakoga pojedinoga razdoblja. U domaćoj kroatistici još nema razrađenije teorije standardnoga jezika od Brozovićeve ni bolje periodizacije povijesti književnoga i standardnoga jezika od one koju nam je dao Brozović. Ovim se radom ona ne osporava, opisu pojedinoga razdoblja nema se što ni dodati ni oduzeti, samo se primjenjuje drugi pristup periodizaciji književnoga jezika. Pritom nema podjele na predstandardna i standardna razdoblja, nema zapravo povlačenja granica i traganja za razlikovnim obilježjima jednoga razdoblja od drugoga, nego je riječ o razvojnom putu. Na početku su ipak potrebna još neka nazivoslovna i pojmovna razgraničenja.

Prvo, hrvatski jezik uzimamo kao nadređeni pojam koji se može dalje različito granati na podređene pojmove ovisno o izboru kriterija. Svaki podređeni jezični oblik možemo smatrati hrvatskim jezikom ili njegovim varijetetom.[7] Jedan od njih je i književni jezik kao kulturni naddijalekt koji se u hrvatskom slučaju također može smatrati nadređenim pojmom koji obuhvaća književni jezik štokavske stilizacije, književni jezik čakavske stilizacije i književni jezik kajkavske stilizacije, odnosno nekoliko književ-

[6] Tako Samardžija (1995) 20. stoljeće dijeli na pet podrazdoblja: 1901—1918, 1918—1941, 1941—1945, 1945—1990, 1990—. Vidljivo je da su granice omeđene važnim političkim događajima i društvenim promjenama iz 1918, 1941, 1945. i 1990.

[7] Rasprava o tome što je jezik, a što je varijetet zapravo i nije bitna, bitan je odnos podređenosti i nadređenosti. Opredjeljujemo se za naziv *jezik* zbog njegove široke rasprostranjenosti. O jeziku i varijetetima usp. Mićanović 2006.

nih mikrojezika.[8] Svaki je od njih hrvatski književni jezik, ali i svi zajedno čine hrvatski književni jezik. Naše se shvaćanje temelji na odnosu hiperonima i hiponima. Dalje, razlikujemo standardni i književni jezik, ali govorimo o povijesti književnoga jezika jer standardni jezik[9] shvaćamo kao rezultat kultiviranja i ujednačivanja književnoga jezika, njegov najrazvijeniji oblik koji je kodificiran i koji je namijenjen javnoj komunikaciji. U hrvatskom slučaju za povijest standardnoga jezika bitna je povijest književnoga jezika koji je nastao ponajprije na novoštokavskom korpusu, ali ne isključivo samo na njem, nego na čitavoj svojoj pisanoj baštini u koju su ugrađene sve tri književne stilizacije (štokavska, čakavska, kajkavska), ali i dodiri s ostalim jezicima i kulturama.

Početak književnoga jezika određuje se ovisno o tome na što se misli. *Bašćanska ploča* kao cjelovit tekst, a ne tek natpis, odavno je simbolički početak hrvatskoga književnoga jezika pa ju i mi tako uzimamo, ali uzimamo u obzir i sve druge prve pisane spomenike. Iako je riječ uglavnom o hrvatskostaroslavenskom jeziku, *Bašćanska* je *ploča* kamen temeljac hrvatskoga književnoga jezika jer je hrvatskostaroslavenski jezik njegova neodvojiva sastavnica s obzirom na to da je u nj ugrađen. Pritom mislimo na hrvatski književni jezik kao nadređeni pojam jer *Bašćansku ploču* ne možemo staviti kao početak književnoga jezika štokavske stilizacije. Dalje bi se mogla pratiti od kraja 15. stoljeća povijest hrvatskih književnih mikrojezika, čakavskoga, kajkavskoga i štokavskoga, koji se ne javljaju istodobno, ali kako među njima nema oštrih granica,[10] dapače postoje i hibridni tipovi među njima, to se povijest hrvatskoga književnoga jezika ne uzima kao zbroj odvojenih povijesti nekoliko književnih jezika, nego se promatra u njezinoj cjelovitosti. Početke standardizacije razni autori različito nazivaju i određuju, npr. Haugenu je (1974) to selekcija norme, Klossu (1969) planiranje korpusa, Radovanoviću (1986), kojega inače kroatisti često citiraju, uzima odabir dijalektne osnovice za prvu fazu standardizacije. U hrvatskom slučaju početkom se standardizacije može smatrati vrijeme katoličke obnove kada se svjesno odabire književni jezik štokavske stilizacije za *opći jezik* kao naddijalektni komunikacijski idiom i kada počinje njegov jezikoslovni opis. Budući da je današnji standardni jezik temeljen na novoštokavštini, važno je naglasiti da već u Kašićevoj gramatici, premda je čakavsko-štokavska, nalazimo novoštokavske oblike i da će se dalje nalaziti u svim gramatikama (Tafra 2003).

[8] O pojmu *književni mikrojezik* usp. Duličenko 1981.

[9] Brozovićevoj definiciji (1970) i obilježjima standardnoga jezika ne treba dopune.

[10] Bezbroj je radova u kojima se pokazuje supostojanje raznodijalektnih jezičnih elemenata u naših starih pisaca. Vončina je u svojim temeljitim lingvostiličkim analizama dao mnoštvo primjera, usp. primjerice Vončina 1979.

Ostaje još da se kaže nešto i o kriterijima za periodizaciju. U nas su se teoretski njima mnogo više bavili teoretičari književnosti nego jezikoslovci. Kad se pogledaju povijesti drugih jezika, razabire se mnoštvo teoretskih rasprava upravo o periodizaciji i o kriterijima za nju, pa i sporenja o tome. Pritom se postavlja pitanje odražava li periodizacija stvarno stanje ili je samo pomoćno sredstvo. Smatramo da ima obilježja i jednoga i drugoga s obzirom na to da je svaka periodizacija donekle umjetno stvorena, ali je ipak nemoguća bez oslanjanja na povijesne činjenice. Ima povjesničara općenito koji se ne bave teoretskim pitanjima i koji nemaju razrađene periodizacijske kriterije, no i oni se, kao i oni koji ih razrađuju, drže kronološkoga slijeda u prikazivanju povijesti svojih struka. Što se tiče povijesti jezika, teoretski bi se mogao braniti odvojeni pristup s genetskolingvističkoga i sa sociolingvističkoga stajališta, ali bi se našli valjani argumenti i za zajedničku povijest.

Uobičajeno je i nužno povijesnojezični razvoj pregledati kronološki, što se može napraviti na razne načine, samo je, kako smatra Wolff (2004), najvažnije na početku objasniti kriterije i aspekte s kojih se polazi, što u kroatistici upravo nedostaje. Potrebno je ponajprije jasno odrediti o kojoj je povijesti riječ jer o tome ovisi koji će se kriteriji primijeniti. Jednim kriterijima služit će se povijesna dijalektologija i povijesna gramatika, a drugim sociolingvistika. Premda mnogi jezikoslovci u Europi, kao što smo već rekli, ne luče te dvije povijesti jer su isprepletene, mi ih lučimo iz pedagoških razloga jer se ta golema građa lakše svladava kad se težište dade unutarjezičnim ili izvanjezičnim zakonitostima, a i smatramo da su to dvije povijesti unatoč određenoj isprepletenosti. Neka buduća periodizacija sigurno će uzimati druge kriterije. Naime, u prošlosti su mjesni govori bili zaštićeniji od utjecaja drugih idioma. Danas standardni jezik zbog masovnoga školovanja i sveprisutnih medija utječe na dijalekte, a s druge strane normativisti sve teže brane standardni jezik koji je pod jakim utjecajem masovnih medija, osobito elektroničkih, ali i engleskoga jezika i uopće globalizacije, pa postoji mogućnost da se izbrišu granice između dijalekta i standardnoga jezika i da se izgradi nova hrvatska (i ne samo ona) koine. Ne upuštajući se u budućnosne scenarije, želimo reći da svako doba nameće svoje periodizacijske kriterije. U svakom slučaju jezično se stanje u ovo vrijeme globalizacije, višejezičnosti i elektroničkih medija teško može "zamrznuti" bilo da je riječ o dijalektu ili o standardnom jeziku.

Kad se gledaju kriteriji za periodizaciju književnoga jezika, onda za sociolingvistiku prijevod Biblije na narodni jezik može biti jedan kriterij, neki presudni događaj u povijesti nekoga naroda također, ali je najčešće kombinacija više kriterija pa se uzima u obzir politička, gospodarska, društvena i

kulturna povijest, povijest književnosti, povijest filologije, a svakako i evolucija jezika. Često se prva razdoblja književnoga jezika vežu uz književnostilske formacije (renesansa, barok), a kasnija, ona od kraja 18. stoljeća, uz djelovanje već, mogli bismo reći, profesionalnih jezikoslovaca kao što su Dobrovský i Jungmann u češkom slučaju (Havránek i Jedlička 2002).

Kao primjer interdisciplinarnoga pristupa povijesti jezika može poslužiti Von Polenzova (2000) trosvezačna povijest njemačkoga jezika (1. svezak: Uvod, Osnovni pojmovi, 14. do 16. stoljeće; 2 svezak: 17. i 18. stoljeće; 3. svezak: 19. i 20. stoljeće). U prvom se dijelu daje teoretski okvir, osnovni pojmovi o jezičnom razvoju, o tome što obuhvaća opis jezične povijesti, nakon čega se prelazi na samu povijest njemačkoga jezika. Već se iz samih naslova knjiga vidi da Von Polenz daje povijest njemačkoga jezika po stoljećima. Za povijest je jezika važno mnogo izvanjezičnih čimbenika pa Von Polenz tako obrađuje i povijest zemlje, razvoj gospodarstva i društva, a uz to daje i povijest medija, školstva te razvoj vrsta tekstova. Iako veliku pažnju posvećuje izvanjezičnomu kontekstu, ne zanemaruje ni razvoj jezičnih oblika te prati i fonološke i ostale jezične promjene, razvoj sintakse, grafije, jezično posuđivanje i jezičnu politiku. Von Polenz tako prati novije tendencije u germanistici koje povijest jezika ne gledaju samo unutar strogo jezičnih kriterija nego ju počinju promatrati sociolingvistički i uopće interdisciplinarno, odnosno na povijest jezika gledaju kao na kulturnu povijest.[11]

Jezična periodizacija srpskih lingvista obično obuhvaća i povijest hrvatskoga jezika. Riječ je uglavnom o evoluciji južnoslavenskoga jezika kojega Brozović, u nedostatku boljega naziva, imenuje srednjojužnoslavenski jezik. Među tim radovima valja izdvojiti dva starija, Belićev (1958) i Popovićev (1960). Iako im se periodizacijska razdoblja razlikuju, iako su opsegom ti radovi neusporedivi (Belić je napisao manji članak, a Popović opsežnu knjigu), zajedničko im je što cijelu povijest dijele na starije, srednje i novije[12] doba (Belić u tri epohe koje dijeli na periode) s dominantnim jezičnim obilježjima te što uzimaju u obzir i izvanjezične čimbenike kao što su migracije pred osmanlijskim osvajanjima i miješanje stanovništva. Razlika je u tome što se Belićevi kriteriji za periodizacijske jedinice temelje isključivo na razvojnim jezičnim obilježjima, dok su u Popovića kriteriji za

[11] Iscrpnije o tome usp. radove u zborniku *Sprachgeschichte als Kulturgeschichte*, koji su priredili Gardt i dr. 1999.

[12] Prepoznaje se podudarnost s podjelom opće povijesti na stari, srednji i novi vijek pa tu trodijelnost mnogi primjenjuju i na povijesti raznih struka. U poljskim, primjerice, povijesnim pregledima također se često primjenjuje trodijelna razdioba na staropoljsko, srednjopoljsko i novopoljsko jezično razdoblje (Klemensiewicz 1981).

tri glavna razdoblja izvanjezični (prvo, »starosrpskohrvatsko« razdoblje /*Altserbokroatisch*/ proteže se od 7. do 14. stoljeća, drugo, »srednjosrpskohrvatsko« /*Mittelserbokroatisch*/, obilježeno migracijama stanovništva zbog turskih ratova, i treće, moderno razdoblje, »novosrpskohrvatsko« /*Neuserbokroatisch*/, obuhvaća 18. i 19. stoljeće, vrijeme stvaranja nacija). Iako u bogatoj literaturi ima i radova o jeziku pisaca (npr. Gundulićevu, Reljkovićevu), dakle o književnom jeziku, opširna Popovićeva *Povijest srpskohrvatskoga jezika* (*Geschichte der serbokroatischen Sprache*), s priloženim dijalektološkim kartama, zapravo je povijest hrvatskih i srpskih dijalekata, a to je i Belićev rad. Oczkowa (2010) s pravom primjećuje da je lakše bilo prikazati povijest hrvatskoga i srpskoga jezika jer imaju zajedničku evoluciju štokavskoga narječja, dok se povijest književnoga jezika nije mogla prikazati kao jedna povijest.

Među najstarije periodizacije hrvatskoga književnoga jezika u nas se ubraja Jagićeva iz 1864. (Jagić 1864), dakle iz iste godine kad i Ljubićeva povijest književnosti u kojoj je i poglavlje »Razvoj hrvatskoga jezika«[13] (Ljubić 1864). Prvo razdoblje Jagićeve povijesti obuhvaća vrijeme od dolaska Hrvata do kraja 12. stoljeća, vrijeme latinskoga jezika s ponekom hrvatskom riječju crkvenoslavenskoga, drugo od kraja 12. do kraja 15. stoljeća, »viek svjetskih spomenika«, a treće »od početka prave književnosti u Dalmaciji do druge polovice 18. vieka«, vrijeme pobjede štokavštine. Jagićeva periodizacija obuhvaća obje povijesti, s naglaskom na povijest književnoga jezika, u kojoj se izdvajaju tri velika razdoblja. Već je Jagić otkrio veliko značenje Bernardinova *Lekcionara*, Divkovićevih i Bandulavićevih djela za povijest hrvatskoga književnoga jezika, a za Kašića i Mikalju kaže da su »prezaslužni muži« koji su smatrali da bosanski izgovor treba »prigrliti za jezik književni«. Pritom ističe važnost Kašićeva predgovora *Rituala rimskoga*. Proći će stoljeće i više da kroatisti opet uoče veliku ulogu toga predgovora za povijest hrvatskoga književnoga jezika.

Vidjeli smo da je u Brozovića početak standardizacije periodizacijska razdjelnica. Ona se zasniva, kako on smatra, »na evolucijskim i neevolucijskim promjenama materijalne osnovice pismenoga jezika i (...) na pojavama koje, veoma uvjetno, možemo nazvati razvojem jezične norme« (Brozović 2008:35). Glavna obilježja svakoga razdoblja u njega su ipak sociolingvistička.

Vinceova je opsežna i nezaobilazna knjiga zapravo povijest hrvatskoga književnoga jezika u 19. stoljeću (1978), iako je zahvaćena cijela dotadašnja povijest u poglavlju pod naslovom »Od Bašćanske ploče do Kačića

[13] Kod Ljubića je riječ o »vanjskoj« povijesti uklopljenoj u opću povijest, no vrijedna je spomena s obzirom na vrijeme nastanka.

i Reljkovića«, ali u skraćenom opsegu u odnosu na 19. stoljeće, pa u njoj i nije provedena periodizacija, nego je povijest obrađena po tematskim krugovima kronološkim slijedom. Najbliža je Brozovićevoj periodizaciji periodizacija Dragice Malić (1995) jer joj je polovica 18. stoljeća također razdjelnica. Jedina je razlika što ona 15. stoljeće smješta u drugo razdoblje zajedno sa 16. stoljećem, a Brozović u prvo. Razlika je naravno i u opisu obilježja pojedinih razdoblja, ali se u bitnome to dvoje autora ne razilaze kad je riječ o povijesti književnoga jezika. No, Malić ima na kraju *Hrvatske gramatike* i drugu periodizaciju pod naslovom »Povijesne jezične promjene«. Povijesni je razvoj »hrvatsko-srpskoga jezičnoga dijasistema« podijelila u tri razdoblja: staro (do kraja 12. stoljeća), srednje (13. i 14. stoljeće) i novo (od 14. stoljeća do danas), što je uobičajeno u povijestima, primjerice, poljskoga jezika.

U povijesnom pregledu hrvatskoga književnoga jezika Milana Moguša (1993) nema kriterija za periodizaciju, niti se periodizacija posebno spominje. Tek iz naslova poglavlja (Prva stoljeća pismenosti u Hrvata, Šesnaesto stoljeće, Sedamnaesto stoljeće, Osamnaesto stoljeće i početak devetnaestoga stoljeća, Prva polovica devetnaestoga stoljeća, Od polovice do kraja devetnaestoga stoljeća, Dvadeseto stoljeće) može se vidjeti da je autor samo djelomice slijedio stoljeće po stoljeće, a djelomice Brozovića. U kronološkoj okomici ima nekih spornih mjesta. Prvo mu poglavlje obuhvaća razdoblje »od doseljenja do 15/16. stoljeća«, a drugo šesnaesto stoljeće. Prvo razdoblje završava s prvim našim tiskanim knjigama krajem petnaestoga stoljeća te je njime trebao i završiti, pogotovo što je šesnaesto stoljeće izdvojio kao posebno razdoblje. Osamnaestomu je stoljeću pridružio i početak devetnaestoga stoljeća, a iduće poglavlje (pa odatle i razdoblje) naslovio je Prva polovica devetnaestoga stoljeća, što znači da se vremenski preklapaju. Naime, djelatnost Francesca Marije Appendinija, Joakima Stullija, Šime Starčevića pripada prvoj polovici devetnaestoga stoljeća, a obrađena je uz osamnaesto. U trećem je izdanju (2009)[14] Moguš korigirao naslove i ostao dosljedan slijedu po stoljećima, ali ni dalje ne govori o periodizaciji ni obilježjima pojedinoga razdoblja, što i nije bilo nužno s obzirom na izabrani pristup povijesnomu pregledu hrvatskoga književnoga jezika.

Iz radova o povijesti hrvatskoga književnoga jezika dade se iščitati još nekoliko kriterija za periodizaciju. Mišljenje da je za periodizaciju književnojezične povijesti ključna povijest književnosti, jer »periodizacija procesa jezične standardizacije u osnovnim se elementima podudara s periodizacijom književne povijesti, odnosno sa smjenama pojedinih kulturnih formacija u istom civilizacijskom krugu« (Sesar 1996:vii) zasniva se na

[14] Drugo iz 1995, iako prošireno, ima jednaku podjelu kao i prvo.

učenju Praškoga lingvističkoga kruga. Taj je periodizacijski kriterij odavno poznat. Primjerice, u 19. stoljeću Scherer je (1878) u svojoj periodizaciji jezične povijesti, koju i danas neki germanisti slijede, primijenio periodizacijske kriterije književne povijesti i prvi podijelio povijest njemačkoga jezika na četiri glavna razdoblja: *Althochdeutsch* (početak — 1050), *Mittelhochdeutsch* (1050—1350), *Frühneuhochdeutsch* (1350—1650), *Neuhochdeutsch* (1650 — do danas). Otada se u njemačkom jezikoslovlju razvila bogata teorija jezične periodizacije.[15]

Hrvatska je književnojezična povijest svakako usko vezana uz povijest hrvatske književnosti, uz povijest hrvatskoga jezikoslovlja te uopće uz povijest hrvatske kulture. Rasprave se nisu vodile o kriterijima za njezinu periodizaciju, ali su se vodile o vremenu njezina početka. Dio jezikoslovaca za periodizaciju uzima dva početka (usp. Katičić 1978), jedan je početak književnoga jezika, a drugi je početak standardizacije, s tim da se od autora do autora razlikuje vrijeme i jednoga i drugoga početka. Drugi jezikoslovci, u prvom redu Babić (1998), pa i neki mlađi koji ga slijede, govore samo o književnom jeziku te tako njegov početak pomiču mnogo ranije, uglavnom u renesansu. No, nitko se od njih nije bavio periodizacijom književnoga jezika pa su sporenja ostala samo u vezi s nazivljem i početkom književnoga jezika i standardizacije.

Auburger (2009) povijesti hrvatskoga književnoga jezika pristupa interdisciplinarno, drugačije od svih dosadašnjih književnojezičnih povjesničara. Novost je što uvodi *serbokroatizam* kao periodizacijski naziv i glavni periodizacijski kriterij. Pod tim ideologemom razumijeva program stvaranja jednoga, srpskohrvatskoga jezika. Na osnovi njega povijest je razdijelio na osam razdoblja počevši od kraja 16. stoljeća. Budući da je povijest hrvatskoga književnoga jezika stavio u suodnos sa srpskim, jasno je zašto mu se čak šest razdoblja odnosi na vrijeme od 1850. godine. Jesu li zaista konvergentne silnice između hrvatskoga i srpskoga bitne za cijelu povijest hrvatskoga književnoga jezika kako to vidi Auburger?* Svakako su u 20. stoljeću odredile uvelike sudbinu hrvatskoga jezika, ali gledajući cijelo tisućljeće pisane hrvatske riječi, ono nije moglo skrenuti glavni tok razvoja hrvatskoga jezika. Primjenom Auburgerova kriterija mogla bi se tako u budućnosti hrvatska standardnojezična povijest određivati anglokroatizmom.[16] Koliko nam je poznato, nitko još nije istraživao koliki je postotak srpskih riječi bio u hrvatskom jeziku u razdobljima najjače

[15] Usp. primjerice Roelcke 1995.

[16] Iako različita političkoga predznaka od serbokroatizma, ali svakako podjednako obilježen jakim izvanjezičnim silnicama.

* Vidi napomenu Uredništva na str. 201.—202.

unitarizacije u odnosu na današnji postotak engleskih riječi. Jednako bi se tako mogli istražiti utjecaji pravopisa onda srpskoga, a danas engleskoga. Odnos prema srpskomu prati bolno povijesno sjećanje, ali se i njega treba smjestiti u povijesni kontekst kao i sve druge jezične dodire. Određivanje povijesti hrvatskoga književnoga jezika u odnosu prema drugim jezicima, bila to riječ o latinskom, srpskom ili engleskom, ne smatramo ispravnim kriterijem jer se tako negira samostojnost hrvatskoga jezika. Ovdje treba reći da danas mnogi autori koji priznaju samostalnost hrvatskoga jezika upravo na osnovi proučavanja njegove povijesti, kao što priznaje i Auburger, griješe odričući mu samostalnost u vremenu konvergentnih silnica omeđenom Bečkim književnim dogovorom 1850. i raspadom Jugoslavije 1990. godine. Izlazi kao da se u tom razdoblju hrvatski utopio i da ga nije bilo te da je krajem 20. stoljeća ponovno oživio. Upravo Auburger pokazuje da se samostalnost hrvatskoga jezika čuvala i očuvala u književnosti sa sve tri svoje književne stilizacije. Smatramo da je hrvatskoga jezika uvijek bilo bez obzira na naziv pod kojim se pojavljivao, bilo da je to slovinski ili ilirski u daljoj prošlosti ili hrvatskosrpski, srpsko-hrvatski, hrvatski ili srpski u novijoj, i bez obzira na manje ili veće utjecaje i pritiske drugih jezika. Također godinu 1850, odnosno polovicu 19. stoljeća ne smatramo uopće bilo kakvom periodizacijskom razdjelnicom, iako se upravo to vrijeme pojavljuje u mnogih autora granicom. Tako Tolstoj (1988:154) kaže da do sredine 19. stoljeća postoje odijeljeni književni jezici — srpski i hrvatski, a dalje — srpskohrvatski. Neutemeljeno je govoriti da je hrvatski književni jezik imao svoju povijest do polovice 19. stoljeća, da otada teče povijest srpskohrvatskoga[17] koji se 90-ih godina 20. stoljeća raspao, kao što mnogi strani slavisti misle,[18] da u tom razdoblju nije bilo ni hrvatskoga ni srpskoga, a neutemeljeno je govoriti i o jednoj povijesti[19] u kojoj bi se našli zajedno Marko Marulić i Dositej Obradović ili *Gazofilacij* Ivana Belostenca i *Srpski rječnik* Vuka Stefanovića Karadžića. Ili su oduvijek dva književna jezika ili je oduvijek jedan, a nikako ne mogu biti »dva u jednom« ili prema političkim prilikama malo jedan, malo dva (Tafra i Košutar 2009).

B. Oczkowa (2010) u periodizaciji povijesti prvo, srednjovjekovno razdoblje započinje *Bašćanskom pločom* i završava krajem XV. stoljeća. To raz-

[17] Dovoljno je usporediti gramatike Đure Daničića te Antuna Mažuranića i Adolfa Vebera pa vidjeti da su to posve dvije jezične norme.

[18] Primjerice Greenberg 2005.

[19] Ako se pogleda noviji srpski školski udžbenik o povijesti srpskoga književnoga jezika (Milanović 2004), bode oči već sadržaj u kojem se vidi da do 19. stoljeća nema tekstova na narodnom jeziku, tek nešto povelja, pisama..., samo iskače poglavlje *Dubrovački književni jezik*. To svojatanje tuđega ima težinu jer je riječ o udžbeniku za srednjoškolce i studente.

doblje obilježava staroslavenska i hrvatska dihotomija. Od 16. stoljeća do polovice 18. stoljeća sljedeće je razdoblje koje karakterizira književna tronarječnost. Početak književnoga jezika, utemeljenoga na štokavštini, pada na kraj 15. stoljeća, a početak standardizacije povezuje s pojavom prve hrvatske gramatike. Ona u svojoj knjizi podrobno raspravlja o periodizaciji povijesti hrvatskoga jezika, smatrajući da je ona i nadalje u kroatistici sporna jer u njezinoj kronologiji različiti autori upozoravaju na različite pojave toga dugotrajnoga i zamršenoga procesa. »Predstavljajući sve danas prisutne periodizacijske modele u kroatistici, u knjizi je primijenjena modificirana podjela koja pridonosi boljem oslikavanju specifičnih čimbenika iz povijesti hrvatskoga jezika« (Oczkowa 2010:13).

Sa sociolingvističkoga stajališta moguće su različite kronološke razredbe koje ovise ponajprije o tome što se shvaća pod pojmom književni jezik. Primjenom različitih periodizacijskih kriterija dobivaju se i različite periodizacijske jedinice. Više je čimbenika koji mogu utjecati na izbor kriterija, od društvenopolitičkih do književnopovijesnih i jezikoslovnih, a izbor će ovisiti o tome čemu se daje prednost.

Budući da je kronološki slijed po stoljećima[20] najjednostavniji periodizacijski kriterij i da nije sporan, podjela je napravljena po stoljećima. Netko može prigovoriti da to i nije periodizacijski kriterij, ali budući da stoljeće uzimamo kao periodizacijsku jedinicu, onda imamo pravo govoriti o kriteriju. Treba istaknuti da su granice stoljeća u sadržajnom smislu umjetne, ali bi one takve bile i da je uzet neki drugi kriterij. Kroatisti su često iznosili tezu o kontinuitetu razvoja hrvatskoga književnoga jezika, pa ako je to tako, onda po stoljećima samo pratimo njegov razvoj koji razumijeva i kontinuitet i mijene. Nije lako odabrati periodizacijski kriterij po kojem bi se jedno razdoblje razlikovalo od drugoga jer se u istom vremenu mogu sresti raznovremena obilježja (Kravar 1988) po kojima se ono ne može izdvojiti kao periodizacijska jedinica. Uzmimo za ilustraciju iz povijesti hrvatskoga jezika prvu polovicu 17. stoljeća i drugu polovicu 19. stoljeća. U prvom slučaju teško je pronaći zajedničke crte u djelatnosti Bartola Kašića i Rafaela Levakovića (Tafra 2010). U drugom pak slučaju ne naziru se veze četiriju filoloških škola koje bi oslikavale to vrijeme kao jedno razdoblje.

Neki inozemni povjesničari jezika, pa i povjesničari općenito, pokazuju

[20] Taj kriterij nije nikakva novost u jezikoslovlju, dapače često su ga autori primjenjivali (usp. primjerice Gardt 1999) u nemogućnosti povlačenja granica među periodizacijskim jedinicama ili često uopće ne razmišljajući o periodizaciji. Škreb spominje metodološku raspravu berlinskoga sveučilišnoga profesora Richarda M. Meyera iz 1901. (*Prinzipien der wissenschaftlichen Periodenbildung*) u kojoj se tvrdi da se svako povijesno zbivanje može prikazati kronološki bez periodizacije (Škreb 1958).

odmak od uspostave periodizacije, smatrajući da sámo određenje razdoblja ne oslikava objektivnu stvarnost. Nikada se ne može jedno razdoblje strogo odvojiti od drugoga jer neki skup obilježja kojim se može odrediti jedno razdoblje nije nužno obilježje samo toga razdoblja i ta obilježja ne prestaju postojati kod crte kojom se određuje granica kojom označujemo početak drugoga razdoblja. Ona često prelaze naše umjetno stvorene granice, postoje kontinuirano kroz više razdoblja, a ponekad se neki fenomen može pojaviti u nekoliko razdoblja.[21] Zbog toga se povijest jezika često dijeli ili po stoljećima ili na tri razdoblja u skladu s općom povijesti (stari, srednji i novi vijek[22]). Ne ulazeći dublje u povijest drugih jezika, jer je ona ionako različita od jezika do jezika, smatramo da je u hrvatskom slučaju riječ o neprekinutom razvoju bez revolucionarnih prekida i zaokreta te smo samo radi preglednosti taj put slijedili po stoljećima, označujući svako najvažnijim obilježjem toga razvoja:

1. Od prvih pisanih spomenika do kraja 15. stoljeća — kameni temeljci hrvatske književnojezične pismenosti
2. 16. stoljeće — zrelo književno doba, pluralizam književnih jezika, protestanski pokušaj stvaranja *općega jezika*
3. 17. stoljeće — počeci hrvatskoga jezikoslovlja i počeci normiranja, a s njim i počeci standardizacije
4. 18. stoljeće — širenje polifunkcionalnosti književnoga štokavskoga i kajkavskoga jezika i normiranje pravopisa
5. 19. stoljeće — vrijeme kodifikacije
6. 20. stoljeće — stoljeće konvergencije i divergencije
7. Na razmeđi tisućljećâ[23] — vrijeme samostalnosti i globalizacije.

Nedosljednost je ove naše periodizacije što je srednjovjekovlje uzeto kao jedno razdoblje iako obuhvaća nekoliko stoljeća. Razlog leži u činjenici što je Hercigonja (2006) napravio njegovu periodizaciju u knjizi *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Ta je knjiga dvostruki kroatistički temelj. S jedne strane po istraženosti i opisu početaka hrvatske pismenosti nezaobilazno je polazište svih povijesnih pregleda. S dru-

[21] Dvojina je nakon više stoljeća "uskrsnula" ponovno u ilirskih gramatičara, a morfonološki pravopis nakon pola stoljeća fonološkoga u vrijeme NDH-a.

[22] Drugo je pitanje je li uopće ispravna ta povijesna trijada i može li se objektivno odrediti kada i gdje završava, primjerice, srednji vijek i nisu li to ipak dogovorne granice.

[23] Ako se sintagma dva tisućljeća ne sklanja, tada je oblik tisućljeća u genitivu jednine, a ako se sklanja, tada je u genitivu množine kao što je ovdje. Dakle, razumijeva se da je izostavljen oblik dvaju.

ge strane, bez nje je nemoguće razumjeti povijest hrvatskoga književnoga jezika i svu njezinu složenost višejezičnosti i višepismenosti. Druga je nedosljednost što smo se zaustavili na prijelazu tisućljećâ. Za to postoji jednostavan razlog: ovo je periodizacija povijesti, a ne budućnosti.

U šesnaestom stoljeću hrvatsku jezičnu povijest obilježava uz dijalektnu raznolikost i raznolikost književnih stilizacija na sva tri narječja, ali i pokušaj da se jezičnom amalgamizacijom stvori naddijalektni kulturni idiom. Kako je taj pokušaj vezan uz protestantsku djelatnost koja nije naišla na plodno tlo u nas, to je on ostao rubnim, ali je amalgamizacija ("koineizacija") ostala trajnim povijesnim obilježjem mnogih nastojanja za stvaranjem *općega jezika*. U sedamnaestom su stoljeću pisci postali svjesni dijalektne raznolikosti i štokavske teritorijalne proširenosti zbog koje »bosanski« postaje uzorom, čak i čakavcima. Upravo se proširenost štokavštine, što su misionari i trgovci zaključili proputovavši krajeve pod Turcima, uzima kao glavni argument zašto se čakavac Bartol Kašić, i ne samo on, opredjeljuje za štokavštinu. Zapravo je odlučujući bio status štokavskoga književnoga jezika. On je bio i pretežan i prestižan, dok čakavski književni jezik više nema nikakva izgleda da se nametne kao *lingua communis* jer je čakavskih pisaca sve manje, a kajkavski je književni jezik tek na početku svoga razvoja. Tako se štokavski književni jezik, izgrađen na bogatoj književnoj tradiciji, sa svojim prvim jezikoslovnim djelima, s liturgijskim knjigama ponavljanih izdanja, počeo opisivati i normirati, dobivši priliku, zahvaljujući katoličkoj obnovi, da postane nadregionalan. Polovica osamnaestoga stoljeća u mnogih je europskih naroda, pa i slavenskih, granica donacionalnih i nacionalnih razdoblja[24] kada se mnogi jezici u Europi počinju standardizirati kao općenacionalni, pa je i to važan razlog zašto je ona i Brozoviću glavna razdjelnica. Činjenica je da se kajkavski književni jezik počinje tada standardizirati jer dobiva uz dva velika rječnika, Belostenčev i Jambrešićev, i svoje prve gramatike, ali štokavski samo širi svoju polifunkcionalnost i nadregionalnost i s njima i prestižnost. Devetnaesto će stoljeće donijeti sa sobom kodifikaciju već izgrađenoga jezika i još više proširiti njegovu upotrebu, a na kraju i stabilizaciju norme. Dvadeseto je stoljeće vrijeme naizmjeničnoga primicanja i odmicanja od srpskoga jezika, vrijeme negiranja hrvatskoga jezika, ali i vrijeme priznavanja njegove posebnosti bilo kao varijante bilo kao jezika.

Navedena su glavna sociolongvistička obilježja svakoga stoljeća. "Unutrašnja" povijest hrvatskoga književnoga jezika čeka svoj sintetski opis. Ima već dosta radova o književnom jeziku pojedinih pisaca i opisa jezič-

[24] U ruskom se jezikoslovlju često sreće upravo takva podjela na dva velika razdoblja.

nih priručnika pa je došlo vrijeme za opis cjelovite povijesti razvoja hrvatske jezične i pravopisne norme.

Ostala su dva sporna razdoblja koja traže posebno objašnjenje. U svim se povijestima hrvatskoga književnoga jezika vrijeme od hrvatskoga preporoda do pobjede hrvatskih vukovaca pojavljuje kao jedno razdoblje. Drugo je sporno vrijeme devedesete godine 20. stoljeća. Ne vidimo nikakav razlog da se druga polovica 19. stoljeća izdvaja kao posebno razdoblje jer se nije ništa revolucionarno dogodilo u strukturi i supstanciji hrvatskoga književnoga jezika štokavske stilizacije. Vraćanje u gramatičku normu dvojine samo je bio morfološki arhaizam, dok su nesinkretski množinski padeži (DLI) bez sinonimnih novoštokavskih oblika, kao što je bilo od Kašića u svim gramatikama, motivirani više ideološkim razlozima nego jezikoslovnim jer su oni poveznica svih triju hrvatskih narječja, a to je za brzo ujedinjenje u jednom književom jeziku bilo važno, ali i s ostalim slavenskim svijetom, što je pak dio ideologije sveslavenske uzajamnosti. Isti je to književni jezik koji je bio i prije preporoda. Da nije tako, ne bi mogao preuzeti sve funkcije koje ima standardni jezik. Samo se njegov status promijenio, štokavski književni jezik nije imao više takmaca u kajkavskom književnom jeziku, kodificiran je i postao je službeni. Jednako možemo gledati i na hrvatski jezik devedesetih godina prošloga stoljeća, samo je postao službeni pod nacionalnim nazivom, ali je to isti jezik koji je bio u javnoj upotrebi i prije, sad oslobođen pritiska srpskoga, ali došavši pod mnogo jači utjecaj engleskoga. Na tom je povijesnom putu hrvatski jezik mijenjao svoj naziv zbog izvanjezičnih čimbenika, ali je unatoč tomu i unatoč različitim jezičnim dodirima, utjecajima, odlukama, pa i pritiscima ostao isti entitet. Možemo to usporediti s osobom koja se mijenja tijekom života, koja može promijeniti i ime, ali ostaje ista ta, jedna, identična sama sa sobom (Tafra i Košutar 2008). Hrvatski ne može postati drugi jezik, nije to mogao ni u prošlosti, nije se mogao ujediniti u jedan drugi i onda od njega odvojiti, samo je u povijesti gubio neka svoja obilježja i ponovno ih vraćao, ali nije postajao neki drugi, kao što se uostalom neće stopiti s engleskim. Što se pak tiče budućnosti, on može samo izumrijeti, a hoće li jednom izumrijeti kao što izumiru neki drugi jezici — zasad to nitko ne zna. Na kraju krajeva to ovisi samo o njegovim govornicima.

Granice u periodizaciji bilo koje povijesti ne mogu biti oštre jer se razdoblja, kao što je znano, vrlo često preklapaju, npr. srednjovjekovno i renesansno razdoblje u književnosti (Kravar 1988). Jednako je tako i s jezikoslovnim razdobljima, a jednako bi tako bilo da smo primijenili bilo koji drugi kriterij jer se nikad ne bi mogle povući jasne granice. Stoga se ova periodizacija može smatrati tek pomagalom za lakše praćenje povijesti hrvatskoga književnoga jezika. U takvoj periodizaciji nema potrebe za dije-

ljenjem povijesti na predstandardna i standardna razdoblja kao u dosadašnjim razredbama jer se hrvatski jezik promatra u neprekinutoj okomici na kojoj se on izgrađivao, a njegova se obilježja opisuju za svako stoljeće posebice. Kao što smo pokušali u prevelikoj književnojezičnoj raznolikosti 17. stoljeća otkriti što je to doba ugradilo u književni jezik (Tafra 2010), tako bi se podrobnom analizom svakoga stoljeća mogao opisati njegov prinos. Budući da je standardizacija proces i budući da je svako razdoblje u nj ugradilo ponešto, povijest gledamo kao cjelinu. Pritom će se neka mjesta na toj okomici činiti važnijima (npr. pojava prve gramatike, početak svjesnoga normiranja, hrvatski jezik kao nastavni jezik, proglašenje hrvatskoga jezika službenim i sl.), ali je i djelatnost svakoga "tihoga pregaoca"[25] jednako važna jer bez njih ne bi bilo moguće osposobiti hrvatski jezik da preuzme u 19. stoljeću sve one funkcije koje su dotad imali latinski, njemački i talijanski i da kao najviši oblik višestoljetnoga jezičnoga izgrađivanja i ujednačivanja dobije sva obilježja standardnosti.

Ako se o književnom jeziku može govoriti već od pojave prvih pisanih spomenika, opravdano je pitanje otkad se može govoriti o standardnom jeziku? Sociolingvistički gledano taj se naziv treba vezati uz četrdesete godine 19. stoljeća, dakle uz kodifikaciju i obvezu upotrebe barem u dijelu javne komunikacije. Vrijeme je to *Osnove slovnice* Vjekoslava Babukića iz 1836, osnivanja prve katedre za hrvatski jezik 1846, proglašenja hrvatskoga jezika službenim 1847. godine. Iako je standardizacija počela s pojavom prve gramatike, završna obilježja standardnosti hrvatski jezik dobiva upravo tih godina. Riječ je samo o nazivoslovnoj promjeni, nikako o sadržajnoj, jer je isti taj kulturni idiom funkcionirao i prije, s nekim manjim pravopisno-gramatičkim razlikama, jedino ga treba dotad nazivati književnim jezikom, što ne znači da dalje nemamo književni jezik, nego se pod onaj krovni naziv (hiperonim) — hrvatski jezik smješta još jedan: hrvatski standardni jezik. Ne treba tu posebno naglašavati da to nema nikakve veze s Bečkim književnim dogovorom ni sa srpskim jezikom. Također je potrebno reći da se na kraju 19. stoljeća kodifikacijom učvršćuje novoštokavska norma i fonološki pravopis, ali ništa novo što već prije nije bilo u jeziku hrvatske književnosti i u hrvatskim jezičnim priručnicima, samo je ovaj put norma dosljedna, barem u službenoj upotrebi jezika. I u 20. stoljeću, unatoč nepovoljnim političkim prilikama (a kad su bile povoljne!), hrvatski jezik postoji i opstoji.*

[25] *Tihi pregaoci* ime je znanstvenih skupova što ih Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu organiziraju svake godine od 2000.

* Napomena Uredništva: U *Filologiji* br. 55 (str. 195.—208.) objavljen je prikaz Auburgerove knjige *Hrvatski jezik i serbokroatizam* (2009.) iz pera Dubravke Sesar. U proš-

Literatura

Auburger, Leopold. 2009. *Hrvatski jezik i serbokroatizam*. Rijeka : Maveda i HFDR.

Babić, Stjepan. 1998. Poticaji i podaci za raspravu o početku hrvatskoga književnoga jezika. *Jezik* 45 (4), 121—128.

Belić, Aleksandar. 1958. Periodizacija srpskohrvatskog jezika. *Južnoslovenski filolog* XXIII (1—4), 3—15.

Brozović, Dalibor. 1970. *Standardni jezik*. Zagreb : Matica hrvatska.

Brozović, Dalibor. 2008. *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*. Zagreb : Školska knjiga.

Brundin, Gudrun. 2004. *Kleine deutsche Sprachgeschichte*. München : Wilhelm Fink Verlag.

Duličenko 1981: *Дуличенко, А. Д.* 1981. *Славянские литературные микроязыки*. Таллинн : Валгус.

Frančić, Anđela, Lana Hudeček, Milica Mihaljević. 2005. *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada.

Gardt, Andreas. 1999. *Geschichte der Sprachwissenschaft in Deutschland*. Berlin : Walter de Gruyter.

Gardt, Andreas, Ulrike Haß-Zumkehr, Thorsten Roelcke (ur.). 1999. *Sprachgeschichte als Kulturgeschichte*. Berlin — New York : Walter de Gruyter.

Greenberg, Robert D. 2005. *Jezik i identitet na Balkanu : raspad srpsko-hrvatskoga* (prevela A. Peti-Stantić). Zagreb : Srednja Europa.

Haugen, Einar. 1974. Dijalekt, jezik, nacija. *Kultura* 25: 74—88. Beograd.

Havránek, Bohuslav, Alois Jedlička. 2002. *Stručná mluvnice česká*. Praha : Nakladatelství Fortuna.

Hercigonja, Eduard. 2006. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja.* Drugo, dopunjeno i izmijenjeno izdanje. Zagreb : Matica hrvatska.

Holzer, Georg. 2007. *Historische Grammatik des Kroatischen. Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache*. Frankfurt am Main : Peter Lang.

Jagić, Vatroslav. 1864. Iz prošlosti hrvatskoga jezika. *Književnik* I (3), 332—358, I (4), 447—485.

Jurišić, Blaž. 1944. *Nacrt hrvatske slovnice, 1. Glasovi i oblici u poviestnom razvoju*. Pretisak. Zagreb : Matica hrvatska. 1992.

lom broju *Filologije* (br. 56, str. 1.—21.) objavljen je tekst L. Auburgera u kojem se razrađuje njegova periodizacija. D. Sesar primjećuje da u njoj »problem serbokroatizma nije relevantan« za razdoblje koje obuhvaća vrijeme od XVI. stoljeća do polovice XVIII. stoljeća. Za razdoblje od polovice XVIII. stoljeća do polovice XIX. stoljeća D. Sesar napominje da prema Auburgeru pripada »pretpovijesti serbokroatizma«. Pojmom *serbokroatizam* Auburger se odnosi na hrvatsko-srpski jezični dodir koji je bio »programski vođen« i »ideološki racionaliziran« te jedini od svih jezičnih dodira u hrvatskoj povijesti »postao prijetnjom hrvatskomu kao zasebnom jeziku« (Auburger 2009:11).

Katičić, Radoslav. 1978. O početku novoštokavskoga hrvatskoga jezičnog standarda, o njegovu položaju u povijesti hrvatskoga književnog jezika i u cjelini standardne novoštokavštine. *Filologija* 8, 165—179.

Klemensiewicz, Zenon. 1981. *Historia języka polskiego.* Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe.

Kloss, H. 1969. *Research Possibilities on Group Bilingualism : A report.* Quebec : Laval Universite, I. C. R. B.

Kravar, Zoran. 1988. Književnost 17. stoljeća i pojam 'barok'. *Književni barok :* (*Proučavanje baroka na Filozofskom fakultetu u Zagrebu*). Zagreb : Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu. 7—48.

Ljubić, Šime. 1864—1869. *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži*, sv. 1, 2. Rijeka : Emidija Mohović.

Malić, Dragica. 1995. Uvod. Povijesne jezične promjene. *Hrvatska gramatika*. Zagreb : Školska knjiga.

Mićanović, Krešimir. 2006. *Hrvatski s naglaskom*. Zagreb : Disput.

Milanović, Aleksandar. 2004. *Kratka istorija srpskog književnog jezika***.** Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Moguš, Milan. [1]1993, [2]1995, [3]2009. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb : Nakladni zavod Globus.

Oczkowa, Barbara. 2010, *Hrvati i njihov jezik* : *Iz povijesti kodificiranja književnojezične norme.* Prevela Neda Pintarić. Zagreb : Školska knjiga.

Peti-Stantić, Anita. 2008. *Jezik naš i/ili njihov*. Zagreb : Srednja Europa.

Polenz, Peter von. 2000. *Deutsche Sprachgeschichte von Spätmittelalter bis zur Gegenwart*. Band I (Einführung, Grundbegriffe, 14. bis 16. Jahrhundert). Berlin — New York : Walter de Gruyter.

Popović, Ivan. 1960. *Geschichte der serbokroatischen Sprache.* Wiesbaden : Otto Harrassowitz.

Radovanović, Milorad. 1986. *Sociolingvistika*. Novi Sad : Književna zajednica — Dnevnik.

Roelcke, Thorsten. 1995. *Periodisierung der deutschen Sprachgeschichte : Analyse und Tabellen*. Berlin — New York : Walter de Gruyter.

Samardžija, Marko. 1995. *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika* : *udžbenik za 4. razred gimnazije*. Zagreb : Školska knjiga.

Samardžija, Marko. 2004. *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika.* Drugo, prošireno izdanje. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada.

Scherer, Wilhelm. 1890. *Zur Geschichte der deutschen Sprache*. Berlin : Weidmann.

Sesar, Dubravka. 1996. *Putovima slavenskih književnih jezika* : *Pregled standardizacije češkoga i drugih slavenskih jezika*. Zagreb : Zavod za lingvistiku, Filozofski fakultet.

Škreb, Zdenko. 1958. Teoretske osnove literarnohistorijske periodizacije. *Umjetnost riječi*, II (4), 137—162.

Tafra, Branka. 2003. Dijakronijski aspekti normiranja hrvatskoga jezika. *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2002.* Zagreb : Filozofski fakultet, FF press. 305—319.

Tafra, Branka. 2010. Sedamnaesto stoljeće — predstandardizacijsko ili standardizacijsko razdoblje hrvatskoga jezika. *Zbornik o Rafaelu Levakoviću : Zbornik radova sa znanstvenoga skupa "Fra Rafael Levaković«, Šibenik — Skradin — Visovac, 14 — 16. svibnja 2009.* Zagreb : Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. 85—101.

Tafra, Branka, Petra Košutar. 2008. Razgraničavanje jezičnih entiteta na osnovi modela (ne)identičnosti. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 43, 177—206.

Tolstoj 1988: Толстой, Н. И. 1988. *История и структура славянских литературных языков*. Москва : Наука.

Venås, Kjell. 2002. Previous attempts at establishing periods in Nordic language history. *The Nordic languages, An International Handbook of the History of the Nort Germanic Languages*, Vol. 1. Berlin — New York : Walter de Gruyter. 31—38.

Vince, Zlatko. 1978. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb : Sveučilišna naklada Liber.

Vončina, Josip. 1979. *Jezičnopovijesne rasprave*. Zagreb : Sveučilišna naklada Liber.

Wolff, Gerhart. 2004. *Deutsche Sprachgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Tübingen : A. Francke Verlag.

Reperiodization of the history of the Croatian literary language

Abstract

Within the Croatian language studies, Dalibor Brozović's periodization of the history of the Croatian literary language prevails in use. Some Croatian linguists question the dating of the beginning of the standardization process in the Croatian language, but they do not question the definition of periods and their respective characteristics. The paper tries: first, to solve some issues of the terminology of standardology in the Croatian language studies; second, to offer reperiodization of the history of the Croatian literary language and third, to compare that reperiodization to the periodization of other European literary languages.

Ključne riječi: periodizacija, hrvatski književni jezik

Key words: periodization, Croatian literary language

FILOLOGIJA 57, Zagreb 2011

Radoslav Katičić: *Na kroatističkim raskrižjima*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, ^{2}2011., 331 str.

Drugo izdanje knjige akademika Radoslava Katičića *Na kroatističkim raskrižjima* objavljeno je kao četvrta knjiga *Biblioteke Croaticum* Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Prvo izdanje pojavilo se 1999. godine. Budući da je bilo rasprodano, javila se potreba za novim izdanjem, koje je ponešto promijenjeno u odnosu na prvo. U *Predgovoru drugome izdanju* (str. 7.—8.) Stanislav Tuksar pojašnjava najvažnije razloge koji su bili povod novomu izdanju — od kvalitetne nadogradnje i profiliranja Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, preko uspostave doktorskih studija (među njima i kroatologije), pa sve do službenoga priznanja kroatologije kao zasebnoga znanstvenoga područja.

Riječ je o knjizi u kojoj su »skupljeni članci posvećeni povijesti hrvatske kulture, pismenosti i književnosti koji su nastajali tijekom osamdesetih i devedesetih godina«, kako navodi R. Katičić u *Predgovoru* (5.—6.) prvomu izdanju, a objavljenom i u drugom. Iako se u naslovu spominje »kroatistika«, pogrješno bi bilo pretpostaviti da je ova knjiga namijenjena jedino studentima hrvatskoga jezika. Svojom širinom i sveobuhvatnošću najprimjerenija je studentima hrvatske kulture, odnosno kroatologije, kojoj je kroatistika kao znanost o hrvatskom jeziku bitna sastavnica. Stoga je samorazumljivo to što su Hrvatski studiji izdavač i novoga izdanja. Studij kroatologije, kao temeljni studij Hrvatskih studija, ovom knjigom dobio je prvu sintezu onoga što bi na takvu studiju trebalo proučavati.

Drugo izdanje knjige donosi dvije nove rasprave: *Kroatistika na slavističkom obzorju* (9.—27.) i *Glavna obilježja hrvatske kulture* (29.—38.). Budući da su upućeniji čitatelji već upoznati s ostalim raspravama koje su objavljene i u prvom izdanju knjige, ovdje ćemo se osvrnuti na novoobjavljene rasprave.

U prvom tekstu, kako kazuje i njegov naslov, autor se bavi položajem hrvatskoga jezika i kroatistike u okviru slavistike. U povijesnom presjeku predočuje se razvoj slavistike od samih početaka XIX. stoljeća s naglaskom na sistematizaciju slavenskih naroda i jezika u radovima prvih proučavatelja i utemeljitelja slavistike A. Schlözera, J. Dobrovskoga, J. Kopi-

tara, P. J. Šafarika, čija su mišljenja ostala utjecajna u slavističkom svijetu djelomice sve do današnjih dana. Katičić na fascinantan način predočava nastanak uvriježenih, no netočnih stavova o hrvatskom jeziku u začetcima slavističke znanosti. Oni su se tijekom vremena teško i sporo mijenjali jer su im se uzroci bili zaboravili. Predočavajući te razvoje, Katičić jasno i uvjerljivo ocrtava gdje se i kako "izgubila" kroatistika na slavističkom obzorju slavističkih utemeljitelja te kako je potonjim djelovanjem sljedbenika Vuka Stefanovića Karadžića koncem XIX. stoljeća ukalupljena u okvire serbokroatistike.

Na tu uvodnu raspravu drugoga izdanja skladno se nadovezuju filološki tekstovi pretiskani iz prvoga izdanja, od kojih se posebno ističu tekstovi *Izvješće Marina Temperice i začetci standardizacije hrvatskoga jezika* (185.—195.) te *Matija Petar Katančić i početci novoštokavskog standardnog jezika u Hrvata* (221.—238.). Iako je uvodna rasprava nastala nakon dviju spomenutih, stavljena je na početno mjesto jer objašnjava svu kompleksnost povijesnoga razvitka hrvatskoga jezika kroz ranoslavistička poimanja naroda i nacije, dok su upravo druga dva teksta dokaz da je postojao posve drukčiji razvoj i poimanje hrvatske pismenosti na koji se XIX. stoljeće moglo jedino nadovezati (a ne niknuti ni iz čega) sa svojim rješenjima.

Drugom raspravom Katičić opisuje kulturne okvire hrvatskoga naroda u interakciji s drugim kulturama i narodima. Njegov je stav da nijedna kultura nije samonikla i lišena utjecaja drugih kultura, odnosno da je ono što određuje neku kulturu (uz stvaralaštvo dotičnog naroda), prožimanje s drugim kulturama kojima daje, ali od kojih i uzima, bitne elemente za izgradnju vlastitoga identiteta. Ta sposobnost posuđivanja tuđih elemenata i njihovo spajanje s domaćim u jedno, čini kulturu nekoga naroda bogatijom i raznovrsnijom. Hrvatska kultura, kao uostalom i hrvatski narod, smještena na sjecištu civilizacijskih dodira (bilo onih zapadnoga i istočnoga kršćanstva, ili onih kršćanstva uopće i islama), mogla je opstati jedino upijajući elemente svih tih kultura, a dajući im — na kraju — svoj hrvatski potpis. I tu je njezina veličina. Zadržala je vlastiti identitet ugrađujući dijelove drugih identiteta.

Treba spomenuti i raspravu koja je predstavljena pri otvaranju Hrvatskih studija 18. listopada 1993. godine, pod naslovom *Pisma pape Ivana X. od 925. i osnovne koordinate početaka hrvatske kulture* (77.—89.). Ta je rasprava osobito poticajna studentima hrvatske kulture i duboko je ukorijenjena u sâm njihov studij. Katičić, na temelju tih pisama, postavlja koordinate početaka hrvatske kulture koje su nezaobilazne pri iole ozbiljnijem proučavanju povijesti hrvatskoga naroda, a posebice na sveučilišnom studiju koji se bavi tom problematikom.

U ostalom dijelu knjige obrađuje se širok raspon tema, od početaka hrvatske pismenosti, do renesanse, Marulića, Kašića pa sve do Strossmayera, Šenoe, Jagića i Krleže. Katičić pri tomu uspješno povezuje cjelokupni kulturni identitet hrvatskoga naroda u jednu cjelinu, tako da je vidljiva njegova iznimna erudicija i visoko razvijeno umijeće pisanja.

Iako je ova knjiga namijenjena prvenstveno studentima kroatistike i kroatologije i inim stručnjacima, ona i laicima na prihvatljiv i blizak način pojašnjava hrvatski kulturno-jezični razvitak, odnosno ono što našu jezičnu kulturu čini različitom i posebnom u odnosu na druge kulture. Ta će knjiga svakako odlično poslužiti ne samo kao priručni udžbenik za studij kroatologije, koji je njom, i to već svojim prvim izdanjem, dobio udžbeničku sintezu razvitka hrvatske jezične kulture od doseljenja Hrvata pa do naših dana.

Matijas Baković

FILOLOGIJA 57, Zagreb 2011

SAVA MRKALJ U STAROM I NOVOM RUHU

Miloš Okuka: *Salo debeloga jera libo azbukoprotres Save Mrkalja u starom i novom ruhu*, SKD Prosvjeta, Zagreb, 2010.

Povodom dvjestote godišnjice prvoga izdanja Mrkaljeva *Sala debeloga jera*, jednoga od ključnih filoloških tekstova predvukovskoga perioda koje je naznačilo osnovne pravce standardizacije srpskoga jezika, to je značajno djelo dobilo svoje novo ruho. Priređivač, prevoditelj i autor uvodnoga teksta, Miloš Okuka, u svojem se dosadašnjem znanstvenom radu već bavio problematikom Mrkaljeva filološkog rada. Nakon objavljivanja knjige »Sava Mrkalj als Reformator der serbischen Kyrilliza« (1975), autor se ponovno vraća toj temi, priredivši novo izdanje i prijevod »Sala debeloga jera«, a sve to popraćeno opširnim uvodnim tekstom.

1. Filološki doprinos Save Mrkalja

Sava Mrkalj (1783—1833) jedno je od ključnih imena u povijesnom razvoju srpskog književnog jezika. Autor toga neobično naslovljena djela, idejni je tvorac srpske azbuke kakva je i danas u upotrebi. Kao što je samim naslovom najavio, Mrkalj je prvi srpski filolog kojemu je pošlo za rukom reformirati crkvenu ćirilicu na način da je oslobodi "sala", to jest višk a koji je onovremeno zadavao muke i uzrokovao mnoge nedosljednosti prilikom pisanja na srpskom jeziku. Neriješena situacija na planu grafije u vrijeme njegova života bila je posljedica nesređene jezične situacije koja se ogledavala u paralelnoj upotrebi više različitih književnih jezika na srpskom govornom području. Naime, druga polovica 18. i početak 19. stoljeća razdoblje je u kojem su usporedno u upotrebi bili ruskoslavenski, slavenosrpski i narodni jezik, ovisno o autoru, funkciji i vrsti pojedinih tekstova. U to vrijeme postojala je svijest o tome da valja riješiti takvu situaciju, koju je Jernej Kopitar slikovito okarakterizirao kao mutnu, a Sava Mrkalj je bio jedan od jezikoslovaca koji je ponudio vlastito razumijevanje o rješavanju toga gorućega problema. »Salo debeloga jera libo azbukoprotres« filološki je tekst u kojem je predstavio svoju reformu srpske azbuke,

svoj *azbukoprotres*, koji se primarno temeljio na ideji afirmacije srpskog narodnog jezika i prilagodbi pisma fonološkom sustavu toga idioma. Mrkaljeve ideje bile su potkrijepljene njegovim širokim filozofskim i filološkim znanjima toga doba. Uzevši *debelo jer* (to jest jor) kao simbol viška koji treba ukloniti u novoj grafiji prilagođenoj fonološkom sustavu srpskog narodnog jezika, te uklonivši taj znak uz niz drugih grafema iz azbuke koja je tada brojala preko 40 znakova, Mrkalj se svojim idejama uvelike zamjerio brojnim suvremenicima koji su mu u konačnici onemogućili realizaciju reforme. Iako njegovo djelo nije bilo izravno prihvaćeno, Vuk Karadžić preuzevši njegovu cjelokupnu reformu, i dodatno je doradivši, omogućio je da Mrkaljeva azbuka u modificiranoj verziji ugleda svjetlo dana. Kao što i Miloš Okuka navodi u ovoj knjizi, djelo i doprinos Save Mrkalja tek u posljednje vrijeme zadobiva zasluženu pažnju i polako izlazi iz sjene lika i djela Vuka Karadžića koji u svojim djelima nikada nije skrivao važnost Mrkaljeva utjecaja na njegov rad, unatoč njihovim kasnijim sukobima i polemikama.

2. O Mrkaljevu životu i djelu

Knjiga »*Salo debeloga jera libo azbukoprotres* Save Mrkalja u starom i novom ruhu« sastoji se od dvaju dijelova. Prvi dio čini cjelina naslovljena »Mrkaljevo *Salo debeloga jera libo azbukoprotres*« u kojoj autor u kratkim (ali vrlo jezgrovitim) poglavljima nudi temeljit uvod u Mrkaljevo djelo. Drugi dio nosi naslov knjige, a sastoji se od pretiska originalnog izdanja te njegova prijevoda na suvremeni srpski književni jezik, dakle, čine ga dvije verzije »Sala debeloga jera« — jedna u starom, a druga u novom ruhu, uz kratku uvodnu napomenu i nekoliko autorovih opaski.

Uvodni dio knjige sastoji se od četiriju tematskih cjelina. U prvom poglavlju autor predstavlja vremenski kontekst u kojem nastaje Mrkaljevo djelo. Obuhvaćen je period druge polovice 18. stoljeća i početka 19. stoljeća, a naglasak je stavljen na jezičnu situaciju toga vremena, koja je bila veoma složena, i bez čijeg poznavanja ne bi bilo moguće odgovarajuće razumijevanje Mrkaljeva doprinosa. Uz opis višejezične i digrafijske situacije, autor je ocrtao i opću kulturnu i povijesno-političku klimu, te ukazao na uzroke i posljedice pluralnosti svjetonazora, utjecaja i stilova toga razdoblja. Kao rezultat takve dinamike, autor predstavlja tešku i neuređenu jezičnu situaciju koja se ogledavala u hibridnosti, neusklađenosti, proizvoljnosti i nefunkcionalnosti tadašnjeg jezika i pisma.

U nastavku knjige slijedi poglavlje pod naslovom »Pojava *Sala debeloga jera*, njegova sudbina i sudbina njegovog autora«, u kojem je predstavlje-

na važnost Mrkaljeva djela. Autor je slikovito prikazao u čemu leži revolucionarnost i radikalnost njegove reforme pisma srpskog književnog jezika, te je također opisao i objasnio reakcije koje su nastupile nakon objavljivanja »Sala«. Na to se izravno veže i priča o Mrkaljevoj tragičnoj sudbini koja ga je snašla nakon tumačenja njegova djela kao udara na srpsku tradiciju i pravoslavlje. Jedno od provokativnih pitanja koje se navezuje na Mrkalja svakako je njegov odnos prema vlastitoj reformi nakon teških optužbi za izdajništvo. Upravo se tom temom pozabavio i autor ove knjige, opisavši Mrkalja kao ličnost, te posvetivši pažnju njegovu životu i radu nakon 1810. godine, pogotovo spornoj »Palinodiji« i »Predloženjima«. Ukazavši na činjenicu da Mrkalj nikada nije povukao svoju cjelokupnu reformu, autor je poljuljao priču o njegovu odricanju od vlastitih ideja, koja se s vremenom ustalila u srbističkoj literaturi kao neupitna činjenica.

3. Sava Mrkalj — prvi moderni reformator srpske ćirilice

U trećem i četvrtom poglavlju knjige autor se bavi »Salom debeloga jera«, te pokušava odgovoriti na pitanje što to djelo donosi, kakva rješenja nudi, i zbog čega je ono značajno. Prvo potpoglavlje odnosi se na Mrkaljevo tumačenje jezika iz filološke i filozofske perspektive. Budući da je Mrkalj kao jedan od najobrazovanijih Srba toga vremena bio upoznat s aktualnim filološkim i filozofskim teorijama, autor je ukazao na utjecaje i uzore koji su formirali njegove misli, te je naznačio da bit Mrkaljeva filozofskog doprinosa ne leži samo u osvjetljavanju povezanosti jezika i mišljenja, te filozofije i jezikoslovlja, nego i u propitivanju semiološke prirode jezika. Drugo potpoglavlje tiče se pitanja srpskog književnog jezika. Predstavljena je složena jezična situacija na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, kao i različita usmjerenja čije su se pristalice zalagale za različita rješenja po pitanju budućeg književnog jezika. U tom kontekstu predstavljene su Mrkaljeve ideje koje je, kako autor implicira, on afirmirao putem grafije i time postavio čvrst temelj Karadžićevoj reformi. Konačno, u trećem potpoglavlju, autor otvara centralnu temu »Sala debeloga jera«, a to je reforma ćirilice. Detaljno su opisane sve značajke Mrkaljeve revolucionarne reforme; od analize i klasifikacije slavenske (crkvene) grafije, njene poredbe s fonološkim sustavom narodnog jezika, do konačnog uspostavljanja grafijskog sustava, tj. *protresanja* stare i stvaranje nove moderne azbuke koja polazi od narodnoga govora. Mrkaljev stav u vezi s daljnjim razvojem srpskoga jezika bio je jasan — zalagao se za narodni jezik kao osnovu budućeg standarda, poput njegova malo starijeg istomišljenika Dosi-

teja Obradovića. Njegov doprinos koji je bez sumnje ostavio neizbrisiv trag u srpskoj povijesti jest njegova reforma tadašnje crkvene ćirilice koja je bila nefunkcionalna i nekompatibilna narodnome jeziku. Detaljna, matematički precizna analiza i klasifikacija te redukcija grafema rezultirala je azbukom od 29 znakova, koja je poslužila kao osnova Karadžićevoj reformi. Naglasivši i objasnivši važnost doprinosa ovoga autora koji je uveo sustav fonološke grafije, izbacio suvišne i dodao nove znakove, a sve to na temelju postojećeg ćiriličnog fonda, Miloš Okuka je čitatelju ponudio dobar uvod u optimalno razumijevanje »Sala debeloga jera«.

Posljednje poglavlje prvoga dijela knjige posvećeno je pojedinim temama kojima se Mrkalj bavi na samom kraju svoga djela: odnos starog i novog pisma, odnos riječi i slova, te prednosti reformirane azbuke i srpski književni jezik u školstvu. U tom poglavlju autor je otvorio neka sporna pitanja kao što je npr. pitanje Mrkaljeve (ne)dosljednosti radi inzistiranja na zadržavanju izbačenih znakova u rječnicima i nastavnim programima.

4. Original i suvremeni prijevod

Drugi dio knjige čini pretisak originalnog izdanja (s lijeve strane) popraćen autorovim prijevodom na suvremeni srpski književni jezik pisan suvremenom srpskom ćirilicom (s desne strane). Pretisku i prijevodu prethodi kratka uvodna napomena u kojoj je izložen pregled dosadašnjih objavljenih izdanja, prijevoda i adaptacija »Sala debeloga jera«, a valja spomenuti i vrlo bogatu bibliografiju koja obuhvaća svu relevantnu literaturu koja se tiče Mrkaljeva rada. Prijevod Miloša Okuke suvremen je i potpuno prilagođen današnjem čitatelju. Za razliku, na primjer, od adaptacije Milana Moguša i Josipa Vončine iz 1983. godine koja je u velikoj mjeri ostala dosljedna originalu (pogotovo na sintaktičkoj razini), ovaj je prijevod napravljen u duhu suvremenog književnog jezika na svim jezičnim razinama, uz pokoji *slavenizam*, tj. arhaični element na leksičkoj ili sintaktičkoj razini, koji je autor smatrao važnim zadržati radi očuvanja duha vremena u kojemu je nastao izvornik, ili, pak, radi očuvanja ritma rečenice. Prijevod je popraćen s nekoliko autorovih opaski koje se uglavnom tiču Mrkaljevih grešaka u izvornom tekstu, u koje autor intervenira ili upozorava na njih.

Prijevod na suvremeni jezik zasigurno neće biti zanimljiv samo laicima kojima do sada tekst nije bio razumljiv zbog jezične barijere, budući da "raspetljavanje" Mrkaljeve još uvijek složene sintakse (tipične za sve književne jezike toga perioda) baca svjetlo na njegovu jezičnu moć, jezgrovitost i preciznost tumačenja složene problematike kojom se bavio u »Salu debeloga jera«, a to je tema koja do danas nije otvarana.

5. Dvjesto godina nakon

Knjiga »*Salo debeloga jera libo azbukoprotres* Save Mrkalja u starom i novom ruhu« predstavlja veliki doprinos proučavanju ovog nezaobilaznog imena koje je dugo vremena bilo neopravdano zanemarivano i čiji je doprinos ležao u sjeni lika i djela Vuka Karadžića. Ovim djelom autor je ukazao na važnost Mrkaljeva rada. Ponudio je vjeran, dobro opremljen i svakom čitatelju dostupan prijevod. Popративši ga jezgrovitim uvodom, autor nije samo omogućio razumljivost »Sala debeloga jera« na jezičnom planu, nego je pružio temelj za optimalno razumijevanje važnosti toga djela u kontekstu vremena u kojem je ono nastalo. Pridonijevši ovom knjigom osvjetljavanju Mrkaljeva u literaturi neopravdano zanemarenog lika i djela, autor je na najbolji mogući način obilježio dvjestotu godišnjicu prvog izdanja teksta koji predstavlja ishodište suvremenog srpskog književnog jezika.

Virna Karlić

FILOLOGIJA 57, Zagreb 2011

Lana Hudeček i Milica Mihaljević: *Hrvatski terminološki priručnik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, ^{2}2010., 128 str.

U Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje (*www.ihjj.hr*) od 2008. godine aktivan je projekt *Hrvatsko strukovno nazivlje — projekt koordinacije* (STRUNA) koji financira Nacionalna zaklada za znanost, danas Hrvatska zaklada za znanost (*www.hrzz.hr*). Taj se projekt u prvome redu usredotočio na uspostavljanje sustava koordinacije terminoloških djelatnosti na projektima *Izgradnja hrvatskoga strukovnog nazivlja* Hrvatske zaklade za znanost, kojima je cilj obuhvatiti nazivlje svih struka u Republici Hrvatskoj. Do sada se obradilo ili se obrađuje hrvatsko nazivlje iz sljedećih područja: antropologija, brodostrojarstvo, fizika, građevinarstvo, kartografija i geoinformatika, kemija, korozija i zaštita materijala, polimerstvo, pomorstvo, pravni pojmovi EU-a, stomatologija, strojni elementi, zrakoplovstvo.

Temeljna je zadaća STRUNE poboljšanje kakvoće i učinkovitosti visokoga obrazovanja i znanstvenoga rada izgradnjom terminološkoga sustava te povezivanje znanstvenika iz različitih struka i jezikoslovaca u istraživačku terminološku mrežu. U ostvarenju te zadaće ključna je bila izradba načela za uspostavu i odabir odgovarajućeg nazivlja te izobrazba stručnjaka za pravilan terminološki rad.

Rezultati navedenih nastojanja i relevantne znanstvene spoznaje proistekle iz postavljenih ciljeva predstavljeni su na jednome mjestu u knjizi *Hrvatski terminološki priručnik* autorica Lane Hudeček i Milice Mihaljević. Ta je knjiga zamišljena kao pomoć suradnicima spomenutoga projekta koordinacije, ali i svima koje terminološki rad profesionalno ili na koji drugi način zanima. Sadržaj *Hrvatskoga terminološkog priručnika* podijeljen je u deset poglavlja, koja navodimo redom: 0. *Predgovor*, 1. *Uvod — što je nazivlje*, 2. *Osnovni terminološki pojmovi i nazivi*, 3. *Odnos znanstvenog nazivlja, nazivlja koje pripada ostalim funkcionalnim stilovima standardnog jezika i znanstvenog žargona*, 4. *Načini postanka novih naziva*, 5. *Terminološka načela*, 6. *Primjeri primjene terminoloških načela*, 7. *Leksikologija i terminografija*, 8. *Neke tipične jezične pogrješke* i 9. *Literatura*.

Kako je vidljivo iz sadržaja, u *Hrvatskome terminološkom priručniku* zastupljene su i teorijske teme, ali i praktični primjeri iz kojih čitatelj može

konkretno i pouzdano naučiti što u terminološkome radu treba provoditi, o čemu treba voditi računa, a što izbjegavati ili zamjenjivati boljim. Na početku ćemo izdvojiti nekoliko mjesta iz trećega poglavlja. Naime, pri razmatranju odnosa znanstvenoga nazivlja i žargona bitno je, napominju autorice, osvijestiti da su žargoni jezici pojedinih društvenih skupina. Žargon koji upotrebljavaju pripadnici pojedinih struka ili laici koji se bave određenim područjem ili o njemu razgovaraju razlikuje se od nazivlja struke koje je normirano i popisano u terminološkim rječnicima, školskim udžbenicima itd. Stoga bi žargon trebao biti dio neobvezatne komunikacije pojedine skupine, a u formalnoj komunikaciji na snazi bi trebalo biti načelo da se upotrebljavaju samo terminološki nesporni nazivi. Dakle, žargonsko, ali i narodno nazivlje pripada nestandardnojezičnomu nazivlju. Autorice oprimjeruju tu tvrdnju sljedećim odnosima standardnojezičnih i žargonskih ili narodnih naziva: *božja ovčica — bubamara*, *dizenterija — griža*, *etanol — špirit*, *konferencija za novinare — presica*, *vođa palube — noštromo* itd. Dioba standardnojezičnoga nazivlja može se provoditi i dalje, prema funkcionalnim stilovima, pa se razlikuje: a) žargon, razgovorni funkcionalni stil — *laptop*, b) publicistički funkcionalni stil — *prijenosnik*, c) znanstveni funkcionalni stil — *prijenosno računalo*, d) hiperpuristična prijedlog — *krilovnik*. Pri uspostavi nazivlja bitno je zauzeti jasno stajalište prema žargonskome nazivlju te prema nazivlju koje ne pripada znanstvenomu funkcionalnom stilu hrvatskoga standardnog jezika. Ti se nazivi mogu ili posve zanemariti ili se mogu navoditi, ali uz naznaku da pripadaju žargonu ili kojemu drugom funkcionalnom stilu. To je načelo primijenjeno i provedeno u projektima prijavljenima u sklopu programa STRUNA (*http://struna.ihjj.hr/o-programu.php*).

Osobito je zanimljivo oprimjerivanje primjene devet terminoloških načela u praktičnome radu. Prvo načelo, prema kojemu domaća riječ ima prednost pred stranom, ilustrira se sljedećim primjerima: *opak dentinska keramika*, *opak dentin* i slično. Uporaba pridjeva *opak* (od engleskoga *opaque*) u značenju ‘neproziran’ posljedica je prevoditeljskoga neznanja, pa je pravilan hrvatski naziv *neprozirna dentinska keramika* i *neprozirni dentin*. Uz običan pridjev *neproziran* nema nikakva razloga da se u hrvatsko stomatološko nazivlje uvodi nesklonjivi pridjev *opak*. U nastavku navode se i neke ustaljene zablude o tome zašto su engleski (ili uopće strani) nazivi “bolji” od hrvatskih.

1. Engleski naziv točno odražava traženi pojam: *performance* > *performansa*. U navedenome primjeru nije riječ o posebno preciznom znanstvenom nazivu i može se jednostavno zamijeniti hrvatskim nazivom *radna značajka*.

2. Hrvatski naziv ne označuje čitav traženi pojam: *browser*, *viewer* > *preglednik*. Tvorbeno je značenje riječi *preglednik* 'onaj/ono što pregledava', a terminološko je značenje ono koje mu stručnjaci daju. Dakle, ako se stručnjaci tako dogovore, *preglednik* u hrvatskome može značiti isto što u engleskome znači *browser* ili *viewer*.
3. Svi tako govore: *šrafciger* > *odvijač*. Činjenica da ljudi govore žargonom i dijalektom ne znači da nazivi iz žargona i dijalekta trebaju imati prednost u standardnome jeziku.
4. Prihvaćanje stranog (engleskog) nazivlja povećat će znanje stranog jezika: *softwer*, *flopy* umjesto *software*, *floppy*. Engleski se nazivi često netočno zapisuju, što pokazuje nedostatno znanje onih koji se za englesko nazivlje zalažu.
5. Strani je naziv veoma precizan: *quality documentation and records* > *dokumentacija i zapisi o kakvoći* ili *dokumentacija o kakvoći i zapisi*. Engleski je analitički, a hrvatski sintetički jezik. Stoga u engleskome nastaju nepreciznosti i višeznačnosti koje se u drugim jezicima (npr. u hrvatskome) razrješuju.

Ovom kratkom ilustracijom primjene samo jednoga terminološkoga načela u praktičnome terminološkom radu autorice su pokazale koliko je znanstvenoga (jezikoslovnog i strukovnog) promišljanja potrebno da bi se obuhvatile i razriješile sve nedoumice i nejasnoće koje nekritičkim preuzimanjem tuđica, pod izlikom njihove univerzalnosti, postoje danas u hrvatskome jeziku, pa, slijedom toga, i u nazivlju pojedinih struka. Čitanjem primjera i zaključaka uz preostalih osam terminoloških načela čitatelj nedvojbeno može steći jasan uvid u terminološku problematiku i dobiti nedvosmislene savjete kako izbjegavati sustavne nedosljednosti pri uspostavi određenoga nazivlja. Dodatnu pomoć na tome putu dobit će i u osmome poglavlju *Hrvatskoga terminološkog priručnika* u kojemu se navode neke tipične jezične pogrješke koje, kad se osvijeste, pružaju pomoć pri oblikovanju terminoloških definicija.

Jezične su pogrješke razvrstane prema jezičnim razinama, i to na pravopisnu, morfološku, tvorbenu, sintaktičku i leksičku razinu. Ovdje ćemo ukratko prikazati sintaktičku razinu. U sintaktičkoj se razini navode primjeri nepravilne uporabe prijedloga (prijedložni i besprijedložni instrumental, prijedlog *po*, *putem*, odnos prijedloga *pomoću* i prijedložnog izraza *s pomoću*...), veznika (*obzirom* > *s obzirom na to da*, *bez da* > *a da*, *budući* > *budući da*, *pošto* > *nakon što*...), narušavanja sročnosti (brojevi uz imenice kao atributi, imenica te rod i broj u predikatu...) te rekcije (*raspravljati što* > *raspravljati o čemu*, *sličiti na koga/što* > *sličiti komu/čemu*...). Upućuje se na

zamjenjivanje engleskih sintaktičkih prevedenica hrvatskima u primjeru poput *u terminima* (engleski: *in terms of*) > *u okviru*, *s obzirom na* i slično te se poziva na pozornost pri uporabi kategorije živosti (*koji/kojeg*) i uporabi skupine *da li* > *je li*. Od ostalih sintaktičkih problema navodi se mjesto enklitike, posvojni genitiv i posvojni pridjev, nepunoznačni glagol + odglagolna imenica i drugo. Uz primjere u ostalim jezičnim razinama dobiva se cjelovita slika preporučenih rješenja koja bi trebalo primjenjivati u terminološkome radu.

Na kraju knjige nalazi se popis literature s više od 150 bibliografskih jedinica te šezdesetak konzultiranih strukovnih rječnika koji je više nego relevantna zbirka terminoloških izvora. Zaključno možemo ustvrditi da *Hrvatski terminološki priručnik* autorica Lane Hudeček i Milice Mihaljević odgovara na mnoštvo teorijskih, terminoloških, jezikoslovnih, leksikografskih i terminografskih pitanja i izazova kojima smo ovdje dali samo obrise. S obzirom na širok obuhvat tema kojima se *Hrvatski terminološki priručnik* bavi, pouzdana je i znanstveno uvjerljiva potpora svima koji se terminološkim radom žele sustavno i organizirano baviti. Stoga nije preuzetno kazati kako je prikazani priručnik uvelike premašio svoju prvotnu nakanu te je postao nezaobilaznim štivom za svakog terminologa, kroatista ili lingvista.

Kristian Lewis

UPUTE SURADNICIMA

Rukopisi se predaju u tri primjerka. Za potrebe Uredništva treba priložiti adrese i telefonske brojeve autora. U zaglavlju rukopisa stoje podatci o autoru (ime i prezime, ustanova, odsjek ili katedra, cjelovita adresa ustanove, e-adresa). Iza naslova dolazi nacrtak na jeziku rada, a na kraju članka sažetak na drugom jeziku s prevedenim naslovom te ključne riječi na hrvatskom i engleskom jeziku. Ako je članak napisan na stranom jeziku, sažetak se piše na hrvatskom.

Nakon recenzije uredništvu se šalje završna, ispravljena inačica teksta u jednom primjerku (ili u PDF-u) i datoteka s istovjetnim čistopisom u formatu RTF ili DOC. Ne će se tiskati radovi koji nisu pripremljeni prema uputama ni radovi koji su već objavljeni ili istodobno ponuđeni nekomu drugomu časopisu. O iznimkama odlučuje Uredništvo na pismenu zamolbu autora.

Tekstovi se pišu uobičajenim znakovnicima (npr. Times New Roman, Zrcola). U glavnom je tekstu veličina slova 11 točaka, a 9,5 u bilješkama. Prored je u glavnom tekstu 13, a u bilješkama 10,5. Posebna se slova uzimaju iz znakovnika Zrcola. Za pisanje dijalektoloških radova preporučamo uporabu Zrcole kao jedinoga znakovnika. Proširivanje slova s pomoću dometnutih dijakritičkih znakova treba izbjegavati. Ako je proširivanje neophodno, popis tako složenih slova treba priložiti u digitalnom obliku i ispisu. Priložiti treba i posebne znakovnike.

U tekstu treba ukloniti sve suvišne bjeline i nepotrebna isticanja (tabulatore, masna slova, podcrtavanje, verzal itd.). Naslovi, podnaslovi i imena autorâ ne pišu se VERZALOM. Semantički tipovi označuju se, kad je potrebno, MALIM VERZALOM.

Naslove članaka, časopisa i knjiga u tekstu treba pisati kosim slovima ili pod citatnim navodnicima. Citatni su navodnici »a« (ne «a» ili kosa slova), unutar citata citatni su navodnici ›a‹ (npr. »a ›a‹.«), značenjski su navodnici ‘a’ (‘a’), a navodnici za preneseno značenje jesu “a” (“a”).

Popis literature i upute na literaturu treba pripremiti i ustaviti prema načelima koja se primjenjuju u *Filologiji*. To vrijedi i za uporabu spojnice (-), crtice (—) i bjeline (npr. Katičić 2002:85—86). Upute na literaturu u načelu treba donositi nakon smisaone cjeline (npr. »Katičić je rekao da [...] (2002:85—86)«, a ne »Katičić (2002:85—86) je rekao da [...]«).

Raspon stranica kod dvoznamenkastih i troznamenkastih brojeva nije 85—6, već 85—86. U tablicama se ne rabe podrubne bilješke, već se komentari donose s oznakom zvjezdice (*) ispod tablice. Podrubne bilješke uvijek se završavaju točkom.

Grafički se prikazi priređuju u crno-bijeloj tehnici i prilažu se u odvojenim datotekama (jpg, tiff, bmp).

Tehnička sređenost i razina pravopisno-stilske dotjeranosti teksta odraz su autorova stava prema vlastitomu tekstu.

Radovi se šalju na adresu Uredništva:

Filologija
Zavod za lingvistička istraživanja HAZU
Ulica književnika Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb
filologija@hazu.hr

FILOLOGIJA br. 57, 2011

Nakladnik
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Za nakladnika
Akademik Pavao Rudan

Računalna priprema i tehnički urednik
Mario Grčević

Korektori
Alemko Gluhak
Mario Grčević

Lektura engleskih sažetaka
Alexander D. Hoyt

Tisak
Tiskara Zelina d. d., Zelina